

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 8

Том 1

Ужгород-2019

*Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук
відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Зимомря І.М. – *д.філ.н., професор*
Заст. гол. редактора: Качмар О.Ю. – *к.філ.н.*; Зикань Х.І. – *к.філ.н.*
Відповідальний секретар: Рошко С.М. – *к.філ.н.*
Члени редколегії: Бездір Н.П. – *д.філ.н., професор*
Зимомря М.І. – *д.філ.н., професор*
Лизанець П.М. – *д.філ.н.*
Пахомова С.М. – *д.філ.н., професор*
Печарський А.Я. – *д.філ.н., професор*
Полюжин М.М. – *д.філ.н., професор*
Циховська Е.Д. – *д.філ.н., професор*
Вереш М.Т. – *к.філ.н.*
Гульпа Д.В. – *к.філ.н.*
Дерке М.Ж. – *к.філ.н.*
Жовтані Р.Я. – *к.філ.н., доцент*
Нодь Н.Й. – *к.філ.н.*
Суран Т.І. – *к.філ.н.*
Талабірчук О.Ю. – *к.філ.н.*
Томенчук М.В. – *к.філ.н.*
Bialek Edward – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Gierczyńska Danuta – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Grzesiak Jan – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Nowakowska Katarzyna – *доктор габілітований гуманістичних наук, професор (Польща)*
Pusztay János – *доктор наук, професор (Угорщина, Словаччина)*

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 5 від 18.04.2019 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23097-12927Р,
видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2019

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Брага І.І. МОВНА БІОГРАФІЯ БІЛІНГВА (СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ).....	7
Дьолог О.С. АНГЛОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	12
Заєць В.Г. СПЕЦИФІКА СТРУКТУРИ СЛОВОФОРМ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ ГЕРОЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ.....	17
Нерян С.О. МОВНІ ЗАСОБИ АРГУМЕНТАЦІЇ В МЕРЕЖЕВому СПІЛКУВАННІ (НА МАТЕРІАЛІ ДОПИСІВ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО СЕГМЕНТА FACEBOOK).....	22
Олексій К.Б. ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МОНОЛОГУ І ДІАЛОГУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ.....	27
Слободян М.Р. ГРАМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБМЕЖУВАЛЬНО-ВИДІЛЬНИХ ЧАСТОК <i>ТІЛЬКИ, ЛИШЕ, НАВІТЬ</i> У ПРИДІЄСЛІВНІЙ ПОЗИЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ).....	32
Царьова І.В. ДЕРИВАЦІЙНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЮРИДИЧНОМУ ТЕКСТІ.....	36

РОЗДІЛ 2

РОСІЙСЬКА МОВА

Гилюн О.В. ХРОНОТОП ВОЙНИ В РУССКОЙ ПАРЕМИЧЕСКОЙ КАРТИНЕ МИРА.....	41
Крысенко Т.В., Суханова Т.Е. О РАБОТЕ С ПАРОНИМАМИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ КАК ИНОСТРАННОМУ В ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОМ ВУЗЕ.....	47

РОЗДІЛ 3

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Артемко А.І. ПЕРЕПИТУВАННЯ В АНГЛІЙСЬКОМУ МОВЛЕННІ ДІАЛОГІЧНИХ ТЕКСТІВ.....	52
Ворона Т.О., Корягіна А.Ю. ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНОГО ТЕЛЕФОНУ ДЛЯ РОЗВИТКУ РІЗНИХ ВИДІВ МОВЛЕННСВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	57
Гриня Н.О. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА СВОЄРІДНІСТЬ КОНТРАСТУ ЯК ПРИНЦИПУ ХУДОЖНЬОГО ОСВОЄННЯ ДІЙНОСТІ.....	61
Івасишин М.Р. ЛІНГВАЛЬНИЙ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИЙ ІНВЕНТАР В АНГЛОМОВНОМУ КОМІКСІ.....	65
Калюжна А.Б. АРХЕТИПНИЙ ОБРАЗ КОНЦЕПТУ <i>СИЩИК</i> В АНГЛОМОВНОМУ КЛАСИЧНОМУ ДЕТЕКТИВІ.....	70
Коваль Н.О. АКЦЕНТНЕ ВИДІЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ БРИТАНСЬКИХ ЛЕКЦІЙ.....	76
Ковбасюк Л.А. НОВІТНІ ЛЕКСЕМИ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКА НЕОЛОГІЗМІВ ІНСТИТУТУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (IDS)).....	84
Конопляник Л.М. ВПЛИВ СЕКСИЗМУ НА РОЗВИТОК АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ХХ СТОЛІТТІ.....	90
Кременева Т.В. ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОВІДНОШЕНЬ МІЖ ПОНЯТТЯМИ «КАРТИНА СВІТУ» ТА «ЛІНГВОКОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ».....	96

РОЗДІЛ 4

РОМАНСЬКІ МОВИ

Жигало Н.М. ЕМОЦІЙНО-ОЦІННА ЛЕКСИКА У РАННЬОХРИСТИЯНСЬКІЙ ЛАТИНОМОВНІЙ ПРОЗІ: ПРИСЛІВНИК (НА МАТЕРІАЛІ «СПОВІДЬ» АВРЕЛІЯ АВГУСТИНА).....	101
Чистяк Д.О., Курганська А.Р. ЛІНГВОЕСТЕТИЧНА КОНЦЕПТОСИСТЕМА ПОЕТИКИ АЛЬБЕРА МОКЕЛЯ.....	105

РОЗДІЛ 5

ТЮРКСЬКІ МОВИ

- Aliyeva N. THE ROLE OF VALENCY IN LANGUAGE TEACHING.....109
- Покровська І.Л., Плешкун С.С. ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ АФОРИЗМІВ У ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ.....114

РОЗДІЛ 6

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

- Богомолів О.В. «РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ»: КОНЦЕПТ KARĀMA В ДИСКУРСІ АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ.....119

РОЗДІЛ 7

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

- Гаргаєва О.В. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ СВОБОДА / ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
ТА БАТЬКІВЩИНА / ΠΑΤΡΙΔΑ У НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНІЙ ЛЕКСИЦІ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ.....125
- Микитка М.-Д.Ю. МЕТАФОРО-МЕТОНИМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ У ЛАТИНСЬКІЙ РЕЛІГІЙНІЙ
ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ АВГУСТИНА «СПОВІДЬ»).....129
- Милик О.В. ПАРАДИГМАТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛЕКSEM-ВЕРБАЛІЗАТОРІВ СУБКОНЦЕПТУ
SALUS В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ.....134

РОЗДІЛ 8

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

- Агасієва Матанат Сафар кызы. ЗАЙМСТВОВАННЯ ИЗ РУССКОГО ЯЗЫКА
В ПРОЗЕ КАНТЕМИРА.....138
- Гасанова Айну́р Мезахир кызы. ОБЪЕДИНЕНИЯ ПИСАТЕЛЕЙ И ПОЭТОВ НАЧАЛА XX ВЕКА
И ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС.....143
- Набі́рова К. SOSIOLINGUISTIC ANALYSIS OF POLITICAL COMMUNICATION.....149
- Чернявська А.В. СИМВОЛІЗМ ФЛОРОНІМА *ЛИЛЯ* В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ
(НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ І ХУДОЖНІХ ТВОРІВ).....155
- Якубова М.М. ПУТИ И ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КАЧЕСТВ
ПУБЛИЧНОГО ВЫСТУПЛЕНИЯ.....160

РОЗДІЛ 9

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

- Borisenko T.I., Kudinova T.I., Petrova E.I., Tomenko M.G. THE ROLE OF THE HOMOGENEITY/
INHOMOGENEITY CRITERION IN DETERMINING THE STATISTICAL RELIABILITY OF A FREQUENCY
DICTIONARY (ON THE BASIS OF THE FREQUENCY DICTIONARY "RADIOELECTRONICS").....164
- Ключюкі́плікчі О.О. КВАНТИТАТИВНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СТРУКТУРИ
КРЕОЛІЗОВАНОГО ВІРШОВАНОГО ТЕКСТУ.....169

CONTENTS

SECTION 1**UKRAINIAN LANGUAGE**

Braha I.I. THE LINGUISTIC BIOGRAPHY OF A BILINGUAL (AN ATTEMPTED RECONSTRUCTION).....	7
Doloh O.S. ENGLISH LANGUAGE BORROWINGS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE TERMINOLOGY.....	12
Zaiets V.H. SPECIFICITY OF WORD FORMS STRUCTURE OF ASSESSMENT CATEGORIES OF THE HERO IN THE FICTION TEXT.....	17
Nerian S.O. LANGUAGE TOOLS OF ARGUMENTATION IN NETWORK COMMUNICATION (ON THE MATERIAL OF POSTS OF THE UKRAINIAN-LANGUAGE SEGMENT OF FACEBOOK).....	22
Oleksii K.B. FEATURES OF MONOLOGUE AND DIALOGUE IN MODERN UKRAINIAN PROSE.....	27
Slobodian M.R. GRAMMATICAL PARAMETERS OF FUNCTIONING OF LIMITING PARTICLES <i>ТІЛЬКИ, ЛИШЕ, НАВІТЬ</i> IN THE VERBIAN'S POSITION (ON THE MATERIAL OF MODERN UKRAINIAN FICTION).....	32
Tsarova I.V. DERIVATIVE FUNCTIONING OF THE WORD IN THE CURRENT UKRAINIAN LEGAL TEXT.....	36

SECTION 2**RUSSIAN LANGUAGE**

Hiliun O.V. THE CHRONOTOPE OF WAR IN RUSSIAN PROVERBIAL WORLD-IMAGE.....	41
Krysenko T.V., Sukhanova T.E. STUDYING PARONIMS IN THE COURSE OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN PHARMACEUTICAL UNIVERSITIES.....	47

SECTION 3**GERMANIC LANGUAGES**

Artemenko A.I. ECHO-QUESTIONS IN ENGLISH SPEECH OF DIALOGUE TEXTS.....	52
Vorona T.O., Koriahina A.Yu. USING MOBILE PHONE FOR DEVELOPMENT OF VARIOUS TYPES OF SPEECH ACTIVITY.....	57
Hrynia N.O. COMMUNICATIVE-PRAGMATIC PECULIARITY OF CONTRAST AS A PRINCIPLE OF ARTISTIC REFLECTION OF EVENTS.....	61
Ivasyshyn M.R. LINGUAL AND EXTRA-LINGUAL INVENTORY IN ENGLISH-LANGUAGE COMICS.....	65
Kaliuzhna A.B. THE ARCHETYPAL IMAGE OF THE CONCEPT <i>DETECTIVE</i> IN THE CLASSIC ENGLISH DETECTIVE FICTION.....	70
Koval N.O. ACCENT DETECTION OF INFORMATION STRUCTURE OF BRITISH LECTURES.....	76
Kovbasiuk L.A. NEW LEXEMS IN MODERN GERMAN (ON THE MATERIAL OF THE DICTIONARY OF NEOLOGISMS OF THE INSTITUTE FOR GERMAN LANGUAGE (IDS)).....	84
Konoplianyk L.M. THE INFLUENCE OF SEXISM ON THE ENGLISH LANGUAGE DEVELOPMENT IN THE XXTH CENTURY.....	90
Kremenieva T.V. THE DIALECTICS OF THE INTERRELATION BETWEEN THE CONCEPTS "WORLD VIEW" AND "LINGUOCOGNITIVE MODELING".....	96

SECTION 4**ROMANIC LANGUAGES**

Zhyhalo N.M. EMOTIONAL AND EVALUATIVE VOCABULARY IN EARLY CHRISTIAN LATIN PROSE LITERATURE: ADVERB (BASED ON «THE CONFESSIONS» BY AURELIUS AUGUSTINUS).....	101
Chystiak D.O., Kurhanska A.R. LINGUO-AESTHETIC CONCEPTUAL SYSTEM OF ALBERT MOCKEL'S POETICS.....	105

SECTION 5

TURKIC LANGUAGES

- Aliyeva N.** THE ROLE OF VALENCY IN LANGUAGE TEACHING.....109
- Pokrovska I.L., Pleshkun S.S.** SOURCES OF ORIGIN OF APHORISMS IN TURKISH.....114

SECTION 6

LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA, INDIGENOUS PEOPLES OF AMERICA AND AUSTRALIA

- Bohomolov O.V.** REVOLUTION OF DIGNITY: THE CONCEPT OF KARĀMA IN THE DISCOURSE
OF THE ARAB SPRING.....119

SECTION 7

CLASSICAL LANGUAGES SOME INDO-EUROPEAN LANGUAGES

- Harhaieva O.V.** VERBALIZATION OF CULTURAL CONCEPTS OF FREEDOM / ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
AND FAMILY / ΠΑΤΡΙΔΑ IN NATIONAL MARKOVED LEXICS OF NOVOHRETSKI LANGUAGE.....125
- Mykytka M.-D.Yu.** METAPHOR-METONYMIC RELATIONS IN THE LATIN RELIGIOUS TERMINOLOGY
(BASED ON THE AUGUSTIN'S WORK "CONFESSIONES").....129
- Mylyk O.V.** PARADIGMATIC RELATIONS OF WORDS REPRESENTING THE SUBCONCEPT SALUS
IN THE LATIN LANGUAGE.....134

SECTION 8

GENERAL LINGUISTICS

- Agasieva Matanat Safar kizi.** WORDS IN KANTEMIR'S PROSE BORROWED
FROM THE RUSSIAN LANGUAGE.....138
- Gasanova Ainur Mezakhir kizi.** ASSOCIATION OF WRITERS AND POETS OF THE BEGINNING
OF THE XX CENTURY AND THE LITERATURE PROCESS.....143
- Habibova K.** SOSIOLINGUISTIC ANALYSIS OF POLITICAL COMMUNICATION.....149
- Cherniavska A.V.** SYMBOLISM OF THE FLORONYM *LILY* IN THE UKRAINIAN
AND ENGLISH LANGUAGES (ON THE BASIS OF PHRASEOLOGISMS AND LITERARY WORKS).....155
- Yakubova M.M.** WAYS AND POSSIBILITIES OF FORMATION OF QUALITIES
OF PUBLIC PERFORMANCE.....160

SECTION 9

STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS

- Borisenko T.I., Kudinova T.I., Petrova E.I., Tomenko M.G.** THE ROLE OF THE HOMOGENEITY/
INHOMOGENEITY CRITERION IN DETERMINING THE STATISTICAL RELIABILITY OF A FREQUENCY
DICTIONARY (ON THE BASIS OF THE FREQUENCY DICTIONARY "RADIOELECTRONICS").....164
- Kiuchiukplikchi O.O.** THE QUANTITATIVE APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE STRUCTURE
OF THE CREOLIZED VERSE TEXT.....169

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2:81'27

МОВНА БІОГРАФІЯ БІЛІНГВА (СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ)

THE LINGUISTIC BIOGRAPHY OF A BILINGUAL (AN ATTEMPTED RECONSTRUCTION)

Брага І.І.,

orcid.org/0000-0001-6903-0409

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови і літератури

Сумського державного педагогічного університету

імені А.С.Макаренка

Мету нашого дослідження вбачаємо в аналізі автобіографій та епістолярію К. Малевича і мемуарних текстів його сучасників для конструювання мовної біографії художника як білінгвальної мовної особистості. Такий підхід уможливив обґрунтувати етнокультурну самоідентифікацію К. Малевича, з'ясувати специфіку його мовної соціалізації та визначити чинники, що вплинули на мовну поведінку митця, а саме: «мова сім'ї – мова села, містечка – мова міста»; «мова дитинства – мова зрілості»; «мова думки – мова емоцій».

Ключові слова: мовна біографія, білінгвальна мовна особистість, мовна соціалізація, мовна компетенція, рідна мова, етнокультурна самоідентифікація.

Цель нашего исследования предусматривает анализ автобиографий и эпистолярия К. Малевича, а также мемуарных текстов его современников с целью конструирования языковой биографии художника как билингвальной языковой личности. Такой подход позволил обосновать этнокультурную самоидентификацию К. Малевича, выяснить специфику его языковой социализации и определить факторы, повлиявшие на языковое поведение художника, а именно: «язык семьи – язык села, местечка – язык города»; «язык детства – язык зрелости»; «язык мысли – язык эмоций».

Ключові слова: языковая биография, билингвальная языковая личность, языковая социализация, языковая компетенция, родной язык, этнокультурная самоидентификация.

The objective of this research is to analyze K. Malevich's autobiographies, letters and memoirs of his contemporaries to construct a linguistic biography of the artist as bilingual linguistic personality. This approach enabled substantiating K. Malevich's ethnocultural self-identification, ascertaining the specific character of his linguistic socialization and determining the factors influencing the artist's linguistic behavior, i. e. "the family language – the village language – the city language"; "the language of childhood – the language of maturity"; "the language of thought – the language of emotions".

Key words: linguistic biography, language socialization, language competence, mother tongue, ethnocultural self-identification.

Постановка проблеми. Соціолінгвістика особистості, об'єктом вивчення якої визначено «соціально детерміновані особливості мови конкретного суб'єкта як результат його соціалізації» [12, с. 5], поруч з іншими методами використовує метод мовних біографій. Із тлумачень слів *автобіографія* та *біографія* («Опис свого життя» [11, с. 11] і «Опис чийого-небудь життя і діяльності; життєпис. // Життєвий шлях кого-небудь» [11, с. 187] відповідно) впливає, що мовна біографія передбачає опис мовного життя окремої людини з урахуванням її мовної поведінки, мовних потреб і преференцій (дет. див., напр.: [3]). Прикладом таких досліджень можуть послугувати праці діалектологів (П. Гриценко, Л. Фроляк,

М. Лесюк, І. Демчик) і соціолінгвістів (В. Чемес, О. Палінська). Традиційне застосування методу полягає в розробленні питальника, за яким здійснюється інтерв'ю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та постановка завдання. Факти мовної (авто)біографії можливо виокремити з мемуарних текстів – автобіографій, щоденників, спогадів, листів тощо. Власне, саме такий підхід і пропонує в згаданій статті Л. Ставицька [12, с. 8–9], оперуючи результатами дисертаційної праці О. Палінської про ідіолект Ольги Кобилянської в аспекті перемикання кодів на матеріалі щоденників і листів письменниці. Мету нашої наукової розвідки вбачаємо в аналізі автобіографій та епістолярію

Казимира Малевича і мемуарних текстів його сучасників із метою конструювання мовної біографії митця. До уваги беруться дослідження найвідоміших малевичезнавців – зарубіжних (В. Маркаде, Ж.-К. Маркаде, М. Мудрак, А. Наков, А. Туровські, М. Шкандрій, Г. Демосфенова, Д. Сараб'янов, О. Шатських, І. Вакар, Т. Міхієнко) і вітчизняних (О. Найден, Д. Горбачов, І. Диченко, Т. Філевська), з-поміж яких окремо виділимо праці сумського мистецтвознавця С. Побожія, який, зокрема, розглядає постать К. Малевича в контексті історії краєзнавства Сумщини. Конструювання мовної біографії Казимира Малевича уможливить у подальшому здійснити більш глибокий аналіз мови його епістолярію.

Матеріалом нашого дослідження стали три автобіографії Казимира Малевича [7], його приватні листи «київського періоду» [5], а також спогади членів родини, друзів та учнів [4].

1. Родина. Казимир Малевич народився 11 (23) лютого 1879 р. в Києві в сім'ї шляхтича Волинської губернії Житомирського повіту Северина Малевича і шляхтянки Київської губернії та повіту Людвіки Галиновської. За етнічною належністю Северин Малевич був поляком. Дискусійним залишається питання про етнічну ідентичність його дружини. Одні дослідники вважають, що вона була полькою і, відповідно, говорять про польську родину [15, с. 5; 8, с. 219; 9, с. 13]. Інші ж доводять українське походження Л. Галиновської, вважаючи її українкою з Полтавщини [4, с. 211], і в такому разі родина ідентифікується як польсько-українська [8, с. 218; 10, с. 200].

2. Рідна мова. Рідна мова – це мова материнська (mother tongue), мова першого пізнання світу (native language, first language), мова зв'язку зі своєю сім'єю, родом (heritage language). Дет. про це див.: [1, с. 122; 19, с. 28–34].

Сімейною мовою в родині Малевичів була польська. Батько освіти не здобув, мав статус «практик», що присвоювався службовцям-самоукам [4, с. 196]. Мати отримала гарну домашню освіту: зналась на музиці й літературі, навіть писала вірші польською [15, с. 8; 13, с. 267]. Очевидно, що Людвіка Малевич була в родині мовним лідером. Тож перша соціалізація всіх дітей, зокрема і Казимира, відбувалася польською мовою [15, с. 8]. У зрілому віці К. Малевич продовжував спілкуватися з матір'ю польською. Наскільки гарно Северин і Людвіка знали польську мову? Польська мова асимільованих поляків найімовірніше зазнала впливу російської мови внаслідок асимілятивної політики Російської

імперії. Не виключено, що відчутним був і вплив української мови, з носіями якої полякам доводилося постійно комунікувати. З іншого боку, спостерігалась дія мовозберігальних соціокультурних і етнічних чинників. Костьол як важливий складник польської ідентичності, цукрові заводи, де працювала значна кількість поляків, були надійними осередками їхнього спілкування. Усе це разом із міцними традиціями збереження польської мови в родинному вихованні поляків забезпечувало її вітальність.

3. Мова села, містечка. На думку соціолінгвістів, мовний репертуар індивіда здебільшого зумовлюється середовищем перших 10–12 років життя [2, с. 208]. Відомо, що в дитинстві та юності (до 17 років) Малевич жив в українських селах і містечках: Моївка на Поділлі, Пархомівка та Білопілья на Харківщині, Вовчок і Конотоп на Чернігівщині.

У дитячій голові «народжувалися різні зіставлення, порівняння» [7, с. 10]. Художник, пригадуючи дитинство і юність, порівнює робітників цукроварні та селян, їх дозвілля, побут, включаючи розпорядок дня, одяг, гастрономічні уподобання тощо, неначе намагається довести уявному читачеві всі переваги сільського укладу. Малевич наслідував життя селян, які здавалися йому «чистими і святковими» [7, с. 17], дружив «із селянськими хлопцями, вважаючи їх завжди вільними» [7, с. 9]. Художник, наративізуючи особистий досвід (за Т. Радзівською), поступово підводить до важливої думки: «Головне ж, чим я розрізняв заводських робітників від селян, було малювання» [7, с. 10].

Як зазначає Ю. Шевельов: «На селі українська мова переважала цілковито, хоч у розмові з представниками вищих клас селяни нерідко докидали стільки російських слів, скільки знали, творячи базу того, що згодом одержало назву «суржик» [18, с. 15]. Цілком очевидно, що українську мову з усіма діалектними особливостями, поширеними на території Поділля, Слобожанщини і Сіверщини, К. Малевич вивчив «на слух», адже жодних навчальних закладів, де б викладали українською мовою і вивчали її, на той час не було. У результаті такого засвоєння мови в Малевича сформувався рецептивний білінгвізм. Малевич опосередковано повідомляє, що, перебуваючи в українському селі, він спілкувався українською. У автобіографії 1933 р., змальовуючи художників, які приїхали в містечко Білопілья розписувати храм, Малевич подає одну деталь: «Говорили вони <художники – І. Б.> російською мовою, реготали» [7, с. 25]. Тож зустрівшись із «чужими»,

українець Казимир Малевич (бо саме так він себе позиціонує в тексті автобіографії) російську мову сприймає як чужу. Отже, українська мова була для К. Малевича, як і польська, мовою дитинства, мовою, яку він засвоїв у дитячі роки, спілкуючись із сільськими дітьми.

4. Мова освіти. Політика зросійщення поширювалася на всі етноси, що мешкали на території Російської імперії. Зокрема, російська мова «домінувала в державному управлінні, літературі, освіті, охоплюючи все більше сфер людського спілкування» [14, с. XV]. Мовою навчання всіх тодішніх освітніх закладів була російська. Відповідно до Емського указу (1876 р.), заборонено «викладання будь-яких дисциплін у школі по-українському; заборонялось також тримати в шкільних бібліотеках українські книжки» [18, с. 11]. Польська мова також зазнавала утисків [13, с. 255–256].

Малевич отримав домашню освіту, навчився вільно спілкуватися польською мовою, якою читав перші книжки і молитви. За спогадами сестри Вікторії Зайцевої, Казимир «навчався у 1-й чоловічій гімназії м. Києва і мешкав у тітки Марії Антонівни» [4, с. 398]. Проте в архівах документів, які б підтверджували шкільництво Малевича, не знайдено [4, с. 405]. На сьогодні ж відомо про єдиний офіційний диплом, який Малевич отримав після закінчення п'ятикласного агрономічного училища в селі Пархомівка [15, с. 8; 6, т. 1, с. 19].

Практично в усіх біографіях К. Малевича вказано, що уроки малювання він брав у Київській Рисувальній школі Миколи Мурашка, де його наставником був Микола Пимоненко. Про це згадував сам Малевич у автобіографії 1933 р. [7, с. 29], про це писала у своїх спогадах і сестра художника. Втім, дослідники допоки не знайшли документальних підтверджень цього факту [4 с. 405; 7, с. 29]. Переїхавши до Москви, Малевич, як відомо, вдосконалював свою майстерність у студії Ф. Рерберга та безуспішно 4 рази намагався вступити до Московського училища живопису, скульптури та зодчества [4, с. 406].

Отже, російська мова в мовобутті К. Малевича посідала місце мови освіти, а польська – мови домашньої освіти.

5. Зміна місця проживання. Мова міста. Більша частина життя К. Малевича пройшла в російськомовному комунікативному просторі: у Курську, а згодом – у Москві, Вітебську, Петербурзі (Петрограді, Ленінграді). І якщо в Курську, де мешкала значна кількість українців, К. Малевич ще міг почути українське мовлення, то комунікативне середовище Москви і Петербурга було

виключно російськомовним. Художник не просто поринув у простір російської мови, він і сам стає його творцем. Йдеться не тільки про написання мистецтвознавчих робіт, а й про ті лінгвістичні експерименти, якими захоплювалися футуристи Олексій Кручоних, Велимир Хлебников та ін., до кола яких увійшов і Казимир Малевич.

Тільки наприкінці 20-х рр. ХХ ст. К. Малевич повертається до Києва, де впродовж 1928–1930 рр. працює в Київському художньому інституті. Після тривалого перебування в російських містах Малевич спілкується російською в українському місті навіть під час так званої українізації. У листі до своєї дружини Малевич так описує реакцію швейцара київського готелю: «Дуже був радий, що я говорю російською мовою» [5, с. 277]. Художниця Ірина Жданко згадує: «Спілкувались ми завжди російською. Щоправда, Малевич полюбляв вживати українські слова (наприклад, у листах до Льва Юрійовича)» [4, с. 415].

6. Мова думки. Дехто з малевичезнавців стверджує, що художник думав польською, оскільки це була його рідна мова, а ще через те, що був католиком (див. про це: [8, с. 226]). Дійсно, польською написано декілька трактатів про мистецтво. До того ж окремі картини на звороті позначені польським варіантом написання авторського прізвища (Malewicz) або мають кількаслівний коментар польською. Роботи і листи Малевича, наприклад, листи до М. Гершензона, написані російською, але рясніють полонізмами (до речі, в них багато й українізмів). Урахування факту написання більшості текстів – праць про мистецтво, автобіографій, листів – російською мовою дозволяє стверджувати, що мовою думки К. Малевича була російська.

Тривалий час дослідники вагалися, якою мовою були написані статті, опубліковані в журналі «Нова генерація» – російською чи українською [8, с. 226]. Поза тим сьогодні відомо, що статті писалися російською, а потім перекладались українською [5]. Залишається не з'ясованим, чи брав участь у редагуванні перекладу сам автор, але найімовірніше, що ні.

Листи так званого київського періоду [5, с. 263–275] написані російською, а деякі – російською впереміж з українською або ж навпаки.

Отже, К. Малевич думав російською, однак у його писемному російському мовленні спостерігаються українізми і полонізми, а в польському і українському – росіянізми.

7. Мова емоцій. Як і живопису Малевича, так і мові його текстів, у т. ч. й мемуарних, властиві емоційність, гумор, іронія та самоіронія,

подекуди – ліричне чи драматичне забарвлення оповіді, що досягається завдяки надзвичайно специфічному синтаксису, а також своєрідному добору слів і фразеологізмів на кшталт: *морда життя* [6, т. 1, с. 289], *харчевое дело* [6, т. 1, с. 172], *база треснула* [7, с. 35], *как подошли* [5, с. 275], *чтоб жарко стало* [5, с. 270]; *как кур во щи* [7, с. 35], *дело швах* [5, с. 271].

Для вираження емоцій у листах «київського періоду» К. Малевич вживає лексеми і фразеологізми української мови: *скажени куры* [5, с. 275], *писав-писав и ни гугу* [5, с. 265], *рвав собі волосья на голови* [5, с. 266, 274], *цур ему пек* [5, с. 266, 274], *до кінця світу* [5, с. 275] та ін. Чи не є це доказом того, що художник до кінця життя зберіг емоційний зв'язок з українською мовою, що дозволяє говорити про українську як intimate language (див.: [1, с. 23]).

Навіть у найтяжчий період, страждаючи від важкої хвороби, Казимир Малевич не втратив свого іронічного ставлення до життя і до самого себе. На останньому автопортреті 1934 р., виконаному олівцем, рукою художника зроблений напис: «34 г 8 июня 8 ч утра Так я выгляжу сейчас Маркс в могиле когда выхожу на улицу дети кричат Карл Маркс».

8. Самооцінка мовної компетенції. Рівень знання російської мови. Казимир Малевич відчував брак мовної освіти і давав низьку оцінку власним мовленнєвим навичкам. Дослідники зауважують: «Текст художника і зараз вражає кострубатістю, експресивністю і незалежністю від літературних Канонів і граматичних правил; це певною мірою пояснювалося неознайомленістю супрематиста з ними, в чому він ніколи не соромився зізнатися» [17, с. 15]. Харджієв згадував, що Малевич, доручаючи йому відредагувати текст автобіографії 1933 року, сказав: «Я не люблю переробляти або повторювати вже написане, – додав він. – Нудно! Пишу інше. Але я погано пишу. Ніяк не навчусь...». Далі Харджієв додає: «Однак Малевич мав дивовижну здатність фіксувати процес живої думки. Він писав з незвичною швидкістю і майже без виправлень» (цит. за: [16, с. 15]). Останнє свідчить і про те, що тексти автором здебільшого не редагувались. Оцінку свого **рівня володіння польською мовою** К. Малевич подає в одному з листів до П. Етінгера: «Пишу начебто польською, але за двадцять з лишнім років боротьби з «глухим кутом» в Росії забув польську мову» [13, с. 267]. Що ж до самооцінки **знань української мови**, відомостей немає.

9. Етнокультурна самоідентифікація. Потужним чинником польської ідентичності є

релігійно-конфесійна належність. В автобіографії 1923–1925 рр. Малевич неначе відсторонюється від релігії, а відтак – і від польської тотожності: «... ні батько ні мати не відрізнялись цим, тому що під різними приводами вивертались від церкви. Мій батько дуже любив іноді позабавлятися, запросивши в гості і ксьондза, і попа, неочікувано для них» [7, с. 84]. Можливо, це було написано в дусі тієї антирелігійної пропаганди, що провадилась у СРСР. Згодом, під час закордонної поїздки в офіційному формулярі Малевич назвався поляком, і сестра художника не змогла пояснити чому. Дослідники ж припустили, що художник був змушений шукати прихистку в Польщі [10, с. 204; 4, с. 210].

Усвідомлення української тожсамості відбувалося поступово. Так, у приватному листуванні з Львом Крамаренком подибуємо вживання лексем *українець*, *український* в іронічному і негативнооцінному контексті: «очевидно, он тоже чистокровный украинец» [5, с. 266]; «от “порядочных” украинских художник[ов]» [5, с. 266]; «настоящий украинский джентльмен а ля “Савоська”» [5, с. 271]; «Живете Вы с мальству на Украине, а до сих пор не заметили, что на Украине исключительно водятся и разводятся свинтусы и свиньи» [5, с. 268]; «До якого род[у] сельско-хозяйства треба залічити усих моих укринаемых, в який план животноводства ввести для размноженья» [5, с. 268]. В останньому листі «київського циклу» Малевич пише дуже різко й експресивно, втім пояснює причину свого гніву: «Больше не хочу быть украинцем. Что це за нация, потерявшая всю совесть, тактичность и т. д., и т. п. Что Вы всі з Кумпоном зробылы з моею выстав[к]ою. Заледві через три рокі через профсоюз виручив свої малюнкi» [5, с. 275].

Сестра споминала: «Він писався в анкетах українцем, <...> радив те саме робити і нам з братом, добре знав українську мову» [10, с. 203–204; 4, с. 210]. Пізніше, в автобіографії 1933 р. художник констатує: «...згадували Україну. Він <Лев Квачевський – І.Б.> і я були українці». Цей текст вирізняється частотним використанням лексем *український*, *українець*, *Україна* (напр.: «... жив на півдні України» [7, с. 84]; «картини, що зображували життя України» [7, с. 29]).

Означення *український* характеризує слова-символи *пісня*, *небо*, *хата (будиночок)*. Наприклад: «Я жив <...> в дуже гарньому українському будиночку, оточеному садком» [7, с. 27].

Утім, домінантним символом постає українська пісня: «До мого вікна долинали звуки пісні дівчат і хлопців. Я слухав з великим задоволенням,

спостерігаючи українське небо, де, немов свічки, палахкотіли зірки. А українське небо темне, темне, як ніде в Росії» [7, с. 10–11]. Він згадує, що селяни постійно співали – під час роботи та дорогою додому, а парубки й дівчата – ще й пізніми вечорами; споминає українське весілля з обрядовим весільним співом. Принагідно наведемо ще й такі факти: в листі до І. Жданко художник двічі повторює народнопісенне «*Де ж він милий чернобривий*» [5, с. 272]. Юрію Зайцеву, небіжу Малевича, дядько запам'ятався веселим. Згадує, що вечорами «він з моїм батьком співали українських пісень. Особливо любив він співати «Гуде вітер вельми в полі» [4, с. 417].

Малевич недаремно використовує слова на позначення українських національних страв *борщ, сало, часник*: «*борщ український*» [7, с. 11]; «*Я ріс серед цього українського сала й часнику в Конотопії*» [7, с. 27]. Автобіографію він писав у страшний для України період Голодомору 1932–1933 рр., який відобразив у своїх численних картинах. Спогади про родючу українську землю та невтомних, щедрих і творчо обдарованих селян повертали його в щасливе дитинство, яке вкорінилося разом з їхньою мовою в його свідомості.

Тож описуючи свої дитячі враження про повсякдення українського села, про українське народне мистецтво, художник Казимир Малевич, поляк за походженням, ідентифікує себе з українською мовою як мовою культурної спадщини

(cultural heritage language) та визначає свою українську етнокультурну тожсамість.

Висновки. Отже, аналіз досить контраверсійної мовної біографії Казимира Малевича дозволяє виділити її основні вектори: «*мова сім'ї – мова села, містечка – мова міста*»; «*мова дитинства – мова зрілості*»; «*мова думки – мова емоцій*». Рідною мовою, яку К. Малевич засвоїв від матері та якою відбулася перша соціалізація, була польська, нею спілкувалися в сім'ї. У дитячі роки та в юності мовою найближчого оточення була українська, оскільки майбутній художник переважно спілкувався із сільськими дітьми. Короткотривале шкільництво К. Малевича впроваджувалося російською мовою, яка після переїзду до міста – спочатку до Курська, а згодом – до Москви, Вітебська і Петербурга – стала основною мовою спілкування (функціонально першою, за Н. Шумаровою [19, с. 32], зокрема й мовою думки.

Разом із трьома мовами К. Малевич увібрав у себе й культуру трьох народів. Проте визначаючи свою етнокультурну ідентичність, Казимир Малевич усвідомлено обирає «бути українцем», засвідчує це за два роки до своєї смерті в автобіографії 1933 року – одного з найважчих років у житті української нації, оприявивши передусім витоки свого мистецького напрямку – українську фольклорно-обрядову творчість, якою було просякнуто його дитинство і юність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / НАН України. Інститут української мови. Київ : УНВЦ «Рідна мова», 1999. 450 с.
2. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолінгвістика : учебник. Москва : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. 439 с.
3. Брага І.І. Мовна особистість носія українсько-російського суржиків у його мовних автобіографіях. *Вісник Донецького університету. Науковий журнал. Серія Б (гуманітарні науки)*. Вінниця. 2014. № 1-2. С. 32–39.
4. Горбачов Д.О. «Він та я були українці». Малевич та Україна. Київ : СІМ студія, 2006. 456 с.
5. Казимир Малевич. Київський період 1928–1930 / заг. ред., вст. ст., уклад., коментарі Т. Філевської. Київ : Родовід, 2016. 336 с.
6. Казимир Малевич. Собрание сочинений в пяти т. / ред. коллегия Д.В. Сарабьянов (предс.) и др. Москва : Гилея, 1995–2004.
7. Малевич. Автобіографічні записки 1918–1933 / упор. А. Білоусова. Київ : Родовід, 2017. 96 с.
8. Маркаде В. Селянська тематика. Горбачов Д.О. «Він та я були українці». Малевич та Україна. Київ : СІМ студія, 2006. С. 218–226.
9. Маркаде Ж.-К. Малевич. Київ : Родовід, 2013. 304 с.
10. Найден О.С., Горбачов, Д.О. Малевич Мужичський. Горбачов Д.О. «Він та я були українці». Малевич та Україна. Київ : СІМ студія, 2006. С. 199–209.
11. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка. Т. 1. 1970. 801 с.
12. Ставицька Л. Про термін «ідіолект». *Українська мова*. 2009. № 4. С. 3–17.
13. Туровські А. Малевич у Варшаві : пер. з польськ. Горбачов Д.О. «Він та я були українці». Малевич та Україна. Київ : СІМ студія, 2006. С. 237–298.
14. Шандра В. Мова як засіб формування національної ідентичності. *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання. Збірник документів і матеріалів (1847–1914)*

Ін-т історії України НАН України. Центральний державний історичний архів України; упор. Г. Боряк. ТОВ «Видавництво «Кліо». Київ, 2015. С. VII–XXXVII.

15. Шатских А.С. Казимир Малевич. Москва : СЛОВО/SLOVO, 1996. 96 с.

16. Шатских А.С. Казимир Малевич: воля к словесности. *Казимир Малевич. Собрание сочинений в пяти т.* / ред. коллегия Д.В. Сарабьянов (предс.) и др. Москва : Гилея, 2004. Т. 5. С. 11–30.

17. Шатских А.С. Малевич Казимир. Черный квадрат. Санкт-Петербург : Азбука, 2001. 576 с.

18. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : Стан і статус. Чернівці : Рута. 1998. 208 с.

19. Шумарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. Київ : Київський державний лінгвістичний університет, 2000. 283 с.

УДК 811.111=161.2'1

АНГЛОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

ENGLISH LANGUAGE BORROWINGS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE TERMINOLOGY

Дьолог О.С.,

orcid.org/0000-0002-9305-2453

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

У статті розглянуто англійськомовні запозичення в економічній термінології сучасної української мови. З'ясовано причини запозичення в українській термінологічній лексиці. Визначено місце термінів-інтернаціоналізмів, запозичених з англійської мови. Досліджено особливості функціонування економічних термінів-англіцизмів у сучасній українській мові. Зазначено, що запозичення з інших мов – природний процес, притаманний кожній розвиненій національній літературній мові, а отже, й мові науки.

Ключові слова: інновації, термін, термінологія, запозичення, економічна лексика, англіцизм.

В статье рассмотрены англоязычные заимствования в экономической терминологии современного украинского языка. Выяснены причины заимствований в украинской терминологической лексике. Определено место терминов-интернационализмов, заимствованных из английского языка. Исследованы особенности функционирования экономических терминов-англицизмів в современном украинском языке. Подчеркнуто, что заимствования из других языков – естественный процесс, который присущ каждому развитому национальному литературному языку, а соответственно, и языку науки.

Ключевые слова: инновации, термин, терминология, заимствования, экономическая лексика, англицизм.

This article is about English-language borrowings in economical terminology of modern Ukrainian language. Also were find out the reasons of borrowings in Ukrainian terminology and meaning of international terms, borrowed from English. In this article was explored specifics of functioning of economical terms-anglicisms in modern Ukrainian language. Also was indicated, that borrowings is nature process, that is typical for all national literature, and so for scientific one.

Key words: innovations, term, terminology, borrowing, economic vocabulary, anglicism.

Постановка проблеми. Запозичення з англійської мови присутні у різних мовних стилях сучасної української мови: розмовному, художньому, публіцистичному. Не обминув цей процес і науковий стиль. Останніми десятиліттями ми спостерігаємо, як активно розвивається економічна термінологія. У становленні економічної терміносистеми значну роль відіграє терміносфера англійської мови, яка продукує до терміносистем-реципієнтів велику

кількість запозичених найменувань. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність у теоретичному та практичному вирішенні проблем адаптації, уніфікації та стандартизації запозичених термінів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запозичень з англійської мови в сучасній українській економічній термінології не раз ставали об'єктом наукового дослідження. Вони знайшли своє відображення в роботах Т. Пристайко,

Л. Крисіна, А. Наумовця, І. Кочан, С. Стецюк, Н. Горобця та інших науковців.

Актуальність статті зумовлена тим, що сьогодні, коли лексична система української мови перебуває під інтенсивним чужомовним впливом, актуальною є потреба в комплексних дослідженнях численних новітніх англіцизмів.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в аналізі новітніх англійських запозичень у сучасній українській економічній термінології.

Зазначена мета передбачає виконання таких завдань:

– з'ясування проблеми запозичення в сучасній українській мові і в термінологічній лексиці зокрема;

– визначення місця термінів-інтернаціоналізмів, запозичених з англійської мови, у сучасній українській економічній термінології;

– дослідження особливості функціонування економічних термінів-англіцизмів у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу. Іншомовна термінологічна лексика є незамінним засобом лаконічного і точного передавання інформації у текстах, що призначені для вузьких спеціалістів, але може виявитись нездоланною перешкодою для розуміння науково-популярного тексту непідготовленим читачем.

За умов сучасного активного запозичення ідей, теорій і понять зарубіжної науки вибір варіанту перекладу термінів – ключових слів тексту, основних понять наукового дослідження – також стає ключовою подією. Питання перекладу термінології, а також питання, що стосуються причин і наслідків запозичень термінів, становлять актуальну проблему дослідження сучасної лінгвістики.

Активізація ділових, наукових, економічних, культурних зв'язків, розквіт зарубіжного туризму у кінці ХХ – початку ХХІ століття спричинили інтенсивне спілкування українців із носіями іноземних мов.

Дослідження проблеми в лексиці та специфіки термінологічного запозичення представило всю складність процесу її становлення і, зокрема, виявило два джерела складання терміносистеми:

1) запозичення готових термінів;

2) утворення нових термінів із матеріалу власної мови.

Ці шляхи властиві для поповнення словника в цілому, але особливо чітко вони виявляються у поповненні термінології, де, по-перше, значною є роль запозиченої лексики, по-друге, чіткіше проявляються процеси термінотворення, оскільки

вони мають більш системний і цілеспрямований характер.

У сучасному мовознавстві існують різні точки зору на питання про причини мовних змін. Одні дослідники перебільшують роль екстралінгвістичних чинників, вважаючи, що всі зміни в мові зумовлені лише ними (і насамперед – умовами існування того суспільства, у якому існує мова). Інші дослідники повністю заперечують вплив зовнішніх факторів, вважаючи, що будь-які зміни мови стали результатом виключно внутрішніх причин.

Більшість сучасних мовознавців за основу приймає тезу про двобічну залежність процесів запозичень у мові від зовнішніх і внутрішніх чинників. При цьому береться до уваги, що повний опис мовної системи неможливий без урахування взаємодії екстралінгвістичних та інтралінгвістичних причин, які ще А. Мейє об'єднав у три групи:

1) структура певної мови (тобто її будова);

2) психологічні, фізичні, просторові, соціальні та інші умови існування мови;

3) ті періодичні впливи інших мов, які в даний час і в даному місці відчуває дана мова [4, с. 57].

Розвиток окремих галузей науки відбувається по-різному, ось чому формування тієї чи іншої терміносистеми визначається і особливостями розвитку даної наукової галузі. Кожна із наукових дисциплін має власний первинний момент, від якого веде свою історію її термінологічна мова. Велике значення при цьому мають запозичення. Вплив інших мов можна розглядати з точки зору того, яка саме мова впливає на досліджувану мову і яким є відповідний соціальний стан обох мов. При цьому слід звернути увагу, які саме форми приймає мовне контактування і чи залежить воно від мов, що взаємодіють. У такому розумінні вплив однієї лінгвістичної системи на іншу можна розглядати як інтралінгвістичний процес.

Розв'язання питань, пов'язаних із впливом різних мов одна на іншу, має як теоретичне, так і практичне значення. У лінгвістиці практично невідомі мови, які не стали об'єктом впливу ззовні. Процес лексичного запозичення стає особливо активним завдяки широким і різнобічним контактам між різними народами на сучасному етапі.

Запозичення з інших мов – цілком природний процес, притаманний кожній розвиненій національній літературній мові і в тому числі мові науки, бо процес формування мови науки відбувається у прямій залежності від загальних процесів розвитку національної мови.

Економічними термінами називають слова та словосполучення, що використовуються в

економічній сфері і утворюють поняття економіки як науки. Сучасне життя вимагає певної обізнаності будь-якої пересічної людини в окремих економічних поняттях. Саме тому економічна термінологія може розглядатися (і розглядається) у сучасному мовознавстві не тільки як маркована мова, але і як складник загальної української лексики.

Склад сучасної української економічної термінології з точки зору її походження може бути представлений так:

– 19% економічної термінології складають власне українські слова (наприклад, *борг, боржник, вартість*);

– 8% – це слова-гібриди, тобто ті, що складаються з двох коренів, один із яких є власне українським, інший – запозиченим (наприклад, *векселедавець, векселетримач, жиронаказ, жиророзрахунок*);

– 73% – це лексика, запозичена з інших мов (наприклад, *офшор, рабат, рента, санація, трансферт, реверс, суборенда*) [3, с. 17].

Проте, незважаючи на широкі внутрішні можливості, якими оперує кожна мова, запозичення традиційно більш розповсюджене, ніж словотвірні процеси. Такий процес можна пояснити тим, що переробити за власним зразком і у такий спосіб засвоїти вже готову до вживання назву набагато простіше і зручніше, ніж представити їй власну назву того ж самого явища на основі виділення в цьому явищі певної характерної ознаки.

Зважаючи на вже зроблені наукові дослідження запозичень економічних термінів, можна зробити висновки щодо причин такого запозичення:

1. Слово запозичується разом із поняттям, реалією, донедавна відсутньою в мові, наприклад: *істеблшмент, єврокард, трансакція, трейдер, ф'ючерс*.

2. Інтернаціональний характер чужомовних термінів, пор.: укр. *аваль* – англ. *aval* – нім. *Aval*; укр. *авізо* – італ. *Avviso* – англ. *aviso* – нім. *Aviso*; укр. *валоризація* – фр. *valorisation* – англ. *valorization* – нім. *Valorisierung*; укр. *трансферт* – фр. *transfert* – англ. *transfer* – нім. *Transfer*.

3. Тенденція до лаконізму, наприклад: *міжнародні торги – тендери; передатний напис – індо-самент; зниження курсу – девальвація; нематеріальні активи – гудвіл*.

4. Однозначність запозиченого терміна, тоді як питома слово може мати декілька значень. Наприклад, слово *управління* має в українській мові три значення: «1. Дія за значенням управляти. 2. Адміністративна установа або відділ якоїсь уста-

нови, організації, що відає певною галуззю господарської, наукової, військової і т. ін. діяльності. // розм. Працівники такої установи або відділу. 3. Те саме, що керування» [2, с. 1300]. Натомість слово *менеджмент* однозначне. Це «сукупність принципів, методів, засобів і форм управління виробництвом з метою підвищення його ефективності, збільшення прибутків» [2, с. 518].

5. Більша престижність слів-запозичень, які здаються сучаснішими, ніж їхні українські відповідники. Іншомовне слово є традиційним засобом підвищити власний авторитет, надати ваги не надто престижним професіям, напр.: *постачальник – провайдер, розповсюджувач – дистриб'ютор, перекупник – дилер, гуртовик – трейдер* або *мерчандайзер, товарознавець – маркетолог*.

Варто назвати ще один позалінгвальний чинник запозичення термінології з англійської мови: достатньо прискорений перехід від планової до ринкової економіки. За дуже малий проміжок часу з'явилася численна кількість нових економічних реалій, назви для яких уже існували в тих мовах, із яких вони прийшли, передусім англійської. І в більшості випадків у нас запозичуються ці найменування в готовому вигляді. Іншомовними термінами представлені всі підсистеми аналізованої терміносистеми, а саме:

– «Біржі та біржова діяльність» (наприклад, *брокер, дилер, опціон*);

– «Бухгалтерський облік й аудит» (наприклад, *дебурс, манко, негативний «кеш-флоу», маржинальна система калькуляції*);

– «Маркетинг і торгівля» (наприклад, *акциз, бартер, демпінг, дистриб'ютор, контрафакція, мерчандайзинг, оверсолд, франшиза*);

– «Підприємництво та менеджмент» (наприклад, *бізнес, інжиніринг, інсайдер, паблік-релейшнз, ріелтер*);

– «Страховання» (наприклад, *аджастер, декувер, дисчардж, фронтинг*);

– «Фінанси, банки, інвестиції» (наприклад, *акредитив, акцент, аутрайт, єврокард, кліринг, лізинг*);

– «Цінні папери» (наприклад, *аваль, алонж, блокейдж, андерайтинг, індо-самент*) тощо.

Водночас слід зазначити, що в лінгвістичній літературі відзначається незначна відмінність запозичення термінів від запозичення слів загального вживання. Разом із цим можемо спостерігати, що більшість запозичень належить до термінології, тому практично все, що зазначається дослідниками про запозичення взагалі, справедливо і для термінів.

Уже саме визначення запозичення, що дається у лінгвістичній літературі, свідчить про запозичення саме термінів. Так, «Словарь лингвистических терминов» О.С. Ахмановой подає значення запозичення як «обращение к лексическому фонду других языков для выражения новых понятий, дальнейшей дифференциации уже имеющихся и обозначения неизвестных прежде предметов» [1, с. 26]. Таким чином, визначення нових понять та диференціація раніше відомих притаманні для більшості запозичених термінів.

Причинами активного запозичення термінів є не лише потреба у номінації нових понять, але й необхідність уточнення та покращення мовної техніки, що є причиною власне лінгвістичного плану. До мовних причин запозичень часто відносять тенденцію до усунення полісемії власного слова, спрощення його структури, потреби у більш лаконічному та більш точному найменуванні явища об'єктивної дійсності, що до того передавалось описово, та необхідності уточнити відповідне поняття. Практично всі ці причини можуть бути застосовані і до термінології.

Якщо ми говоримо про термінологічну одиницю, то розуміємо емоційно нейтральне слово або словосполучення, яке передає назву точно зазначеного поняття, явища або предмета, що належить відповідній галузі науки або техніки. Подібна лексика дає можливості найточніше, найчіткіше, найекономніше висловити зміст та значення даного предмета і водночас забезпечує правильне розуміння сутності самого питання.

Немає загальноприйнятої класифікації слів-запозичень, проте можна назвати найважливіші чинники, за якими в мовознавчій літературі відбувається їхнє розмежування. Вже традиційно враховується час запозичення, мова-джерело запозичення, склад запозиченої лексики, ступінь її асиміляції тощо. У більшості наукових досліджень запозиченої лексики найважливішим є хронологічний аспект, де особлива увага приділяється часу запозичення та з'ясуванню джерела запозичення.

Відповідно до зазначених аспектів економічні терміни, запозичені з англійської мови, умовно можна поділити на три групи:

1. Лексика, яка давно була засвоєна українською мовою і сьогодні повністю пристосована до її фонетичних і граматичних законів, наприклад: *аванс, акція, акціонер, банк, біржа, бюджет, валюта, вексель, дебет, девальвація, депозит, інвестиція, іпотека, кредит, сальдо*.

2. Терміни, що з'явилися не так давно (за останні 20 років), наприклад: *промоушн, бренд,*

маклер, гудвіл (або гудвіл), ноу-хау (або ноу-гау), транзакція (або транзакція), офшор (або оффшор) (варіантність деяких із наведених прикладів ще раз свідчить про їхню неусталеність).

3. Так звані «майбутні» запозичення. Це сучасні реалії бізнесу, які вже стабільно посіли своє місце в англійському та американському діловому лексиконі, але ще не знайшли відображення в сучасних українських словниках, наприклад: *glass ceiling* – буквально «скляна стеля», а саме: невидима межа в службовій ієрархії, неподоланна для певних категорій працівників (наприклад, жінок та представників певних етнічних груп); *petty cash* – невелика сума готівкою для дрібних офісних покупок; *status symbols* – матеріальні ознаки службового становища (наприклад, власний кабінет, службовий автомобіль, іменний папір) тощо.

У сьогоднішніх дослідженнях запозиченої лексики слід враховувати тенденцію до створення міжнародної термінології, єдиних найменувань понять, явищ сучасної науки, виробництва, що також сприяє закріпленню іншомовної лексики, котра отримала інтернаціональний характер. Цей факт дає підстави вважати, що засвоєння іншомовних елементів є необхідним і обов'язковим для розвитку української мови.

Сьогодні в сучасній українській мові можемо спостерігати збільшення кількості економічних термінів та розширення семантики вже відомих загальнонавчаних термінів.

У сучасній українській економічній термінології можемо виділити дві групи лексем відповідно до їхнього використання в мові:

1) вузькоспеціальні терміни, що поділяються на:

– однослівні (наприклад, *офшор, рабат, рента, санація, трансферт, реверс, суборенда*);

– терміни-словосполучення (наприклад, *біржова ціна, ліквідні засоби, холдингова компанія*);

2) загальнонаукові терміни (наприклад, *проблема, ідея, гіпотеза, формула*).

Аналізуючи сучасну українську економічну термінологію, можемо стверджувати, що вона неоднорідно представлена з точки зору походження. Так, у сучасній мові економіки виділяють іншомовні за походженням терміни (наприклад, *корнер, лобі, менеджмент, аудит, кредит, маркетинг*) та власне українського походження (наприклад, *пропозиція, торгівля, продаж, облік*). Водночас у економічній терміносистемі часто можна спостерігати випадки паралельного вживання термінів-інтернаціоналізмів та власне українських термінів (наприклад, *економіка* —

господарство, індустрія — виробництво, аукціон — торги, цесія — передавання прав тощо).

Традиційно вважається, що синонімія в термінології належить до небажаних явищ. Проте у даному випадку вживання подібних термінів-синонімів може посприяти розвитку української термінології на національному ґрунті. Так, Н. Непійвода, говорячи про важливість прозорості внутрішньої форми термінів, утворених на основі слів рідної мови, зазначає: «Із цього погляду дублетність термінології – не таке вже й негативне явище, як його традиційно вважають. Наявність терміна, придатного для міжмовного спілкування, і власного дублета – «для домашнього вжитку» – аж ніяк не свідчить про недосконалість терміносистеми» [7, с. 25]. Отже, такі дублети не є перешкодою для розвитку наукової мови, але є основою та поштовхом до становлення власної національної термінології. Деякі автори сучасних економічних словників, чудово розуміючи це, активно впроваджують національні відповідники запозичених термінів. Наприклад: *дилер – посередник, дефолт – невиконання грошових зобов'язань, дисконт – знижка, ріелтер – агент із продажу нерухомості, траст – довірче товариство, плюральна акція – багатоголоса акція; експортне мито – вивізне мито; дисконтна ставка – облікова ставка; паушальний платіж – одноразовий платіж; венчурний капітал – ризиковий капітал; компенсація – відшкодування; преференційне мито – пільгове мито; клірингове перерахування – безготівкове перерахування; компліментарні товари – взаємодоповнювані товари; трансфер – переказ; акумуляція коштів – накопичення коштів; фіксація курсу – встановлення курсу; грин-кард – зелена карта; «тод» операція – негайна операція; «спот» операція – короткострокова операція, ліз-бек – зворотний лізинг, квазігроші – регіональні гроші, ремітент – перший векселетримач, індосамент – передавальний (передатний) напис.*

Таким чином, сучасна українська економічна термінологія, формуючись на національній основі, активно поповнюється іншомовними запозиченнями, що природньо ввійшли та продовжують входити до її складу, поступово набуваючи при цьому ознак, які притаманні власне укра-

їнській лексиці. При цьому термінологія живе за загальномовними законами, що зазначають: сила мови полягає в тому, що вона, постійно запозичуючи необхідне чуже слово, адаптує та використовує його як власне, пристосовуючи до власних парадигм.

Економіка завжди займала і займає сьогодні особливе місце серед інших суспільних наук, оскільки більше за інших пов'язана з життям народу. Звідси – тісний зв'язок економічної термінології із лексичною та стилістичною системами сучасної української літературної мови. Отже, розгляд економічної термінології як з історичної, так і з сучасної точки зору підтверджує думку, що вона постійно розвивається, еволюціонує та розширює свій функціональний статус. Характер змін в економічній термінології має прогресивну спрямованість, тобто є втіленням тенденції до подальшого активного формування мови економіки.

Українські економічні терміни-англіцизми мають певні зовнішні ознаки, оскільки у більшості випадків продовжують зберігати фонетичні, морфологічні (а інколи навіть і графічні) риси мови-джерела.

Сучасний курс на інтеграцію України в ЄС, процес глобалізації, орієнтація на країни Заходу стали причиною тісної культурної, політичної та соціально-економічної взаємодії українців з іншими народами світу. Такий процес не міг не позначитися на мовному рівні. Ось чому кількість англіцизмів сьогодні дуже швидко зростає, зокрема в українській економічній термінології.

Висновки. Таким чином, сучасна українська економічна термінологія як частина загальноукраїнської термінологічної системи відповідає вимогам міжнародних стандартів та світової наукової традиції. Процес творення та відбору кращих зразків термінів триває й безперечно має відбуватися у науковій взаємодії термінологів і економістів-практиків, які мають подбати про оптимальне співвідношення питомих й іншомовних термінів. А бурхливий розвиток економічного життя сьогоднішнього світу та нашої країни зумовив не лише актуальність вивчення економічних дисциплін у навчальних закладах, але й інтерес до проблем економіки на мовному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1969. 608 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.Т. Бусела. Київ, 2002. 1440 с.
3. Дьолог О. Сучасне українське термінотворення: Традиції та новаторство. *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі. Сб. наукових трудов*. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 2(34), ч. 5. С. 16–21.

4. Малевич Л. Термінологічне запозичання: причини, джерела, функції. *Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць*. Київ : КНЕУ, 2005. Вип. VI. С. 56–61.
5. Науменко Л. Проблеми перекладу бізнесової термінології з англійської на українську мову. *Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць*. Київ : КНЕУ, 2001. Вип. IV. С. 200–201.
6. Наумовець А. Імплементация англіцизмів в українській мові. *Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць*. Ктїв : КНЕУ, 2001. Вип. IV. С. 19–20.
7. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект): автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1997. 40 с.

УДК 81'36:[82.09:791-5

СПЕЦИФІКА СТРУКТУРИ СЛОВОФОРМ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ ГЕРОЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

SPECIFICITY OF WORD FORMS STRUCTURE OF ASSESSMENT CATEGORIES OF THE HERO IN THE FICTION TEXT

Засць В.Г.,
orcid id/0000-0003-1370-697X
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

У дослідженні проаналізовано моделі іменників категорії оцінки художньої прози О. Гончара. Прикладами доведено роль словотворчих формантів у посиленні автором художнього тексту оцінки зображуваного. Показано здатність афіксів передавати значення суб'єктивної оцінки істот. Серед структурних дериватів виявлено суфікси з пестливим забарвленням, що передають спорідненість зі словоформами українського фольклору. Підтверджено прикладами здатність окремих суфіксів посилювати виражальні можливості. Розкрито специфіку структури іменників із характеристикою осіб за різними видами діяльності. Проілюстровано прикладами здатність передавати негативне забарвлення твірною основою. Виділено іменники з перебільшеною оцінкою мотивованої основи. Зафіксовано малопродуктивні суфікси для маркування авторської характеристики героя. У продукованих дериватах виявлено набуття перебільшеної оцінки рідковживаними суфіксами за рахунок твірної основи. З'ясовано відтінки значень складених моделей іменників з емоційним забарвленням, оцінкою способу життя, соціального статусу. Показано групу субстантивованих дериватів, що маркують відтінки авторської оцінки зневаги зображуваних подій.

Ключові слова: аугментативи, афікс, демінутиви, мова художнього твору, пейоративи, композити, словоформа, формант, юкстапозити.

В исследовании проанализированы модели существительных категории оценки художественной прозы О. Гончара. Примерами доказана роль словообразовательных формантов в усилении художественного текста оценкой изображаемого автором. Показана способность аффиксов передавать значение субъективной оценки героя. Среди структурных дериватов обнаружены суффиксы с ласкательной окраской, что подтверждает родство со словоформами украинского фольклора. Подтверждена примерами способность отдельных суффиксов усиливать выразительные возможности. Раскрыта специфика структуры существительных с характеристикой лиц по различным видам деятельности. Проиллюстрирована примерами способность передавать негативную окраску словообразующей основой. Выделены существительные с преувеличенной оценкой мотивированной основы. Зафиксированы малопродуктивные суффиксы для маркировки авторской характеристики героя. Производимые дериваты имеют элементы преувеличенной оценки за счет производной основы употребляемых суффиксов. Выделены оттенки значений составных моделей существительных с эмоциональной окраской, оценкой образа жизни, социального статуса. Показана группа субстантивированных дериватов, которые маркируют оттенки авторской оценки пренебрежения к изображаемым событиям.

Ключевые слова: аугментативы, аффикс, деминутивы, речь художественного произведения, пейоративы, композиты, словоформа, формант, юкстапозиты.

The models of the nouns of the category of evaluation of fiction prose O. Honchar have been analyzed in the research. With the help of examples the role of derivational formants in strengthening by the author artistic text of the evaluation of the depicted have been proven. The ability of affixes to convey the value of subjective evaluation of creatures has been shown. Among the structural derivatives suffixes with a colourful colouring have been identified that transmit affinity with

the Ukrainian folklore forms. Examples of the ability of individual suffixes to enhance expressiveness have been confirmed. The specifics of the structure of nouns with the characteristics of individuals in different types of activities have been revealed. The ability to convey a negative colour to the creative basis has been illustrated with examples. Nouns with an exaggerated assessment of a motivated basis have been investigated. Non-productive suffixes for marking the author's characterization of the hero have been shown. In generated derivatives, the acquisition of an exaggerated assessment of rarely used suffixes has been found to be due to the creature basis. The shades of values of complex nouns with emotional colour, estimation of lifestyle, social status have been revealed. A group of substantiated derivatives, marking shades of author's rating of neglect of the represented events have been shown.

Key words: augmentative, affix, diminutives, speech of fiction work, pejoratives, composites, word form, formant, yukstapozys.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В україністиці все більша увага приділяється засобам впливу на читача художньої прози, яка через створені автором образи формує гуманістичні ідеали, високу духовність, сприяє соціалізації особистості. Авторські оцінки поведінки, статусу героїв художнього твору виступають для читача носіями певних норм поведінки в суспільстві, ставлення до родини, колективу тощо. Прикметно, що пошуки словоформ відображають не лише ідіостиль письменника, але й формують засади оцінювання статусу художніх образів. Зауважимо, що зв'язок художньої прози та психології є цілком очевидним, оскільки автор твору прагне навчити читача надавати оцінку, висловлювати власні судження, що підкреслює соціальну зрілість особистості, здатність до аналізу, міркувань як прояви інтелекту. Як відомо, А. Фурман розкрив концептуальні засади становлення зрілої особистості в повноцінній реалізації людського потенціалу для життєрозуміння. Науковець доводить, що процеси становлення реалізуються «через ціннісне зорієнтування особистості» [2, с. 269]. Формування індивіда, його інтелекту має керуватися гуманістичними цінностями. Водночас А. Гірняк також зазначає про важливість міжсуб'єктної взаємодії, яка лежить в основі «конструктивних взаємин між представниками різних соціальних прошарків, утвердження толерантності та гуманістичних ідеалів» [2, с. 82].

Лінгвістичні розвідки розкривають мовосвіт творів Олеся Гончара, окремі дослідження базуються головню на оказіональних авторських лексемах, що допомагають читачеві об'єктивно переосмислювати характер поведінки героя, причини змін у судженнях художнього образу, позаяк викликати емоції, переживання [9]. Зауважимо, що не всі дослідники мовотворчості письменника звертають увагу на дериватологічні особливості оцінної лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автор художнього твору добирає способи оцінки поведінки героя, його особистісного зростання,

зміни соціального статусу. В останні десятиліття українська філологія поповнилася дослідженнями мовотворчості О. Гончара, що обґрунтовують уживання певних авторських моделей словоформ, їх етимологію, оказіональність тощо [9; 10; 11]. Виконані студії експліцитно розкривають індивідуальне словотворення письменника, структуру похідних дериватів, зокрема, увага зосереджувалася на семантичних особливостях продуктованих лексем та їх функціонально-стилістичній приналежності, що підсилює суб'єктивно-оцінне значення картини світу автора художнього твору [12; 9; 10; 11]. У зв'язку з цим слухними є думки І. Голубовської, яка розглядає картини світу мовця через особливості приналежності до етносу [3]. Тому пошуки авторських словоформ для моделювання поведінкових ситуацій, опису соціального становлення особистості героя є прагненням письменника відобразити картину світу на засадах етнології. На думку Т. Єщенко, «художній образ є мовою, що прагне стати світом, оскільки постає не тільки збудником естетичних почуттів, а викликає у психіці пацієнта-читача емоції та переживання, яких не дає реальна дійсність» [8, с. 126]. Цілком поділяємо думки дослідниці, що «слово стає засобом у процесі створення картини поетичного бачення світу, зазначаючи творчого оброблення й трансформації в плані форми і змісту» [8, с. 127]. Доведено здатність художнього твору передавати мовними засобами психологічні, естетичні та інші орієнтації людини і суспільної групи щодо мови [11]. У простудійованій художній прозі О. Гончара виявлено корпус новотворів, що змінили структуру загальноприйнятих моделей відображення автором переосмисленого буття людини. Пошуки способів маркування дійсності в поведінці героїв, їх соціальний статус зумовлюють письменника відходити від усталених структур будови похідних дериватів. У зв'язку з цим слухними є твердження Н. Сологуб, що «це зумовлюється не потребами мови як знакової системи, а потребами художньої творчості, принципами світобачення письменника, створенням індивідуально-авторської картини світу» [12, с. 76]. Водночас заува-

жимо, що художній текст має формувати естетичні та гуманістичні ідеали.

У виконаних студіях про мовотворчість О. Гончара увагу зосереджували головню на таких аспектах: 1) своєрідності малопродуктивних словотвірних індивідуально-авторських моделей; 2) походженні оказіональних словоформ, їх структурно-семантичних особливостях; 3) виробленні теоретичних засад формування дериваційної парадигми художньої прози письменника [10, с. 33–36].

Відомо, що в польській лінгвістиці виокремлюють групу продукованих лексем, що об'єднуються навколо назв з оцінною семантикою, тоді як в україністиці категорію оцінки пов'язують винятково з емоційним забарвленням, мовною експресією, яка досягається суфіксацією [1; 6; 12].

На нашу думку, не варто обмежуватися лише суфіксацією, оскільки видається дискусійною думка про важливість афіксальної деривації. Зауважимо, що в мовотворчості О. Гончара продуковані юкстапозити та композити не зменшують оцінної характеристики художнього образу, проте авторські словоформи навпаки надають вичерпної індивідуальності герою.

Зауважимо, що досі не розкритими залишаються способи конструювання письменником похідних словоформ із різним конотативним значенням, також відсутня прогнозованість переходу авторських дериватів з оцінною семантикою до групи активних лексем сучасної української мови.

Основним методом проведеного дослідження став структурно-семантичний, за допомогою якого відстежено конструювання різних моделей словоформ для підсилення характеристики різнотипних художніх образів героїв. Метод суцільної вибірки використовувався для відстеження взаємодії словотвірних одиниць у текстах художньої прози О. Гончара. Метод аналізу словникових дефініцій допоміг розкрити чинники, які впливали на вживання дериватів з афіксами позитивної та негативної оцінки.

Виклад основного матеріалу. Сучасна україністика має чисельну групу формантів, що експлікують різнотипні іменники, зокрема, з якісно-оцінювальним значенням суб'єкта щодо істоти. Характерно, що історично сформовані категорії оцінки в сучасній українській літературній мові виражають суб'єктивне ставлення до реалій. У творчості О. Гончара іменниковий словотвір привертає увагу насамперед номінацією героїв за різними рівнями, зокрема, статтю, віком, соціальним статусом, громадською думкою та суспіль-

ним визнанням. Чисельна група іменників представлена дериватами з позитивною авторською характеристикою, що виражена колоритними моделями іменників-демінітивів з суфіксами **-ат-**, **-ят-** для номінування приналежності недорослих осіб до родини, її діяльності або недосвідченості персонажу твору, на зразок: *баглайч^{ата}*, *вчителя^{ята}*, *пастуш^{ата}*, *реміснич^{ата}*, *ткачення^{ята}*, *хуліганч^{ата}*, *школярч^{ата}*, *чабаня^{ята}*, *японч^{ата}*. Цілком виправданим є вживання автором похідних моделей із формантами пестливого забарвлення, що передає спорідненість мовотворчості письменника з українським фольклором. Погоджуємося з думкою І. Голубовської, що лексеми пестливої семантики надають мові «неповторного аромату національного звучання» [3, с. 65]. Пор.: *Вже й діти школярч^{ата}*, *а вона все викрасовується перед своїм Іваном, як дівчинка* [4, с. 10]; *Вчора одне з реміснич^{ат} забралося, жовтороте, на танцмайданчик і давай до дівчат в'язнути* [4, с. 10–11]; *Студент-металург уже, а й зараз ще має звичку бовтатись у сазі, полахати в осоці карасів, і щоразу асистентами при ньому всі оті баглайч^{ата}*, *ткачення^{ята}*, *шпаченя^{ята}*, *вся ота замурзана зачіплянська гвардія, що віддана студентові безоглядно* [4, с. 14]. Тоді як малопродуктивний в українській мові суфікс **-ч-** передає зневажливо-низьку оцінку діяльності героїв твору іменниками-демінітивами *хуліганч^а*, *парубч^а*. Подібною соціальною характеристикою автор позначив осіб іменниками-пейоративами, що мають у структурі віддієслівну основу та форманти **-ач-**, **-яч-** для маркування оцінки дії (*руйнач^ч*, *вимагач^ч*, *пожирач^ч*), безвідповідального ставлення молоді до соціальних норм суспільства (*шмаркач^ч*) або за якусь зовнішню ознаку (*бренькач^ч*, *блукач^ч*, *розпитувач^ч*). Пор.: *А шмаркач^ч дали межі очі п'явся* [4, с. 207]; *Чи не стали б просто юшкоїдами, пожирач^чами шашликів* [4, с. 207]; *Тільки невже всюди, де йде будівник, повинен невідлучно, як тінь, іти і руйнач^ч* [4, с. 253].

Чисельну групу іменників зі значенням суб'єктивної оцінки героїв становлять деривати з афіксом **-ець**, що в українськомовному словотворі зазвичай вживається на позначення осіб за родом, фахом діяльності. Як бачимо, у творах О. Гончара ступінь вираження категорії оцінки персонажу підсилюється мотивованою прикметниковою (субстантивною) основою, що вже містить оцінний компонент (*всемогутній*, *вродливий*, *завзятий*, *справедливий*, *супровідний*, *лихослівний*, *фальшивий*) для сполучуваності з суфіксальним формантом **-ець**. Авторська оцінка досягається завдяки чутливості в доборі твірної основи для

номінації різних характеристик осіб: 1) приналежність до когось чи чогось (*заблуканець, зачіплянець*); 2) здатність до діяльності (*всемогутець, завзятець, супровідець*); 3) зовнішні ознаки (*вродливець*); 4) соціальна поведінка або статус (*винуватець, непоштивець, лихословець, справедливець, фальшивець*). Пор.: *А до Володьки вона з таким проханням: чи не міг би він, як свій-таки зачіплянець, зайти з нею до найстаршого тут начальства, щоб видали амністію козам: вони ж дітям металургів молоко дають!* [4, с. 57]; <...> *Баглаїха все дивилась на нього: такий виріс красень, вродливець* [4, с. 223]; *Є такий крутіло, фальшивець, словоблуд, зустрінеться десь тобі пика мерзенна, повзуча, що вік би її не бачив, не людина – гидота* [4, с. 92]; *Винуватець того, що скоїлось, поки що був залишений на волі* [4, с. 172]. Не поступилися продуктивністю деривати, що мають відад'єктивну мотивовану основу для розуміння читачем характеристики художнього образу за ознаками соціального стану, статусу, на зразок: *відрядженець, висуванець, обранець, підтоптанець, прибулець*. Пор.: *Прибульці, сприйнявши спокійно цей жарт, присіли біля старого, загомоніли* [4, с. 52]; *Дізнавшись, що відрядженець, можливо, вже зараз десь над Гімалаями летить, Лобода виказав радість* [4, с. 59]; *Бригадир реставраторів, шуплявий підтоптанець у береті, умовляв селищан підписати йому якогось акта, виправдальним тоном пояснював на майдані, чого роботи було тоді заморожено* [4, с. 99]; <...> *Інна запропонувала свою чистеньку, відведену їй матір'ю світличку, одначе прибулець відмовився рішуче* [4, с. 87].

Обстежений корпус іменників-фемінітивів має групу словоформ із позитивним конотативним значенням, що продуковані від маскулінативів (іменників на позначення осіб чоловічої статі) та афікса **-к-** для номінації приналежності жінки до певних галузей виробництва, набутих досягнень, на зразок: *депутатка, доярка, зв'язківка, зоотехнічка, кондукторка, модельєрка, офіціантка, поетка, прокурорка, санітарка*. Пор.: <...> *в матері мимовіль ворухнувся сумнів, чи не Варварині це штучки, може, навмисне викликають медичку-початківку, щоб перевірити, чи вміє вона хоч банки приліпити до пуття* [4, с. 109]. Тоді як частина дериватів-пейоративів маркує осіб жіночої статі з набутими різнобічними соціальними оцінками способу життя, поведінки, що досягається завдяки твірній основі іменника чоловічого роду з негативним забарвленням, на зразок: *акселератка, алхімічка, байстрючка, баламутка, бунтарка, гонивітерка, деспотка,*

заводійка, злодійка, зілителька, ледарка, незнайомка, потоптанка, тунейдка. Пор.: *Хто вона, та порушниця зачіплянського спокою, баламутка юнацьких ночей?* [4, с. 10]; *Отак мимоволі ще й злодійкою станеш, самі тебе такою зроблять* [4, с. 26]; *Наклеять, ще й підпишуть: тунейдка, без певних занять; Що ви, ледарки, собі думаєте? Невже так і жити зібралися ялівками?* [4, с. 109]. Менш чисельна група фемінітивів експлікує пейоративне забарвлення різними мотивованими основами, на зразок: відад'єктивні (*перучена – перучка, розхристана – розхристанка, потоптана – потоптанка*), прикметникова (субстантивна) (*ялова – ялівка*).

Помітною у прозі О. Гончара стала продуктивність формантів **-ниця-, -иця-** на позначення осіб жіночої статі за різною оцінкою діяльності, що здебільшого продуковані від субстантивних або ад'єктивних основ, на зразок: *легковажниця, повійниця, полільниця, порушниця, ревнивниця, невтомниця, улюбленниця, шукальниця*. Пор.: *Зникли і не вертались, повів легковажницю старий гультай, мабуть, до тих самих чебреців* [4, с. 94]; *Тільки й ростуть із таких повійниці!* [4, с. 231].

У фемінітивах, що представлені іменниками з емоційно-зниженою оцінкою зовнішності, згрублість аугментативів підсилюється суфіксами **-ех-, -ух-** та прикметниками з негативної конотації, на зразок: *бабеха, кокетуха*. Пор.: *І знімають, крутять, знайомий воєнком поставив біля куца свою товстелезну бабеху в купальнім костюмі, ніяк не наведе на неї свій об'єктив* [4, с. 111]; *І перший, хто виявив, – двоюрідний брат Костя, сліпий танкіст, точніше його кокетуха Наталка, котру він проводжав до раннього автобуса* [4, с. 93].

У досліджуваній прозі відстежуємо іменники-аугментативи з перебільшеною ознакою позитивної соціальної оцінки, на зразок: *козарлюга, критикан, кремезняк, служака, роботяга, скромняга, трудяга, чеснюга*. Зауважимо, що у продукованих дериватах наростання оцінки відбувається не за рахунок твірної основи, а завдяки рідковживаним суфіксальним формантам **-ан-, -ак-, -юг-, -юк-, -яг-**. Пор.: *Роботяга. Чеснюга* [4, с. 121]; *Мій старий – то козарлюга; хоч і кухлем, ніщо його з ніг не звалить* [4, с. 119]; *Директор, видно, був загартований критикан, бо, не схилиючись перед авторитетами, упевнено взявся критикувати того Кампанеллу* [4, с. 118]; *Без церемоній сяде з роботягами при нагоді в «козла» кілька партій забити, ще й свіжим анекдотом їх почаствує з «вірменського радіо», про кукуруду на місяці*

абощо [4, с. 61]; *Бой у нас скромняга* [4, с. 259]; *Розвелася ціла порода пустомолотів, закутих у панцир інструкцій служак, яких голими руками не візьмеш, з якими треба вміти воювати <...>* [4, с. 67].

Перебільшення суб'єктної оцінки згрубілості, зневаги, презирства, осуду експлікують деривативаугментативи, що походять від основ з негативною семантикою з афіксами *-йй-, -юг-, -юк-*, на зразок: *гультайї, п'янюг, злодіюк*. Пор.: <...> їй теж здалося, що її можуть отут зараз сфотографувати прихованим об'єктивом, щоб завтра виставити на проспекті серед п'янюг [4, с. 258]; Ну, зловив би я тих злодіюк [4, с. 98].

Дериваційна парадигма іменників має чисельний корпус композитів на позначення осіб за різними ознаками, зокрема негативною просторічною оцінкою, що передають соціальні прояви у різних аспектах, на зразок: життєві пріоритети (*батькопродавець, гонівітерка, грошолоби, грошотрус*); соціальна зрілість (*окозамилувач, рибохвати, слабкодух, юшкоїд*); суспільна поведінка (*зайдисвіта, мочеморда, песиголовець, чарколюб*); життєві інтереси (*книгогризи*). Ці утворення мають однакову словотвірну структуру, зокрема ілюструють авторське поєднання основ дієслівної та іменникової. Такі утворення набули поширення, зокрема перейшли до загальноновживаних лексем, що зумовлено оцінним компонентом однієї з основ продуктованих дериватів або вдалим поєднанням двох узуальних лексем для номінації особи, на зразок дармоїди – *юшкоїди*, книголюб, садолуб – *чарколюб, грошолоб*. Пор.: *І якби знали ті юшкоїди, що про них передумає* *Зачіплянка доки вони потай працюють ложками, якби дочули <...> то, мабуть, і ложки їм у роті позастрявали б, кістками подавились би їдці* [4, с. 64]; *А як я до батькопродавця можу бути добрим?* [4, с. 68]; *І що мене не для пустомолотства в міськраду селищами послано* [4, с. 97]; *Самому ж братись за пляшку просто незручно, просто ще подумують, що чарколюб* [4, с. 113]; *Вони тоді вам цілий день трудитимуться. Не те що ми, грошолоби* [4, с. 25]; *Це наш чинодер Лобода звучить гордо?* [4, с. 67].

Корпус авторських юкстапозитів представлений дериватами з емоційно-оцінним значенням, зокрема, кожен похідний дериват складається з двох узусів, один з яких виступає характеристатором, на зразок: *людина-амулет, людина-авоська, людина-кремень, людина-кристал, людина-легенда, людина-основа, люди-піджаки, брехуни-мисливці, друг-ідеаліст, горе-раціоналізатор, чвара-п'янюга, груб'ян-бруднолайко, рес-*

тавратор-верхолаз тощо. Пор.: *Яка душевна потреба спонукає їх, замість особи цілком реальної, законно списаної, народженої творити для себе ще якусь іншу людину, людину-амулет?; <...> навіщось потрібен ще вигаданий, нафантазований Ягнич, майстер нестаріючих сорока літ, людина-легенда?* [4, с. 125]; *До чого терпляча людина, цей Ягнич, – чувся розмірений голос лікаря, – вперше зустрічаю такого: кремень-людину* [4, с. 41]; <...> і не ввело в оману Віруньку перше враження: *постала перед нею людина справжня, людина-кристал* [4, с. 147]; *Кожен крок вона пам'ятає з тих його марширувань, кожен сумовитий усміх, що він їй майже непомітно посилав з-під вусів, проходячи повз неї в строю серед таких, як і сам, людей-піджаків* [5, с. 152]; *Дошкульно висміює якогось горе-раціоналізатора, що пропонує всі труби звести в одну і відводити той дим кудись* [5, с. 221]; <...> *всюди ввижаються мені переплетені зміїні клубки, і про тигрів-людоджерів, звичайно, згадалось* [5, с. 246]; <...> *куди важливішим для нас був він сам у своїй простій і мудрій людській сутності: людина-основа, вузлов'яз життя* [5, с. 208]. Як бачимо, в аналізованих юкстапозитах складних лексем оцінний компонент посідає зазвичай постпозицію відносно головного узусу. Проте окремі деривати ілюструють препозицію (*горе-раціоналізатор, кремень-людина*), що сприяє посиленню експресивності, вираженості у суб'єктно-оцінювальній функції.

Привертають увагу читача рідковживані автором субстантиви на позначення персонажів твору, що додатково підкреслює авторську оцінку зневажливого ставлення, другорядність персонажів на зразок: *бригадирова, воєнкомова*. Пор.: *Бригадирова* *проходу не давала* [4, с. 40]; або підсилює лексемами зовсім. Пор.: *Бригадирова* *зовсім після того знесамовитіла* [4, с. 41]; *Після того не відмовився й перекусити, бо розсердилась би воєнкомова, коли б не покуштував її наїдків, щедро розставлених на килимку* [4, с. 112].

Висновки. Отже, словотвірні моделі іменників на позначення істот мають різні відтінки забарвлень у художній прозі О. Гончара завдяки неоднотипним словотвірним структурам. Частина похідних дериватів з авторськими характеристиками має посилену оцінку завдяки мотивованій основі або словотвірним формантам. Перспективними є подальші дослідження переходу індивідуально-авторських лексем О. Гончара до загальноновживаної лексики сучасної української мови, що передає якісно-оцінне конотативне значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Buttler D. Wyrazy wartościujące i nacechowane uczuciowo. *Język i my*. Warszawa, 1987. S. 167–172.
2. Гірняк А. Різновиди міжсуб'єктної взаємодії та їх психологічний аналіз. *Психологія і суспільство*. 2017. №4. С.82–86.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Логос, 2004. 284 с.
4. Гончар О. Собор. Київ : «Дніпро», 1989. 270 с.
5. Гончар О. Твори в 6-ти томах. Т. VI. Київ : «Дніпро». 1988. 703 с.
6. Дикан О.В. *Емоційно-оцінна лексика як лінгвістична проблема*: матеріали конференції. VIII Международная Интернет-конференция «Альянс наук: ученый – ученому» (28–29 марта 2013). URL: http://www.confcontact.com/2013-alyans-nauk/fl4_dikan.htm.
7. Ермоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Ермоленко. К.: Либідь, 2001. 224 с.
8. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 264 с.
9. Жарко С. Словотвірні особливості індивідуально-авторських номінацій у творах О. Гончара. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Соціальні комунікації», 2013. Вип. 13. С. 51–55.
10. Заєць В.Г. Дериваційна парадигма неологізмів прози Олеся Гончара *Південний архів*. 2017. Вип. LXVII. С. 33–36.
11. Коць Т.А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. Київ : Логос. 2010. 303 с.
12. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеся Гончара. Київ : Наукова думка. 1991. 140с.
13. Фурман А.А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір: [монографія]. Одеса : ОНПУ; Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 312 с.

УДК 811.161.2'27.373

**МОВНІ ЗАСОБИ АРГУМЕНТАЦІЇ В МЕРЕЖЕВому СПІЛКУВАННІ
(НА МАТЕРІАЛІ ДОПИСІВ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО СЕГМЕНТА FACEBOOK)**

**LANGUAGE TOOLS OF ARGUMENTATION IN NETWORK
COMMUNICATION (ON THE MATERIAL OF POSTS
OF THE UKRAINIAN-LANGUAGE SEGMENT OF FACEBOOK)**

Нерян С.О.,

orcid.org/0000-0003-0896-9652

*викладач кафедри періодичної преси та медіаредагування
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Статтю присвячено аналізу мовних засобів аргументативного мовлення в інтернет-дискурсі в соціальних мережах. У статті визначено поняття аргументативного і мережевого дискурсів, окреслено форми їхньої взаємодії, схарактеризовано аргументативний дискурс з огляду на його сутнісні ознаки, проаналізовано дописи користувачів українського сегмента мережі Facebook – письменників, журналістів і блогерів – в аспекті використання засобів аргументації в тексті. У статті визначено основні риси аргументації в мережевому спілкуванні – риторичність, поєднання різних стилів і різностильових одиниць, домінування емоційної над раціональною аргументацією та активне використання невербальних засобів аргументації.

Ключові слова: аргументативний дискурс, соціальна мережа, мережеве спілкування, риторичність, допис.

Статья посвящена анализу языковых средств аргументативной речи в интернет-дискурсе в социальных сетях. В статье определено понятие аргументативного и сетевого дискурса, очерчены формы их взаимодействия, охарактеризован аргументативный дискурс с учетом его существенных признаков, проанализированы посты пользователей украинского сегмента сети Facebook – писателей, журналистов и блогеров – в аспекте использования средств аргументации в тексте. В статье определены основные черты аргументации в сетевом общении – риторичность, сочетание различных стилей и разностильовых единиц, доминирование эмоциональной аргументации над рациональной и активное использование невербальных средств аргументации.

Ключевые слова: аргументативный дискурс, социальная сеть, сетевое общение, риторичность, пост.

The article is devoted to the analysis of linguistic means of argumentative broadcasting in the Internet discourse of social networks. The concept of argumentative and network discourse is defined, the forms of their interaction are defined, the argumentative discourse is characterized taking into account its essential features. Analyzed posts by users of the Ukrainian segment of the Facebook network (writers, journalists and bloggers) in terms of using argumentation tools in the text. The main features of argumentation in network communication are defined as rhetorical, a combination of different styles and units of different styles, emotional dominance over rational argumentation and active use of non-verbal means of argumentation.

Key words: argumentative discourse, social network, network communication, rhetorical, post.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Активний розвиток інтернет-спілкування зумовив пошук зручних і популярних форм комунікації, серед яких найбільшого поширення останнім часом набуває спілкування в соціальних мережах. Користувачі висловлюють власні думки щодо проблемних питань сьогодення, обговорюють актуальні теми, сперечаються і доводять свою позицію в публічному інтернет-просторі. Вміння аргументовано представити власну точку зору і переконати співрозмовників у своїй правоті не менш важливо для інтернет-комунікації, ніж для усного спонтанного спілкування. Зважаючи на інтерактивний характер взаємодії в соціальних мережах, що здійснюється здебільшого в режимі реального часу, аргументоване мовлення набуває все більшої ваги. Комуніканти, які вдаються до використання переконливих засобів мовної аргументації, здатні переконати адресатів і змінити їхні настанови щодо предмета обговорення в соціальній мережі. Аналіз мовної аргументації, представленої в інтернет-дискурсі, дасть можливість виокремлення основних вербальних засобів, релевантних в аргументативному дискурсі.

Ступінь дослідження проблеми в мовознавстві. Лінгвістичні аспекти аргументації ставали предметом досліджень в закордонній (Ф. ван Еемерен, О. Гроотендорст, Ф. Хенкеманс, А. Баранов, Г. Брутян, І. Гавришина та інші) та українській (А. Белова, С. Гладьо і С. Чугу, Л. Рябополова та інші) науці переважно в аспектах риторики та неориторики, зокрема щодо різних типів дискурсивної діяльності людини (О. Гусева, В. Курбагов, В. Охріменко, Н. Ощепкова, Н. Пригаріна та інші). Поняття аргументативного дискурсу обґрунтовано в працях А. Белової, яка вважає його способом реалізації аргументації в комунікації [2, с. 109]. Дослідження аргументативного дискурсу здійснюється в логіко-філософському (А. Гончаров, О. Івін, Ю. Івлєв, Ю. Касьянова, С. Поварнін, Г. Рузавін, Л. Сумарокова, І. Хоменко та інші), лінгвостилістичному (С. Калашникова), лінгвокогнітивному (А. Баранов, К. Бєседіна, В. Григор'єва, В. Зайцева), комунікативно-дискурсивному (Л. Васильєв, Ю. Кошеварова, І. Пірог, Н. Фанян), структурно-семантичному

(Г. Кім) аспектах. Проте вивчення аргументації в соціальних мережах як вияву двох типів дискурсивної діяльності – інтернет-комунікації та аргументативного спілкування – не здійснювалося, що визначає актуальність і новаторський характер наукової розвідки.

Мета дослідження – виявити мовні засоби представлення аргументативного мовлення в інтернет-дискурсі, реалізованому через соціальні мережі. Мета зумовлює потребу розв'язання наступних завдань: схарактеризувати поняття аргументації й аргументативного дискурсу, виявити лінгвальну специфіку аргументації в соцмережі, проаналізувати основні засоби аргументації у взаємодії комунікантів в мережевому дискурсі.

Об'єктом дослідження слугував аргументативний дискурс соціальних мереж, а **предметом** – мовні засоби аргументації, представлені в дописах користувачів українськомовного сегмента соціальної мережі Facebook.

Джерельною базою дослідження слугували дописи та коментарі українськомовних користувачів соціальної мережі Facebook щодо актуальних питань культурної та соціальної проблематики, активно обговорюваних в інтернет-просторі. Проаналізовано дописи, представлені упродовж 2018-2019 років, загальною кількістю понад 200 текстових фрагментів. Здебільшого представлено матеріал зі сторінок-профілів відомих культурних і політичних діячів та блогерів України С. Жадана, О. Забужко, І. Карпи, С. Притули, Р. Скрипіна, І. Фаріон, З. Казанжи та інших.

Викладення основного матеріалу дослідження. Вивчення інтернет-спілкування передбачає охоплення всіх жанрових форм і виявів комунікації, серед яких виокремлюють передусім такі жанри: електронна пошта, чат, форуми чи віртуальні конференції, електронні дошки, домашні сторінки, ігри та розважальні проекти [1, с. 32]. Однією з поширених форм сучасного інтернет-спілкування є комунікація в соціальних мережах, що передбачає наявність профілів користувачів і можливість висловлюватися з певного питання як на власній сторінці, використовуючи жанр допису, так і в публічному просторі – на сторінках інших користувачів, використовуючи жанр коментаря. Цей простір спілкування є відкритим для

обговорення будь-яких тем, що зумовлено специфікою соціальних мереж як комунікативної платформи. Соціальні мережі характеризуються тим, що зміст контенту створюється виключно або переважно користувачами, наявні індивідуальні профілі з інформацією про користувачів, можлива взаємодія для користувачів – обмін інформацією, зв'язок з іншими користувачами, можливо досягнення кооперативної мети [Дужникова, с. 240]. Ми будемо послуговуватися на позначення інтернет-дискурсу соцмереж терміном «мережевий дискурс» – це комунікативна діяльність та її результат, сферою реалізації якої є соціальні мережі інтернет-простору.

Соціальні мережі виконують різні функції – розважальну, інформаційну, пізнавальну, навчальну тощо. Однією з найважливіших функцій є комунікативна, що представлена висловленнями користувачів різної тематики і реакції на ці висловлення інших користувачів, що створює полілогічне спілкування. Основний жанр комунікативної взаємодії в соціальних мережах – це допис, який є монологічним текстом репрезентативного або аргументативного характеру. У другому випадку мережевий дискурс взаємодіє з аргументативним дискурсом. В. Григор'єва визначає аргументативний дискурс як «послідовність висловлень у певній комунікативній ситуації, у процесі розгортання якої мовці почергово здійснюють мовленнєві кроки з відповідною комунікативно-прагматичною метою, а саме – переконати співрозмовника в істинності певного твердження і змусити його прийняти цю думку» [4, с. 24]. Поняття аргументативного дискурсу передбачає врахування «вербальних аспектів комунікації, а також невербальних, зокрема соціальних, психологічних, культурних та індивідуальних факторів» [3, с. 136]. Грунтуючись на лінгвопрагматичних засадах, І. Шевченко та О. Морозова виокремлюють аргументативний дискурс за критерієм загальних настанов і комунікативних принципів та розмежовують переговори та обмін думками [7, с. 235]. Г. Кім називає аргументативним дискурсом «монологічне або діалогічне мовлення в письмовій/усній формі з метою переконання кого-небудь за допомогою мовних засобів у правильності/помилковості, прийнятності/неприйнятності думки, вибору, точки зору, дії тощо» [6, с. 8]. Аргументативний дискурс має мовну форму й відповідні засоби репрезентації переконання і впливу, що характеризують мовлення учасників спілкування. На думку С. Калашникової, комунікативна мета аргументативного дискурсу полягає в «обґрунту-

ванні поглядів та уявлень, переконанні комунікативного партнера в істинності або прагматичній прийнятності певних висловлень, а глобальна мета аргументативного дискурсу – це подолання відмінностей у думках за допомогою правильно обраних стратегій і тактик аргументації» [5, с. 7]. Аргументативний дискурс, представлений у соціальних мережах, має певні особливості з огляду на його інтерактивний характер, зокрема це економія мовних засобів і використання прийомів привернення уваги – як вербального, так і невербального характеру.

Розглянемо основні мовні засоби аргументації, представлені в соціальній мережі Facebook українськомовними користувачами. Щодо семантики дописів, то тут переважають політичні та культурні теми, проте навіть тема комунікації в соціальній мережі є предметом обговорення, наприклад: *Я неодноразово писав у своїх постах про те, що культура спілкування наших громадян у соцмережах лежить нижче плінтуса. Я неодноразово бачив це у коментарях під своїми постами. І я зараз не про ботоферми. Люди!!!! Так не можна!!!!* (С. Притула, 13 лютого 2019 р.). Монологічний виклад допису передбачає форму 1-ої особи однини, а наближення мережевого дискурсу до засобів масової комунікації – публіцистичний стиль тексту. Утім, на відміну від публіцистичного тексту, представлений у соціальній мережі є більш емоційним, що позначилося на пунктуації (надмірне вживання знаків оклику) і використанні експресивних фразеологізмів (*нижче плінтуса*), оказіоналізмів (*ботоферма*), експресивних звертань тощо.

В аналізованому матеріалі переважають дописи політичної тематики: автори висловлюють свою позицію щодо актуальних політичних подій, спочатку характеризуючи ситуацію, а потім коментуючи її та наводячи власні аргументи, наприклад: *Але сьогодні попалася мені одна історія. Про те, як один з кандидатів, экс-міністр екології, той що шукає дружину методом гомеопатії, написав в ФБ як він пішов **тирити** сині безкоштовні **шапки** в Давосі. Виявляється, там є такий бокс з безкоштовними **шапками**, можна взяти лише одну в одні руки, якщо ти раптом забув свою власну шапку дома. Але друзі кандидата теж хотіли безкоштовну синю **шапку**, і тому кандидат в президенти України пішов **тирити** подарунки. (...) Я може щось не розумію у цьому житті, але чи одній мені здається, що це **дрімуче жлобство**? Тому що **тирить** шапки кандидат у президенти, а соромно чомусь мені* (О. Добровольська, 24 січня 2019 р.). У наведе-

ному фрагменті допису йдеться про кандидата в Президенти України І. Шевченка, який на своїй сторінці в соціальній мережі Facebook вихвалявся, як в Давосі набрав безкоштовних капелюхів. Не стільки цей факт, скільки його оприлюднення як майже геройського вчинку вразило користувачів соціальної мережі, після чого інформація була представлена і в офіційних ЗМІ. Така поведінка кандидата в президенти обурила читачів і викликала відповідну реакцію звичайних блогерів і журналістів. Авторка допису негативно ставиться до ситуації, використовуючи на аргументації своєї позиції риторичне питання, на яке й одразу відповідає. Специфікою мережевого дискурсу в цьому разі вважаємо наближення стилістики до побуто-розмовного дискурсу, вербальними маркерами якого є просторіччя (*тирити*), росіянізми (*попалася, шапка*) і стилістично-знижена лексика (*жлобство*). Текст із суржиковими елементами характеризує не лише мовну особистість авторки допису, а і її експресивне ставлення до ситуації. У такий спосіб в тексті представлено емоційну аргументацію, що на мовному рівні виражається у змішуванні стилів мовлення, емоційно-експресивній лексиці, вживанні риторичних конструкцій.

Аргументація в дописах має монологічний характер, але є експліковано адресованою, оскільки розрахована на сприйняття користувачів. Зважаючи на це, поширеною є діалогічна репрезентація тексту з питаннями до адресатів, на які відповідає автор допису, як у попередньому випадку, наприклад: *«Справедливість восторжествувала. Всі померли. Жодне негрєня не постраждало». Вгадали, що це? Ну звісно ж, «Десять негрєнят». Або ось: «Книга про любов до смачної та здорової їжі, про яку розповідає сама ця їжа». Це, звичайно, складніше завдання, але здогадатися все ж таки можна: в цю фразу вмістився цикл «Сутінки» (допис адміністратора групи «Автори ЛітНет», 23 січня 2019). Автор допису наче грає в гру з читачами, ставлячи питання відповідаючи на них. Діалогічна форма використовується для привернення уваги, а наведені відповіді слугують аргументами.*

Аргументи в мережевому спілкуванні здебільшого мають характер посилення на авторитетні джерела – думки відомих письменників, істориків, політичних діячів, історичні факти, словникові та довідникові статті тощо, наприклад: *Теж сьогодні наткнулась на вулиці зором на цю рекламу – і, будучи геть не в темі, попервах здивувалась: «кріпосна» – це зрозуміло, «стіна»)), але нащо ж там наречена під вельюном? І чи не*

краще було б – «Фортечний мур»?)) *Що малась на увазі не стіна, а людина, жінка кріпацького стану, сиріч, по-нашому, «кріпачка», мені якось не відразу закралося – а що там, виявляється, ще й мелодрама а-ля рюс (Марко Вовчок і ТГШ перевертаються в трунах, земля двигтить!), довідалася вже аж удома – одним із «просвітницьких» матеріалів тут і ділюся. Нема слів. Просто, нема слів (О. Забужко, 14 лютого 2019 р.). Але навіть покликання на авторитет Марко Вовчок і Тараса Шевченка, а також іронічна згадка в тексті про довідникові матеріали лише є додатковими аргументами для висловлення авторської позиції з емоційно-експресивним забарвленням. Авторка використовує риторичні запитання, вставлені конструкції, дужки на позначення емоцій тощо, тобто домінує емоційна аргументація. Лінгвістичні міркування щодо неправильного перекладу назви кінострічки є підставами для загальних культурологічних спостережень і висновків, що має ідеологічне скерування.*

Структура дописів свідчить про поєднання в аргументативних текстах двох блоків – раціонального й емоційного. Спочатку автор наводить раціональні аргументи переважно історичного або фактичного характеру, а потім висловлює власну позицію, що є вираженням емоційного стану, наприклад: *У ніч з 22 на 23 січня 1921 року в батьківській оселі в селі Марківка Гайсинського повіту чекістський агент Грищенко пострілом у живіт убив видатного композитора МИКОЛУ ЛЕОНТОВИЧА. Про це ми дізналися щойно 1996 року. Останні слова Леонтовича були: «Тату, я помираю». Не померла Його музика. Цьогоріч останній редакції його «Щедрика», над яким працював УСЕ життя, – 100 років. Він залишив нам незавершену оперу «На русалчин Великдень», яку завершив більше ніж через пів століття геніяльний сучасний композитор Мирослав Скорик. Господи! Українці! Коли Ви почнете шанувати своїх!!! Скільки ще має бути пострілів у живіт, у серце, у душу?» (І. Фаріон, 23 січня 2019 р.). Перша, більша за обсягом, частина допису містить перелік фактів історичного характеру з цитуванням і раціональною аргументацією, але друга частина є не стільки висновком з доведення, а реакцією авторки на повідомлену читачам інформацію. Окличні речення і риторичні питання, якими завершується текст, є посиленням риторичності й актуалізацією емоційності аргументативного дискурсу. У текстах дописів соціальних мереж, на нашу думку, емоційна аргументація є домінантною, також переважає риторичність викладу інформації.*

Риторичність, на нашу думку, є визначальною рисою мережевого дискурсу в аргументативному аспекті: відкриті питання і відповіді на них підтримують інтерактивний характер спілкування в соцмережі, а окличні речення актуалізують емоційний шар тексту, наприклад: *Наше суспільство далеко не безнадійне, але має хронічні вади. Занадто багато людей, у яких є дві системи координат думок: їх і неправильна! Всі, хто не розділяє їх точку зору, – вороги. Право на помилку? Забудь!!! Не помиляється тільки той, хто нічого не робить. А критикують, зазвичай, ті, хто якраз нічого не робить. Бо це дуже зручно* (С. Притула, 13 лютого 2019 р.). Тут представлено уривок аргументативного дискурсу, побудований за правилами доведення: спочатку сформульовано тезу, що підлягає доведенню, потім наведено аргументи (як раціональні, так і емоційні), висновок є наслідком, що випливає з міркування з логічною необхідністю. Відзначимо наявність риторичного запитання, окличних речень, вживання афоризмів, а також підвищено емоційний тип викладу. Для письмового тексту наявність великої кількості знаків оклику характерна в тих випадках, коли автор намагається наблизити допис до усних промов – зокрема за потужністю емоційного впливу на читача.

На нашу думку, цій настанові підпорядковано зловживання великими літерами (caps lock) та невербальними засобами, наприклад: *Здавалось би: немає нічого складного в тому, щоб на кілька місяців зчезнути з соціальних радарів 😊:) Знаходиш собі хату в Карпатах, бажано в горах. Береш з собою купу книжок і ноутбук, комфортний одяг і зручне взуття. І все – дауншифтинг. Чесне слово, я б знайшла, чим там займатися! Але – НЕ МОЖУ. НЕ МОЖУ* (З. Казанжи, 20 січня

2019 р.). У такий спосіб письмове мовлення максимально наближається до усного: емотіони (смайлики і дужки) передають стан мовця-дописувача, а великі літери привертають увагу читача, тобто одночасно актуалізовано і чинник мовця, і чинник реципієнта. Емотіони не лише маніфестують стан мовця під час написання тексту, а й прогнозують реакцію читачів – сум, радість, здивування тощо. Невербальні засоби, на нашу думку, у мережевому спілкуванні слугують одним із засобів емоційної аргументації – вони активізують потрібні емоції читачів, викликають реакцію, прогнозовану автором допису. У мережевому спілкуванні саме емоційна аргументація є потужнішою за раціональну, що здебільшого характерно для усного мовлення. Використання невербальних засобів наближує текст дописів у соціальних мережах до усно-розмовного мовлення.

Зважаючи на це, констатуємо полісеміотичність, полістилістичність і домінування емоційної аргументації в мережевому спілкуванні.

Висновки та перспективи дослідження. Мережевий дискурс є особливим виявом інтернет-спілкування, що репрезентований дописами та коментарями користувачів соціальних мереж різної тематики та прагматичного скерування. Аргументація в мережевій комунікації має монологічний (у дописах) і полілогічний (у коментарях) характер. Основними рисами аргументації в мережевому спілкуванні є риторичність, поєднання різних стилів і різностильових одиниць, домінування емоційної над раціональною аргументацією та активне використання невербальних засобів. Перспективи дослідження полягають у вивченні всіх жанрів мережевого спілкування, зокрема коментарів до дописів, що є репрезентативною полілогічною взаємодією комунікантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Асмус Н.Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства: дисс. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 теория языка. Челябинск, 2005. 266 с.
2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. Київ: КНУ, 2003. 300 с.
3. Гладь С.В., Чугу С.Д. Лінгвопрагматичний аспект аргументативного дискурсу. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10. С. 134–139.
4. Григорьева В.С. Аргументативный дискурс в когнитивно-коммуникативном аспекте. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2008. № 1(014). С. 24–31.
5. Калашникова С.В. Лингвистические аспекты стилей мышления в аргументативном дискурсе: автореферат дисс. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 теория языка. Калуга, 2007. 20 с.
6. Ким Г.А. Структурно-прагматические особенности аргументативного дискурса (на материале русского и немецкого языков): автореферат дисс. канд. филол. наук: спец. 10.02.20 сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. Челябинск, 2011. 20 с.
7. Шевченко І., Морозова О. Проблеми типології дискурсу. В кн. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: монографія / за ред. І. Шевченко*. Харків: ЧФ Константа, 2005. 233–236 с.

ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МОНОЛОГУ І ДІАЛОГУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

FEATURES OF MONOLOGUE AND DIALOGUE IN MODERN UKRAINIAN PROSE

Олексій К.Б.

orcid.org/0000-0002-6657-5005

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Тернопільського державного медичного університету

імені І.Я. Горбачевського

У статті проаналізовано особливості репрезентації монологу і діалогу в художньому тексті. Для сучасної художньої прози характерно поєднання в одному тексті монологічної, діалогічної та полілогічної форм викладу, що репрезентовані «діалогічним монологом» і «монологічним діалогом». Перший тип реалізований через розгортання реплік у художньому діалозі до монологічних єдностей. Другий тип становить монологічне мовлення, що містить діалогічні вкраплення у вигляді прямої мови, цитування, окремих реплік, які «переривають» основну лінію монологу, та представлений у спогадах персонажів, поєднує елементи оповіді з елементами чужого мовлення, наголошуючи на їхньому другорядному характері. Діалогічний монолог вербалізований за допомогою діалогічних маркерів.

Ключові слова: внутрішньотекстова адресація, діалогічний монолог, монологічний діалог, полілог, діалогічні маркери.

В статье проанализированы особенности репрезентации монолога и диалога в художественном тексте. Для современной художественной прозы характерно сочетание в одном тексте монологической, диалогической и полилогической форм изложения, представленных «диалогическим монологом» и «монологическим диалогом». Первый тип реализован через развертывание реплик в художественном диалоге в монологическое единство. Второй тип составляет монологическая речь, содержащая диалогические вкрапления в виде прямой речи, цитирования, отдельных реплик, «прерывающих» основную линию монолога, и представлен в воспоминаниях персонажей; сочетает элементы повествования с элементами чужой речи, подчеркивая их второстепенный характер. Диалогический монолог вербализован с помощью диалогических маркеров.

Ключевые слова: внутритекстовая адресация, диалогический монолог, монологический диалог, полилог, диалогические маркеры.

The article analyzes the peculiarities of the monologue and dialogue in prose. Modern prose is characterized by the combination of a monologue, dialogue and polylogical form of presentation presented in one text, represented by a "dialogue monologue" and a "monologue dialogue". The first type is implemented through the deployment of replicas in fiction dialogue to monological unities. The second type is a monologue broadcast containing dialogical intersections in the form of direct speech, quoting, individual replicas, which "interrupt" the main line of the monologue, and is presented in the memories of the characters, combines elements of the narrative with the elements of someone else's speech, emphasizing their secondary character. Dialogue monologue verbalized using dialogue markers.

Key words: intratext addressing, dialogue monologue, monologue dialogue, polygon, dialogue markers.

Постановка проблеми. У лінгвістиці тексту традиційно розмежовують такі текстові утворення, як діалог, монолог і змішані тексти [3, с. 10]. Цей розподіл залежить від того, який саме матеріал представлений у тексті. У сучасній художній прозі представлені всі типи. Монолог у художньому тексті представлений як авторським, так і персонажним мовленням.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати особливості репрезентації монологу і діалогу в художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. М.М. Бахтін стверджує, що кожна репліка сама по собі монологічна, а «кожний монолог є реплікою великого діалогу (мовленнєвого спілкування певної сфери). Монолог як мовлення нікому не адресований і не передбачає відповіді»

[1, с. 222]. Авторське мовлення набуває монологічного характеру насамперед у художньому наративі. У художньому тексті авторське мовлення переважно має монологічний характер, напр.: *(Я гадаю, мали рацію всі оті клерикальні ритористи – іконокласти, пуритани та іже з ними, – що сама ідея ікони чи храмової скульптури профанує божество, – спілка релігії з мистецтвом дійсно є з боку релігії компроміс, неминуча поступка – від незмоги – уже! – встановити прямий контакт, не вдаючись до підсунутих змислам, вульгарно-наочних фішок-фіфішок: облуплена позолота на дощі, згрізений негодом мармуровий ніс янгола, грубо розцяцькована статуетка в пістрявих лахманах...)* (О. Забужко. Польові дослідження з українського сексу) *У мене є для вас новина.*

Знаємо, – відповіді ми, – нема цього набридайла – продавця квитків (П. Яценко. Повернення придурків).

Репліки презентують повідомлення, запитання, обмін думками тощо, хоч типовою діалогічною взаємодією є питально-відповідна ситуація, для якої природним є об'єднання в одну комунікативну цілісність питання і відповіді. При цьому активна комунікативна роль мовця переходить від одного комуніканта до іншого, оскільки вони по чергово запитують і відповідають, напр.:

– *Доброго вечора, – привітався князь до пустельника, що сидів на призьбі.*

– *Доброго й вам.*

– *Як здоров'я?*

– *Та нічого, тільки ноги слабнуть. А ви як там живете? Все по-старому?*

– *Звідки нове візьметься? Все як було. Вас, бачите, доганяю (Ю. Винничук. Місце для дракона).*

І.В. Романюк стверджує, що «художній діалог є стилізованою формою розмовного мовлення. При відтворенні розмовного діалогічного мовлення в художній літературі роль ситуації відіграє авторський коментар, тобто ремарки, а мовно-стилістичні особливості діалогічного мовлення відповідають індивідуальному стилю письменника й естетичним нормам мовленнєвого жанру. Художній діалог будується за такими ж принципами, що й усно-мовний, але зазнає художньо-естетичних трансформацій» [6, с. 6]. Проте, на нашу думку, в художньому тексті має місце не відтворення чи стилізація розмовного мовлення, а створення нового типу тексту – художнього діалогу, що має власні закономірності побудови і може суттєво відрізнитися від реальних діалогів, представлених питально-відповідними комплексами.

Діалоги між персонажами створюють динамічність оповіді, передають внутрішню напругу тексту, віддзеркалюють внутрішньотекстову комунікацію. Змодельовані автором питально-відповідні комплекси побудовані за правилами природного діалогу, в якому кожна наступна репліка має бути пов'язана з попередньою, а питання з відповіддю становить структурну та змістову єдність, напр.:

– *Ну, давай далі, Пашо. – Сталін налив йому півкелиха коньяку.*

– *Спасибі, товаришу Сталін, але операції я волю планувати на тверезу голову.*

– *Гребуєш?! – скинів Сталін, але вчасно заспокоївся і продовжив:*

– *Сформуєш терористичні групи з вірних людей. Після виконання завдання – всім ордени*

Леніна, а командирам – звання Героя Советського Союзу (В. Кожелянко. Дефіліяда в Москві).

У таких діалогічних єдностях домінують контекстуально неповні речення, зміст яких зрозумілий лише в конкретній комунікативній ситуації. Тісна єдність реплік персонажів зумовлена й ситуативно: інтерперсональна взаємодія мовця та адресата у внутрішньотекстовій комунікації потребує врахування різноманітних чинників, серед яких основне місце належить контексту та умовам комунікації.

У художньому тексті рідко можна зустріти лише один із типів мовлення – монолог, діалог або полілог, здебільшого всі вони поєднані в одному тексті. Так само не існує і «чистих» текстів, побудованих лише на розповіді, роздумі чи описі, а реальний художній текст є переплетенням різних типів викладу. Такі тексти називають «змішаними» (К.А. Філіппов), вони містять органічні переходи від монологічного до діалогічного мовлення, і навпаки.

Найпоширенішою формою змішаних текстів у сучасній прозі вважаємо розгортання окремих реплік діалогу в монологічній єдності, напр.:

На початку червня він весело привітав мене:

– *Війну відстрочено! Ми домоглися миру!*

– *Тату, – сказав я з журбою, – тепер ти зможеш до нас повернутися?*

– *Ні, я ще маю тут дуже багато справ... До речі, можеш мене привітати – я зайняв пост прем'єр-міністра... Зараз я формую свій кабінет... Якщо ти й далі ніде не влаштуєшся, то я б міг тобі що-небудь підшукати... Твій гімн тут у всіх на вустах. Тебе знають і шанують. Ввели навіть в обов'язкову шкільну програму... Вони хочуть, аби ти ще щось для них написав... напишеш?*

– *Ну, якщо ти цього бажаєш... (Ю. Винничук. Літопис від равлика).*

На відміну від звичайного монологічного мовлення такі розширені репліки мають виражену адресованість, їх звернено до конкретного співрозмовника. Однак мовець намагається не лише повідомити інформацію та поставити запитання, а й висловити свої думки, своє ставлення до певної проблеми. Він подає набагато більше інформації, ніж потрібно адресату.

Окремі репліки, звернені до співрозмовника, можуть настільки розгортатися, що набувають статусу окремих монологічних текстів. Вони залишаються оформлені як частини діалогу, але за обсягом і змістом тяжіють до монологічних текстів, напр.: – *Боже, як це все безглуздо!.. Раптом подумала... що я ваш убивця. Не розумієте? Я –*

справжній ваш убивця. Якби не було мене, може, обійшлося б і без цього герцю... Довкола одна брехня. Щойно вийдете з печери, як мушу перевдягнутися в оці ось лахмани. Так-так, адже я не на бенкеті була, а в лапах лютого дракона. Татуньо про все подбав. Оцю сукню, що на мені, повинна спалити. Тато її довго вибирав і вибрав таку, щоб не шкода було... І це ще не все! Ось пляшечка, бачите? В ній фарба червона. Кілька кривавих крапель – розумієте? – тут-там... кілька подряпин голкою... Зате яке враження! (Ю. Винничук. Місце для дракона). У цьому тексті вжито дієслівні та займенникові форми 1-ої особи однини, характерні для монологічного мовлення, що передає авторефлексію персонажа. Разом із тим представлено й дієслівні форми 2-ої особи, й питальні речення, адресовані співрозмовнику, хоч за змістом тексту зрозуміло, що наявність адресата є формальністю, мовець висловлює свої думки в діалогічній формі, але домінує монолог. Тут маємо текст змішаного типу, що поєднує елементи монологу і діалогу з домінуванням останнього, оскільки первинним типом тут є діалог, репліки якого набувають монологічної форми, тобто його можна назвати «**монологічний діалог**».

Протилежним типом змішаного тексту вважаємо монологічне мовлення, що містить діалогічні вкраплення у вигляді прямої мови, цитування, окремих реплік, які «переривають» основну лінію монологу, напр.: *Додумуючи, як вберегти власну силу від проклять, Богдан здригнувся від голосу, «друже сердечний, вставай, одиначе», «ти, ніби маршалок, розхристаний і хмільний», «тю ти, ну ти, вгадав, хочеш, висватаю, як стій та дивись; знаєш, ким заправляю? – вдовами, нареченими, кооператив «Жду тібя», «ну, й багатьох ошчасливив, торговець фемінами?»», «чимало, оце саме з заручин пру; одну лікаршу, зріст, – сто сімдесят вісім, – злигав із добрим, інтелігентним, вагою вісімдесят кіло, без судимостей»...* (Є. Пашковський. Осінь для ангела). У цьому уривку великого за обсягом монологічного текстового фрагмента представлено окремі діалогічні репліки, що оформлені як цитати, які переривають внутрішнє монологічне мовлення головного героя. Проте домінує монолог, тому пропонуємо визначати такий текст як «**діалогічний монолог**», що поєднує в межах монологічного мовлення елементи діалогу у вигляді непрямого мовлення, цитат, окремих реплік, наявних у структурі монологу.

Здебільшого діалогічний монолог представлений у спогадах персонажів, що додають до

оповіді чи розповіді елементи чужого мовлення, наголошуючи на їхньому другорядному характері, напр.: *... я ніколи тебе не забуду, я ніколи тебе не полишу, моя душе, мій квіте весняний, моя мрія, з тобою я лише, мене бурі несуть буревійні, і списами проколюють війни, і вбивають мене й Україну, я ніколи тебе не покину, навіть в смерті, в потойбічному світі та плачуча верба буде снити, в нашій щасті, колишнім єднанні, від світання живу до світання, в моїм серці лиш ти, я ніколи не забуду той вечір, відколи належу тобі незупинно, ти, Маріє, моя Україно, я складаю тобі такі вірші тисячами, лиш цим живу, кохана моя, якби не ти, вже мабуть загинув би, якби не знав, що ти є, що мене чекаєш, що любиш, що ніколи не перестанеш любити мене, бо таке кохання стається раз на тисячу літ, а ми живемо, це будемо жити, ще колись будемо жити, хоч відступаємо...* (Ю. Покальчук. Усмішка медузи). Найпоширенішим способом об'єднання монологу та діалогу в такий текстовий комплекс є цитування та непряма мова, напр.: *адвокат підтягнув галстук з малиновим переливом, виголосив тост: «жінки мусять опікати сильніших, це продовження материнства, я думаю, – за молодих», головка програвача сотала вальси, Анна вишептом говорила, що Юрик славно підробіткує, кому фотокартки весільні, кому окремо з дітей, не заздоровживеш, звичайно, поглянь на сервант; Андрій побачив картку дівчинки з бантом, «для неї дитя – фотографія, милування на відстані»...* (Є. Пашковський. Свято). У наведеному текстовому фрагменті маркерами діалогічності є цитати з чужого мовлення та непряма мова, подана як підрядне речення. Потік свідомості героя становить монологічну конструкцію, яка охоплює окремі репліки учасників комунікативної взаємодії, що нібито віддзеркалюються у свідомості героя. Цитування чужих фраз, уривки речень і спогадів, що належать іншим персонажам, подані в одному наддовгому реченні, характерному для сучасної прози, і представлені як фрагменти внутрішнього світу мовця.

Діалогічний монолог завдяки синтаксичній надмірності й семантичній надлишковості містить каталогові ряди, низку підрядних конструкцій різних типів підпорядкування, надмірні переліки, а також діалогічні елементи, які ми називаємо маркерами діалогічності.

До **маркерів діалогічності**, що створюють діалогічний монолог, уналежнюємо:

1) **цитування** літературних джерел, використання алюзій та ремінісценцій, при цьому необов'язково поданих як оформлені цитати,

напр.: *Мабуть, уже тоді в мені прокинувся той, хто, за словами Блока, «віднімає запах у квітки»...* (І. Роздобудько. Гудзик); *«Влітку енергії – мільйон».* Я почув ці слова від знайомого (він – боксер, багато тренується і знає, про що говорить), і запам'ятав, а тепер пересвідчився у їх правдивості (Л. Дереш. Намір!); *«Місто Запоріжжя являло собою доценту вигорілий на сонці спекотний простір, де одним і тим самим тролейбусом можна їхати упродовж годин, так нікуди й не заїхавши»,* – не без перебільшення стверджується в моїй «Темниці». Перебільшення полягає хоча б у тому, що тролейбусів було все-таки два (Ю. Андрухович. Лексикон інтимних міст);

2) *невласне пряму мову*, тобто передавання в монологічному мовленні реплік інших персонажів або дійових осіб, напр.: *Уявляєте, Отто Вільгельмовичу, каже мені мій новий приятель, що було б, якби мої люди в обкомі партії та не перехопили цю мерзоту своєчасно? І якби трапила вона до рук нашому дебільному першому секретареві?* (Ю. Андрухович. Московіада); *Я поцікавився, як щодо самої Нелі – її на роботу в коледж не візьмуть* (Л. Дереш. Намір!); *Цигани довго торгувались, пропонували купити в них партію телевізорів, пропонували купити в них білоруську проститутку, виводили її з автобуса й показували, дивись, казали, яка красуня, у проститутки не було переднього зуба, вона була п'яна і весела, весь час кричала і заважала торгівлі, але цигани стояли на своєму, мій знайомий уже було погодився купити її, але тут проститутка почала кричати надто голосно, і роздратовані цигани загнали її назад до автобуса, повернулись і продали йому шенгенську візу за двадцятку* (С. Жадан. Гімн демократичної молоді);

3) *вставлені конструкції*, що містять пряму мову, але в тексті мають характер додаткового повідомлення, напр.: *Ні, не Вагнер, не композитор Вагнер є для мене абсолютним героєм цього абсолютно вилізаною баварського райцентру («Куди, куди? в Бейрут?» – перепитував мене Ірван) – попри щорічний фестиваль вагнерівської музики і блиску, переважно коштовностями, публіку, яка лине до нього з усього світу, щоб доценту насолодитися нудьгою шести- чи й семигодинних оперних спектаклів* (Ю. Андрухович. Лексикон темних міст); *Світ, який вона будувала всередині («Треба перетерпіти! Часи змінюються...»), не був повітряним. Він очікував на свій час...* (І. Роздобудько. Гудзик); *Худий і зарослий, лише великий голений череп, а*

не пишне волосся красеня («мамо рідна... який він... інший... якийсь насторожено-чужий, не такий, як у листах,» – востаннє прошептели сумніви під покровительством їхнього сімейного ментеле) (С. Процюк. Тотем);

4) *риторичні запитання*: Він просив не брати до голови дурного. *Та чи я можу, коли не маю віри ні в кого, зовсім ні в кого? Коли довкіл стільки зради і підсиджувань? Коли канати стосунків – нетривкі і корисні* (М. Матіос. Чотири пори життя); *Чому життя – не кіно, котре можна змонтувати на свій розсуд?! Адже так буде, скажімо, через рік, міркував я, то навіщо ж тоді втрачати дорогоцінний час?* (І. Роздобудько. Гудзик); *Звісно, я волів би, щоб це місто називалося трохи коротше – скажімо, Дніпром. Те, що так само називається річка (а насправді справжня ріка), не повинно при цьому заважати. Бо кому вона, ріка, заважає?* (Ю. Андрухович. Лексикон інтимних міст); *...для чого ці думки про неї? ця стороння воля, що винайняла квартиру у моєму мозкові?.....можже, я боюся кохати? маю досить сексу із соратницями?...* (С. Процюк. Тотем);

5) *звертання і займенниково-дієслівні форми* 2-ої особи без звернення до адресата, напр.: *Ночами довкола гуртожитку відбувалось якесь життя. Ти чув іноді крики, метушню, хтось когось бив. Іноді починала знайоме гугоніти пожежна драбина. Ти напружено вслухався в ці звуки, Що наближались. Четвертий, п'ятий, шостий поверх. Чи буде сьомий? Мене тут немає, повторював ти. Мене немає. І з головою накривався ковдрою. Тебе не було.* (Ю. Андрухович. Московіада); *Далі ти бачиш, як вона бере з таці помідор, пурпуровий, як сотня deer purple, підносить його над мушлею, обливає окропом, шпарячи собі пальці, а потім за допомогою складаного ножика з перламутровою ручкою починає обтирати зі шкірки* (Ю. Іздрік. АМ™); *Про Вавилон у смарагдовій скрижалі було прикольно сказано про світло. Щось типу «Суєта невідкладних справ заслоняє від нас світло божественного одкровення». І чим би ти не займався – будь ти офісним щуром із надуманим «важливим» графіком чи фрі-лансером із хронічною прокрастинацією чи чесним волоцюгою, в тебе все одно знайдуться цілі списки всяких невідкладних справ. Чогось, що ти мусиш зробити, перш ніж перейти до малювання, співу, медитації, молитов, читання чи просто катання на велосипеді* (І. Карпа. Піца Гімалаї).

В окремих випадках маркери діалогічності можуть поєднуватися в межах одного тек-

сту, напр., частотним є поєднання риторичних запитань та вставлених конструкцій: *Але далі оголювати Антоничеву інакшість професорові не вдається, тому що непередбачуваний політ закінчується – скільки це тривало, чверть години? – отже, гелікоптер сідає...* (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів); *Того раннього літа (сім? десять років тому?? Цього червня???) Як усе нелінійної) вона за один вечір окинула поглядом цілісіньке своє життя* (Л. Дереш. Архе); поєднання цитування й вставлених конструкцій: *Все, за сімейними переказами, казало про хлопчика: форма живота, розквітла врода мамі («якщо дівчинка – то лице псується, бо дівчинка забирає в мамі всю красу!»), те, що мамі хотілося їсти м'ясо й овочі, а не*

цукерки з фруктами, і далі по списку забобонних істин (І. Карпа. Піцца Гімалаї).

Висновки. Вставлені синтаксичні конструкції виступають додатковим засобом вираження діалогічності, вони сприяють виокремленню основних діалогічних маркерів. Крім того, «у структурах із вставленнями відтворюється діалогічність художнього тексту, встановлюється інтелектуальний зв'язок між автором/оповідачем і читачем [4, с. 5]. Ці маркери функціонують у структурі монологічного тексту, не перетворюючи його на діалог або полілог.

Отже, категорія адресатності в художньому тексті виражається не лише в діалогічній інтерперсональній взаємодії, а й в монологічному мовленні через маркери діалогічності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтін М.М. Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття*; за ред. М. Зубрицької. 2-ге вид. Львів : Літопис, 2002. С. 216–321.
2. Бибик С.П. Оповідність в українській художній прозі : монографія ; за наук. ред. С.Я. Ермоленко. Київ ; Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 288 с.
3. Богданов В.В. Текст и текстовое общение. Санкт-Петербург : СПб. ун-т, 1993. 69 с.
4. Галайбіда О.В. Вставлені конструкції в українському художньому тексті : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня к. філол. н. : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2009. 24 с.
5. Кондратенко Н.В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : монографія ; за ред. К.Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 328 с.
6. Романюк І.В. Діалог в оповідному тексті : структурно-семантичні та стилістичні функції : автореферат дис. ... на здобуття наук. ступеня к. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 2010. 22 с.
7. Филиппов К.А. Лингвистика текста : курс лекций. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. 331 с.

ГРАМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБМЕЖУВАЛЬНО-ВИДІЛЬНИХ ЧАСТОК *ТІЛЬКИ, ЛИШЕ, НАВІТЬ* У ПРИДІЄСЛІВНІЙ ПОЗИЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)

GRAMMATICAL PARAMETERS OF FUNCTIONING OF LIMITING PARTICLES *ТІЛЬКИ, ЛИШЕ, НАВІТЬ* IN THE VERBIAN'S POSITION (ON THE MATERIAL OF MODERN UKRAINIAN FICTION)

Слободян М.Р.,
orcid.org/0000-0003-0763-9109
аспірант кафедри української мови
філологічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті окреслено основні морфологічні аспекти функціонування часток як службової частини мови, проаналізовано граматичні параметри функціонування обмежувально-видільних часток української мови *тільки, лише, навіть* у придієслівній позиції, зокрема з'ясовано форму, спосіб та час, притаманні дієслову. Досліджено особливості функційних виявів часток *тільки, лише, навіть*, а також можливі додаткові значеннєві смисли, які вносять партикули в речення.

Ключові слова: частки, дієслова, граматичні параметри, функційні вияви, імпліцитні смисли.

В статье обозначены основные морфологические аспекты функционирования частиц как служебной части речи, проанализированы грамматические параметры функционирования ограничительно-выделительных частиц украинского языка *тільки, лише, навіть* в приглагольной позиции, в частности выяснены форма, способ и время, присущие глаголу. Исследованы особенности функциональных проявлений частиц *тільки, лише, навіть*, а также возможные дополнительные смысловые оттенки, которые вносят партикулы в предложения.

Ключевые слова: частицы, глаголы, грамматические параметры, функциональные проявления, имплицитные смыслы.

In the article the basic morphological aspects of functioning of particles of Ukrainian are outlined as part of speech, the grammatical parameters of functioning of limiting particles of Ukrainian are analysed *тільки, лише, навіть* in verbian's position, a form, method and time, is found out in particular, what inherent to the verb. The features of functional displays of particles are investigational *тільки, лише, навіть*, and also additional value senses that bring in particles in a sentence are possible.

Key words: particles, verb, grammatical parameters, functional displays, implicit senses.

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства дослідження граматичних параметрів функціонування часток української мови є актуальним питанням. Складність цього завдання мовознавці обґрунтовують функціонально-семантичною неоднорідністю часток, полюси якої межують із граматичними класами іншої природи (сполучниками, прислівниками, модальними словами, займенниками). Водночас, з одного боку, партикули надають слову чи реченню додаткових смислових чи модальних відтінків, а з іншого, служать для виокремлення теми та реми під час актуального членування речення. Це питання вивчали Ф. Бацевич, А. Загнітко, С. Педченко, К. Симонова, В. Шинкарук, В. Fraser, D. Schiffrin, L. Brinton, G. Andersen та ін.

Актуальність розвідки полягає в тому, що питання вивчення лінгвістичного статусу часток і їхніх граматичних особливостей в українському мовознавстві, зокрема розгляд часток у придієслівній позиції і дослідження відповідних їхніх

функційних та комунікативних можливостей, недостатньо з'ясовано.

Новизна роботи полягає в невеликій кількості досліджень в українській лінгвістиці щодо з'ясування граматичних параметрів функціонування часток, що стосуються дієслів у реченні. *Теоретичне значення* отриманих результатів полягає в можливості застосування висновків у наукових дослідженнях сучасних учених, присвячених часткам та дієсловам української мови, їхніх граматичних особливостей, а також функційно-комунікативних можливостей у реченні.

Мета роботи – здійснити семантико-функційний аналіз обмежувально-видільних часток *тільки, лише, навіть* у придієслівній позиції, з урахуванням граматичних параметрів функціонування, на матеріалі сучасної української художньої прози. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) охарактеризувати граматичні особливості обмежувально-видільних часток *тільки, лише, навіть*

у придієслівній позиції; 2) з'ясувати всі морфологічні характеристики дієслів, з якими поєднуються частки (форма, час, спосіб та ін.); 3) окреслити найхарактерніші комунікативні смисли, що вносять частки у висловлювання в придієслівній позиції.

Під *граматичним* аспектом опису часток ми маємо на увазі характеристику обмежувально-видільних партикул, які стосуються дієслів: позиція стосовно дієслова (пре- та постпозиція), морфологічні параметри дієслова (спосіб, час та ін.). Крім того, до уваги ми беремо також імпліцитні смисли, що вносять обмежувально-видільні частки в речення в придієслівній позиції.

Сучасні українські мовознавці трактують частку як «незмінну службову частину мови, що надає окремим словам або членам речення додаткових значенсвих відтінків, а також бере участь у творенні дієслівних форм граматичної категорії способу» [4, с. 723–724] чи як «незмінне службове слово, що бере участь у вираженні форм окремих морфологічних категорій, входячи в склад слова чи приєднуючись до нього, і передає комунікативний статус висловлювання, а також виражає відношення висловлювання і / чи його автора до навколишнього контексту, вираженого чи прихованого: т. зв. модальні частки» [20, с. 579].

В. Горпинич зауважує, що частки «служать для семантичного поєднання в реченні різнорідних його членів» [6, с. 288]. Розглядаючи частки як граматичний клас службових слів, О. Безпояско кваліфікує їх як незмінну службову частину мови і не заперечує наявності в них певної семантики: частки, «хоча й не називають фрагментів довкілля, вносять у речення певний елемент змістової характеристики» [2, с. 77].

Укладачі «Теоретичної морфології української мови» І. Вихованець і К. Городенська стверджують, що частки належать до класу службових слів, адже «вони так само не співвідносяться з поняттями, відповідно, не мають лексичного значення і виконують тільки синтаксичні функції» [5, с. 357]. Варто зазначити, що І. Вихованець в іншій своїй праці «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» звертає увагу на те, що великим недоліком традиційного поділу слів за семантико-граматичними класами є їх розміщення в одній площині. Оскільки службові частини мови позбавлені лексичного значення, то часто їх розглядають у системі частин мови «в ролі її компонентів, а отже, ігнорується їх специфіка, не розкривається їх граматичний статус, їх службовий стосунок до слова і до інших мовних одиниць» [3, с. 23].

За роллю в слові та реченні традиційно частки поділяють на формотворчі, словотворчі та фразові (заперечні та модальні). Модальні, у свою чергу, поділяють та стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, вказівні, окличні, обмежувально-видільні та підсилювальні. М. Плющ до групи обмежувально-видільних часток відносять такі лексеми, як: *тільки, лише, лиш, саме, якраз, навіть, хоч би* [21, с. 272–274]. Ми вважаємо цей поділ найбільш адекватним і в цій розвідці будемо послуговуватися терміном «обмежувально-видільні частки». В. Горпинич вважає, що видільні частки «виконують у реченні видільну функцію» [6, с. 296]. До цієї групи мовознавець відносить такі слова: *навіть, тільки, лише, лиш, лишень, все, хоч, хоча б, уже (вже) тощо*.

Ф. Бацевич у монографії «Частки української мови як дискурсивні слова» зазначає, що частки *тільки, лише, навіть* об'єднані «загальним семантико-прагматичним смислом винятковості. Кожна із часток варіює цей смисл, вносячи в нього свої неповторні нюанси, залежні від типів контекстів» [1, с. 180]. Наприклад, основний комунікативний смисл частки *навіть* – несподіваність, частки *лише* – винятковість, яка не коментується, а констатується, а частки *тільки* – винятковість у вигляді авторського коментаря [1, с. 180–194].

Варто зазначити, що обмежувально-видільні частки *тільки, лише, навіть* мають спільні граматичні та комунікативні параметри функціонування, але водночас кожна партикула має індивідуальні особливості. Спільними для всіх часток є такі позиції, як препозиція перед особовим дієсловом, перед інфінітивом, перед дієсловом наказового способу, а також постпозиція стосовно особового дієслова.

1. Частки *тільки, лише, навіть* типово займають препозицію стосовно слова чи частини висловлювання, яких стосуються. Найчастіше дані обмежувально-видільні частки поєднуються з особовими дієсловами минулого та теперішнього часу дійсного способу.

Ти ж зараз навіть не знаєш, хто я [12]; *В темряві, згущеній і перемішаній вологим повітрям, читати було важко, Ольга лише розглядала яскраві картинки* [9]; *Костя підсадив літератора, Вова вчепився в нього, й отак удвох перетягли Пустовоєва, хоча Геракл геть не допомагав – смикався, тільки заважав* [15].

Варто зазначити, що багато контекстів демонструють ситуацію, коли частки стоять на початку речення в парцельованих конструкціях. Ці речення є прямим продовженням попереднього речення, і частка стає засобом зв'язку цих двох конструкцій.

На вулицю імені Леніна не заглядала. А нащо? Тільки відволікатися. Як ніч падала, Алка – разом із нею [19]; Дідуган насупився, підвівся, як не розсипався. Пошкандибав геть. Лише кивнув Гоцикові, коли повзнього сунув. – Скажи мені, май совість! Знаєш, скільки я вже його не бачила?! Навіть не знаю, чи живий він [13].

Позиція на початку речення розширює сферу дії часток і, таким чином, вони виділяють не тільки слово, якого стосуються, а й акцентують увагу на всьому висловлюванні загалом.

2. Обмежувально-видільні частки також можуть стояти в препозиції стосовно неозначеної форми дієслова. Більшість прикладів демонструє, що це випадки, коли інфінітив – це частина складеного дієслівного присудка. У таких контекстах можна побачити авторську акцентуацію певних дієслів за допомогою часток, адже маємо різні варіанти позицій означуваних дієслів та партикул.

Наче варто було збити ноги в кров, аби тільки зуміти повернутися саме сюди [16]; – Вовчик! – Макар раптом зрозумів, що готовий до всього. Навіть померти [Люко Макар]; Голос у нього глухий, його й у кімнаті чути через слово, а що вже чують ті, спраглі, по той бік віконця – можна лише здогадуватися [10].

У сучасному українському мовознавстві умовний спосіб дієслова виражає «складна, аналітично-флексійна морфема, основним складником якої є елемент би (б), а другу її частину становить флексія минулого часу» [5, с. 258]. Низка прикладів демонструють дійсно формально умовний спосіб, але змістовно він не є умовним, адже виражає дуже бажану / потрібну дію, на яку очікує / якої хоче мовець.

Першу ніч без Гоцика Ілія проведе тут. У плетеному кріслі біля коров'ячої шкури. Без сну. «Тільки б не покинула мене! Тільки б не покинула...», – билосся [16]; Малий застрибує у двір, Паша ввалюється слідом за ним. Тільки б вона зачинилась, думає про хвіртку, тільки б зачинилась. Рве хвіртку зсередини [10]; Паша починає гатити долонею по залізних дверях. Тільки б, думає, з ним усе було добре, тільки б не почалося. Тільки не зараз [10].

Ці приклади чітко демонструють, що поєднання минулого часу дієслова з часткою би (б) не виражає жодної умовності, адже традиційно умовний спосіб виражає гіпотетичні, можливі дії, які можуть бути реалізовані за певних умов. Формально умовний спосіб насправді є так званим «бажальним», про який говорять І. Вихованець та К. Городенська в «Теоретичній морфології української мови». Мовознавці стверджують, що з

категорії наказового способу варто виокремити спонукальний спосіб, для якого «характерна послаблена апелятивність», та бажальний спосіб, в якому «зовсім нейтралізована апелятивність і натомість виразним є значення бажальності» [5, с. 257]. Саме таку ситуацію і демонструють аналізовані приклади, де бажаність дії часто є підсилена повторюваністю частки.

Деякі мовознавці розмежовують особові і неособові форми умовного способу. «Особові форми є поєднанням форми минулого часу з часткою би (б), а неособові – інфінітива з часткою б» [22, с. 296–429]. Більшість контекстів підтверджують попередньо висловлену думку про бажальний спосіб, адже формально маємо умовний спосіб, а змістовно – вираження бажаної дії за допомогою інфінітива та частки би (б). Принагідно зауважимо, що такі типи прикладів маємо не з усіма обмежувально-видільними частками, а лише із часткою тільки.

Катерина голову до його колін притисла. – Усі ці дні... Усі дні... Оце тільки б обняти вас і жаліти [19]; Засів у туалеті, на унітазі бакси на купки розділив, перелічив тричі – тільки б не прорахуватися, бо Тома враз аферу викриє! [18]; Кинула трубку, впала на підлогу – мацала-мацала під диваном: де та Вітчина схованка?! Тільки б знайти! [18].

3. Багато контекстів демонструють ситуацію, коли тільки, лише, навіть займають постпозицію стосовно дієслів, ці дієслова можуть бути різних форм (особова, інфінітив), часів (минулий, теперішній), способів (дійсний, наказовий). Це зумовлено тим, що така позиція партикул є винятково авторським задумом, адже дані обмежувально-видільні частки є препозитивними і типово стоять перед означуваним словом. Додаткової акцентуації додають розділові знаки, що стоять одразу після партикул: тире, кома, отже, частки виділяють не безпосередньо дієслово, якого стосуються, а всю частину висловлювання, що стоїть після партикул.

<...> Сосюра надзвичайно химерний у своїх спогадах, подумати тільки – чувак пройшов усю громадянську, воював на кілька фронтів, уцілів, що найголовніше, і про що потім пише у мемуарах? [7]; – Угу. І більш-менш достойні тьотьки на тому робили нефігове промо. Кортні Лав <...> Та, зрештою, і до неї добігати не треба. Згадаймо лишень, як харили Мадонну <...> [14]; <...> в кожного своя запара, свої проблеми, ну, знаєте, як це буває – закручуєшся по справах, а потім раптом виявляється, що не знаєш навіть, де твої друзі позникали [11].

4. Низка контекстів демонструють, що обмежувально-видільні частки *тільки, лише, навіть* поєднуються з дієсловами наказового способу, підсилюючи їхнє значення та виділяючи їх у тексті.

Стас жбурнув недопалок у вікно, підійшов до Ліди, обхопив за плечі. – Навіть не згадуй про них [17]; Бізнюк тряс її і припадав їй до грудей. Потім розридався. Лише не помирай, – кричав, – Надюха, лише живи. А за мною не стане! [8]; Ром затрусив бородою: хто зна <...> Витягнув з кишені мобільний: номер мій запиши, я – Пауло, мене всі роми знають. Тільки запитай: де Пауло? Кожен хітанос підкаже [16].

Варто зазначити, що з розвитком усного мовлення, відображення якого маємо в художніх текстах, виформувалася ціла низка певних стилічних сполучень слів, які мають глибокі імпліцитні смисли. Зараз маємо на увазі ті, до складу яких входять дієслова й обмежувально-видільні частки. Типово ці сполучення слів супроводжуються відповідною інтонацією та мають експресивне забарвлення:

– *тільки / лише подивитися / поглянути* (та інші дієслова з подібним значенням) – у будь-якій особі наказового способу. Мовець здивований / обурений, і часто не потрібно прямо розуміти ці слова і подивитись на когось, варто сприймати це метафорично і подивитись на ситуацію загалом.

Він безплатно сяде на свій довоєнний «опель», провітрить його у горах. За самий тільки бензин! Ви тільки подивіться на цього неробу! Мати з батьком удосвіта вже на виноградниках, а він тільки те й знає, що вино дудлити та легких грошей чекати [16]; – Катю, донечко! Вставай, спляча красуне. Гляньте тільки! Коси розпустила <...> розпустила <...> Ще вдавшись колись уві сні [19];

– *(хай) тільки спробують* – у будь-якій особі наказового способу. У цих словах чітко прочитується погроза, яку мовець висловлює цілеспрямовано, намагаючись когось залякати, і часто наводить наслідки в разі невиконання його наказу:

– *А що це ви <...> наче випили й не закусили? Хто це приходив? Наїжджають? – Злату Бубнову зупинити – легковиком на КамАЗ. – Так ви їм скажіть – колектив за вас! Хай тільки спробують. Ми їм влаштуємо армагеддон на три дії без перерви на каву [16]; – Звичайно, ти дурепа, Люсі! А я <...> Я – геній! Я грант виграв! Мені тепер сто доларів платитимуть! На день! Я собі таку <...> доярку знайду! <...> Люся підійшла до зачинених дверей, буцнула по них босою ногою. – Тільки спробуй, стара сволото! Ноги повідриваю! [15];*

– *як ти тільки смієш* – у будь-якій особі наказового способу. Це сполучення слів виражає обурення, яке мовець хоче показати, і залежно від контексту може також додатково виражати незгоду, погрозу, повчання тощо:

– *Нані? Ти мене дівчиною лякатимеш? Та як ти тільки смієш <...> як каже одна велика людина! [15]; – Доярка! Як ти тільки смієш <...>, – пхикнув Пустовоєв [15].*

Отже, обмежувально-видільні частки *тільки, лише, навіть* поєднуються з дієсловами дійсного, умовного та наказового способу теперішнього та минулого часу, займаючи водночас прет- та постпозицію. Партикули виконують типово обмежувально-видільну функцію, тобто виділяють певну дію з-поміж інших та можуть надавати слову чи реченню додаткових смислових та експресивних відтінків: обурення, здивування, погрози, незгоди, повчання й ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова : монографія. Львів : ПАІС, 2014. 288с.
2. Безпояско О. Частка на тлі мови і мовлення. *Українська мова*. 2003. № 4. С. 77.
3. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ, 1988. 256 с.
4. Вихованець І. Частки. *Українська мова*. Енциклопедія. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. С. 723–724.
5. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ : Пульсари, 2004. 398 с.
6. Горпинич В. Морфологія української мови. Київ, 2004. 366 с.
7. Жадан С. Anarchy in the Ukr. Харків, 2005. 240 с.
8. Жадан С. Біг Мак. Перезавантаження. Харків, 2015. 304 с.
9. Жадан С. Ворошиловград. Харків : Фоліо, 2010. 442 с.
10. Жадан С. Інтернат. Чернівці : Меридіан Черновіц, 2017. 336 с.
11. Жадан С. Капітал. Харків : Фоліо, 2006. 800 с.
12. Карпа Ірена. Довбо і Зло. Харків, 2010. 320 с.
13. Карпа Ірена. Піца «Гімалаї». Харків, 2011. 400 с.
14. Карпа Ірена. Пеламутрове порно (Супермаркет самотності). Дуліби, 2005. 215 с.

15. Люко Дашвар. Биті є. Книга 1. Макар. Харків, 2011. 288 с.
16. Люко Дашвар. Биті є. Книга 3. Гоцик. Харків, 2012. 272 с.
17. Люко Дашвар. Мати все. Харків, 2010. 336 с.
18. Люко Дашвар. На запах м'яса. Харків, 2010. 368 с.
19. Люко Дашвар. Село не люди. Харків, 2011. 272 с.
20. Николаева Т. Частицы. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. С. 579.
21. Плющ М. Граматика української мови: у 2 ч. Ч. 1: Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ, 2005. 286 с.
22. Русанівський В. Дієслово. *Сучасна українська мова. Морфологія* / за заг. ред. І. Білодіда. Київ, 1969. С. 296–429.

УДК 340.113+81'276.6

ДЕРИВАЦІЙНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЮРИДИЧНОМУ ТЕКСТІ

DERIVATIVE FUNCTIONING OF THE WORD IN THE CURRENT UKRAINIAN LEGAL TEXT

Царьова І.В.,
orcid.org/0000-0002-1939-7912
кандидат філологічних наук
докторант кафедри української мови
Запорізького національного університету

У статті на матеріалі сучасного українського юридичного тексту з'ясовано, що будь-яка одиниця в мові є носієм потенціалу свого дериваційного функціонування. Дериваційне функціонування сучасного українського юридичного тексту розглянуто як сфера функціонально-дериваційного простору юридичної мови. Визначено семантичні різновиди, прийменниково-відмінкові засоби вираження й особливості деривації субстанційно-атрибутивних і адвербіально-атрибутивних компонентів в іменникових словосполученнях.

Ключові слова: деривація, дериваційне слово, дериваційне функціонування, присубстантивні компоненти, юридичний текст.

В статье на материале современного украинского юридического текста выяснено, что любая единица в языке является носителем потенциала своего деривационного функционирования. Деривационное функционирование современного украинского юридического текста рассмотрено как сфера функционально-деривационного пространства юридического языка. Определены семантические разновидности, предложно-падежные средства выражения и особенности деривации субстанциально-атрибутивных и адвербиально-атрибутивных компонентов в именных словосочетаниях.

Ключевые слова: деривация, деривационное слово, деривационное функционирование, присубстантивные компоненты, юридический текст.

In the article on the material of the modern Ukrainian legal text it was clarified that any unit in the language is the bearer of the potential of its derivation functioning. The derivativeness of the modern Ukrainian legal text is considered as a sphere of the functional-derivative space of the legal language. The semantic varieties, predictive-case means of expression and singularities of derivation of substantive-attributive and adverbial-attributive components in nominal phrases are determined.

Key words: derivation, derivation word, derivative function, adjective components, legal text.

Постановка проблеми. Дериваційне функціонування сучасного українського юридичного тексту розглядається як сфера функціонально-дериваційного простору юридичної мови, яка охоплює різні плани (формальний, змістовний, функціональний) і аспекти (онтологічний і гносеологічний, синхронічний і діахронічний, ста-

тичний і динамічний, ономаціологічний і семаціологічний). Сучасні граматичні дослідження зосереджені на комплексному і багатоаспектному вивченні речення з опертям на поняття синтаксичної деривації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання першочергового впорядкування украї-

номовного поняттєвого апарату юриспруденції та подальшого вивчення проблематики юридичної лексики досліджені в працях таких мовознавців, як: Г. Онуфрієнко, Н. Руколяньська, С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко, Н. Артикуца, Ю. Прадід, О. Юрчук, Б. Стецюк, І. Гумовська, В. Демченко, А. Токарська, Г. Їжакевич, О. Копиленко, В. Радецька, В. Сімонюк, З. Тростюк. Спроби аналізу дериваційних відношень словосполучень і речень знаходимо в працях Г. Винокура, І. Вихованця, К. Городеньскої, А. Загнітка, О. Кульбабської, В. Лейчика М. Мірченка, О. Сербенської та ін., однак недостатньо з'ясовано принципи синтаксичної похідності іменникових словосполучень від семантично елементарних простих речень, зокрема в мові Кримінального кодексу України (далі – ККУ).

Постановка завдання. Мета пропонованої розвідки – з'ясування закономірностей синтаксичної транспозиції іменникових словосполучень та встановлення їх дериваційних зв'язків із різнотипними реченневими конструкціями в мові ККУ. Для реалізації поставленої мети необхідно: виділити готові та присубстантивні компоненти в іменникових словосполученнях сучасної української юридичної мови, характер семантико-синтаксичних відношень між ними; проаналізувати їхні семантичні функції, особливості синтаксичної деривації, засоби морфологічного вираження, формально-синтаксичні позиції в реченневій структурі.

Виклад основного матеріалу. Синтаксис оперує переважно найзагальнішими категоріями *словосполучення, речення, конструкція*, не прив'язує їх до певних граматичних значень. Одиниці синтаксису є одиницями не лише мовлення, а й мови. Кожне конкретне речення і словосполучення будується за певним зразком [9, с. 16]. Іменникові словосполучення як синтаксичні деривати створюють велику кількість ускладнених простих речень сучасного українського юридичного тексту, тому без усебічного їх дослідження не можна глибоко пізнати природу теорії синтаксичної деривації. Кожне семантично елементарне просте речення, до складу якого входить один предикат, зумовлене його семантико-синтаксичною валентністю іменникових семантем, здатне трансформуватися в іменникове словосполучення.

Синтаксеми як мінімальні одиниці обов'язково передбачають входження в більшу одиницю, якою є речення. У семантично простому реченні функціонують два типи синтаксем – субстанціальні і предикатні, ядерними в семантико-синтаксичній структурі елементарних конструкцій є предикатні

синтаксеми, які підпорядковують собі субстанціальні і визначають їхню кількість і властивості. Іменникові словосполучення є будівельним матеріалом для семантично ускладнених простих речень, які, крім субстанційних компонентів, містять вторинні предикатні та складні синтаксеми. Іменникові словосполучення утворюються внаслідок згортання двовалентного предиката в слабкій (не присудковій) позиції речення, яка виникає тоді, коли з'єднуються два семантично елементарні прості речення в просте ускладнене. У реченневій структурі збережені два валентно зумовлені субстанційні компоненти – лівобічний суб'єкт (носій стану) і один із правобічних (об'єкт, інструменталь, локатив, адресат), які опосередковано вказують на прихований предикат. За таких перетворень одна із семантем конденсує в собі власну субстанційну і набуває семантику згорнутого предиката, який лише формально не виражений, а на рівні семантичної структури зосереджений в одному з аргументів [8, с. 38].

У сучасному українському юридичному тексті (у розвідці подано матеріали ККУ) згорнутими можуть виступати: 1) предикати належності (*мати, належати*); 2) предикати фізичної дії – творення, видів діяльності (*виробляти, виготовляти, використовувати, вчиняти*); 3) локативні предикати стану (*бути, перебувати, міститися, розташовуватися, опинятися*); 4) локативні предикати процесу (*відповідати, охороняти, передбачати*); 5) акціонально-локативні предикати (*впливає, прямують, супроводжують, перебувають, почато, продовжено, закінчено, припинено*); 6) предикати із семою призначення адресатії (*призначатися, звернутися, передавати, дарувати, купувати, залишати, надсилати, писати, нести, везти*). Детальніше специфіку творення іменникових словосполучень розглянемо на зразок запропонованих І. Вихованцем немодифікаційних (просте згортання предиката без формально-граматичної перебудови інших, лексично виражених, компонентів) і модифікаційних (супроводжений переструктуризацією) ступенів формально-граматичного згортання компонентів семантичної структури речення [2; 3].

У трикомпонентних посесивних конструкціях на зразок *носій стану + предикат + об'єкт стану* згортання предиката супроводжене перетворенням суб'єкта на форму присубстантивного родового відмінка, що конденсує в собі субстанційну семантику і прихований предикат належності, пор.: *Особа вчинила злочин (Злочин вчинила особа, злочин належить особі, в особі є злочин) + Особа, що вчинила у віці, з якого може наставати*

кримінальна відповідальність, злочин, – суб'єктом злочину є особа. За поєднання двох елементарних простих речень дві різнофункціональні, але лексично тотожні семантими (компонент *злочин* із функцією об'єкта стану в реченні *Особа вчинила злочин* і компонент *злочин* із функцією носія локативного стану в реченні *Злочин розкрито* (із газети – І. Ц.)) об'єднані в один формально-граматичний (підметовий) компонент *злочин*. Тобто одна з лексично тотожних семантем *злочин* редукувалася, а предикат належності (володіння) прихований у словосполученні *злочин особи*, компоненти якого є аргументами цього згорнутого предиката.

Особа вчинила злочин = Особа має злочин. Дери́ваційні відношення між компонентами парадигми речення мають неоднаковий характер, хоча видозміни речення не порушують необхідних у цих процесах меж семантико-синтаксичної тотожності синтаксичних одиниць. Загальновизнаним є той факт, що універсальними способами передачі значення посесивності є дієслова *мати* і *бути*, які формують валентну рамку із двох облігаторних актантів (Н. Арутюнова, І. Данильчук): 1) *має передувати наслідкам*; 2) *має бути умовою, без якої не було б наслідку* (принцип *conditio sine qua non*); 3) *за своїми властивостями зазвичай має спричиняти саме такі наслідки, тобто наслідки мають бути* *закономірним результатом вчиненого діяння*. Такі конструкції виражають значення володіння і називаються власне посесивними. Посесивні відношення в подібних одиницях виявляють ознаки: а) об'єкт володіння – залежна субстанція, утворює простір суб'єкта; б) суб'єкт володіння (посесор) – незалежна субстанція, носій предикативної ознаки володіння; в) предикативна ознака володіння – спрямування відношення від посесора до об'єкта. Виділяються конструкції, що конституюються на базі предикатів, виражених дієсловами на позначення дії. Обидва типи конструкцій виявляють позиції посесора й об'єкта володіння. Посесивне відношення експлікується за допомогою предиката, вираженого дієсловом на позначення дії, що відносить такі структури до периферії [8]. За заміни посесивного дієслова прийменником предикат набуває напівприхованого характеру, пор.: *боротьба зі злочинністю, діяння з ризиком, покарання з випробуванням, застосування з використанням, замах із непридатними засобами*. Прийменник з тут заміщує предикат володіння *мати* і вживаний у простих ускладнених реченнях, одне з елементарних вихідних речень якого виступає в модифікованому вигляді.

Соціативно-посесивно-атрибутивне значення прийменникового орудного відмінка (позиція залежного компонента) ґрунтується на двох значеннях приприсудкового залежного члена – асоціативно-об'єктному і посесивному, що свідчить про складніший характер зв'язку, а отже, і про більшу глибину дери́ваційних перетворень компонентів речення. Соціативно-посесивний орудний відмінок із семантикою об'єкта охоплює лише назви неживих предметів, характеризуючись великою різноманітністю лексичного вираження: зовнішні характеристики істот за належністю їм конкретних предметів, зовнішні невід'ємні прикмети істот, зовнішні ознаки предметів, архітектурні атрибути будівель або їхні частини, допоміжні складники: *склад злочину з обтяжуючими обставинами*. Форма вираження залежного компонента з + орудний відмінок збігається з формою вираження основного приприсудкового залежного члена речення, що передає соціативне значення. Значна формально-граматична перебудова предиката й одного з аргументів дозволяє віднести такі словосполучення до конструкцій із модифікаційним ступенем згортання компонентів. Нерідко в іменникових словосполученнях згорнутими є дієслова фізичної діяльності, творення (*виробляти, вчинити*), валентність яких у повному вияві вимагає трьох семантем – зі значеннями діяча, об'єкта та засобу-матеріалу *вчинення замаху на злочин із матеріальним складом*. Як засвідчує корпус дослідницького матеріалу, амплітуда атрибутивних значень прийменниково-відмінкових форм охоплює різноманітні оцінні характеристики. Спільність усіх проаналізованих компонентів полягає в їхній ускладненій семантиці та приіменниковій позиції. Визначає специфіку цих синтаксем О. Кульбабська, яка слушно постулює, що вони «вносять додаткові характеристики до суб'єкта чи об'єкта мовлення, сприяють структурній лаконічності й семантичній ущільненості речень» [6, с. 356].

Своєрідний спосіб згортання предикатів можуть реалізувати аналітичні синтаксичні морфеми-прийменники. Вони вживані в повних (незгорнутих) і частково згорнутих конструкціях. В елементарних простих реченнях так звані прийменники, з формально-граматичного боку, утворюють аналітичні локативні дієслова, а із семантичного боку, мають предикатний характер, що конкретизує загальне локативне значення локативних дієслів. Локативні дієслова *бути, перебувати, знаходиться, розташовуватися, опинятися*, які передають загальне локативне значення, і локативні дієслова процесу *стояти, сидіти, лежати*,

висіти, що виражають позицію предмета, супроводжуються аналітичними синтаксичними локативними морфемами-постфіксами і вимагають двох аргументів – носія вокативного стану або процесу і локатива. Локативна синтаксема, що зумовлюється семантичною природою предиката і вживається при трьох розрядах просторових дієслів: дієсловах власне-локативних, просторових процесу та дії, членується на декілька семантичних і морфологічних варіантів. Кваліфікація значенневих різновидів здійснюється на основі двох семантичних параметрів – динамічного / статичного й орієнтувального [7]. В українській мові різноманітні просторові значення представлені численними локативними морфемами-постфіксами, що можуть перетворюватися за трансформацій на морфемі-прийменники. Незгорнуті конструкції містять локативні аналітичні дієслова з постфіксами – локативними конкретизаторами, наприклад: *особа, затримана на місці (за місцем, поза місцем, біля місця тощо)*. У цих конструкціях, де локативні дієслова з постфіксом виступають у позиції присудка, постфікси відіграють диференціюючу роль, маючи більше порівняно з локативними кореневими дієсловами семантичне навантаження. У семантико-синтаксичному і формально-синтаксичному планах локативне кореневе дієслово і локативна морфема-постфікс становлять нероздільну єдність і утворюють локативну предикатну одиницю. За формально-синтаксичного переміщення вокативної субстанційної семантики в присубстантивну позицію, тобто позицію ад'єктива, відбувається згортання кореневого локативного дієслова і приєднання дієслівного вокативного постфікса до вокативної семантики, де постфікс стає прийменником [2, с. 143], пор.: *затримання здійснюється безпосередньо після вчинення злочину. Вжитий у законі термін «безпосередньо» не слід розуміти у тому сенсі, що особа, яка вчинила злочин, може бути затримана лише на місці вчинення злочину одразу ж після його вчинення*. За цих умов тільки на прийменник припадає вираження семантичних відношень між двома повнозначними компонентами – з функцією носія вокативного стану або процесу і з функцією локатива в різних відмінкових формах, напр.: *наказ не повинен виходити за межі того обсягу повноважень; залежно від тяжкості вчиненого злочину; штраф може застосовуватися судом при призначенні більшого м'якого покарання*. Отже, складний компонент у присубстантивній позиції словосполучення конденсує в собі локативну функцію і семантику згорнутого предиката. Редукція дієслівно-постфік-

сної локативної сполуки до одного прийменника, що зберігає свою вихідну форму, а також форму пов'язаного з ним аргумента, стосується не модифікаційного ступеня згортання.

Такі трансформації і ступінь згортання простежуємо в словосполученнях із прихованими акціонально-локативними предикатами напрямку (вихідного й кінцевого пунктів), шляху руху: *існуюча в Україні державна влада, єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України*. Присубстантивна позиція аналізованих вище статичних і динамічних локативів дає підстави кваліфікувати такі компоненти як атрибутивно-локативні.

Предикати із семою призначення, адресації (*призначатися, адресувати, передавати, дарувати, купувати, залишати, надсилати, писати, нести, везти*) виступають у словосполученнях з адресатною семантемою, яка за редукції дієслів зберігає ці предикатні значення завдяки прийменнику *для*, напр.: *використання для вчинення; створення небезпеки для її життя чи здоров'я*.

Давальний адресатно-посесивний характеризується подвійною залежністю (від дієслова й іменника) і внаслідок цього – різноспрямованістю своєї семантики [1; 4]. Залежність від іменника породжує посесивне значення, залежність від дієслова – адресатне. Як слушно зауважує І. Вихованець, «у зв'язку зі спрямованими на давальний відмінок «сполучувальними претензіями» двох частин мови він виражає посесивне значення цільової спрямованості» [3]. Дію спрямовано на предмет, що зазвичай є частиною тіла, одягом, річчю, які можна розглядати як предмети (об'єкти) володіння чи власності. Зв'язок давального з іменником-назвою об'єктів володіння підтримує прихований (згорнутий) предикат належності. Давальному адресатної посесивності відповідають семантико-синтаксичні ознаки атрибутивної субстанційності, невалентного зв'язку з лексично вираженим дієсловом, пасивності, спрямованості предикатів дії (або стану) на предмет.

Висновки. Отже, компоненти семантико-синтаксичної структури речення сучасного українського юридичного тексту не завжди представлені в його формально-граматичній структурі, тобто можлива розбіжність між кількісним складом семантичних і формально-синтаксичних компонентів. Одним із видів перебудови речення є згортання предикатів, що зумовлено передусім слабкою його формально-синтаксичною позицією в реченні. Приховані предикати зосереджені в субстанційних компонентах, утворюючи

складні одиниці, які найчастіше перебувають у валентно не зумовленій присубстантивній або детермінантній позиції простого ускладненого

речення. Перспективними є дослідження дериваційних зв'язків словосполучень і простих речень у сучасній українській юридичній мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андерш Й. Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 10. С. 39.
2. Вихованець І., Городенська К., Русанівський В. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. С. 143.
3. Вихованець І. Система відмінків української мови. Київ : Наукова думка, 1987. С. 117.
4. Городенська К. Дериваційна природа давального адресатної посесивності. *Лінгвістичні студії*. Вип. 5. Донецьк : ДонНУ, 1999. С. 20.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. Редакція від 11.01.2019 р. Підстава 2227–VIII. *Відомості Верховної Ради України*.
6. Кульбабська О. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.
8. Межов О. Дериваційні зв'язки іменникових словосполучень із простими реченнями в сучасній українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Філологія». 2014. Вип. 8 (2). С. 38–41. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_8\(2\)__12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_8(2)__12).
9. Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ : Академія, 2004. 408 с.

РОЗДІЛ 2 РОСІЙСЬКА МОВА

УДК 811.161.1:81'4:801.8

ХРОНОТОП ВОЙНЫ В РУССКОЙ ПАРЕМИЧЕСКОЙ КАРТИНЕ МИРА THE CHRONOTOPE OF WAR IN RUSSIAN PROVERBIAL WORLD-IMAGE

Гилюн О.В.,

*orcid.org/0000-0002-8925-1644**аспирант кафедры русской филологии**Института филологии**Киевского национального университета имени Тараса Шевченко*

Статья посвящена анализу пространственно-временной структуры концепта «Война» в паремической картине мира русского этноса. На материале русских пословиц и поговорок о войне исследованы особенности военного хронотопа. Последний определяется как сохраненное в народном сознании, отмеченное этнокультурной спецификой особое представление о пространственно-временном измерении войны. В работе составлен перечень качественных параметров темпорали военного времени, раскрыта образная специфика концепта «Поле» как типологического локатива военных сражений, определено место образов *врага* и *воина* в кругу бинарных оппозиций «свй-чужой», «верх-низ». Установлено, что в отличие от профанного, мифопоэтический хронотоп обладает свойствами пространственных и временных искажений, характеризуется замкнутостью и бесконечностью, множественностью воплощений, в структурном плане организован системой бинарных оппозиций.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, языковая картина мира, паремическая картина мира, концепт «Война», хронотоп, бинарные оппозиции.

Стаття присвячена аналізу просторово-часової структури концепту «Війна» в паремійній картині світу російського етносу. На матеріалі російських прислів'їв і приказок про війну досліджені особливості мілітарного хронотопу. Останній визначається як відбите в народній свідомості, відмічене етнокультурною специфікою особливе уявлення про просторово-часовий план війни. У роботі представлено перелік якісних параметрів темпоралі воєнного часу, розкрито образна специфіка концепту «Поле» як типового локатива бойових дій, визначено місце образів *ворога* і *воїна* в колі бинарних опозицій «свй-чужий», «верх-низ». Встановлено, що на відміну від профанного, мифопоетичний хронотоп володіє властивостями просторових і часових спотворень, характеризується замкнутістю і нескінченністю, множинністю утілень, у структурному плані організований системою бинарних опозицій.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, мовна картина світу, паремійна картина світу, концепт «Війна», хронотоп, бінарні опозиції.

The article is devoted to the analysis of space-time configurations of the concept of "War" in Russian proverbial world-image. Using examples drawn from Russian Phrase and Idiom Dictionaries the key features of military chronotope are investigated. Military chronotope is defined to be the ethno-specific representation about time-space frame of war reflected in social consciousness. The work reveals the structural (i. e., figurative) specificity of the battleground "Поле/Field", which is considered to be one of the main battle sites. In this paper a list of qualitative parameters of the wartime is compiled, and the pivotal roles of the "Враг/Enemy" and the "Воин/Warrior" along with binary "us" : "them" and "top" : "down" oppositions are identified. The author comes to the conclusion, that mythopoetic chronotope as compared to secular one, is specified by the complex of spatial and temporal distortions and structurally organized by the system of binary oppositions. Detailed investigation reveals that insularity, infiniteness, multiplicity of objectifications are all key characteristics of military chronotope.

Key words: cognitive linguistics, linguistic world-image, proverbial world-image, concept of "War", chronotope, binary oppositions.

Постановка проблеми. Одним из приоритетных направлений современной когнитивистики является изучение языковой картины мира, а также ее отдельных сегментов, особое место среди которых занимает пословицная картина мира этноса (далее – ПКМ) – мир, возникший в национальном сознании и пропущенный сквозь призму стереотипических представлений, нашед-

ших отражение в пословицах [1, с. 11]. Обобщая культурно значимую информацию и стереотипные представления народа об окружающем мире, ПКМ выступает «компрессией социально-культурного опыта народа» [2], носителем *пословицного менталитета* (термин Е.В. Ивановой) – «отраженного в пословицном фонде менталитета народа» [3, с. 49]. В условиях возрастающего

числа вооруженных конфликтов и естественного увеличения форм их вербальной объективации в последние годы (*война традиционная, диффузная, гибридная, концентриальная, мировоззренческая* и проч.), особый интерес составляет реконструкция концептосферы «Война» сквозь призму паремической картины мира с учетом комплекса исторических, социальных, психологических и этнокультурных факторов, влияющих на ее формирование. Аккумулируя опыт осознания человеком окружающего мира и своего места в нем, пословицы предоставляют бесценный материал для выявления особенностей современного осмысления феномена войны.

Анализ последних исследований и публикаций. До недавнего времени вопросами изучения паремий занимались преимущественно представители фольклорных студий, однако в настоящее время пословицы и поговорки всё чаще выступают объектами лингвистических исследований. Продуктивность обращения к малым жанрам фольклорной прозы для реконструкции этноспецифических особенностей восприятия мира демонстрируют работы М.А. Бредиса [1], Е.В. Ивановой [3], У.Б. Марчук [4], Е.Л. Калмыковой [5], Л.Б. Кацюбы [6] и др. Оригинальная комплексная, включая паремийную, методика исследования концепта представлена в пособии украинских лингвоконцептологов Т.П. Вильчинской, Н.В. Слухай, Е.С. Снитко [7].

В рамках лингвокогнитивного подхода к изучению концепта «Война» на материале пословиц и поговорок уже обращались Л. Кацюба, Е. Калмыкова, В. Крячко и др. В этих работах затрагивалась проблема экспликации понятийных признаков обозначенного концепта [5], была охарактеризована аксиологическая структура концептосферы «Война» в сопоставительном аспекте – на материале русского и английского языков [8], предпринята попытка воссоздать ассоциативно-вербальную сеть лингвокультурной оппозиции «Мир-война» [6].

Анализ русских паремий о войне (270 пословиц и поговорок, отобранных методом сплошной выборки из словарей устного народного творчества) позволяет утверждать о существовании в русской ПКМ *милитарного хронотопа* – особого представления о пространственном и временном планах войны, рефлексировавших в сознании этноса. Несмотря на многообразие лингвистических исследований, феноменология хронотопа войны в русской ПКМ до сих пор остается вне поля зрения лингвоконцептологов.

Теоретические основы изучения времени и пространства как фундаментальных категорий литературоведческого анализа были заложены в работах М.М. Бахтина, Г.Д. Гачева, Ю.М. Лотмана, В.Н. Топорова и других. Именно поэтому хронотоп войны чаще всего изучался в контексте литературы, в частности романистики – произведений Г. Бёлля (Ю.В. Авраменко, 2011), М.А. Булгакова (В.А. Коханова, 2000), Э. Хэмингуэя (О.Е. Похаленков, 2016); малой прозы В.П. Астафьева (Е.М. Букаты, 2002), Е.И. Носова (И.Ю. Порублева, 2010), В.С. Маканина (В.Б. Волкова, 2012); военной поэзии (И.Ф. Герасимова, 2008), в том числе англоязычной (Н.В. Рабкина, 2009); и военной прозы (Л.К. Оляндэр, 1992). Перечисленные работы имеют фундаментальное значение для осуществления дальнейших научных изысканий, поскольку ориентированы на изучение индивидуально-авторской, этнической и мифопоэтической картин мира.

Недостаточное количество работ, посвященных изучению хронотопа *войны* в аспекте лингвокогнитологии, а также отсутствие анализа его специфики на материале русских паремий (пословиц и поговорок) определяют **новизну** настоящего исследования, в котором поставлена **цель** представить особенности пространственно-временной структуры концепта «Война» на материале русских пословиц и поговорок. **Объект** настоящего исследования – паремическая картина мира русского этноса; **предмет** – объективация, структура и функционирование хронотопа войны в русской паремической картине мира. Привлечение мифопоэтического ракурса в настоящем исследовании обуславливается спецификой выбранного материала: паремии как историческая проекция концепта своими корнями уходят в глубины веков, где секулярное и сакральное представляло собой единое целое.

Изложение основного материала. Хронотопом принято называть существенную взаимосвязь временных и пространственных отношений, художественно освоенных в литературе [9, с. 234]. В научный обиход гуманитарного дискурса термин был введен М.М. Бахтиным в 30-х гг. XX в. для обозначения «места слияния пространственных и временных примет в осмысленном и конкретном целом» [9, с. 235]. Следует, однако, отметить, что в мифопоэтике издревле рассматривали хаос, а также круг первотворения (райский сад) как представляющий феноменологию слитного хронотопа (подробнее см. [10, с. 20-28]).

Принято разграничивать хронотоп художественного произведения и пространственно-временной континуум физической Вселенной, известный также как «пространство Минковского» – четырехмерное пространство, соединяющее три пространственных и одно временное измерения. В текстах «усиленного типа» (определение В.Н. Топорова) – фольклорных, художественных, религиозных, философских и прочих – представлен особый пространственно-временной код, противопоставленный профанному, обыденному, абстрактному – мифопоэтический хронотоп. Характерным признаком мифопоэтического хронотопа является то, что время в нем «сгущается и становится формой пространства <...>, пространство же, напротив, «заражается» внутренне-интенсивными свойствами времени («темпо-рализация» пространства), втягивается в его движение, становится неотъемлемо укорененным в разворачивающемся во времени мифе, сюжете» [11, с. 232]. Существует и лингвистический взгляд на сущность хронотопа: в языкознании он рассматривается с позиции сирконстанта, который, вслед за Л. Теньером, можно определить, как «обстоятельства (время, место, способ и прочее), в которых разворачивается процесс» [12, с. 118].

Милитарный хронотоп войны в русской ПКМ представлен пространственным и временным кодами. С позиции своей пространственной организации война осмысливается как:

1) *открытое пространство*, сквозь призму которого «просвечивают полюсы, пределы, координаты мира» [13, с. 253]. Маркерами открытого пространства чаще всего выступают топорсы-хронотопы, обозначающие, соответственно, открытое пространство (*поле, сторона*) или протяженность в пространстве (*фронт*): *В поле – ни отца, ни матери, заступиться некому; В тылу и на фронте песни пойте; В которой стороне воюет, в той и горюют* и прочее. *Поле* как базовый топос милитарного хронотопа характеризуется безграничностью и бесконечностью, что грамматически выражается формой множественного числа субстантива *поле*: *На полях войны нетерпимы болтуны*. Широко представлены в паремиях пространственные образы, обозначающие однонаправленное линейное движение (*Ходить по войне; Встать на тропу войны; У нас дорога одна – партизанская война и др.*), что подтверждают тезис Г.Д. Гачева о том, что русский образ пространства представляет собой горизонтальное движение, однонаправленную бесконечность, а модель русского движения – это дорога [14, с. 117].

2) *закрытое пространство*, маркерами которого являются:

а) *локусы* – топонимы или гидронимы: *Война в Крыму, все в дыму, ничего не видно; Под Малым Ярославцем вся земля дрогнула; В гражданскую войну били белых на Дону; Кто войну замышляет, пусть про Сталинград не забывает; От бординской пушки под Москвой земля дрожала; Отогрелся в Москве, а замерз на Березине; Троянская война* и др. Географические названия в составе паремий содержат информацию не только о пространственном, но также и о временном плане войны.

в) грамматические маркеры, в частности, предлог *на*, который, согласно Грамматике-80, обнаруживает значение пространственного отношения – нахождения поверх чего-нибудь – в сочетании с винительным и предложным падежами [15, с. 709]: *На войне нет правил на все случаи; Море не без воды, на войне не без крови; И я бы шел на войну, да жаль покинуть жену* и др.

Противоречивая природа милитарного хронотопа приводит в жизнь антиномию: пространство войны замкнуто (отделено границей, локусом города и прочим), но в пределах обозначенных рубежей – безгранично. Пространство войны нельзя назвать однородным: в горизонтальной плоскости оно членится на серию все более сужающихся концентрических окружностей (подробнее см. [11]), в центре которого находится, чаще всего, поле. Именно поэтому поле изображается в паремиях как точка в безграничном пространстве, к которой ведут все дороги: *В поле съезжаются, родом не считаются*. Поле центрует горизонтальную ось сакрального пространства, выступает границей между «своим» и «чужим» мирами. Уже традиционно исследователи отождествляют поле с промежуточным миром, в пределах которого герой и его противник равны друг перед другом и перед судьбой [16, с. 301]; с культурной периферией, границей «своего» и «чужого» миров [17, с. 133]; с «чужим» миром, находящимся за границами «своего» [17, с. 135]. «Свое» обозначает личное пространство человека, где он чувствует себя защищенным, «чужое», соответственно, – все неопознанное, пугающее, угрожающее жизни. Свой, близкий, родной мир исторически связан в первую очередь с родной землей. За границами своего мира начинается мир чужих, исторически тесно связанный с миром мертвых [16, с. 301]. В русских паремиях война локализована на предельно отдаленной точке «чужого» пространства – *в чужеземной стороне* – и отделена от «своего» границей (*гора, граница, локус*

города): *Хороша война за горами; Спаси Бог от войны и чужеземной стороны; В которой стороне воюет, в той и горюет; Был не опален (Наполеон), а из Москвы вышел опален* и др. Освоение пространства войны предполагает путь от сакрального центра (дома) к неосвоенному, пугающему, «чужому» миру. При этом типе пути, как отмечает В.Н. Топоров, сакральные ценности приобретаются в максимально сложной и исполненной риска борьбе – поединке со злом, обладающим избытком силы и агрессивности; допустима только одна попытка приблизиться к сакральному центру, цена которой – поражение и смерть, либо победа и жизнь [11, с. 262]. С этой точки зрения война выполняет роль обряда инициации – ритуала, успешное преодоление которого гарантирует приобретение сакральных знаний.

Важную роль в пространственной модели хронотопа войны выполняет оппозиция «верх-низ», которая связана с мифопоэтическим представлением о мире сакральном и хтоническом, изоморфами которых выступают *правь* и *навь* – верхний и нижний миры, которые, наряду с *явью*, представляют модель вертикального членения макрокосма (модель Мирового древа). Оппозиция «верх-низ» выполняет также аксиологическую функцию – определяет систему ценностных координат человека (верх – хорошее, красивое, ценное; низ – плохое, негодное, неприятное). В русских паремиях о войне **верх** обозначает военную доблесть и превосходство над противником. Например, во фразеологизме *Подняться войной*, который употребляется в значении ‘начать враждовать с кем-либо’, лексема *подняться*, кроме семьи ‘стать выше кого-либо’, актуализирует значение ‘показать свое превосходство’. Парадигма **низа**, соответственно, обозначает подчинительное положение врага: *Турки падают как чурки, а наши, слава Богу, стоят безголовы*.

Часто в паремиях о войне оппозиции «верх-низ» и «свое-чужое» изоморфны друг другу. Парадигма **низа** тесно связана с хтоническим началом – «чужим», что нашло отражение в осмыслении образа **врага**. Враг как один из представителей ирреальных миров универсума обладает следующими маркерами: 1) **деперсонифицирован**, то есть утратил человеческий облик: *Неищи в фашисте человека – не найдешь; Легче шакала превратить в голубя, чем фашиста в человека* и др. Разновидностью деперсонификации является субституция. Субститутами врага выступают животные-представители хтонического (часто подземного, «нижнего») мира – инсектициды (*вошь, паразит, паук, саранча*), пресмыкающиеся

(*змея, гад, гадюка*), хищные животные (*зверь*): *Днем и ночью громи зверей, будет победа вдвое скорей; В гражданскую войну били белых гадов на Дону; Не думал фашистский паразит, что его пуля сразит; Лежит убитая фашистская змея ядовитая; Бей фашистскую гадюку под горячую руку; Фашист – поганая вошь, скорее фашиста уничтожь; Фашист – та же саранча: куда придет – все под корень сожрет; Фашистский паук имеет сто рук. Редко – представители хтонического мира, «нежити»: Фашист и сатана – сущность одна. 2) **стремление к деструкции и уничтожению**: *Где фашисты прошли, там не поют и петухи; Где фашисты прошли, там не растет трава. 3) характерный (неприятный) запах: *Фашисты вонючие людей замучили; От фашистских гадов несет смрадом и др. 4) отсутствие моральных и этических ограничений: *Это точный слух: фашисты бьют и старух*. Поскольку враг как представитель нежити входит в семиотическую парадигму **низа**, воин как защитник культурно значимых объектов занимает, соответственно, парадигму **верха** (Ср. *Плясать – врагов топтать*).***

С пространственным кодом тесно связан временной, который обозначает членение временной оси. Блок военных паремий с темпоральным компонентом небольшой, что может быть связано с тем, что «окультуривание пространства предшествовало осознанию категории времени» [16, с. 302]. Подчеркивая исключительную роль категории пространства в русской истории, М.Н. Эпштейн предлагает ввести термин *топохрон* для обозначения «пространственно-временного континуума, культурно-исторической среды, в которой пространству принадлежит более важная роль, чем времени» [18]. Независимо от перестановки структурных компонентов термина (*хроно-топ* или *топохрон*), в паремической картине мира русского этноса категория времени занимает не менее важное место, чем категория пространства.

Темпораль войны формирует особое временное измерение, которое противопоставляется реальному прежде всего своей замкнутостью и бесконечностью (Ср.: *Остаться на войне*, т. е. погибнуть в бою). Темпораль военного хронотопа нечленима – не предполагает членения на временные отрезки: выступает просто как время, или, точнее, *военное время*. В народном сознании *военное время* – пора расплаты за причиненные обиды: *За сожженные наши хаты придет час расплаты; Роковое время* (время катаклизмов, в том числе войны). Выступая переходным этапом сакральной истории социума, военное время характеризуется

изменением устоявшегося миропорядка (*Во время войны и стены имеют уши*), а также сворачиванием устоявшихся парадигм (*В землянке – невицы, а в бою – тигрицы; В колхозе был лентяем, а в войну – полицаем*). Военному времени противопоставлено мирное время: *Во время мира не забывай об опасности войны*; оба не равноценны друг другу: *Лучше десять лет переговоров, чем год войны*. В число качественных параметров военного времени можно отнести следующие:

1. Ритуальность – начало и завершение физических действий должно быть инициировано вербальной формулой: *Объявить войну; Объявить перемирие*.

2. Отсутствие точки абсолютного начала – время начала военных действий неизвестно (грамматический маркер – конъюнктив): *Если завтра война*.

3. Изменчивость – перетекание из прошлого в настоящее нивелирует полученный опыт: *Вчерашней славой на войне не живут*.

4. Ценностная ориентация – успешное завершение войны гарантирует получение сакральных знаний: *Время золото, а на войне дорожке вдвойне; На войне намучишься и научишься*.

5. Субъективность – фактическое завершение войны не коррелирует с осознанием ее завершения конкретным субъектом (-ами): *Для фронтовиков война никогда не кончается; Война заканчивается тогда, когда похоронен последний солдат*.

Сочетаясь с лексемами фазисной семантики, лексема *война* актуализирует семантический признак 'событие', 'явление', который предполагает расчлененность на начало, середину (продолжение) и завершение: *Урожай утроить – конец войны ускорить*. Война начинается неожиданно, ее, как правило, оглашает враг (*Фашисты войну начали, а мы кончим*) или старейшины рода (*Войну объявляют старики, а умирать идут молодые*).

Если начало войны трактуется как прихоть, необоснованное желание (*Войны начинаются, когда хотят, но кончаются, когда могут*), то ее завершение связано с победой (*Войну кончаем – победой Родину увенчаем*), инвариантным символом которой выступает весна: *Мы закончили войну и почувствовали весну*. В народном сознании война является переходным этапом сакральной истории социума, она также тесно связана с обрядом инициации. Успешное завершение сражения предполагает получение сакральных знаний, поэтому с войны возвращаются либо умудренными (модель *старец: Воевал молодой, а под старость отпустили домой*), либо нравственно и духовно окрепшими: *Слабого огонь войны испепеляет, а силь-*

ного как сталь закаляет. В конечном итоге победа завершает цикл военной истории, начинает новый этап в жизни народа.

Выводы. Результаты проведенного исследования свидетельствуют о существовании в русской паремической картине мира замкнутого пространственно-временного континуума войны, структурированного при помощи бинарных оппозиций «верх-низ», «свое-чужое».

Пространственный локус войны размещен на границе «своего» и «чужого» и формирует замкнутую область, которая в своих пределах безгранична. Последнее является антиномией. Традиционно война осмысливается как локус (открытое пространство) или топос (закрытое пространство), локализованный в пределах «чужого» и отделенный от «своего» границей (*гора, государственная граница, пределы города*), именно поэтому в русском народном сознании война и все, что с ней связано, также маркируется как «чужое».

Концепт «Война» в русской паремической картине мира обладает также временным измерением, которое характеризуется изменчивостью, субъективностью, способностью менять представление человека о действительности. Негативное отношение к войне формирует в мифопоэтическом хронотопе пространственно-временные искажения, а именно: размытость временной оси границы начала и завершения войны, а также сдвиг пространственных координат (локализация войны в границах исключительно «чужого» пространства).

Совокупность вышеизложенного подтверждает гипотезу о существовании в русской паремической картине мира военного хронотопа – особого представления о пространственно-временных параметрах войны, рефлексировавших в этносознании народа.

Результаты проведенного исследования показывают, что заметная активизация этнофолизмов, стремительный рост массива нарративов «чужого» с началом агрессии России против Украины; ритуальность, субъективность и изменчивость «военного» дискурса, отсутствие точки абсолютного начала нынешней гибридной войны, являются закономерными явлениями, истоки которых уходят в глубины веков и находят отражение в русских паремиях.

Перспективами дальнейших исследований в этой области считаем расширение системного описания милитарного хронотопа концепта «Война», в том числе путем привлечения дискурсивного и сопоставительного анализов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Бредис М.А. Представления о денежных отношениях в пословицах (на материале русского, латышского, литовского, немецкого и английского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. М., 2017. 24 с.
2. Серегина М.А. Паремнологическая картина мира: вопросы теории. *Научный прогресс на рубеже тысячелетий*. 2012. URL: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2012/Philologia/3_109790.doc.htm (дата обращения 20.02.2019).
3. Иванова Е.В. Мир в английских и русских пословицах: учебное пособие. Санкт-Петербург : Из-во С.-Петерб. Ун-та; Филол. Ф-т СПбГУ, 2006. 280 с.
4. Марчук У.Б. Асоціативний потенціал лінгвокультурних концептів у різносистемних мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Київ, 2009. 20 с.
5. Калмыкова Е.Л. Понятийные признаки концепта «Война» и их вербализация в паремиях (на материале лексикографических источников). *Вестник ЮУрГУ*. 2011. № 22. С. 100–102.
6. Кацюба Л.Б., Калмыкова Е.Л. Существование паремий с лингвокультурной оппозицией «Мир / Война» в русском языковом сознании. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2011. № 8. С. 88-91.
7. Слухай Н.В., Снитко О.С., Вільчинська Т.П. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні: навчальний посібник. Київ, 2011. 368 с.
8. Крячко В.Б. Концептосфера «Война» в английской и русской лингвокультурах : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Волгоград, 2007. 24 с.
9. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет. Москва : Художественная литература, 1975. 504 с.
10. Слухай Н.В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2005. 167 с.
11. Топоров В.Н. Пространство и текст. *Текст: семантика и структура* / Под ред. Т.В. Цивьян. Москва : Наука, 1983. С. 227-285.
12. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. Москва : Прогресс, 1988. 655 с.
13. Бахтин М.М. Эпос и Роман / Сост. С.Г. Бочаров. Санкт-Петербург : Азбука, 2000. 304 с.
14. Гачев В.Д. Национальные образы мира. М., 1988. 448 с.
15. Русская грамматика: в 2 т. / Н.Д. Арутюнова и др.; под ред. Н.Ю. Шведовой. Москва : Издательство «Наука», 1980. Т. 1. 788 с.
16. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
17. Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / Под ред. Н.И. Толстого. Москва : Международные отношения, 2009. Т. 4. 656 с.
18. Эпштейн М. Проективный словарь философии. Новые понятия и термины. № 7. Терминология времени, особенно в общественно-исторических аспектах его протекания. *Топос: литературно-философский журнал*. 2000. URL: <http://www.topos.ru/article/2031> (дата обращения: 20.02.2019).

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА:

1. Богданович И. Ф. Русские пословицы. СПб: Императорская Академия Наук, 1785. 76 с.
2. Даль В. И. Половицы русского народа. Сборник пословиц, поговорок, речений, присловий, чистоговорок, прибауток, загадок, поверий и проч.: в 2 т. СПб-М.: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1879. Т. 1. 685 с.
3. Жигулев А. М. Русские народные пословицы и поговорки. М.: Московский рабочий, 1965. 360 с.
4. Жуков В. П. Словарь русских пословиц и поговорок. М.: Рус. яз., 2000. 544 с.
5. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русских поговорок / Под ред. В. М. Мокиенко. М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007. 784 с.
6. Нарбекова А. Н. Фронтальные пословицы, поговорки, частушки и солдатские байки. М.: Вече, 2015. 208 с.
7. Пословицы и поговорки Великой Отечественной войны / Сост. П. Ф. Лебедев. М.: Военное изд-во МО СССР, 1962. 208 с.
8. Уваров Н. В. Энциклопедия народной мудрости. Пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые выражения, сравнения. – М.: Инфра-Инженерия, 2009. 1840 с.

О РАБОТЕ С ПАРОНИМАМИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ КАК ИНОСТРАННОМУ В ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОМ ВУЗЕ

STUDYING PARONIMS IN THE COURSE OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN PHARMACEUTICAL UNIVERSITIES

Крысенко Т.В.,

orcid.org/0000-0001-6845-9887

*кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры гуманитарных наук*

Национального фармацевтического университета

Суханова Т.Е.,

orcid.org/0000-0002-2668-1604

*кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры гуманитарных наук*

Национального фармацевтического университета

У статті розглядаються проблеми вивчення паронімів на заняттях з російської мови як іноземної у фармацевтичному виші. В даній роботі було розглянуто деякі паронімічні опозиції, які мають морфемні, семантичні та морфологічні відмінності. Автори вважають, що на просунутому етапі навчання російської мови як іноземної вивчення паронімів має важливе значення, і на даний момент існує необхідність системного узагальненого дослідження, яке показуватиме цілісний лінгводидактичний підхід до функціонально-семантичного опису паронімів, визначення їхнього місця в системі викладання російської лексики іноземцям.

Ключові слова: паронімія, пароніми, паронімічні ряди, паронімічні пари, паронімічні опозиції, науковий стиль мовлення.

В статье рассматриваются проблемы изучения паронимов на занятиях по русскому языку как иностранному в фармацевтическом вузе. В данной работе были исследованы некоторые паронимические оппозиции, имеющие морфемные, семантические и морфологические различия. Авторы считают, что на продвинутом этапе обучения русскому языку как иностранному изучение паронимов имеет большое значение, и в настоящее время назрела необходимость системного обобщающего исследования, которое бы отражало целостный лингводидактический подход к функционально-семантическому описанию паронимов, определению их места в системе преподавания русской лексики иностранцам.

Ключевые слова: паронимия, паронимы, паронимические ряды, паронимические пары, паронимические оппозиции, научный стиль речи.

The article deals with the problems of studying paronims in the course of teaching Russian as a foreign language in Pharmaceutical Universities. In the research some paronimical oppositions with semantic and morphological differences were studied. The authors think that at the advanced level of learning Russian as a foreign language studying paronims is very important, and now we need some systematic resumptive research that would reflect the holistic didactic-linguistic approach to functional-semantic description of paronims, the determination of their place in the teaching system Russian vocabulary to foreigners.

Key words: paronymy, paronims, paronimical lines, paronimical pairs, paronimical oppositions, scientific style of speech.

Постановка проблеми. Наряду с синонимами, антонимами и омонимами, паронимы являются одной из частей лексической системы языка и занимают в ней особое место.

Анализ последних исследований и публикаций. В теоретической лингвистике к паронимам проявляли интерес О.С. Ахманова, В.В. Виноградов, Н.С. Валгина и другие. В то же время явление паронимии остаётся недостаточно изученным с позиций методики обучения русскому языку как иностранному. В работах В.В. Дубичинского, А.А. Евграфовой, Н.П. Колесникова, В.И. Половниковой и других паронимия представлена фрагментарно [3; 5].

Постановка задания. На продвинутом этапе обучения русскому языку как иностранному изучение паронимов имеет большое значение, и в настоящее время назрела необходимость системного обобщающего исследования, которое бы отражало целостный лингводидактический подход к функционально-семантическому описанию паронимов, определению их места в системе преподавания русской лексики иностранцам. Целью статьи является рассмотрение проблемы изучения паронимов на занятиях по русскому языку как иностранному в фармацевтическом вузе

Изложение основного материала. Паронимами в лингвистической литературе принято

называть слова, близкие по звучанию, но различные по значению. Некоторые авторы (Н.П. Колесников, Л.А. Введенская, О.С. Ахманова) рассматривают паронимы как разнокоренные и однокоренные слова, имеющие любое звуковое сходство (генетически обусловленное или случайное), которые иногда смешиваются в речи (широкое понимание паронимии). Автор «Словаря паронимов русского языка» Н.П. Колесников считает паронимами «все похожие по звучанию слова, имеющие возможность случайного замещения друг друга в речи (например, стиральный – стерильный)» [5, с. 123]. Критерием «близкозвучия» считается минимум в виде двух тождественных согласных (*биотин – биотин – биотит, дрель – трель, аффект – эффект, гиперемия – гиперергия, гипертропия – гипертрофия, патогенез – патокинез*).

Другие авторы (О.В. Вишнякова, Ю.А. Бельчиков, М.С. Панюшева) относят к паронимам однокоренные слова одной и той же части речи, семантически соотнесённые друг с другом (*адресат – адресант, вдох – вздох, напряжение – напряжённость*) (суженная трактовка паронимии) [1; 2].

Ю.А. Бельчиков изучал паронимические ряды из более чем двух членов, отразив это в «Словаре русских паронимов» [1, с. 10]. Однако у лингвистов до сих пор нет единого мнения о возможном количестве компонентов в паронимическом ряду. Учитывая, что многие химические и медицинские термины содержат латинские однокоренные основы, мы будем рассматривать как паронимические пары (оппозиции), так и многокомпонентные ряды – цепочки. В русском языке встречаются многочисленные паронимические пары (*абонемент – абонент, выбор – подбор, раздражение – раздражительность, экономический – экономичный*) и многокомпонентные цепочки паронимов (*кожаный – кожный – кожистый, ценный – ценностный – ценовой, кровавый – кровный – кровавый – кровянистый – кровяной*). В данной работе нами были исследованы некоторые паронимические оппозиции, имеющие морфемные, семантические и морфологические различия.

Значения компонентов паронимической пары не совпадают (как у синонимов), не противопоставляются (как у антонимов), их внешняя форма не совпадает (как у омонимов). Лексическое значение компонентов паронимической пары обязательно разграничено. Например: *абсорбция* (от латинского *absorptio* – поглощение, от *absorbeo* – поглощаю) – «поглощение веществ из газовой смеси жидкостями» и *адсорбция* (от

латинского *ad* – на, при и *sorbeo* – поглощаю) – «поглощение вещества из газообразной среды или раствора поверхностным слоем жидкости или твёрдого тела».

Развитие медицинской науки и экспериментальных исследований повлекли за собой появление дублирующих друг друга терминов. Колебание количества терминов, наблюдаемое в современной медицине и в фармакологии, отражается и в паронимии: появляется большое количество новых терминов и новых вариантов уже известной терминологии, например, глагол *активировать* используется так же, как *активизировать*.

Материал для исследования был подобран из учебных и научных текстов для студентов фармацевтических и медицинских вузов, словарей, специальной фармацевтической литературы.

Паронимы принято делить на три группы: полные, неполные и частичные [2, с. 6]. Полные (истинные, абсолютные) паронимы – однокоренные слова с ударением на одном и том же слоге, относящиеся к одному лексико-грамматическому разряду, чётко дифференцирующиеся семантически (*вибрион – вирион, нуклеотид – нуклеоид, нефрит – неврит*). Неполные паронимы – однокоренные созвучные слова, в которых семантическое размежевание объёма значений полностью не завершено (*фантастический – фантастичный*). При неполном совпадении значений у рассматриваемых паронимов идентичными могут оказаться прямые или переносные значения слов. Частичные паронимы – однокоренные слова, которые характеризуются общей логико-понятийной соотнесённостью и возможным совпадением в сочетаемости, но различаются ударением (*земляной – землистый*).

На продвинутом этапе обучения русскому языку как иностранному изучение паронимов имеет большое значение. Паронимы недостаточно освещены в учебниках и пособиях по РКИ. В настоящее время назрела необходимость системного обобщающего исследования, которое бы отражало целостный лингводидактический подход к функционально-семантическому описанию паронимов, определению их места в системе преподавания русской лексики иностранцам.

Следует отметить, что изучение паронимов нельзя начинать на элементарном и базовом уровне владения языком, так как студенты этих уровней не обладают достаточными фоновыми знаниями.

Паронимы – универсальное явление: они используются во всех стилях и функциональных

системах языка. В учебно-научных и научных текстах члены паронимического ряда могут употребляться только в определённой сочетаемости и их взаимозамена нежелательна.

Функционирование паронимов в научных текстах наименее изучено. Стремительное развитие химии, медицины и фармакологии и в результате этого увеличение количества терминов, появление их вариантов создают проблему паронимии в учебной и научной коммуникации, так как паронимы могут затруднять восприятие и понимание информации как носителями языка, так и иностранными студентами, обучающимися на данном языке.

О.В. Вишнякова подробно проанализировала причины взаимозамены иностранными студентами созвучных слов, выделив среди них интерференцию, «которая при освоении паронимов выражается в непосредственном переносе нерусскими учащимися лексических особенностей родного языка на изучаемый русский язык» [2, с. 9]. Понятно, что большинство интерференционных ошибок такого рода обусловлено пересечением значений слов русского и родного языка студента, когда, например, паре русских паронимов соответствует одно многозначное слово в родном языке студента. Паронимические оппозиции могут совпадать в разных языках: русский *человеческий* – *человечный*, английский *human* – *humane*; русский *аналоговый* – *аналогичный*, английский *analogue* – *analogical*; русский *экономический* – *экономичный*, английский *econotic* – *econotical*. Но словам одного языка могут иногда соответствовать паронимы из другого: английское слово *agonu* может означать «тяжёлые душевные страдания», а русское слово *агония* подразумевает «предсмертные судороги». Такие межъязыковые паронимы представляют особые трудности при изучении иностранных языков. Эти паронимы могут быть заимствованы из одного языка в другой, быть заимствованными в двух языках из третьего, например, греческого или латинского, которые были в своё время языками знаний и науки. В результате появляются так называемые «ложные друзья переводчика» (далее – ЛДП): английское слово *colon* может быть ошибочно переведено на русский язык как «колонна», хотя его значение – «двоеточие», а *constitution* в английском языке «означает не только конституцию, но и сопротивляемость, то есть способность организма сопротивляться болезням» [9, с. 95].

Явление смешения похожих по произношению и написанию слов, которые имеют разное значение, в медицинских и фармацевтических

текстах вступает в противоречие с особенностями ведения научной или деловой коммуникации. Актуальность настоящей работы обуславливается тем, что смешение названий и неправильное употребление паронимов в медицинских и фармакологических текстах на практике может привести к неправильной постановке диагноза пациенту и неправильному назначению фармацевтического препарата. Это уже не только языковые проблемы, а проблемы иного порядка. Например, химические вещества в лекарствах с торговыми наименованиями *кеторол* (Индия) и *кеторал* (Турция) имеют кардинально разное действие: *кеторол* содержит противогрибковое вещество кетоконазол, а *кеторал* – противовоспалительное обезболивающее вещество кеторолак.

Причины появления межъязыковых паронимов во взаимодействии языков, во взаимных заимствованиях и в том, что носители языка наделяют существующие слова новым смыслом.

Иногда ошибки употребления паронимов встречаются и в речи людей, для которых русский язык является родным. Но медицинские и фармакологические тексты должны быть однозначными и недвусмысленными для понимания. Отсюда и необходимость в чётком отборе определённых языковых средств.

Опыт работы в иностранной аудитории показывает, что паронимы-прилагательные, характеризующиеся высокой частотностью и большим словообразовательным потенциалом, представляют собой особую трудность для иностранных студентов. В русском языке встречаются многочисленные пары и трёхкомпонентные цепочки паронимов, например: *анемический* – *анемичный*, *аптекарский* – *аптечный*, *грибной* – *грибковый*, *статический* – *статичный*, *вегетативный* – *вегетационный*, *нервический* – *нервозный* – *нервный*, *кожаный* – *кожистый* – *кожный*.

Паронимы недостаточно отражены в словарях и средствах обучения русскому языку как иностранному. При организации работы с русской паронимической лексикой в иностранной аудитории мы используем материалы учебных пособий «Когда не помогают словари...» [4] и «Лексика русского языка: сборник упражнений» [7], справочное пособие «Омонимы и паронимы» [8] и собственные методические разработки.

Использование перевода паронимов на язык-посредник или на родной язык студента не является эффективным, поскольку презентация слов-паронимов предполагает усвоение их различий с учётом системных связей изучаемого языка.

Мы предлагаем рассматривать и отрабатывать паронимическую лексику, используя:

- объяснение значения каждого члена паронимической пары с примерами употребления;
- имитационные упражнения;
- подстановочные упражнения;
- трансформационные упражнения;
- репродуктивные и ситуативные упражнения.

Примеры упражнений:

1. Прочитайте толкование пар паронимов.

А. *Аритмический* – *аритмичный*.

Аритмический – относящийся к аритмии (нарушению нормального ритма сокращений сердца): *аритмическое сердцебиение, аритмический пульс*.

Аритмичный – с нарушенным ритмом: *аритмичное постукивание, аритмичная музыка, аритмичные движения*.

Б. *Грибковый* – *грибной*.

Грибковый – относящийся к грибку микроорганизму: *грибковая культура*; вызываемый грибом: *грибковые заболевания*.

Грибной – относящийся к грибу, грибам: *грибная шляпка, грибные споры, грибное семейство*; приготовленный из грибов, с грибами: *грибной суп, грибной пирог* [1, с. 124].

2. Прочитайте предложения. Объясните употребление паронимов в данных предложениях.

1) У маленьких детей с врождённой патологией сердца может наблюдаться *аритмическое сердцебиение*.

2) Учёные доказали, что спокойная *аритмичная* музыка может снижать повышенную температуру тела человека.

3) Существует ряд современных препаратов местного действия для лечения *грибковых* заболеваний.

4) В этом ресторане готовят вкуснейший *грибной* борщ с черносливом.

3. Ответьте на вопросы:

1) Может ли *аритмическое* сердцебиение наблюдаться у здорового человека?

2) Как называются несинхронные, разлаженные движения танцоров, выступающих в паре?

3) Из чего готовят *грибной* соус?

4) *Грибковые* заболевания и микозы – это одно и то же?

4. Вставьте вместо пропусков слова из скобок в нужной форме:

1) На улице было уже темно. Но я узнал её по ... стуку каблучков и неловкой походке (*аритмичный*).

2) При мерцательной аритмии наблюдается ... пульс, когда пульсовые волны возникают

и следуют друг за другом без всякого порядка (*аритмический*).

3) Под микроскопом можно увидеть, как развивается на коже человека ... колония (*грибковый*).

4) Дождь, идущий при свете солнца, называют .... В такую погоду хорошо растут грибы (*грибной*).

5. Употребите подходящий по смыслу пароним. Поставьте его в правильную форму.

1) По нашим данным ... пульс был характерен для 50% 18-20-летних некурящих юношей и девушек. В то время как среди курящих молодых людей того же возраста с двухлетним стажем курения у 75% обследованных наблюдался ... пульс (*аритмический* – *аритмичный*).

2) Для этнической музыки некоторых народов Африки характерны ... мелодии (*аритмический* – *аритмичный*).

3) ... бульон готовится 30 минут при слабом кипении грибов (*грибковый* – *грибной*).

4) ... инфекция – удел каждого четвёртого пациента, страдающего хроническим заболеванием лор-органов (*грибковый* – *грибной*).

6. Трансформируйте предложения, используя слова *аритмичный* или *аритмический*, *грибковый* – *грибной*.

1) По радио играл джаз: странная мелодия с нарушенным ритмом.

2) Для пороков сердца характерным является нарушение нормального ритма пульса.

1) В студенческом кафе готовят вкусные блюда из грибов.

2) *Культура* грибка *Geotrichumcandidum*, присутствующая в сыром молоке, формирует на сыре белую корку.

7. Выберите из списка слова, с которыми сочетаются прилагательные. Запишите полученные словосочетания в правильной форме:

аритмический – *аритмичный*: звуки, сердцебиение, музыка, пульс, движения, постукивание.

грибковый – *грибной*: колония, салат, запах, заболевание, споры, место, блюдо, шляпка, соус, болезнь, сезон, пирог, культура.

Выводы. Итак, коммуникативно ориентированное обучение паронимической лексике русского языка иностранцев предусматривает, в первую очередь, усвоение лексико-семантической сочетаемости слов. Учитывая, что семантизация слов с помощью перевода на родной язык или язык-посредник не всегда является эффективной, в процессе освоения лексической паронимии необходимо использовать микро- и макроконтэкст, которые характеризовали бы принадлежность паронима к той или иной семантической группе.

Таким образом, изучение паронимии в медицинских и фармакологических текстах может стать перспективным направлением для исследований, поскольку данные лексические единицы

характеризуются высокой частотностью, широкой сочетаемостью, большим словообразовательным потенциалом и при этом вызывают особые сложности у иностранных учащихся.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Бельчиков Ю.А., Панюшева М.С. Словарь паронимов русского языка. Москва : Астрель, 2008. 464 с.
2. Вишнякова О.В. Словарь паронимов русского языка. Москва : Русский язык, 1984. 352 с.
3. Дубичинский В.В. Интернациональные омонимы, паронимы, антонимы и синонимы в русском языке : метод. рекомендации. Харьков : ХПИ, 1990. 38 с.
4. Когда не помогают словари... : практикум по лексике современного русского языка. / Е.В. Аркадьева и др. ч.3. Москва : Флинта : Наука, 2013. 258 с.
5. Колесников Н.П. Словарь паронимов русского языка. Москва : Школа «Языки славянской культуры», 2003. 1488 с.
6. Ласкарёва Е.Р. Прогулки по русской лексике. Санкт-Петербург : Златоуст, 2015. 224 с.
7. Лексика русского языка: сборник упражнений. / Э.И. Амиантова и др. 5-е изд. Москва: Флинта: Наука, 2008. 376 с.
8. Нагайцева Н.И., Кропотова Е.А. Омонимы и паронимы : словари и упражнения : справочное пособие. Харьков : НТУ «ХПИ», 2011. 108 с.
9. Пахотин А.И. Словарь мнимых друзей переводчика. Москва : Изд-во Карева А.К., 2003. 124 с.

РОЗДІЛ 3 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111.161

ПЕРЕПИТУВАННЯ В АНГЛІЙСЬКОМУ МОВЛЕННІ ДІАЛОГІЧНИХ ТЕКСТІВ ECHO-QUESTIONS IN ENGLISH SPEECH OF DIALOGUE TEXTS

Артеменко А.І.,
orcid.org/0000-0003-2426-875X
доктор філософії в галузі освіти,
старший викладач кафедри іноземних мов факультету маркетингу
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Стаття присвячена дослідженню перепитувань в англійському мовленні діалогічних текстів. Перепитування – це особливий тип питальних речень, які можуть аналізуватися в структурно-семантичному та прагматичному аспектах. Вони дають можливість мовцям передавати різні внутрішні почуття. Цей лінгвістичний засіб є важливим у комунікації. Перепитування дають можливість спілкуватися не лише на граматичному рівні, але й на прагматичному.

Ключові слова: перепитування, структурно-семантичний аспект, прагматичний аспект, мовлення, текст.

Статья посвящается исследованию вопросов-переспросов в английской речи диалогических текстов. Вопросы-переспросы – это особенный тип вопросительных предложений, которые могут анализироваться в структурно-семантическом и прагматическом аспектах. Они дают возможность говорящим передавать разные внутренние чувства. Это лингвистическое средство есть важным в коммуникации. Вопросы-переспросы дают возможность общаться не только на грамматическом уровне, но и на прагматическом.

Ключевые слова: вопросы-переспросы, структурно-семантический аспект, прагматический аспект, речь, текст.

The article is devoted to the research of echo-questions in English speech of dialogue texts. Echo-questions are a specific type of the interrogative sentences which can be analyzed according to the structural and semantic aspect and pragmatic aspect. They give the opportunity for speakers to express different inner feelings. This linguistic mean is important in the communication. Echo-questions give the opportunity to communicate not only on the grammatical level but also on the pragmatic level.

Key words: echo-questions, structural and semantic aspect, pragmatic aspect, speech, text.

Постановка проблеми. Дослідження перепитувань в англійському мовленні діалогічних текстів завжди було і залишається актуальним. Сьогодні це дослідження набуло ще більшого значення після того, як було з'ясовано, що аналіз мовлення не може обмежуватися лише його граматичним аналізом. Створення англійського мовлення діалогічних текстів із вживанням перепитувань відбувається як шляхом логічного розгортання, так і шляхом асоціативного нанизання окремих висловлювань, які можуть мати прагматичний характер, що виявляється можливим внаслідок постійного контролю з боку мовця за реакцією слухача.

Зазначимо, що інколи відсутність часу для корекції англійського мовлення художніх текстів і неможливість повернутися до його початку створюють необхідність вживання перепитувань, що дає можливість аналізувати англійське мовлення діалогічних текстів з урахуванням прагматичного аспекту. Англійське мовлення діалогічних текстів

відбувається під час контакту мовців, які вживають у своєму мовленні перепитування як один із ефективних елементів мовлення.

Перепитування в англійському мовленні діалогічних текстів стимулюють мовців до реакції на попереднє питальне чи не питальне висловлення і, відповідно, дають їм можливість добре подумати над змістом попереднього висловлення і бути більш організованими та програмувати наступне висловлення, досягаючи відповідної інтенції.

Основними компонентами англійського мовлення діалогічних текстів із вживанням перепитувань можна вважати зовнішню та внутрішню комунікативну ситуацію учасників комунікації, взаємну залежність мовців, процес передачі інформації від мовця до слухача, комунікативні дії учасників, результат комунікативного акту.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Ця проблема привертала і привертає увагу багатьох науковців, зокрема О.В. Бекетову, Н.Д. Арутюнову,

Л.Р. Безуглу, В.В. Бузарова, Г.Г. Почепцова, Г.П. Грайса, Б. Бенвела, Т. Дейка, Л.І. Павленко, Т.О. Анохину, М.Ю. Орлову та інших учених [1–11].

Англійське мовлення діалогічних текстів, де вживаються перепитування, потрібно розуміти при цьому в найширшому сенсі – як будь-яке висловлювання, яке передбачає наявність мовця, слухача і намір першого певним чином впливати на іншого [1, с. 276].

З позиції сучасних підходів англійське мовлення діалогічних текстів із вживанням різноманітних типів перепитувань [11] – це складне комунікативне явище, яке містить, крім тексту, ще й екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, настанови, цілі адресата), які необхідні для розуміння тексту [4, с. 8].

Англійське мовлення діалогічних текстів із перепитуваннями стосується певного адресата і передбачає його реакцію, оскільки є створеним у певній комунікативній ситуації висловлюванням, спільним для адресата і адресанта [9].

Дослідник комунікативної типології адресата [5, с. 11–16] виділяє такі його типи: квазіадресат – «збитковий» для участі в мовленнєвій комунікації об'єкт, адресат-ретранслятор (отримує повідомлення і передає справжньому адресату), непрямий адресат (третій учасник комунікативного акту, наприклад слухач), співадресат (володіє тотожним статусом; цей тип може спостерігатися під час розсилання листів ідентичного змісту) [3]. Досліджуючи перепитування в англійському мовленні художніх текстів, ми маємо справу з прямим/дійсним адресатом. Прямий адресат – той, до якого і формально, і по суті звертається відправник послання, тобто формальне звернення і комунікативна інтенція мовця є односпрямованими [6]. Саме ця обставина спричиняє те, що мовець організовує своє послання з урахуванням особливостей сприйняття, готовності до ситуацій спілкування його партнера з комунікації [2].

Перепитування в англійському мовленні діалогічних текстів є невіддільним складником комунікативних ситуацій [8]. Мовці створюють модель тієї конкретної ситуації, учасниками якої вони є. Водночас як ситуаційні моделі можна назвати семантичними, так звані контекстні моделі є прагматичними і соціальними. Вони необхідні для того, щоб створити контактну базу художнього тексту, визначити жанр мовлення, окреслити цілі й інтереси учасників мовлення, а також забезпечити певну увагу загальноновизнаним чи ситуативно обумовленим характеристикам учасників комунікації, зокрема їх статусу чи соціаль-

ній ролі [10]. Ці умови необхідні також для того, щоб визначити, який комунікативний акт при цьому здійснюється: загроза, підтвердження чи прохання [7]. Усе це відіграє важливу роль у процесі мовлення.

Постановка завдання. Автор статті ставить перед собою завдання проаналізувати перепитування в англійському мовленні художніх текстів із врахуванням їх прагматичних і структурно-семантичних особливостей та їх здатність робити мовлення більш цікавим.

Виклад основного матеріалу. Перепитування у статті аналізуються у структурно-семантичному та прагматичному аспектах, звертаючи увагу на внутрішні чинники спілкування. У такому діалозі:

Lavina: (still suspiciously – with a touch of scorn)
If I loved anyone – !

Christine: (tauntingly) *If?* I think you do love him – as much as you can love! (With a sudden flurry of jealousy) You little fool! Don't you know I made him flirt with you, so you wouldn't be suspicious?

Lavina: (gives a little shudder – then fiercely) He didn't fool me! I saw what a liar he was! I just led him on – to find out things! I always hated him! (Christine smiles mockingly and turns away, as if to go out of the room. Lavina's manner becomes threatening again) Wait! I don't trust you! I know you're thinking already how you can fool me and break the promise you've just made! But you better not try it! I'll be watching you every minute! And I won't be the only one! I wrote to Father and Orin as soon as I got back from New York! [O'Neil: 689].

перепитування *if?* виражено сполучником і передає таке внутрішнє почуття, як насміх.

Значимо, що друга частина висловлення відповідного діалогу може експліціювати і уточнювати інтенцію, імпліцитно виражену в її першій частині (наприклад, перепитування служить засобом для вираження здивування, а пост-перепит уточнює інформацію, що констатує наступний діалог:

Conover: Yes, I'm afraid it would. It would defeat the whole purpose.

Mary: *Purpose?* What purpose?

Conover (avoiding a direct answer): Mrs. Matthews, you must know how concerned your husband is about this country's splitting apart – how deeply he feels that it must be held together. [Gassney: 84],

де перепитування *Purpose?* передає здивування, а пост-перепитування *What purpose?* уточнює інформацію.

Значимо, що інтенція однієї частини висловлення може посилювати інтенцію, яка виражена

в другій (наприклад, перепитування служить для вираження роздратування, а пост-перепитування містить аргументацію точки зору відправника перепитування, посилюючи семантику роздратування). У діалозі:

Nina: Ned does not love her — but he used to like her and, I think, desire her. Does he now, Doctor?

Darrell: (thinking) *Does he?... Who is he?... he is Ned!... Ned is I!... I desire her!... I desire happiness!... (Trembling now – gently).*

But, Madame, I must confess the Ned you are speaking of is I and I am Ned [Neil: 545].

перепитування *Does he?* вживається з метою заповнення комунікативної паузи, а пост-перепитування *Who is he?* уточнює інформацію.

Зазначимо, що перепитування також може бути охарактеризовано як пряме і непряме питання. В англійському діалогічному мовленні діалогічних текстів перепитування виступає як питальна відповідь чи цитатне питання. Ознаки, які є спільними для перепитувань та інших типів питань, не вичерпують семантики перепитувань. Функціонування в складі простих і складних висловлювань спричиняє в останньому випадку до комунікативної взаємодії перепитування з попередньою і наступною частинами складного висловлення, які називаються пре-перепитування і пост-перепитування відповідно.

Перепитування можна класифікувати з погляду різних ознак. Це явище можна класифікувати у структурно-семантичному аспекті. Зазначимо, що перепитування за структурно-семантичними ознаками можна охарактеризувати як верифікативні перепитування, спрямовані на з'ясування істинності чи хибності змісту висловлення [5].

Розглянемо такий діалог:

Sophie: Yes. I am sure. But I will not accept it as largenss – to make you happy. We will call it a loan, come by through blackmail money, nor think of oneself as a charity girl.

Nina (after a second): *Blackmail money?*

Sophie: Yes ma'am [Hellman: 485].

У цьому діалозі верифікативне перепитування ужито з метою уточнення інформації для того, щоб з'ясувати істинність попереднього висловлення.

Верифікативні перепитування можуть включати спеціальні та загальні перепитування, які можуть бути:

а) частковими, тобто такими, які повторюють попереднє висловлення частково:

Ben's Voice: Uncle Willie. It's Ben.

Willie: *Ben?* Is that you?

Ben's Voice: Yes. Open up. [...] [Simon: 324].

б) нечастковими, тобто такими, які повторюють попередню репліку повністю:

Horace: I didn't have a bad time. (As she shakes her head he becomes insistent) No, I didn't.

Regina: Oh, at first when I – when I heard the news about myself – but after I got used to that. I liked it there.

Horace: *You liked it?* (Coldly) Isn't that strange. You liked it so well didn't you want to come home? [Hellman: 187].

в) ідентифікуючими, тобто такими, які повторюють стверджувальні висловлення:

Bess: I picture you.

Macon: What? *You pictured me?*

Bess: Hunt the elephant.

Macon: The elephant?

Bess: Bang, bang, bang [Henley: 51].

4) неідентифікуючими, тобто такими, які повторюють нестверджувальні висловлення:

Alper: Well, I'll tell you Rabbi (He scowls, a little flustered, then turns and goes out of the office) Excuse me.

The Rabbi (On the phone): Locust 6-0932.

Alper (To Zitovsky): She's not there.

Zitovsky: *She's not there?*

Alper: I'll have to go out and look for her (Frowning in contemplation, Alper puts his coat on slowly and exits from the synagogue).

The Rabbi is still on the phone. His voice rises to the pitch usually used for long distance calls [Chayefsky: 54].

Перепитування аналізуються стосовно прагматичного аспекту і можуть вживатися з метою передачі такого внутрішнього почуття, як презирство, про що свідчить наступний діалог:

Irene (raising her clenched hand – furiously): Stop talking to me, rigger, or I'll split your fool head. (As Ceely shrinks away. Irene lowers her hand, and glances around the room).

What's Dreamy?

Ceely (scornfully): Yo' ax me dat! *What's Dreamy?* [O'Neil: 17–18].

перепитування *What's Dreamy?* вживається з метою висловити презирство з приводу слів, сказаних Ірен. Перепитування також можуть виражати здивування, але одночасно вживатися для заповнення комунікативної паузи. У наступному діалозі:

Tiberius (in a sudden panicky flurry-feverishly): Quick, Lazarus! You will soon be silent! Speak! — in the name of man's solitude — his along of farewell — what is beyond there, Lazarus? (His voice has risen to a passionate entreaty).

Chorus (in a great pleading echo): What is beyond there, Lazarus?

Crowd: *What is beyond?*

Lazarus: (his voice speaking lovingly with a surpassing clearness and exaltation) Life! Eternity! Stars and dust! God's Eternal Laughter! [O'Neil: 454].

перепитування *What is beyond?* заповнює комунікативну паузу й одночасно виражає здивування.

Перепитування також можуть передавати такий внутрішній стан мовця, як почуття провини, що ми можемо побачити в наступному діалозі:

Christine: Everything! I've felt your distrust from the moment you came. Your eyes have been probing me, as if you were a jurge again and I were the prisoner.

Mannon: (guiltily) *I?*

Christine: And all on account of a stupid letter. Vinnir had no business to write. It seems to me a late day when I am an old woman with grown-up children, to accuse me of flirting with a stupid ship captain [O'Neil: 706].

У наступному діалозі перепитування Botulism? вжито з метою уточнення інформації та одночасно передачі здивування:

Edward: Botulism!

Edgar: *Botulism?*

Edward: The martini olives were contaminated [Epstein: 54].

Перепитування також можуть показувати, що мовця зацікавила інформація попереднього мовця, що показує такий діалог:

Ruth (At the phone): Hello – Just a minute. (Goes, to door) Walter, it's Mrs. Arnold. (Waits. Goes back to the phone. Tense) Hello. Yes, this is his wife speaking ... He's lying down now. Yes... well, he'll be in tomorrow. He's been very sick. Yes – I know. We should have called, but we were so sure he'd be able to come in today. Yes-yes, I'm very sorry. Yes... Thank you very much (She hangs up. Walter is standing in the doorway of the bedroom behind her). That was Mrs. Arnold Walter (Indifferently). Was it?

Ruth: She said if you don't come in tomorrow that, they are getting a new man... [Hansberry: 168].

Перепитування також можуть схвалювати думку мовця. У наступному діалозі:

"Is there wine?" Robert Jordan asked, sitting down again by the gypsy.

"Wine?" Why not? A whole skinful. Half a skinful. Half a skinful, anyway". [Hemingway: 51].

перепитування *Wine?* виражає схвалення. Мовець схвалює думку свого співбесідника і для того, щоб передати цей внутрішній стан мовця? використовує такий лінгвістичний засіб? як перепитування.

Перепитування також можуть передавати жаль/

Зокрема, у діалозі:

– If you had been a week later at Lisbon, last spring, Frederik, you would have been asked to give a passage to Lady Mary Grierson and her daughters.

– Should I? I was not a week later then. [Austen J.: 52]

перепитування *Should I?* вжито з цією метою.

А наступний діалог показує, що перепитування *Did you say that you had something to tell me, sir?* виражає також зацікавленість інформацією:

– That I will, with all my heart, and father too. Yes, yes, we will have a snug walk together; and have something to tell you as we go along. There, take my arm; that's right; I do not feel comfortable if I have not a woman, there. Lord! What a boat it is! king a last look at the picture, as they began to be in motion.

– *Did you say that you had something to tell me, sir?*

– Yes, I have. Presently. But here comes a friend, Captaina Brigden; I shall only say "How d'ye do" as we pass, however... [Austen J.: 130].

Перепитування також можуть виражати розчарування:

Yank. After I'm 'nitiated. I'll show you.

Secretary (disappointed): *Initiated?* There's no initiation.

Yank (disappointed): Aren't there no password... [O. Neil: 74].

У цьому діалозі перепитування *Initiated?* виражає розчарування.

Cleo (loftily): A man who gets his name in the paper so often must be important to some people.

Frenchy: You got a lot to learn, Cleo. What's between you?

Cleo: "*Between you?*" Who?

Frenchy: Or don't you speak without your lawyer? (Coming up closer to her and dropping his voice). Listen, don't twist Stars's head. He's foolish, but he's good and we like him. Don't get him in trouble. (Taking her arm). Come on over to my office [Odets: 382–383].

У діалогічній єдності перепитування *Between you?* вжито з метою уточнення інформації.

Проаналізувавши наступний діалог:

Regina (after a minute): Well, what's the matter with you then?

Oscar: She wouldn't wait. She wouldn't even wait for ten days until Papa give me the money again.

Ben: *Again?*

Oscar: That's how much she cared for me. Wouldn't even wait. Said she was going on to New Orleans anyway. That she'd had enough – My God,

I talked and begged. I even tried to carry her off the train [Hellman: 389],

можна зазначити, що Бен стурбований із приводу інформації Оскара про його стосунки з нею і для того, щоб показати, що проблеми Оскара для нього є також важливими, він вживає перепитування *Again?*. Наступний діалог:

George: It's a new system. We don't have all the bugs out yet.

Jennie: I can't believe this conversation.

George: Look, if five minutes is too exhausting, we could have two-and-a-half-minute halves with an intermission.

Jennie: Why am I intrigued by this? ... When would you like this momentous occasion to take place?

George: How about right now?

Jennie: *Right now?* That's crazy.

George: You mean, not possible?

Jennie: Oh, it's possible. It's just crazy [Simon: 662].

показує, що перепитування *Right now?*, що вжито Дженею, однією із співбесідниць цього діалогу, виражає заперечення.

Висновки. Отже, дослідження констатує, що вживання перепитування в англійському мовленні діалогічних текстів зумовлене відповідною комунікативною ситуацією, яка має конкретний зміст комунікації між мовцями. Перепитування – це результат внутрішнього програмування і внутрішнього прагматичного мовлення, тобто актуалізують внутрішні почуття мовця, беручи до уваги не лише структуру відповідного перепитування, але і його прагматичний аспект.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бекетова О.В. Структурно-семантичні та функціональні особливості фігур повтору в аргументованих текстах (на матеріалі німецької мови): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04. Київ: КДЛУ, 1998. 104 с.
2. Арутюнова Н.Д. Феномен второй реплики, или о пользе спора. Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста. М.: «Наука», 1990. С. 175–189.
3. Безугла Л.Р. Діалог, діалогічний текст та діалогічний дискурс. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2009. С. 7–14.
4. Бузаров В.В. Круговорот диалогической речи, или взаимодействие грамматики говорящего и грамматики слушающего. Ставрополь: СГУ, 2001. 168 с.
5. Почепцов Г.Г. Коммуникативные аспекты семантики. К.: «Высшая школа», 1987. 129 с.
6. Грайс Г.П. Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной литературе*. М.: «Прогресс», 1985. С. 217–237.
7. Benwell B. *Discourse and Identity*. UK: Edinburgh University Press, 2016. 314 p.
8. Dijk T.A. van. *Discourse as Social Interaction*. *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. London: Sage Publications Ltd., 2000. P. 1–37.
9. Павленко Л.І. Прагматичний потенціал псевдоінформативного перепитування в англійському розмовному мовленні. Київ: НУ «КМА», 2009. С. 59–62.
10. Анохіна Т.О. Лакуни питальних речень VS теорія мовленнєвих актів. Київ: КНЛУ, 2017. С. 8–12.
11. Орлова М.Ю. Антиномии диалогического дискурса. Владивосток: МГУ им. Г.И. Невельского, 2003. 213 с.

ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНОГО ТЕЛЕФОНУ ДЛЯ РОЗВИТКУ РІЗНИХ ВИДІВ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

USING MOBILE PHONE FOR DEVELOPMENT OF VARIOUS TYPES OF SPEECH ACTIVITY

Ворона Т.О.,

orcid.org/0000-0001-7177-8563

*викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

Корягіна А.Ю.,

orcid.org/0000-0002-9010-9557

*викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

Статтю присвячено питанню використання мобільних пристроїв на занятті з іноземної мови. У ній визначено особливості «мобільного навчання». Додатково у статті розглянуто застосування мобільних телефонів у комунікативному ключі та під час навчання читання й аудіювання. Також описано важливі моменти, які потрібно враховувати викладачеві, яких вирішив використовувати мобільне навчання. У статті окремо розглянуті особливості використання соціальних мереж і створення в них груп вивчення іноземної мови.

Ключові слова: мобільний телефон, інтернет, мобільне навчання, читання, говоріння, письмо, аудіювання.

Статья посвящена вопросу использования мобильных устройств на занятии по иностранному языку. В ней определены особенности «мобильного обучения». Дополнительно в статье рассмотрено применение мобильных телефонов в коммуникативном ключе и при обучении чтению и аудированию. Также описаны важные моменты, которые нужно учитывать преподавателю, который решил использовать мобильное обучение. Отдельно в статье рассмотрены особенности использования социальных сетей и создание в них групп изучения иностранного языка.

Ключевые слова: мобильный телефон, мобильное обучение, чтение, говорение, письмо, аудирование.

The article is devoted to the use of mobile devices in a foreign language classes. It defines the features of “mobile learning”. The article considers the use of mobile phones in a communicative manner and in teaching reading and listening. It also describes the important points that need to be taken into account by the teacher, who decided to use mobile learning. The features of using social networks and the creation of foreign language learning groups are considered in this article too.

Key words: mobile phone, mobile learning, reading, speaking, writing and listening.

Постановка проблеми. В епоху активного розвитку новітніх технологій наше життя є немислимим без використання мобільного телефону. Проте, якщо ще двадцять років тому він слугував засобом комунікації, то тепер його функціонал вражає: прослуховування музики та інших голосових файлів, швидкий обмін повідомленнями в текстовому та аудіоформаті, зйомка відео, читання книжок, пошук різноманітної інформації в інтернеті та ін. Тому сучасний підхід до навчання, зокрема вивчення іноземних мов, неможливо розглядати без урахування величезного потенціалу можливостей мобільних телефонів. Вивчення питання розвитку різних видів мовленнєвої діяльності в цьому аспекті і зумовлює **актуальність** даної статті.

Мета статті – охарактеризувати процес використання мобільного телефону на занятті з іноземної мови. Для її реалізації було поставлено такі **завдання**:

1) визначити особливості «мобільного навчання»;

2) розглянути застосування мобільних телефонів у комунікативному ключі (говоріння та письмо);

3) описати можливості використання мобільних пристроїв у навчанні читання й аудіювання.

Питанням залучення смартфонів на занятті в освітніх цілях займалися такі науковці, як Александров К., Гуревич Р., Дрібноход Н., Ітеоклеос Н., Капранчикова К. Кларін М., Коваль Т., Петрик А., Сотникова С., Сміс Дж., Тейлор Дж., Ткаченко Н., Шарплс М., Ясинська С. та інші [1–8].

Виклад основного матеріалу. Можливість використання мобільного навчання в практиці сучасного викладання взагалі і в практиці викладання іноземної мови у ВНЗ зокрема є актуальним питанням. Цей спосіб навчання іноземної мови є відносно новим, він посилює наочність і збільшує

інтенсивність заняття, сприяє індивідуалізації та диференціації навчання, підвищуючи його якість. Студенти все більше і більше використовують свої телефони, щоб залишатися в постійному контакті з друзями. Однак коли студенти заходять до аудиторії, то найчастіше очікування або, по суті, абсолютна вимога – щоб телефони вимикалися.

Мобільні пристрої прекрасно підходять для навчання знанням і навичкам XXI століття. Якщо ви хочете залучити студентів до співпраці, що може бути ефективнішим інструментом, ніж телефон? Організувати відеоконференції на великій відстані стає легко.

Один із головних аргументів проти використання телефону в навчанні полягає в тому, що студенти легко можуть обдурити викладача щодо рівня своїх знань. Проте викладачі повинні звикнути до того, що знання матеріалу в повному обсязі є не лише недоцільним, але й неможливим. Часто викладачі помилково вважають, що успішне навчання можливе лише за умови використання наданого ними матеріалу. Але такий підхід, як мінімум, не враховує індивідуалізації навчання. Якщо студенту важко освоїти певні знання, то потрібно використовувати всі можливі засоби, в тому числі й мобільні телефони, щоб перешкодити йому отримати негативний досвід у вивченні певного матеріалу. Політика заборони стільникових телефонів недалекоглядна. Навички успішного взаємообміну інформацією є тією компетенцією, без якої немислимий професійний фахівець будь-якої сфери.

Розповсюдженою є думка, особливо серед старшого покоління, що телефони відволікають від реального життя. Проте більшість із того, що відбувається зі студентом, стає можливим лише за допомогою використання мобільного телефону. Для нього частина того, що проходить через його телефон, а значить і через його мозок, є більш реальною, ніж навчання, оскільки комунікація є важливим елементом життя будь-якої людини. Шляхом використання мобільного телефону студенти досягають того, про що людство так давно мріяло – «бути в декількох місцях одночасно».

Найбільш поширені в Інтернеті соціальні мережі дозволяють реалізувати різні комунікативні стратегії. Більш того, виникнення і поширення нової мережі зумовлено обмеженими можливостями вже існуючих мереж і блогівих платформ. Жодна з них не була розроблена для вивчення мови, але всі мають явний потенціал для її вивчення та соціально орієнтованого навчання. Програми, які вже використовуються студентами, надають переваги для інтеграції

життя і навчання. Навіть програми та онлайн-послуги, які не були розроблені для використання студентами, можуть бути корисними для вивчення мови та культури різними способами. Це такі теми, як транспорт (робота в групі з використанням онлайн-розкладу поїздок, щоб спланувати поїздку), розваги (обговорення фільмів або переглядів музики), шопінг (облаштування квартири) або вечера (вибір ресторану на основі онлайн-меню). Така діяльність добре адаптована до роботи в невеликих групах.

Читання. Однією з функцій мобільного телефону є перегляд файлів у текстовому форматі (Word, pdf, djvu та інші). Це допомагає замінити друковані підручники, словники та інший роздатковий матеріал їх електронною копією. Основними перевагами такої заміни є такі:

1. Швидкий доступ. Якщо у студента виникло додаткове питання чи прохання надати допоміжні матеріали, то викладач не відправляє його до бібліотеки, а просто надсилає посилання на необхідне джерело.

2. Їх вага. Студенти з великим задоволенням міняють друковану книгу на її мобільну версію.

3. Можливість швидкого перекладу невідомих слів у текстів шляхом використання таких мобільних додатків та словників.

4. Використання електронних версій текстів допомагає уникнути неприємної ситуації на кшталт «Я забув текст удома».

5. Додавання пройденого на занятті матеріалу до попередньо створеної в соціальній мережі групи сприяє тому, що відсутні на занятті студенти автоматично залучаються до роботи, яка відбувається на занятті. Багато з того, що вивчається, проходить через створену групу (тексти, вправи, посилання на інтернет-сторінки, завдання для самостійного опрацювання) та автоматично потрапляє до всіх студентів групи.

Письмо. Цей вид комунікативної діяльності найкраще підходить для самостійної роботи студентів у вигляді написання домашніх завдань. Складання розповіді, підготовка проекту чи навіть просте виконання вправ (перекладацьких чи граматичних) потрібно здавати не написаним, а надрукованим і надсилати викладачеві на пошту. Роботи при цьому не губляться, оскільки зберігаються у двох варіантах (у студента і викладача на пошті). Викладачеві, у свою чергу, такий підхід допомагає добитися унікальності написаних студентами текстів. Тому що набагато легше перевірити електронний варіант роботи на антиплагіат (шляхом застосування програм, що перевіряють оригінальність текстових файлів).

Для самостійного вивчення іноземної мови студенти можуть підписатися на німецькомовні блоги. Вони завжди будуть мати під рукою щось новеньке і стимулююче до читання та письма (у формі відповідей чи коментарів), до знайомства з новою лексикою і сленгом. Перегляд відео, таких як музичні кліпи, трейлери до фільмів, новини і надихаючі спічі, – це ідеальний спосіб «прокачати» навички аудіювання і сприйняття мови. Крім того, завжди можна натиснути паузу або перемотування. Використання голосового помічника англійською чи німецькою мовою є вдалим вибором.

Говоріння є цікавим та важливим видом комунікативної діяльності у процесі вивчення іноземної мови. Проте викладачам часто складно залучити студентів до діалогу чи бесіди на задану тематику. За допомогою мобільних телефонів можна переглянути цікаві відеоролики чи короткометражні фільми, які спонукатимуть до обговорення. Викладач може поставити питання за змістом відео, про отримані враження чи навіть попросити студентів, щоб вони самі склали питання.

За допомогою мобільних додатків студент може самостійно перевірити правильність своєї вимови. Такі індивідуальні вправи допомагають подолати можливий страх зробити помилку на занятті.

Аудіювання. Користуючись матеріалами сайту *Deutsche Welle*, а саме рубрикою *Das sagt man so*, можна обрати різноманітні тексти. Там вони є в аудіо- та текстовому форматі. Кожен студент 10–15 хвилин працює над запропонованим текстом, а потім перекладає текст викладачеві на оцінку синхронно або послідовно (в залежності від знать та умінь слухачів). Крім того, до тексту поданні вправи та завдання для вивчення нового лексичного матеріалу. Перевага таких вправ полягає в тому, що вони інтерактивні: студент виконує їх одразу на телефоні; деякі слова або закінчення треба вписати, а деякі – перетягнути та правильно розмістити в реченні. Крім того, викладачеві не треба гаяти час, щоб перевірити правильність виконання завдань – після кожної вправи відбувається автоматична перевірка, й результат подається у відсотках. Тому 90-100% – відмінно, 75-89% – добре, 60-74% – задовільно.

Звичайно, слід зазначити, що повинні бути часові рамки, бо слухачі відволікатимуться на повідомлення в соціальних мережах та пошук аудіотексту в надрукованому форматі, щоб мати змогу спростити своє завдання – перекласти текст за допомогою онлайн-перекладача. Необхідно

пам'ятати, що разом з усіма перевагами застосування мобільних телефонів може мати й певні недоліки.

Відомо, що аудіоматеріали не обмежуються лише аудіюванням. На заняттях також використовують фонетичні вправи, де диктором виступає носій певної іноземної мови. Таким чином студенти вчать правильно вимовляти звуки, сліdkують за інтонацією. Зрозуміло, що такий вид завдань краще виконувати на власному телефоні. Деяким студентам буде достатньо прослухати запропонований аудіофрагмент один раз без пауз, а іншим – двічі з паузами. Крім того, для якісного опрацювання текст можна прослухати ще й вдома.

Один із видів аудіоматеріалів, який буде цікавим та сприятиме розвитку мовленнєвої компетенції, – це німецькі пісні різних жанрів, але найбільш цікавими будуть популярні пісні. Завдяки прослуховуванню студенти навчаються сприймати аудіотекст. Щоб з'ясувати рівень розуміння пісні студентами, доцільно поставити такі питання:

1. *Gefällt Ihnen das Lied?*
2. *Was haben Sie verstanden?*
3. *Worum geht es im Lied?*
4. *Ist das Lied optimistisch oder pessimistisch?*
5. *Gibt es die ukrainischen Lieder mit demselben*

Thema?

Наступним етапом стане ознайомлення з текстом та обговорення. Якщо була обрана пісня «Das Herz schlägt bis zum Hals» групи Revolverheld 5, то питання можуть бути:

1. *Was bedeutet der Satz „Mein Herz schlägt bis zum Hals“?*
2. *Wann haben oder hatten Sie das Gefühl, dass Ihr Herz bis zum Hals schlägt?*
3. *Wie verstehen Sie die Aussage „Die Angst frisst die Antwort“?*
4. *Was werden Sie den Kindern erzählen, wenn sie Sie bitten werden die besten Erinnerungen mitzuteilen?*

Завдяки питанням пісня пов'язується з життєвим досвідом студента.

Розуміння тексту буде недостатнім для вираження власної думки. Саме на цьому етапі найбільш ефективно відбувається розвиток мовленнєвої компетенції студента (питання поставлені спонтанно, тому студент не має можливості просто переказати заздалегідь підготований текст). Крім того, завдяки сучасним пісням студенти знайомляться з актуальними темами німецької молоді та порівнюють їх зі своїми власними.

Більш детально хотілося б зупинитися на обміні інформацією в мережі, що є, на наш

погляд, сплавом чотирьох видів мовленнєвої діяльності. У створеній, наприклад, у Viber чи Telegram групі вивчення іноземної мови студенти по-різному проявляють свої здібності. Просто скласти речення на занятті вважається нудним і малоефективним завданням. А коли викладач надсилає у групу фото і просить прокоментувати його, то студенти охочіше залучаються до такої активності. Як показує практика, вони навіть самі виправляють помилки один одного.

Так само можна працювати з аудіофайлами у форматі пісні. Якщо викладач заздалегідь надіслав студентам пісню і їм вдалося її хоча б декілька разів прослухати, то робота на занятті із цим самим аудіоматеріалом піде значно жвавіше, а відсоток вивченої з пісні лексики буде майже втричі вищий.

Додамо ще декілька видів мобільної діяльності на парі. Під час підготовки до розповіді «Моя улюблена книга» чи «Мій улюблений фільм» викладач надсилає у групу інтернет-посилання на описи різноманітних книг чи фільмів німецькою мовою. По-перше, студенти бачать різноманітні приклади характеристики певної книги чи кінофільму і відходять від примітивного опису історії, а вчать аналізувати, надавати рецензії. По-друге, отриманий матеріал буде справді автентичний із сучасними мовними конструкціями. По-третє, всі студенти мають доступ до однієї і тієї ж інформації, їм залишається просто обрати. Крім того, якщо дати студентам змогу на занятті самим пошукати опис фільму чи книги, то це займе багато часу, навіть якщо поставити ліміт 5 хвилин (сучасна молодь схильна бути затягнутою світовою інтернет-паутиною), а обмеження у вигляді 5-10 посилань зекономить їх зусилля під час вибору. Зрештою, студенти читають та переказують зміст фільму чи книги і отримують чудову схему для власної розповіді.

Тема прислів'їв та приказок є надзвичайно великою. Ефективно пройде їх вивчення, якщо запропонувати студентам самим скласти базу тих виразів, аналогами яких вони користуються в повсякденному спілкуванні. Можна просто копіювати з Інтернету з перекладом та надсилати у групу. Можна встановити деякі обмеження сто-

совно кількості чи теми. Усі прислів'я будуть в одному місці, що однаково зручно і для студентів, і для викладача.

Варто зазначити, що створені групи не повинні бути лише віртуальною базою матеріалів викладача. Це має бути адаптована до інтересів групи мовна платформа, до якої кожен учасник у будь-який час може додати цікавий деформатор, пісню чи посилання на фільм іноземною мовою. Єдина умова, яка повинна неодмінно бути встановлена викладачем, – спілкування у групі тією мовою, яка викладається. Крім того, навчання за допомогою мобільних телефонів за межами класної кімнати надає переваги для кращого використання вільного часу студента; навіть на ходу студенти можуть поліпшити свої навички навчання.

Висновки. Розумне використання мобільних пристроїв в аудиторії має ряд позитивних результатів для студентів та викладачів. До них належать:

- 1) інтеграція в навчання мультимодальних мовних завдань із використанням зображень, аудіо та відео;
- 2) мотивація спільної діяльності в класі з використанням мобільних пристроїв (для групового запису, прослуховування та розмови);
- 3) збільшення видів діяльності, різноманіття вправ шляхом використання справжніх мовних ресурсів за допомогою додатків та онлайн-сайтів;
- 4) використання на мобільних пристроїв для персоналізації навчання;
- 5) посилення цифрової грамотності студентів та інших навичок 21-го століття, необхідних для роботи;
- 6) заохочення самостійної роботи студентів (автоматичні нагадування мобільних додатків).

Беручи до уваги всі переваги мобільного навчання та різноманіття мобільних додатків, викладачі повинні навчити студентів бути відповідальними за використання мобільних технологій. Слід навчити студентів, як зробити так, щоб захистити себе від помилок, які вони могли б допустити. Необхідно пояснити, що мобільні технології будуть супроводжувати їх протягом багатьох десятиліть і можуть у випадку неправильного підходу заподіяти їм шкоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуревич Р.С. Мобільне навчання – нова технологія професійної освіти XXI століття. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* № 20(255). 2012. 184 с. С. 113–119.
2. Дрібноход Н.В., Сотникова С.І. Можливості використання мобільних додатків у навчанні німецької мови. *Актуальні проблеми сучасної лінгвістики та методики навчання іноземних мов у дослідженнях студентів: збірник статей.* Вип. 13. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. С. 41–44.

3. Капранчикова К.В. Мобильные технологии в обучении иностранному языку студентов нелингвистических направлений подготовки. *Язык и культура*. Вып. № 1(25). 2014. С. 84–94.
4. Коваль Т.І. Інтерактивні технології навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2011. № 6(26). URL : <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/546/451>.
5. Петрик А. 10 мобільних додатків для вивчення іноземної мови. URL : <http://www.uamodna.com/articles/10-mobiljnyh-dodatkov-dlya-vyvchennya-inozemnoyi-movy/>.
6. Eteokleous N. Evaluating computer technology integration in a centralized school system. *Computers & Education*. Oxford, UK : Elsevier Science Ltd., 2008. 51. P. 669–686.
7. O'Malley, C., Vavoula, G., Glew, J. P., Taylor, J., & Sharples, M. (2005). Guidelines for Learning/Teaching/Tutoring in a Mobile Environment. Retrieved 7 July, 2009. URL : http://www.mobilearn.org/download/results/public_deliverables/MOBlearn_D4.1_Final.pdf.
8. Smyth G. Educational content anytime, anywhere on any device / Mobile learning anytime everywhere. A book of papers from MLEARN 2004. Edited by Jill Attewell and Carol Savill-Smith. Blackmore Ltd, Shaftesbury, Dorset, 2005. P. 177–182.

УДК 811.111'42:[82.0:130.123.1]

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА СВОЄРІДНІСТЬ КОНТРАСТУ ЯК ПРИНЦИПУ ХУДОЖНЬОГО ОСВОЄННЯ ДІЙСНОСТІ

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC PECULIARITY OF CONTRAST AS A PRINCIPLE OF ARTISTIC REFLECTION OF EVENTS

Гриня Н.О.,
orcid.org/0000-0002-0399-7008
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена проблемі комунікативно-прагматичної своєрідності контрасту як стійкого і постійно відтворюваного принципу організації прозового тексту. На матеріалі праць вітчизняних та іноземних лінгвістів з'ясовано, що контраст як основний принцип літературно-художнього відображення подій стає носієм величезного культурного інформаційного потенціалу. Проаналізовано контраст у межах диктемної побудови тексту та досліджено ремо-домінантну структуру диктем і диктемних груп досліджуваних англійських художніх прозових текстів.

Ключові слова: контраст, комунікативно-прагматична своєрідність, принцип організації прозового тексту, диктема побудова тексту, ремо-домінантна структура.

Статья посвящена проблеме коммуникативно-прагматической особенности контраста как устойчивого и постоянно воспроизводимого принципа организации прозаического текста. На материале работ отечественных и зарубежных лингвистов выяснено, что контраст как основной принцип литературно-художественного отображения событий становится носителем огромного культурного информационного потенциала. Проанализирован контраст в пределах диктемого построения текста и исследована ремо-доминантная структура диктемы и диктемных групп исследуемых англоязычных художественных прозаических текстов.

Ключевые слова: контраст, коммуникативно-прагматическая особенность, принцип организации прозаического текста, диктемое построение текста, ремо-доминантная структура.

The article deals with the problem of communicative-pragmatic peculiarity of contrast as a stable and constantly reproducible principle of the organization of a prose text. On the material of the works of domestic and foreign linguists it has been found that contrast as the main principle of literary and artistic reflection of events becomes a bearer of enormous cultural information potential. The contrast has been analyzed in the framework of the dictum construction of the text. The rHEME-dominant types of dictum and dictum groups of the studied English-language artistic prose texts have been investigated.

Key words: contrast, communicative-pragmatic peculiarity, the principle of organization of prose text, dictum text construction, rHEME-dominant types of dictum.

Постановка проблеми. Смысловий потенціал контрасту і мовностилістичні засоби його реалізації в англійському художньому прозовому тексті маркують художнє світобачення письменника, і засіб актуалізації цього потенціалу досліджується у широкому культурно-

історичному контексті з урахуванням епістеми певного періоду.

Адже «текст, занурений в культурний простір епохи, культурологічний тезаурус адресата, відображає особливості авторської особистості, його знання, лексикон, образ світу, конкретні цілі й мотиви» [1, с. 115]. У цьому дослідженні виходимо з того, що концептуальна зумовленість лексичної структури тексту відображає «залежність лексичних елементів, їхніх зв'язків і відносин від комунікативного наміру автора і загальної цільової програми тексту» [1, с. 361–362].

Метою статті є опис комунікативно-прагматичної своєрідності контрасту як принципу художнього освоєння дійсності. **Завданням статті** є – дослідити реалізацію комунікативно-прагматичного потенціалу контрасту як принципу художнього освоєння дійсності в англomовному художньому прозовому тексті. Розв'язання поставленого завдання потребує огляду теоретичних праць вітчизняних та іноземних науковців у лінгвістиці та аналізу лексикографічних джерел. З огляду на численні підходи до трактування контрасту ця лінгвальна категорія досі залишається складним та багатоаспектним об'єктом дослідження з багатоманітністю концепцій, в чому і полягає **актуальність** дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Комунікативно-прагматична своєрідність контрасту як стійкого і постійно відтворюваного принципу організації прозового тексту потребує аналізу на різнорівневому матеріалі англomовних художніх прозових текстів ХХ ст. Вивчення авторитетних філологічних думок текстової епохи ХХ ст. показує, що попри незгасний інтерес до художнього тексту, немає наразі дослідження, в якому б контраст розглядався як відправна точка у процесі аналізу художнього прозового тексту, який відбиває «процес і результат мовної діяльності» [2, с. 8] письменників ХХ ст. у культурномовному контексті. Отже, комплексне вивчення функціонування контрасту в англomовному художньому прозовому тексті, виявлення взаємодії його емоційно-естетичної функції не тільки з контентом конкретного художнього твору, а й із загальними естетичними поглядами автора представляє певний теоретичний і практичний інтерес. Само собою заперечення традиційного погляду на первинність навколишньої дійсності, на ставлення мистецтва до життя йде врозріз із загальноприйнятою думкою і актуалізується через контраст – принцип художнього освоєння цієї дійсності. Уже цим фактом контраст закладений у парадигму ознак для визначення художньої

мови, яка описує художню картину світу палітрою нерозв'язних протиріч поміж особистістю і навколишнім світом. Настрої письменників ХХ ст. постійно коливаються між захопленнями і відчаєм, натхненням і розчаруванням, ентузіазмом і скорботою, що приводить до зіткнення уявлень і почуттів, далеких і навіть протилежних [3].

Отже, контраст як основний принцип літературно-художнього відображення подій стає носієм величезного культурного інформаційного потенціалу і психологічним інструментарієм англomовних письменників ХХ ст., використовуваним для вираження світосприйняття суперечливого, але наповненого устремліннями до соціальної гармонії. Отже, контраст є спосіб подолання усталених риторичних канонів, принцип лінійно-синтагматичної організації сучасного художнього прозового тексту [4, с. 8].

Відповідно до концепцій художнього світосприйняття ХХ ст. реалізацію прагматичного потенціалу контрасту як принципу художнього освоєння дійсності простежуємо у трьох групах концептуально-бінарних опозицій:

– загальнолюдські універсальні опозиції ‘колективного несвідомого’ [5, с. 142–143]: *старе ↔ нове, вічне ↔ минуле, істинне ↔ хибне, добро ↔ зло, свобода ↔ рабство*, що мають архетипічний характер;

– філософсько-культурні опозиції текстової епохи ХХ ст.: *духовне ↔ матеріальне, ідеальне ↔ дійсне, нескінченне ↔ кінцеве, діяльність ↔ споживачтво, єдність ↔ різноманіття, індивідуальне ↔ універсальне, система ↔ еkleктика, своє ↔ чуже, свобода ↔ жорстокість*;

– індивідуально-авторські опозиції, вибір яких в якості змістотвірних в організації англomовного художнього прозового тексту визначається їхньою відповідністю основним темам словесної творчості письменників.

Мова літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. має флукуаційний набір регулярно відтворюваних лексичних одиниць і слугує для створення особливого неореалістичного (newrealism), постмодерністського (postmodernist) стилю [6, с. 265]. Показово, що англomовне художнє письмо кінця ХХ ст. фіксує, як часто старі формули виправляються і висвітлюються новими, і навпаки [J. Dowson, S. Earnshaw 1995; I. Hassan 1987; W. Peer, S. Chatman 2001]. Можна констатувати, що стильова специфіка контрасту зумовлена традицією використання його як принципу лінійно-синтагматичної організації мовного твору в одній з важливих культурних сфер текстової епохи ХХ ст. – художній прозі. А сам образний

компонент контрасту пов'язаний з тим, що абсолютна більшість лексичних одиниць, що входять до складу стилістичних фігур досліджуваних текстів, заснованих на принципі контрасту, це мовні одиниці, що відрізняються образністю, експресивністю, емотивністю. Отже, за нашими спостереженнями, конотація контрасту відрізняється різноманіттям компонентів (які стали базовими етапами цієї дисертаційної праці), а саме:

– культурний компонент, пов'язаний з літературним напрямом;

– стильовий, який вказує на приналежність контрасту до мовних засобів художнього прозового тексту, сформованого наприкінці ХХ ст.;

– прагматичний, оскільки контраст актуалізується у фігурах мови, що представляють художні образи світу і впливають на людські почуття;

– емоційно-експресивний, що виражає оцінку автора і визначає емоційну тональність романтичного поетичного тексту.

Отже, конотація контрасту, що полягає в різкому протиставленні різних змістовно-сміслових елементів прозового тексту з метою створення естетичного впливу на адресата, є не тільки інструментарієм відображення навколишнього світу, сформованого англійською літературною традицією наприкінці ХХ ст., але й одним з найважливіших способів актуалізації авторських задумів. Таким чином, можна констатувати, що контраст, будучи одним з найважливіших механізмів художнього пізнання, що дозволяє розкрити складне діалектичне протиріччя зображуваного, системно маніфестується в межах художнього простору англійського художнього прозового тексту. При цьому, пронизуючи різні його рівні і виступаючи стрижнем твору, контраст:

1) містить в собі текстотвірний потенціал і забезпечує структурно-сміслову єдність текстового простору;

2) слугує засобом художнього відображення дійсних чи приписуваних зображуваному об'єкту протиріч;

3) функціонує як окремо узятий виразний засіб для підкреслення сторін зображуваного об'єкта [7, с. 12; 8, с. 20].

Контраст є прагматично значущим феноменом художнього прозового тексту, його організуючий потенціал проглядається в композиційно-сюжетній побудові прозових творів, при цьому функційна багатоплановість контрастних засобів реалізується через стилістичні фігури і тропи і аналізується у цій праці з позиції диктемного членування тексту (під диктемою – (лат.) *'dicto* = *я говорю* – розуміємо елементарну тематизуючу

одиницю зв'язного тексту [9, с. 18], а під диктемним членуванням – «чотири функційно-знакових аспекти мови: номінацію, предикацію, тематизацію і стилізацію. Номінація здійснює іменування загальної ситуації, предикація відносить це найменування до дійсності, тематизація забезпечує цілісність тексту, стилізація визначає вибір мовних засобів для ефективної передачі інформації» [10, с. 63]. Текстові одиниці традиційно номінуються надфразовою єдністю. Це – відтинок мовлення, що складається з двох чи більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію. Під час семантико-структурної сегментації тексту виокремлюють дві основні семантико-структурні одиниці – висловлення (реалізоване речення) і надфразову єдність (ряд висловлень, об'єднаних семантично і синтаксично в єдиний фрагмент). «Надфразові єдності своєю чергою об'єднуються у більші фрагменти-блоки, що забезпечують тексту цілісність завдяки реалізації дистантних і контактних смислових і граматичних зв'язків» [11, с. 21–24].

У подальшому аналізі поняттєвого апарату вважаємо за доцільне об'єднати поняття схеми з поняттям диктеми, яка може складатися з одного або декількох речень і як складова частина комплексної структури (тексту) виокремлюється чіткою функцією щодо вираження певної теми. М.Я. Блох відзначає, що текст тематизується диктемами, які завдяки смисловій взаємодії об'єднуються в диктеміні групи – «гіпердиктеми» [12, с. 120]. Таке об'єднання диктемою корелює з надсхемними утвореннями, які роблять внесок у розвиток задуму твору.

Вважаємо за доцільне розглядати контраст у межах диктемно-побудови тексту, адже на всіх щаблях формування елементарною його одиницею виступає саме диктема. Оскільки вона присвячена одній мікротемі (у нашому конкретному випадку – контекстуальний фрагмент тексту з локацією контрасту), то в ній неодмінно присутні ключові слова одного семантичного поля (на рівні системи мови) або тематичного поля (на рівні тексту). А.Я. Шайкевич вважає перспективним зведення ключових слів контексту в семантичні центри (*далі* – СЦ). Групи ключових слів у своїй сукупності служать конденсованим індикатором тем, стилізації тексту [13, с. 38].

Отже, *диктемно-членування тексту* відносимо до основних підходів вивчення контрасту. Тут опираємося на дослідження В.Р. Щербик [14, с. 5], в якому визначаються семантичні типи диктемою, *ремо-домінантна структура* диктемно-

груп певних тематико-семантичних типів, а також комунікативна (ремо-домінантна) структура тексту. Дослідник констатує, що рематична домінанта текстового фрагмента відповідно до реми містить ключову інформацію на рівні тексту, тобто є істотним чинником у структуруванні текстових відрізків, більших за речення. Рематична домінанта формує смислові ядра, акумулюючи основні моменти розгортання змісту, що дозволяє услід за М.А.К. Халлідесем розглядати «актуальне членування як організуючий аспект змісту текстових одиниць» [15, с. 107].

Отже, аналізуючи текст на диктемному рівні, схилиємося до думки, що рематична домінанта певного семантичного типу актуалізує тип диктеми, передає її смислове ядро (мікротему). У випадку, якщо диктема дорівнює окремому реченню, її актуалізація здійснюється за комунікативно-семантичним типом домінуючої реми. Ремодомінантну структуру диктем і диктемних груп досліджуваних англомовних художніх прозових текстів подано за такою схемою (рис. 1).

Диктема і художній прозовий текст є крайніми полюсами в цьому ланцюгу, які «поділені на диктеми, диктемні групи. Водночас вони є мовними утвореннями, комбінації яких констатують текст як завершений твір» [14, с. 15]. Залежно від типів диктем і диктемних груп, дотримуємось запропонованого В.Р. Щербик поділу тек-

стів англомовного художнього дискурсу на два типи [там само]:

– диктемно-однотипні, утворені групою ремодомінантного типу;

– диктемно-багатотипні, утворені з декількох різнотипних диктемних груп. Останні, з огляду на виокремлену Р. де Богранде і В. Дресслером (1981) категорію інформативності у реалізації комунікативного завдання англомовного художнього прозового тексту, поділяємо на: а) головні, що несуть основне інформативне навантаження в тексті; б) додаткові, функція яких полягає в уточненні змісту головних.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, на наш погляд, вельми важливо, що в англомовних художніх прозових текстах диктемні групи розташовуються дискурсивно (тобто у логічній послідовності) і вступають у відносини головної групи – інформативно-навантаженої, яка зазвичай перебуває в постпозиції до них. Таким чином, комунікативно-прагматична своєрідність контрасту як принцип художнього освоєння дійсності є важливим засобом інтерпретативного компоненту семантичного простору сучасного англомовного художнього прозового тексту і слугує провідником у процесі змістової організації об'єктивної дійсності. Проте феномен контрасту не є однозначним для сучасного мовознавства і потребує подальшого дослідження.

Рис. 1. Ремо-домінантна структура тексту

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н.С. Болотнова. Москва : Флинта : Наука, 2007. 520 с.
2. Серебряков А.А. Романтический текст в лингвопоэтическом аспекте (на материале художественной прозы и метапоэтик Г. фон Клейста) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 ; 10.02.04. Ростов-на-Дону, 2010. 531 с.
3. Travers M. An Introduction to modern European Literature. From Romanticism to Postmodernism. N. Y. : Saint Martin Press, 1998. 281 p.
4. Шинкаренко Ю.В. Прием контраста и система разноуровневых языковых средств его выражения в поэмах А.С. Пушкина : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Ростов-на-Дону, 2006. 19 с.
5. Леві-Стросс К. Структурна антропологія. Київ : Основи, 1997. 387 с.
6. Бехта І.А. Авторське експериментаторство в англомовній прозі ХХ століття. Львів : ПАІС, 2013. 268 с.
7. Торосян М.С. Феномен контраста в аспекте концептуальної організації художественного тексту: На матеріалі мови післявоєнної прози : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ставрополь, 2005. 184 с.
8. Станиславская С.А. Контраст как принцип организации поэтического текста (на материале ранней поэзии А. Ахматовой и Н. Гумилева) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Саратов, 2001. 195 с.
9. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, испр. и доп. Назрань : ООО «Пилигрим», 2010. 486 с.

10. Блох М.Я. Диктема в уровневой структуре языка. *Вопросы языкознания*. Москва, 2000. № 4. С. 56–67.
11. Валгина Н.С. Теория текста. Москва : Логос, 2004. 280 с.
12. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики. Москва : Высшая школа, 2004. 237 с.
13. Шайкевич А.Я. Дистрибутивно-статистический анализ текстов : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.21 «Прикладная и математическая лингвистика». Ленинград, 1982. 35 с.
14. Щербик В.Р. Единицы текста и их семантическая организация (на материале английских коротких рассказов) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1993. 16 с.
15. Halliday M.A.K. *Linguistic Function and Literary Style / Explorations in the Functions of Language*. London, 1974.

УДК 161.26: 81'373.612.2:003.07:7.017.4

ЛІНГВАЛЬНИЙ ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИЙ ІНВЕНТАР В АНГЛОМОВНОМУ КОМІКСІ

LINGUAL AND EXTRA-LINGUAL INVENTORY IN ENGLISH-LANGUAGE COMICS

Івасишин М.Р.,

orcid.org/0000-0003-4368-7589

здобувач кафедри англійської філології

*Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

У статті розглядаються лінгвальні та екстралінгвальні засоби вираження мультимодальності в англomовному коміксі в якості візуально-графічного тексту. В статті на прикладі англomовних коміксів висвітлюються вербальний, вербально-невербальний та невербальний інвентар текстового простору. Кожен вищезазначений інвентар характеризується конкретною перспективою реалізації. Взаємозв'язок лінгвальних та екстралінгвальних елементів в англomовному коміксі забезпечує когерентність текстового простору в стилістичному та логіко-стилістичному аспектах. Крім того, такий взаємозв'язок вдосконалює структуру, інформативність, цілісність та зв'язність коміксу.

Ключові слова: модальність, дейксис, метафора, шрифт, колір.

В статье рассматриваются лингвальные и экстралингвальные средства мультимодальности в англоязычном комиксе в качестве визуально-графического текста. В статье на примере англоязычных комиксов представляются вербальный, вербально-невербальный и невербальный инвентар текстового пространства. Каждый вышеупомянутый инвентар характеризуется конкретной перспективой реализации. Взаимосвязь лингвальных и экстралингвальных элементов в англоязычном комиксе обеспечивает когерентность текстового пространства в стилистическом и логико-стилистическом аспектах. Кроме того, такая взаимосвязь совершенствует структуру, информативность, целостность и связность комикса.

Ключевые слова: модальность, дейксис, метафора, шрифт, цвет.

The article deals with the linguistic and extra-linguistic means of multimodality in English-language comics as visual graphic texts. The article demonstrates the examples of verbal, verbal-non-verbal and non-verbal inventory (of multimodality) taken from DC and Marvel Comics. Each inventory is characterized by specific implementation. The interconnection of linguistic and extra-linguistic elements in English-language comics ensures the coherence of textual space in terms of stylistic and logical-stylistic aspects. In addition, such interconnection improves the structure, informational content, integrity and connectivity of comics.

Key words: modality, deixis, metaphor, font, color.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Англomовний комікс, як мультимодальний текст, має складну семіотичну систему, яка охоплює сукупність модусів, функціонування яких зводиться до передачі повідомлення із різних перспектив оповіді. Різноманіття перспектив оповіді сприяє комунікативній узго-

дженості та цілісності текстового простору. Усі фрагменти англomовного коміксу є результатом мультимодальної комунікації між автором та читачем крізь призму застосування вербальних та невербальних елементів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема функціонування засобів мультимодальності досліджується багатьма вітчизняними

та зарубіжними лінгвістами. До них належать М. Галлідей, Дж. Бейтман, Дж. Делін, Дж. Лайонз, а також І. Бехта, Н. Гудзь, Н. Драган-Іванець та інші.

Визначення особливостей реалізації засобів мультимодальності сприяє розкриттю нерозривного зв'язку між мисленнєво-мовленнєвою діяльністю людини та екстралінгвальним контекстом, необхідністю осмислення і розгляду як мовних, так і позамовних явищ в антропоцентричній парадигмі. Тому, необхідно виявити мультимодальні засоби, які реалізуються у вербальній, вербально-невербальній та невербальній площинах текстового простору та з'ясувати їхнє співвідношення в англомовному коміксі.

Постановка завдання. Для вирішення проблеми необхідно здійснити огляд зарубіжних та вітчизняних праць із досліджуваної проблеми, дати визначення мультимодального тексту, визначити засоби прояву мультимодальності у вербальній, вербально-невербальній та невербальній площинах текстового простору англомовного коміксу. Матеріалом дослідження є англомовний комікс про супергероя, вибір якого зумовлений актуальністю даної тематики.

Виклад основного матеріалу. Новий етап у дослідженні явища мультимодальності пов'язаний із розробкою та використанням сучасних технологій у процесі комунікації. Найбільша присутність мультимодальних засобів комунікації простежується у візуально-графічному тексті, зокрема в англомовному коміксі. Мультимодальний текст сприймається як полікодове утворення, яке містить засоби різних семіотичних систем, а це передусім взаємодія вербальних та візуальних компонентів [2]. Мультимодальний підхід розглядає комунікацію як утворення, яке визначається як мовними, так і екстра мовними чинниками [7, р. 10].

Семіотичні системи можуть сприйматися різними способами, оскільки їхнє вживання автором може переплітатися. Семіотичні системи створюють інтеркомунікацію, формують поняття та здійснюють організацію та структурування тексту. Комікс, як мультимодальний візуально-графічний текст, містить вербальну та візуальну складові, які утворюють єдине ціле і продукують прагматичну дію на читача.

Вербальними компонентами кадру коміксу є слова, речення і текстові фрагменти, які утворюють діалог між героями або відтворюють наратив. Вербальний елемент коміксу знаходиться у текстовій хмарі чи наративному блоці. Функціонування вербальних та візуальних еле-

ментів забезпечує цілісність мультимодального тексту. Як вербальний, так і візуальний компонент можуть повторювати значення одне одного, доповнювати повідомлення, укріплювати взаємодію, створювати підтекст, а також актуалізувати конкретний елемент з-поміж інших наявних.

Головна особливість коміксів – послідовність та чітка організація текстового простору. Розповідь сприймається правильно тоді, коли немає розриву між зображеннями. У такий спосіб ми сприймаємо текст як єдине ціле. У коміксах інформація сприймається здебільшого візуально, тому невербальний (графічний) елемент є необхідним для коректної організації текстового простору, де вербальна частина супроводжує і доповнює візуальну, і навпаки. Комікс вважається екстралінгвістично активним текстом, оскільки в ньому наявні екстралінгвістичні засоби, які функціонують для доповнення вербальної частини та надання нового змісту.

Вербальні компоненти, за словами І. Бехти, містять найлегшу та найбільш засвоювану та зрозумілу інформацію, яка є ще й конкретною [1, с. 89]. Функція візуальної частини полягає в ілюструванні інформації, переданої за допомогою вербальних засобів. Крім того, візуальна частина може створити нові поняття у поєднанні з вербальною частиною. Атрактивність візуальних елементів (фотографій та малюнків), допомагає авторові привернути увагу читача і справити перше враження на нього [1, с. 89].

Розглянемо засоби вербальної, вербально-невербальної та невербальної площин англомовного коміксу. Вербальний простір характеризується вживанням мовних елементів, зокрема дейктичних маркерів просторово-часових координат та експресивних засобів. Дж. Лайонз вважає, що «дейктичний елемент ідентифікує об'єкт, предмет, певний момент часу, ситуацію тощо через їхні відношення до мовного акту, його учасників або контексту» [5]. Особливістю дейктичної пари маркерів *this – that* є також їхня здатність виражати не тільки локативні протиставлення, але й вживатися для позначення часу. У наступних двох фрагментах дейктичний маркер *'that'* має часову референцію: *“No, no one sent me. I'm not sure how I got here. This will seem strange to you, but I came through the rocket ship in your workshop. – Oh, yes! That old thing! – My husband built it years ago, after he discovered that Krypton's core was unstable”* (див. рис. 1) [12], яка доповнюється такими лексичними одиницями, як *'old'*, *'built'* та маркером темпорального дейксису *'ago'*, які відносять ситуацію до конкретного моменту у минулому.

В англomовному коміксі категорія дейксису відіграє важливу роль у розумінні контенту мультимодального простору читачем, оскільки дейктичні маркери мають здатність здійснювати ретроспекцію, в якій присутні часові та просторові координати, цим самим розширюючи локалізацію та часовий фрейм подій у фрагменті.

У текстовому просторі англomовного коміксу, вербальний елемент може мати денотативне значення якісного, описового або емоційного характеру. Перш за все, це стосується вербальних засобів, які мають негативне забарвлення, наприклад, фраза *'thick skull'*: *"Get it through your thick skull. We can't go up against Darkseid without some heavy hitters"* (див. рис. 2) [9]. Вербальний корелят *'thick skull'* надає негативну характеристику персонажа.

Вербально-невербальний простір представлений вербально-візуальним та візуальними компонентами, фоносемантичним способом, а також встановленими вербально-пиктографічними формами. Особливістю вербально-візуальної метафори є те, що вербальний контент може сприйматися і трактуватися на основі візуальних елементів (зображень), а також репрезентуватися як референтний домен завдяки перенесенню своїх ознак на зображення. Експлікація вербально-візуальної метафори в англomовному коміксі є прагматично зумовленою, продукуючу позитивну реакцію у читача через зображення, яке містить імпліцитну інформацію абстрактного характеру. Метафора є результатом мислення [8], яке виявляється у візуальних образах [4]. У нашому дослідженні метафора – продукт мислення читача, який сприймає інформацію, яка виникла з власного ставлення, особистого бажання, точки зору, самостійного рішення. Отже, вербально-візуальна метафора є засобом впливу на реципієнта в отриманні інформації, переданої в тексті.

Письмова мова може сприйматися акустично тоді, коли літери відтворюють звуки, присутні у певній ситуації, як наприклад у фрагментах *"BOOM!"* [6], *"OW-W!; WHAM!"* [6], *"НАНАНАНАНАНАНАНА..."* (див. рис. 3) [3].

В англomовному коміксі звукові ефекти передаються вербальними засобами через фоносемантичний канал репрезентації невербальної комунікації. Фоносемантичний канал інформації вживається для передачі звуків, які виникають внаслідок зіткнення предметів чи зміни їхнього стану (звуки вибуху, розриву, ламання, дроблення, руйнування, колізії тощо) чи для передачі голосових звуків (сміх, крик тощо) чи таких, які відходять від інших предметів (шум, тріск тощо).

Рис. 1. Фрагменти № 1–2 коміксу “Superman”

У фрагменті коміксу, який репрезентує героїв Ліги Справедливості, *The Justice League*: *"They are our heroes. The Justice League"* [11], окрім мовних засобів є і параграфемні, виражені через кегль та напівжирне виокремлення шрифту текстового повідомлення. Таке стилістичне виокремлення мовного повідомлення ґрунтується на якостях супергероїв, які продукують враження читача про них.

Невербальний простір англomовного коміксу охоплює шрифтову гарнітуру, колір та поліграфічний знак. Шрифтові варіювання в англomовному коміксі можуть репрезентуватися через застосування різних кеглів чи різного регістру літер. Такий прийом дозволяє визначити ступінь релевантності інформації, поданої у текстовому

Рис. 2. Фрагмент № 3 коміксы “Superman/Batman”

Рис. 3. Фрагмент № 4 коміксы “Captain America Golden Age Masterworks”

Рис. 5. Фрагмент № 6 коміксы “Justice League”

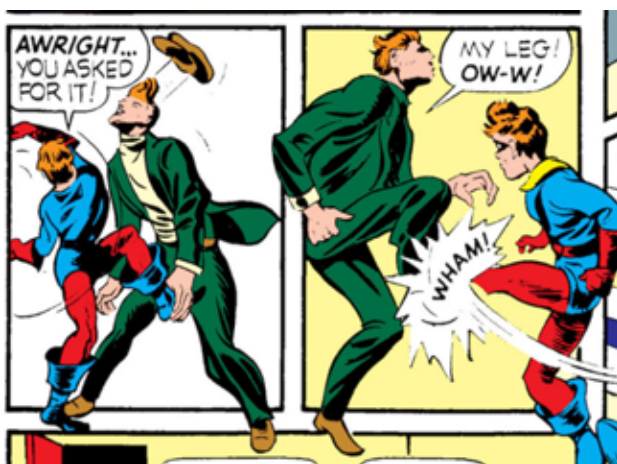

Рис. 4. Фрагмент № 5 коміксы “Captain America Golden Age Masterworks”

Рис. 6. Фрагмент № 7 коміксы “Justice League of America: The Atom Rebirth”

Рис. 7. Фрагмент № 8 коміксу “Justice League of America”

фрагменті коміксу. Застосування курсиву чи напівжирного виділення привертає увагу читача, цим самим виконуючи атрактивну функцію. Крім шрифтової гарнітури, колір як мультимодальний засіб також вживається для акцентуалізації вербальних компонентів в англomовному коміксі. У процесі дослідження англomовного коміксу спостерігається тенденція до виокремлення наративних блоків іншим кольором. Застосування червоного кольору у вербальному контенті додає реплікам персонажів додаткової експресії (гніву чи страху). Ще одним аспектом вживання кольору є ідентифікація супергероя, в якій різний колір фону реплік дозволяє читачеві орієнтуватися в діалогах між персонажами.

Графічні знаки, як засоби мультимодальності, охоплюють параграфемні елементи, знаки пунктуації, символи, підкреслення, знаки інших алфавітів тощо. Подібно до топографічного профілю, капіталізація є засобом параграфеміки, який вживається в англomовному коміксі для актуалізації певного вербального елемента та вираження думки автора/персонажа у фрагменті. Графічні

знаки часто зображуються у поєднанні із вербальним контентом, як у випадку пікторіального зображення музичних нот, що уособлює музичний супровід, та вербального повідомлення: “*Make no mistake to cage that bird*”, “*Harmonicas are frustrating. They’re also perfect ways to strengthen your breathing and vocal cords*” [10].

Висновки. В англomовному коміксі про супергероя спостерігається тенденція до використання таких мультимодальних засобів, як дійктичні маркери, засоби експресії, шрифтова гарнітура, колір, графічний знак та фоносемантичний канал. Як правило, одні засоби є домінуючими, в той час як інші мають менший коефіцієнт вживання. Завдяки поєднанню мультимодальних засобів у вербальній, вербально-невербальній та невербальній площинах можна виявити семантичні та прагматичні особливості функціонування коміксу. Перспектива подальших досліджень в цій сфері полягає у залученні до процесу розвідки інших коміксів, що дозволило б порівняння головних характеристик мультимодальних засобів в англomовному візуально-графічному тексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бехта І., Карп М. Мультимодальні засоби когезії та когерентності у сучасних літературних казках : теоретико-методологічна інтерпретація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 13. С. 87–90.
2. Bateman J., Wildfeuer J., Hiippala T. *Multimodality: Foundations, Research and Analysis: a Problem-Oriented Introduction*. Berlin: de Gruyter Mouton. 2017.
3. DeMatteis J., Giffen K. & Maguire K. DC Comics. *Justice League*. № 5. 1987.
4. Forceville C. *Pictorial Metaphor in Advertisements. Metaphor and Symbolic Activity*. New York : Routledge. 1994. P. 1–29.

5. Hopper P. Aspect and Foregrounding in Discourse. 1979. P. 213–241.
6. Kirby J. & Simon J. Marvel Entertainment. *Captain America Golden Age Masterworks*. 2005. Vol. 1.
7. Kress G. The multimodal landscape of communication. *Medien Journal*. 2002. № 4. P. 4–19.
8. Lakoff G. & Johnson M. *Metaphors We Live by*. Chicago : University of Chicago Press. 1980. P. 256
9. Loeb J. & McGuinness E. DC Comics. *Superman/Batman*. № 24. 2011.
10. Meltzer B. & Benes E. DC Comics. *Justice League of America*. № 12. 2006.
11. Orlando S. & MacDonald A. DC Comics. *Justice League of America : The Atom Rebirth (full)*. 2017.
12. Pérez G. & Merino J. DC Comics. *Superman*. № 50. 2011.

УДК 811.111'42

АРХЕТИПНИЙ ОБРАЗ КОНЦЕПТУ *СИЩИК* В АНГЛОМОВНОМУ КЛАСИЧНОМУ ДЕТЕКТИВІ

THE ARCHETYPAL IMAGE OF THE CONCEPT *DETECTIVE* IN THE CLASSIC ENGLISH DETECTIVE FICTION

Калюжна А.Б.,
orcid.org/0000-0003-4305-5311
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті розглядаються поняття архетипу та архетипного образу щодо концепта СИЩИК у англomовному класичному детективі. У статті доведено можливість аналізу персонажів детективного жанру через призму міфологічних моделей архетипів, проаналізовано концептуальні імплікації архетипів, які співвідносяться з художнім образом сищика, та визначено архетипні ознаки концепту СИЩИК в класичному детективі. Статтею встановлено зв'язок концепту СИЩИК з культурними архетипами Героя та Мудрого Старця/Старої та висвітлено особливості реалізації вказаних культурних архетипів в детективному жанрі.

Ключові слова: архетип, архетипний образ, архетипні ознаки, детектив класичний, концепт СИЩИК, міф.

В статье рассматриваются понятия архетипа и архетипного образа применительно к концепту СЫЩИК в англоязычном классическом детективе. В статье доказана возможность анализа персонажей детективного жанра через призму мифологических моделей архетипов, проанализированы концептуальные импликации архетипов, которые соотносятся с художественным образом сыщика, и выделены архетипные признаки концепта СЫЩИК в классическом детективе. Статьей определена связь концепта СЫЩИК с культурными архетипами Герой и Мудрый Старец/Старуха и установлены особенности реализации указанных культурных архетипов в детективном жанре.

Ключевые слова: архетип, архетипный образ, архетипные признаки, детектив классический, концепт СЫЩИК, миф.

The article focuses on the concepts of archetype and archetypal image with reference to the concept DETECTIVE in the classic English detective fiction. It is proven that the characters of detective genre can be interpreted from the perspective of mythological archetypal models. The archetypal conceptual implications related to the artistic image of the detective are analyzed, the archetypal features of the concept DETECTIVE in classic detective fiction are identified. The correlation between the concept DETECTIVE and cultural archetypes of Hero and Wise Old Man/Woman is revealed. The peculiarities of the realization of these archetypes in detective fiction are defined.

Key words: archetype, archetypal image, archetypal features, classic detective fiction, concept DETECTIVE, myth.

Постановка проблеми. Дослідження жанру детективу не втрачає своєї актуальності так само як не втрачає популярності і сам жанр. Питання *хто? як? чому?* та бажання знайти відповідь на них пояснюють незгасаючий інтерес до детективного жанру та мають глибоке психологічне коріння. У детективі так само як і у казці виникнення питань, осягнення ситуації та нарешті магічне осяяння та розплутування фатальних конфліктів

відображають «об'єктивне втручання архетипу, який узгоджує чисто афективні реакції з ланцюгом внутрішніх зіткнень та усвідомлень» [33, с. 302]. Архетипи колективного несвідомого завжди супроводжують людину та є джерелом міфології та поезії [34, с. 60-64, 90-98], вони з'являються у релігії, міфах, легендах, казках [36, с. 18]. В утворенні концептуальної системи людини виділяються три рівні ментальних репрезентацій: довербальний

або передконцептуальний, концептуальний та вербальний [4, с.10]. Архетипи вважаються передконцептуальною основою формування словесних образів [там само]. Первісні образи трансформуються у теми, сюжети та символи [37]. У свідомості людини архетипи виникають як семантичні цілісності асоціативного типу в результаті трансформації психічної енергії, тому реалізація архетипів у творах літератури є практично обов'язковою [18, с. 30]. Психічні структури, що складають архетипи як прояв колективного несвідомого вважаються підґрунтям образів – «одиниць постконцептуального (вербального) знання» [6, с. 47-48], в той час як концепти «конденсують» колективну свідомість у певну кількість дискретних одиниць, а різноманітні «набори» концептів формують дискурси [28].

Дослідження архетипів на перетині психологічних, культурологічних та філологічних розвідок не втрачають своєї новизни, дозволяють поглянути під різними кутами на явища усвідомлення людиною навколишнього світу, розкриття механізмів мислення та відображення цього у свідомій творчості, чим зумовлена **актуальність** даної статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Діапазон функціонування терміну «архетип» не обмежується лише сферою психології, в межах якої він був розроблений К.Г. Юнгом. На сучасному етапі дослідження архетипів відбувається у межах сукупного людського досвіду з позицій різних наукових напрямків, до основних з них відносяться: антропологічний, психологічний, літературознавчий, культурологічний та лінгвістичний [див. 4]. Архетипу, як явищу на стику мовознавства та літературознавства, присвячені праці таких українських дослідників як Л.І. Белехова, С.Б. Кримський, Т.Н. Данилова, В.А. Маринчак, Л.С. Піхтовнікова, М.В. Моклиця, Ю.А. Ганошенко, Л.Ф. Дорошина, О.М. Братель.

На підставі здатності архетипу до актуалізації у творчості він вважається основним елементом колективного несвідомого, тобто таким варіантом колективного підсвідомого, який існує до певного нового тексту, незалежно від волі автора, який є провідником архетипу з підсвідомого рівня об'єктивно-психологічного буття до сфери художньої реальності [18, с. 30]. В тексті за допомогою когнітивних процесів утворюються нові смисли, а вербально виражена інформація є проявленням когнітивного несвідомого, яке зумовлює передкатегоріальну обробку цієї інформації [3, с. 12].

Згідно з класифікацією архетипів, яка зазначена Л.І. Белеховою, передконцептуальні струк-

тури та довербальні концептуальні імплікації визначаються як психологічні архетипи (Самість, Его, Тінь, Дух та ін.). Свідомо перероблені психологічні архетипи в судженнях та оцінках індивідуумів становлять культурні архетипи (Трійці, Богоматері / Мадонни, Персони / Маски, Героя / Трикстера, Вічного Мандрівника, Світового Древа, Світового Яйця, Мудрого Старця / Старої, Життя, Смерті, Розвитку, Метаморфози та ін.) [3, с. 13]. Культурні архетипи виступають в якості спонтанно діючих стійких структур обробки, зберігання та репрезентації колективного досвіду [11].

У продуктах усвідомленої духовної творчості досліджуються не архетипи у психологічному розумінні, а архетипний зміст, тобто об'єктом дослідження лінгвістики є не самі архетипи як феномени психологічного порядку, а концепти, що мають мовний вираз [28]. Також у фокус уваги потрапляє словесне оформлення архетипу в художніх текстах. В даному випадку мова йде не про архетип, а про архетипний образ, концептуальні ознаки якого проявляються при описі певного персонажа [3, с. 13].

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження концептуальної імплікації в побудові художнього образу сищика в англомовному класичному детективі та визначення архетипних ознак концепту СИЩИК.

Об'єктом дослідження є архетипний образ СИЩИКА, а предметом – концептуальні ознаки архетипного образу концепту СИЩИК, вираженого лексичними засобами в англомовному класичному детективі.

Виклад основного матеріалу. Концепт СИЩИК відноситься до ключових концептів англомовного детективного дискурсу, представленого творами детективного жанру [12]. Під ключовим концептом розуміється ментальне утворення, що є «маркованим» за ознакою значущості для певного типу дискурсу [13, с. 98] та специфічний концепт, що регулярно реалізується в конкретному типі дискурсу [25, с. 202], актуалізується в ключових знаках дискурсу (вербальних і невербальних) [23, с. 6]. Такий концепт має змогу концентрувати широку смислову область [14, с. 6], визначати тип дискурсу [30, с. 91-92] та входить до змістовно-тематичного ядра, формує семіотичну модель і жанрову структуру дискурсу [23, с. 7]. Він історично сформувався в межах цього дискурсу і регулярно відтворюється в ньому [25, с. 202].

Концепт СИЩИК є ментальним утворенням, яке має особливе значення в детективному дискурсі та його наявність в тексті є обов'язковою

умовою віднесення тексту до детективного дискурсу. Він слугує формуванню змістовно-тематичного ядра та об'єктивує обов'язкових «носіїв» сюжету [12, с. 3-4]. Даний концепт репрезентований ім'ям концепту – лексемою *detective*, а також іншими лексичними засобами як експліцитно (*official detective, professional detective, government detective, detective in charge, detective inspector, policeman, police inspector, police officer, constable, police-sergeant, superintendent, police circles, Scotland Yard, The Yard, Scotland Yard inspector, Scotland Yard man, Scotland Yard officials, coroner, police woman, private detective, amateur detective, consulting detective, sleuth, sleuth-hound, criminal expert, criminal investigator, specialist in crime, solvers of crime, criminal agent, private inquiry agent*), так і імпліцитно власними назвами (*Mr. Holmes, Sherlock Holmes, Poirot, and Miss Marple*) [12].

Детектив, як літературний твір, є «замкнутою структурою», а його сюжет не допускає смислових коливань [2, с. 273] та передбачає процес розгадки основної сюжетної таємниці – таємниці злочину і зіткнення на цьому ґрунті героя-детектива (сищика-професіонала або аматора) і злочинця [24, с. 55]. У самий жанр закладена чітка програма подій, яку і відбиває зумовлена композиція, розв'язкою якої стає викриття злочинця зусиллями сищика [7; 8]. Кількість епізодів в детективі лімітована, у ньому чітко визначені не лише порядок того, що відбувається, але і дії і пересування головного персонажа – детектива [15, с. 160]. Героєм детектива може стати персонаж, мета якого – розкриття таємниці, слідство, реконструкція передуючих злочину подій [20, с. 31].

Детективний жанр характеризується сюжетними одиницями, які повторюються, легко впізнаються під час читання та подібні до «проппівських мотивів» або функцій [10, с. 95]. Схема конструкції казки, яка запропонована В.Я. Проппом, також точно «накладається на схему конструкції детектива» [20, с. 44]. Така схема, зокрема, включає наступні елементи: жертва піддається обману, повідомляється біда або нестача, до героя звертаються з проханням, герой зазнає випробування та отримує чарівний засіб, герой та шкідник починають безпосередню боротьбу [26].

Як зазначає В.Я. Проппа казкою може бути названий будь-який розвиток від шкідництва або нестачі через проміжні функції до весілля або інших функцій, які використовуються як розв'язка. Кінцевими функціями є нагорода, добич або ліквідація біди, порятунок від переслідування та інше [26]. У детективі «шкідництво» або «нестачу» замінено термінами «вбивство»

або «викрадення», а в розв'язці замість «весілля» використовується перемога справедливості через «ліквідацію біди» [20, с.44]. Так само збігаються і функції дійових осіб, особливо функції сищика, які визначені навіть чіткіше, ніж у казці [20, с. 44].

Дослідження казок, зокрема В.Я. Проппом, зводяться до архетипових зразків, подібно до того як це роблять із міфами [21, с. 21]. Саме міфологічні моделі архетипів відіграють суттєву роль в організації літературної образності. В літературі міфологічні сюжети, ідеї та культурні архетипи реформуються, але зберігаються спадковість та зв'язок з міфологічними системами [21]. Актуалізація архетипу слугує включенню культурного досвіду в нові історичні реалії [17]. Світ детективу, створений одним із засновників детективного жанру А.К. Дойлом, вважається «культурною міфологією XIX століття» [10, с. 97], розвиток якої не припинився і у наступному столітті [31]. Це дозволяє розглядати детектив, як свого роду сучасний міф та дає змогу досліджувати його з цієї позиції.

Серед базисних культурологічних архетипів, які формують більшість міфологічних сюжетів, виділяється архетип культурного героя [21]. Його функції визначені як співвіднесеність з людською спільнотою, він опікується впорядкуванням світу для людини, захистом та боротьбою з хтонічними, демонічними силами, усуненням їх як таких, що заважають мирному життю людства [21, с. 18].

Необхідність в створенні героїчних символів пояснюється глибинними психологічними причинами, оскільки при вирішенні якоїсь задачі мислення потребує опори на «джерела сили, що знаходяться в підсвідомій частині розуму», і типовим прикладом є міфічний герой та його «здатність рятувати та захищати» [35].

Образ культурного героя виступає необхідним смисловим центром будь-якої культури, тому процес формування культур завжди супроводжувався висуванням персонажів-символів-«Культурних героїв» [22, с. 28]. Як зазначає Дж. Кемпбелл, культурний герой – це «чоловік або жінка, яким вдалось піднятися над своїми особистими та локальними історичними обмеженнями до загальнонозначущих, нормальних людських форм» [19]. Культурний герой зображується як творець нормальної, правильної традиції життєдіяльності, граничний вираз вірних та істинних правил та способів поведінки [29]. Його вчинки трансформуються в ідеальну модель, архетип суспільної поведінки [16, с. 10].

Саме тому такі герої постають як могутні створіння, наділені надвластивостями. Спершу

такого роду гіпертрофія стосувалась зовнішніх рис (велетенський зріст, богатырська сила і так далі), згодом фокус уваги перемістився на внутрішній світ людини, на характеристики особистості (неймовірна хитрість, винахідливість, розум і так далі) [29]. Характерний мотив використання героєм виключно фізичної сили в ранніх пластах міфопоетичної традиції на пізніших етапах змінився «інтелектуалізацією процесу звияжництва» [16, с. 10].

Образ сищика, зокрема, Великого Детектива дивовижно нагадує образ героя казки. Він – людина, і водночас, міфічне створіння, яке наділене особливим даром, майже магічними здібностями. Він «ліквідує біду», усуває небезпеку, здійснює акт перемоги справедливості, одержує перемогу над злом. Велич його підкреслена самотністю. Як правило він самостійно ризикує, вирішує складні задачі, проходить через випробування, пізнає істину [20, с. 46].

Оскільки розуміння Героя утворене перетином мистецтвознавчих, філологічних та культурологічних досліджень, воно зводиться до наступного: з одного боку це «філософсько-міфологічна персоніфікація, яка моделює риси сакрального суб'єкта», з іншого, в цьому образі втілюються певні «риса національного характеру, затребувані культурою, яка його породила, та такі, що набули «адекватних» їй форм» [22, с. 28]. У тексті в основі творення архетипних словесних образів лежать культурні архетипи, концептуальні ознаки яких проектується на зміст словесних образів [4, с. 14].

Важливою властивістю архетипу є його здатність видозмінюватись, зберігаючи при цьому своє значення та функції незмінними на різних історичних етапах, що називають «варіативність інваріантності» [5, с. 171]. У різних контекстах архетип реалізується як варіативна інваріантність, тобто інваріант має кілька варіантів репрезентацій або зовнішніх проявів в конкретному тексті архетипних підсвідомих схем або інваріантів. У творчості різних авторів архетип наповнюється конкретним матеріалом та може змінитися до невпізнанності, але зберігає при цьому певне ціннісно-смісловне ядро, яке через свою незмінність забезпечує високу стійкість архетипної моделі та закріплюється в традиції. Тому завжди актуальні такі явища, як «вічні» персонажі або мотиви, які несуть в собі глибинну архаїчну семантику [18, с. 30].

Англійський класичний детектив, представлений творами А.К. Дойла та А. Крісті, об'єктивує картину світу рубежу ХІХ – ХХ століть, у якій

знаходять втілення ідеї логічного позитивізму, що обумовлює застосування аналітичного (дедуктивного) методу персонажами детективу – сищиками, в якому під час розслідування «виявляється не фізична сила, а інтелектуальна міць» [9, с. 73-74]. Успіх персонажів, створених А.К. Дойлом і А. Крісті [39], пояснюється популярністю типу «великого сищика», розробленого А.К. Дойлом [40, с. 4; 32]. «Шерлокхолмсівська стильова мода А.К. Дойла» [9; 15, с. 62] надалі була успішно розвинена А. Крісті [15, с. 62] при створенні персонажів її творів (Пуаро, Марпл) [9; 27; 38].

У класичному детективі дії сищика повинні відповідати вікторіанській філософії життя з її любов'ю до комфорту, повагою до багатства, вірою у науку та цивілізацію, в Англію та британську державність, що стоїть на сторожі безпеки та добробуту законослухняних громадян [10, с. 97].

В тексті імплікативні ознаки архетипів можуть активуватися різними засобами, які містять словесні образи та певні синтаксичні конструкції [3, с. 21-22]. Аналіз текстових фрагментів, що містять засоби вербалізації концепту СИЩИК дає змогу дійти висновку, що сищик, як основний персонаж детективного жанру, є проявом культурних архетипів Героя та Мудрого Старця/Старої. Персональний образ сищика формується наступними ознаками, які будують архетипний образ сищика в класичному детективі:

1) сищика відрізняє визначна зовнішність, наприклад, опис Шерлока Холмса: *His very person and appearance were such as to strike the attention of the most casual observer. In height he was rather over six feet, and so excessively lean that he seemed to be considerably taller. His eyes were sharp and piercing <...> and his thin, hawk-like nose gave his whole expression an air of alertness and decision. His chin, too, had the prominence and squareness which mark the man of determination* (A.C. Doyle, A Study in Scarlet);

2) сищика відрізняє рішучість та обізнаність, наприклад:

– ‘*Gregson is the smartest of the Scotland Yarders,*’ my friend remarked; ‘*he and Lestrade are the pick of a bad lot. They are both quick and energetic...*’ (A.C. Doyle, A Study in Scarlet);

– *Miss Marple had been right on every count* (A. Christie, Murder at the Vicarage);

– *I think that he, like myself, was impressed with the logical certainty of Miss Marple's conclusions* (A. Christie, Murder at the Vicarage);

3) сищик має особливі здібності (*his keen wits and remarkable powers of deduction; a turn both for observation and for deduction; extremely competent;*

very good at observing; an uncanny knack of being always right), наприклад:

– *As a detective, his flair had been extraordinary, and he had achieved triumphs by unravelling some of the most baffling cases of the day* (A. Christie, The Mysterious Affair at Styles);

– *Miss Marple always sees everything* (A. Christie, Murder at the Vicarage);

– *I have a poor sense of time myself (hence the keeping of my clock fast) and Miss Marple, I should say, has a very acute one* (A. Christie, Murder at the Vicarage);

4) сищик викликає довіру та відрізняється гарною репутацією, наприклад:

– *I've heard your name, Mr. Sherlock Holmes* (A.C. Doyle, The Adventure of The Six Napoleons);

– *...you are the second highest expert in Europe* (A.C. Doyle, The Hound of the Baskervilles);

– *'Monsieur Poirot,' said the lady in a soft, musical voice, <...> I have heard such wonderful things of you that I come literally as a last hope to beg you to do the impossible'* (A. Christie, The Veiled Lady);

– *Sir Henry had a very deep respect for Miss Marple* (A. Christie, Death by Drowning);

– *The Inspector was <...> an intelligent-looking man and I liked him* (A. Christie, A Christmas Tragedy);

5) сищик досягає відновлення справедливості: *'I have only the evidence of the dancing men,' said Holmes. 'I will explain the matter to you later. Meanwhile, since it is too late to prevent this tragedy, I am very anxious that I should use the knowledge which I possess in order to ensure that justice be done'* (A.C. Doyle, The Return of Sherlock Holmes).

Водночас ознаки сищика в класичному детективі мають певні особливості, які наближують героя до культурно-історичних реалій, позбавляючи сакральних рис. У порівнянні з визначеними характеристиками архетипу Героя, а саме «сильний, справедливий, сміливий, хоробрий, красивий, чесний, добрий, спритний» [1], зовнішні риси можуть відрізнятися значною мірою від усталеного стандарту, наприклад:

a) *There was one little sallow rat-faced, dark-eyed fellow who was introduced to me as Mr. Lestrade* (A.C. Doyle, A Study in Scarlet);

б) *It was the little man with the ginger moustache. 'Detective-Inspector Jarrold, Scotland Yard'* (A. Christie, The Girl in the Train);

в) *Poirot was an extraordinary-looking little man. He was hardly more than five feet, four inches, but carried himself with great dignity. <...> this quaint dandified little man* (A. Christie, The Mysterious Affair at Styles);

г) *Miss Marple is a white-haired old lady with a gentle appealing manner* (A. Christie, Murder at the Vicarage);

д) *For all her fragile appearance, Miss Marple is capable of holding her own with any policeman or Chief Constable in existence* (A. Christie, Murder at the Vicarage);

е) *Miss Marple, that sweet-faced – and, some said, vinegar-tongued – elderly spinster* (A. Christie, Tape-Measure Murder).

Аналіз вживання номінативних одиниць, що слугують для позначення концепту СИЩИК, показує, що в тексті класичного детективу також актуалізовані й імплікативні ознаки архетипу Мудрий Старець/Стара. Такі ознаки збігаються з результатами емпіричних досліджень цього культурного архетипу, а саме, такий, що є мудрим, добрим, справедливим, досвідченим, відповідальним [1]. Наприклад:

a) *He remembered Miss Marple very well – her gentle quiet old-maidish ways, her amazing penetration. He remembered a dozen unsolved and hypothetical cases – and how in each case this typical 'old maid of the village' had leaped unerringly to the right solution of the mystery* (A. Christie, Death by Drowning);

б) *...the ex-inspector. He was a man of patience but determination* (A. Christie, Accident);

в) *There was something fascinating in Miss Marple's resumé of the case. She spoke with such certainty* (A. Christie, Murder at the Vicarage);

г) *Your recent services to one of the royal houses of Europe have shown that you are one who may safely be trusted with matters which are of an importance which can hardly be exaggerated* (опис Шерлока Холмса) (A.C. Doyle, A Scandal in Bohemia);

д) *I said mildly that though doubtless Miss Marple <...> she knew practically everything that went on in St. Mary Mead* (A. Christie, Murder at the Vicarage).

Необхідні для вирішення задачі розкриття злочину знання уособлені в «персоніфікованій думці», у формі «проникливого та здатного допомогти Мудрого Старця» [33, с. 300]: *But presently, in a discreet fashion, Miss Marple herself supplied me with a clue* (A. Christie, Murder at the Vicarage).

Висновки. Таким чином, в результаті проведеного дослідження виявлено концептуальні ознаки архетипного образу сищика, які слугують підґрунтям для формування персонажного образу, значущість якого в класичному детективі підтверджується виділенням ключового концепту СИЩИК. Архетипний образ сищика експлікує ознаки, які притаманні культурним архетипам Героя та Мудрого Старця/Старої. Визначені ознаки архе-

типового образу сищика свідчать про зменшення сакралізації, певну фемінізацію та спрямованість від фізичної до інтелектуальної унікальності. Здатність архетипу до варіативності в залежності від конкретного тексту, а також обумовлена певними культурними та історичними обставинами,

надає реалізації вказаних архетипів своєрідності, але при цьому зберігається основа архетипної моделі, яка закріплена традицією. Перспективу дослідження вбачаємо у визначенні архетипних образів інших ключових концептів детективного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. О.К. Агавелян, С.Б. Перевозкин, Ю.М. Перевозкина Вербально-визуальные характеристики архетипов в современных представлениях личности. *Сибирский вестник специального образования*. 2011. № 1 (3). С. 17–27. URL: <http://sibsedu.kspu.ru/index.php?option=content&task=view&id=247>
2. Айзенцвайг У. Интервью с Аленом Роб-Грийе. *Как сделать детектив*. Москва : Радуга, 1990. С. 273–278.
3. Белехова Л.И. Методика экспликации архетипов, воплощенных в американских поэтических текстах. *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2014. № 9. С. 8–32. URL: <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vurusk-no9-2014/belehova-l-i>.
4. Белехова Л.И. Архетип, архетипний смисл, архетипний образ у лінгвокогнітивному висвітленні (на матеріалі віршованих текстів американської поезії). *Науковий вісник Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. 2015. № 3. С. 6–16.
5. Большакова А. Ю. Литературный архетип. *Литературная учеба*. 2001. № 6. С. 169–173.
6. Братель О.М. Художня реалізація архетипу земля в аргентинській поезії. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2014. Вип. 32. С. 45–54.
7. Вулис А.З. Поэтика детектива. *Новый мир*. 1978. № 1. С. 244–258. URL: <http://detective.gumer.info/text01.html#volsky>
8. Вулис А.З. Тайна. Варианты неведомого. *В мире приключений. Поэтика жанра*. Москва : Советский писатель, 1986. С. 254–279. URL: detective.gumer.info/txt/vulis-2.doc
9. Жаринов Е.В. Фэнтези и детектив – жанры современной англо-американской литературы. Москва : Международная академия информатизации, 1996. С. 129 URL: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=5173698>
10. Жолковский А.К., Щеглов Ю.К. К описанию структуры детективной новеллы. *Работы по поэтике выразительности: Инварианты – Тема – Приемы – Текст*. Москва : АО Издательская группа «Прогресс», 1996. С. 95–113.
11. Забияко А. П. Архетипы культурные. *Культурология. XX век. : энциклопедия*. СПб. : Университетская книга : Алетейя, 1998. Т. 1. URL: http://yanko.lib.ru/books/cultur/culturology20century2volumes1998sl.htm#_Toc299571729
12. Калюжна А.Б. Лінгвокогнітивні характеристики ключових концептів англomовного детективного дискурсу: дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2017. 264 с.
13. Карасик В.И. Институциональные концепты. *Vita in lingua: К юбилею профессора С.Г. Воркачева*. Краснодар : Атриум, 2007. С. 87–97.
14. Карасик В.И. Религиозный дискурс. *Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики*. Волгоград : Перемена, 1999. С. 5–19.
15. Кестхейи Т. Анатомия детектива. Следствие по делу о детективе. Будапешт : Корвина, 1989. С. 272.
16. Ковтун Н.М. Архетип культурного героя в українській духовній традиції: історико-філософський контекст : автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.05 Київ, 2008. 20 с.
17. Колчева Э.М. Понятие «Культурный архетип» как инструментальный анализа национального искусства. *Знание. Понимание. Умение*. 2015. № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-kulturnyyu-arhetip-kakinstrumentariy-analiza-natsionalnogo-iskusstva>
18. Кушниренко А.А. Семантика компонентов архетипического комплекса литературного произведения. *Архетипы, мифологемы, символы в художественной картине мира писателя / под ред. Г. Г. Исаева та ін.* Астрахань : Изд. дом «Астрахан. ун-т», 2010. С. 30–32.
19. Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой. URL: <http://www.rulit.net/books/tysyachelikij-geroj-read-85112-1.html>
20. Маркулан Я.К. Зарубежный кинодетектив. Л. : Искусство, 1975. С. 168.
21. Мелетинский Е.М. О литературных архетипах. Москва : Российский государственный гуманитарный ун-т, 1994. С. 136.
22. Найдорф М.И. Основные понятия культурологии. Введение в теорию культуры. Одесса: Друк, 2005. С. 192.
23. Невинская М.Д. Концептуальная оппозиция «народ – власть» в политическом дискурсе : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.19. Волгоград, 2006. URL : <http://cheloveknauka.com/v/167116/a/#?page=1>

24. Поэтика. Словарь актуальных терминов и понятий. Москва : Издательство Кулагиной, Интрада, 2008. С. 360.
25. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск : Белая Е.А., 2013. С. 307.
26. Пропп В.Я. Морфология «волшебной» сказки. URL: <https://lit.wikireading.ru/43158>
27. Руднев В.П. Детектив. *Словарь культуры XX в.* Москва: Аграф, 1997. С. 384. URL: <http://kk.convdocs.org/docs/index-285264.html>
28. Русаков В.М. Категория концепт-архетип-дискурс: методологические новации в исследовательском инструментарии современного гуманитарного знания. *Вестник Нижневартковского государственного университета.* 2010. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kategoriya-kontsept-arhetip-diskurs-metodologicheskie-novatsii-v-issledovatel'skom-instrumentarii-sovremennogo-gumanitarnogo-znaniya>
29. Ханох Б.Е. Образ Культурного героя и Трикстера и их роль в формировании Традиции. *Общество. История. Современность. Омский научный вестник.* 2006. № 7(43). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-kulturnogo-geroya-i-trikstera-i-ih-rol-v-formirovanii-traditsii>
30. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса : дис. на соискание доктора филол. наук : 10.02.01. Волгоград, 2000. 440 с.
31. Шестаков В.П. Популярные жанры и «массовая культура»: детективный роман. *Мифология XX века: Критика теории и практики буржуазной «массовой культуры».* Москва : Искусство, 1988. С. 112–136. URL: www.beg.gumer.info/txt/shestakov.doc
32. Энциклопедия Кольера. URL: <http://www.slovoedia.com/14/196/1013098.html>
33. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов. Киев : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. С. 384.
34. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное. СПб. : Университетская книга, 1997. С. 544.
35. Юнг К.Г. Человек и его символы. К вопросу о подсознании. URL: <http://www.yourdreams.ru/biblio/pages/carl-gustav-jung-mhs-27.php>
36. Campbell J. *The Inner Reaches of Outer Space: Metaphor as Myth and as Religion.* New York, Toronto : Harper and Row Publishers, 1988. P. 286.
37. Frye H.N. *Anatomy of Criticism: Four Essays.* Princeton, New Jersey : Princeton UP, 1957. P. 383.
38. Hart A. *Agatha Christie's Marple: The Life and Times of Miss Jane Marple.* London : HarperCollins, 2011. P. 160.
39. James P.D. Talking about Detective Fiction. URL : <http://e-libra.ru/read/200199-talking-about-detective-fiction.html>
40. Priestman M. Introduction: crime fiction and detective fiction. *The Cambridge Companion to Crime Fiction.* New York : Cambridge University Press, 2003. P. 1–7.

УДК 811.111–342

АКЦЕНТНЕ ВИДІЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ БРИТАНСЬКИХ ЛЕКЦІЙ

ACCENT DETECTION OF INFORMATION STRUCTURE OF BRITISH LECTURES

Коваль Н.О.,
orcid.org/0000-0003-3976-8503
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
факультету романо-германської філології
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Дослідження проведено в рамках лекційного реєстру наукового стилю. Матеріалом дослідження слугували лекції на філологічну тематику. Метою цього дослідження є аналіз просодичних засобів реалізації інформаційної структури британських лекцій. Авторка з'ясувала, що у британських лекторів домінує спадний рух тона в ядрах інформаційних центрів. Цей просодичний малюнок є відображенням таких рис британського національного характеру, як стриманість, зваженість, обміркування та величавість. Також британцям притаманне дуже дрібне викладання матеріалу, критичне подання інформації, використання прикладів та цитувань.

Ключові слова: просодія, інформаційна структура, частота основного тону (ЧОТ), інтенсивність, тривалість, лекція, вступ, основна композиційна частина, закінчення, електро-акустичний аналіз.

Настоящее исследование проведено в рамках лекционного регистра научного функционального стиля. Материалом исследования послужили лекции на филологическую тематику. Целью данного исследования является анализ просодических средств реализации информационной структуры британских лекций. В ходе исследования было выяснено, что у британских лекторов преобладает нисходящая падающая шкала в предъядерной части интонационных групп, которая сочетается с нисходящим движением тона в ядрах информационных центров. Данный просодический рисунок является отражением таких черт британского национального характера, как сдержанность, взвешенность, обдуманность и важность. Также британцам свойственно очень подробное изложение материала, критичная манера подачи информации, использование большого количества примеров и цитат.

Ключевые слова: просодия, информационная структура, частота основного тона (ЧОТ), интенсивность, длительность, лекция, вступление, основная композиционная часть, заключение, электро-акустический анализ.

The given research was conducted within lecture register of scientific functional style. Lectures on philology constituted the material for this research. The aim of the article was to analyze the prosodic means of British lectures' information structure. In the course of the research, the author found out that the British lecturers had a tendency to use the Falling Sliding Scale in the pre-nucleus part of intonation groups. This scale was combined with the falling movement of tone in the nuclei of information centers. The author states that this prosodic pattern is the reflection of such British national features as restraint, pomposity, deliberation etc. Also the British nature is to expound information, to criticize and to provide listeners with a great number of examples and quotations.

Key words: prosody, information structure, frequency of the main tone (FMT), intensity, duration, lection, introduction, main part, conclusion, electro-acoustic analysis.

Постановка проблеми. Це дослідження відноситься до тієї області фонетичного знання, яка вивчає фонетичні особливості усної мови, співвіднесені з реальним соціальним контекстом, тобто до області соціофонетики. У центрі уваги дослідження знаходиться просодичне виділення та його кореляція із соціокультурними характеристиками носіїв мови британців, які проявилися під час читання лекцій. Таким чином, характер акцентного виділення інформаційної структури лекцій розглядається як показник культури мови мовця.

У даній роботі під акцентним виділенням, або акцентуацією, розуміється реалізація ритмічної структури слова в потоці мовлення за допомогою посилення одного складу / складів за рахунок сукупності акустичних параметрів, характерних для даної мови. Акцентне виділення слова виступає як частина ритміко-мелодійної структури фрази і висловлювання в цілому. Виділення певних елементів слова відбувається відповідно до задуму висловлювання [8, с. 9]. Акцентне виділення слова розглядається з точки зору його інтеграції в ритміко-мелодійну структуру синтагми, фрази, висловлювання. При цьому можлива як повна, так і часткова акцентуація так званого словесного наголосу, що диктується лексико-граматичною структурою речення і, більшою мірою, комунікативною інтенцією мовця [13]. І, нарешті, акцентне виділення як невід'ємна складова частина просодичного оформлення висловлювання вивчається з точки зору характеристики мовної поведінки мовців, а його реалізації розглядаються в зіставленні з їх соціокультурною приналежністю [13].

Багато дослідників говорять про актуальність дослідження в соціокультурному плані саме мови

науки, лекційного стилю, де мова лектора повинна бути побудована найбільш оптимальним чином для сприйняття наукової інформації, і тому культурний бар'єр не повинен перешкоджати цьому сприйняттю [5; 9; 14; 19]. Лекція як одна з форм реалізації наукового стилю давно привертає увагу вчених і є матеріалом численних досліджень [6; 12].

У дослідженнях наукового стилю традиційним є композиційне членування лекції на композиційні частини: вступ, основну частину і висновок. Як відзначають дослідники, інтонаційний малюнок лекції особливо багатий та різноманітний в її середній частині, в той час як початок зазвичай не відрізняється особливою виразністю, і в цій частині мова лектора характеризується швидким темпом, рівномірної гучністю і т.п. В основній же частині лекції спостерігається значна варіативність гучності, основного тону, темпу, велика кількість різноманітних пауз [4; 7; 11; 15].

Постанова завдання. Метою даного дослідження є аналіз просодичних засобів реалізації інформаційної структури британських лекцій.

Виклад основного матеріалу. Актуальність даної статті зумовлена тим, що в даний час питання культури досліджуваної іноземної мови, в тому числі культури усної мови, набувають особливого значення в контексті глобалізації, коли англійська мова стала мовою міжнародного спілкування, яка функціонує на території країн із різними культурними традиціями. Ідентифікація британської норми мовної культури представлена в роботі на прикладі просодії інформаційної структури лекцій.

Теоретичне значення роботи визначається, перш за все, власне соціальним аспектом акцентуації, який знайшов своє відображення в

диференціації просодії мовлення в залежності від соціокультурного рівня мовця.

Матеріалом дослідження слугували аудіозаписи фрагментів британських лекцій, зроблені безпосередньо в аудиторії з відома мовців. Це: фрагменти лекції професора Дейвіда Кристала, присвячена ролі англійської мови на рубежі двох тисячоліть та перспективам її розвитку у світі; фрагменти лекцій Саймона Гріколла та Пітера Брауна, присвячені актуальним проблемам міжкультурної комунікації, а також фрагменти лекцій Кеннета Льюїса і Х'ю Смолла, фахівців в області методики викладання англійської мови, присвячені різним підходам до її вивчення.

Загальний обсяг дослідженого матеріалу склав близько 1 години 30 хв. звучання. Усі записи були зроблені в кінці 00-х років. Відповідно до наявної в дослідженнях наукового стилю традиції композиційного членування лекції в кожній із вивчених лекцій були виділені такі композиційні частини: вступ, основна частина і висновок. Кожна з виділених композиційних частин характеризувалася з точки зору просодичних засобів реалізації інформаційної структури тексту, які вживаються частіше всього.

Електро-акустичний аналіз інтонації був виконаний із використанням сучасних новітніх методів аналізу акустичних характеристик за допомогою комп'ютерної програми оброблення мовного сигналу WinCECIL (Summer Institute of Linguistics). Дана програма призначена для введення, оброблення та дослідження звукових сигналів. Електро-акустичний аналіз проводився в Лабораторії Експериментальної Фонетики Одеського національного Університету (ЛЕФ ОНУ) та був націлений на встановлення змін частоти основного тону, інтенсивності та темпових характеристик.

Розглянемо вступну композиційну частину лекції. Традиційно, в інтонології англійської мови найбільш інформативним просодичним компонентом вважається мелодійний компонент, який вимірюється за допомогою параметрів максимальної, середньої та мінімальної частоти основного тону (ЧОТ), максимального та середнього діапазону ЧОТ. У нашому дослідженні ми хочемо з'ясувати, наскільки діапазон ЧОТ та супутній йому параметри корелюють із соціокультурними характеристиками лекторів-британців та відображають їх культуру мови.

Досвід вивчення характеристик мовного сигналу свідчить про те, що людина сприймає не абсолютні, а відносні зміни та реагує лише на досить значні зміни частоти основного тону (при-

близно 9 Гц) [3, с. 7–8]. Тому для зручності опису та зіставлення експериментальних даних прийнято оперувати не абсолютними, а відносними одиницями. У нашому дослідженні основною одиницею, в межах якої замірялися частотні, динамічні та темпоральні характеристики, є акцентна група. Під акцентною групою ми розуміємо одне або кілька слів (повнозначних або службових), об'єднаних словесним наголосом [10, с. 9]. У ході аналізу було заміряно показники максимальної та мінімальної ЧОТ виділеного (наголошеного) складу як центру акцентної групи, максимальна та мінімальна ЧОТ ненаголошених складів акцентної групи та середня ЧОТ інформантів. Був підрахований максимальний та середній діапазон ЧОТ кожного інформанта в межах акцентної групи, а також діапазон ЧОТ у наголошеному складі та зіставлення максимального значення ЧОТ наголошеного складу до максимального значення ЧОТ ненаголошених складів акцентної групи. Діапазон ЧОТ вважається одним із провідних компонентів у виявленні соціокультурної диференціації в мовній поведінці. Так, встановлено, наприклад, що розширення діапазону ЧОТ у сукупності з більш низькою середньою ЧОТ може свідчити про приналежність мовця до більш високого соціального рівня [2; 16; 17; 18].

У ході нашого дослідження ми встановили, що вступна композиційна частина лекцій характеризується вузьким діапазоном: так, діапазон ЧОТ у Саймона Гріколла становить 3,8 відн. од., у Кеннета Льюїса – 3,3 відн. од., у Дейвіда Кристала – 4,7 відн. од. (див. табл. 1). Тенденція, яку було виявлено щодо вузького діапазону ЧОТ у вступній частині лекцій, зберігається і під час зіставлення максимального значення ЧОТ в акцентній групі із середнім рівнем ЧОТ інформантів (т.з. середній діапазон ЧОТ). Так, у промові Саймона Гріколла цей показник складає 2,5 відн. од., у Кеннета Льюїса – 3,3 відн. од., у Дейвіда Кристала – 2,5 відн. од., у Х'ю Смолла – 2,2 відн. од., у Пітера Брауна – 3,0 відн. од.

Виходячи з основної мети нашого дослідження, ми вважали за необхідне розглянути динаміку зміни мелодійного компонента у виділеному (наголошеному) складі, а також визначити відношення максимальної ЧОТ наголошеного складу як центру акцентної групи до максимального значення ЧОТ ненаголошених складів акцентної групи. Останнє є важливим у силу того, що в потоці мовлення відбувається перерозподіл наголосів у фразі із зникання другого наголосу, а оскільки лекції складаються з вступної, основної та заключної композиційних

частин, то, відповідно, показники змінюються в залежності від частини лекції. Виявилося, що у вступній частині поступово спостерігається тенденція до розширення діапазону. Так, діапазон ЧОТ у виділеному складі становить у Саймона Гріколла 6,3 відн. од. і є вже не вузьким, а середнім діапазоном ЧОТ; у Кеннета Льюїса – 5,5 відн. од., у Дейвіда Кристала – 5,9 відн. од., у Х'ю Смолла – 6,7 відн. од., у Пітера Брауна – 5,2 відн. од. Розглянемо середню ЧОТ. Традиційно середній частотний рівень диктора визначається за формулою: $ЧОТ_{ср} = \frac{\sum ЧОТ_{ненагол.склад}}{n}$, де ЧОТ ср – середній частотний рівень, $\sum ЧОТ$ ненаголошених складів – сума значень ЧОТ усіх ненаголошених складів, n – кількість ненаголошених складів [3, с. 11]. За даними експерименту, середня ЧОТ у Саймона Гріколла становить 193 Гц; у Кеннета Льюїса – 206 Гц, у Дейвіда Кристала – 230 Гц, у Х'ю Смолла – 217 Гц; у Пітера Брауна – 211 Гц. У цілому ми можемо відзначити, що навіть у вступній частині лекцій можна простежити зв'язок показників ЧОТ із рівнем мовної культури (див. табл. 1).

Що стосується динамічних характеристик, то вони розглядалися за такими параметрами: абсолютні максимальні значення інтенсивності виділених (наголошених) та ненаголошених складів, середньоскладове значення інтенсивності, середня інтенсивність наголошених та ненаголошених складів, середній діапазон інтенсивності, який визначається як відношення середньоскладової інтенсивності виділених складів до середньоскладової інтенсивності ненаголошених складів. Незважаючи на традиційну думку про силовий / динамічний характер наголосу в англійській мові [17, с. 55], результати нашого дослідження показали, що інтенсивність не є провідним параметром акцентуації в потоці мовлення. Проте те, наскільки широко застосовується динамічний компонент у мові лекторів-британців, вступаючи при цьому в компенсаторні відносини з темпоральними та частотними характеристиками, відображає рівень культури мовців. У всіх інформантів у вступній частині лекцій спостерігається середня гучність: у Саймона Гріколла – 33,31 дБ; у Кеннета Льюїса – 32,41 дБ, у Дейвіда Кристала – 31,35 дБ, у Х'ю Смолла – 34,69 дБ; у Пітера Брауна – 32,76 дБ (див. табл. 1).

Темпоральні характеристики розглядалися за такими показниками: середня тривалість виділеного (наголошеного) складу та ненаголошеного складів окремо по інформантам. Традиційно вважається, що середня тривалість складу (СДС), з одного боку, є показником темпу мовця, а з

іншого – показником вибраного наголошеного складу щодо ненаголошеного. А.М. Антіпова визначає СДС, акустичний корелят темпу як «середню швидкість мовлення протягом певного відрізка часу» [1, с. 48].

Інструментальний аналіз такого фізичного параметра мови, як середня тривалість складу, виявив той факт, що показник середньої тривалості наголошеного складу та середньої тривалості ненаголошеного складу не є провідним для вступної частини британських лекцій. Однак чітко простежується тенденція до деякого прискоренню середньої тривалості ненаголошених складів, що дозволяє зробити висновок про те, що прискорення ненаголошених складів є показником більш високої культури мовлення. У цілому темп мови у вступній частині лекцій у всіх інформантів практично є однаковим – середнім, крім Кеннета Льюїса, в якого він характеризується як швидкий: так у Саймона Гріколла СДС наголошеного складу дорівнює 223 мс; у Кеннета Льюїса – 253,2 мс; у Дейвіда Кристала – 196,3 мс; у Х'ю Смолла – 210,1 мс та у Пітера Брауна – 216,6 мс.

Розглянемо основну композиційну частину лекцій. У нашому дослідженні ще раз підтвердилося положення про те, що культура мови в англійській мові проявляється в значній мірі за рахунок більш повного використання мелодійного компонента просодії. Так, у представників більш високої культури мовлення відзначається тенденція до розширення діапазону ЧОТ. Діапазон ЧОТ основних композиційних частин британських лекцій можна охарактеризувати як середній, але при цьому чітко простежується тенденція до його розширення в порівнянні зі вступною частиною лекцій (див. табл. 1): так, у Саймона Гріколла – 6,8 відн. од.; у Кеннета Льюїса – 4,6 відн. од.; у Дейвіда Кристала – 7,7 відн. од.; у Х'ю Смолла – 5,3 відн. од. та у Пітера Брауна – 3,9 відн. од. Виявилося, що тенденція до розширення мелодійного діапазону в основній частині лекцій, яка виявлена для максимального та середнього діапазонів ЧОТ, зберігається і для показника діапазону ЧОТ у виділеному складі, а також для відносини максимальної ЧОТ виділеного складу до максимальної ЧОТ ненаголошених складів акцентної групи.

Розглянемо тепер показники середньої ЧОТ. Основна частина лекцій характеризується збільшенням середньої ЧОТ у порівнянні зі вступною частиною: у Саймона Гріколла – 201 Гц; у Кеннета Льюїса – 226 Гц; у Дейвіда Кристала – 230 Гц; у Х'ю Смолла – 228 Гц та у Пітера Брауна – 231 Гц.

Що стосується інтенсивності, то в основній частині лекцій вона характеризується в більшій мірі

як підвищена в порівнянні зі вступною частиною лекцій: у Саймона Гріколла – 43,31 дБ; у Кеннета Льюїса – 39,45 дБ; у Дейвіда Кристала – 37,25 дБ; у Х'ю Смолла – 44,69 дБ та у Пітера Брауна – 38,86 дБ. Слід зазначити, що проведене дослідження виявило характерне прискорення темпу в основній композиційній частині британських лекцій: так, у Саймона Гріколла СДС наголошеного складу дорівнює 234,3 мс; у Кеннета Льюїса – 267,5 мс; у Дейвіда Кристала – 225,7 мс; у Х'ю Смолла – 247,8 мс та у Пітера Брауна – 236,6 мс (див. табл. 1).

Розглянемо діапазон ЧОТ заключної композиційної частини британських лекцій. У цілому його можна охарактеризувати як розширений (див. табл. 1): так, у Саймона Гріколла – 6,8 відн. од.; у Кеннета Льюїса – 5,7 відн. од.; у Дейвіда Кристала – 8,3 відн. од.; у Х'ю Смолла – 6,5 відн. од. та у Пітера Брауна – 4,8 відн. од. Розглянемо тепер показники середньої ЧОТ. Як ми бачимо з таблиці 1, заключна частина лекцій також характеризується збільшенням середньої ЧОТ: у Саймона Гріколла – 241 Гц; у Кеннета Льюїса – 235 Гц; у Дейвіда Кристала – 247 Гц; у Х'ю Смолла – 252 Гц та у Пітера Брауна – 243 Гц.

Що стосується інтенсивності, то наше дослідження виявило таку закономірність: під час підвищення рівня мовної культури середній рівень інтенсивності мовця зростає з одночасним зменшенням середньої ЧОТ. Це ствердження найбільш ілюстративно можна довести на прикладі лекцій Кеннета Льюїса та Дейвіда Кристала, найдосвідченіших лекторів.

Загалом, щодо середнього рівня інтенсивності інформантів, то результати електро-акустичного аналізу показали, що в заключній частині лекцій інформанти говорять голосніше, ніж в інших композиційних частинах: Саймон Гріколл – 45,61 дБ; Кеннет Льюїс – 50,34 дБ; Дейвід Кристал – 53,75 дБ; Х'ю Смолл – 47,55 дБ та Пітер Браун – 39,89 дБ. Слід зазначити, що стосовно темпу проведене дослідження виявило його уповільнення в заключній композиційній частині британських лекцій: так, у Саймона Гріколла СДС наголошеного складу дорівнює 225,1 мс; у Кеннета Льюїса – 242,4 мс; у Дейвіда Кристала – 216,3 мс; у Х'ю Смолла – 237,5 мс та у Пітера Брауна – 220,9 мс.

Отже, проведене дослідження дозволило зробити певні **висновки**.

1. Для британських лекторів характерним є використання коротких інтонаційних груп, а також велика кількість емпатичних та хезитаційних пауз. Тенденція до активного використання пауз хезитації особливо яскраво проявилася під

час переходу лекторів до прикладів, які ілюструють основні положення лекції. Закономірність є наслідком однієї зі сторін британського менталітету, такого як схильність до коливання, роздумів перш ніж зробити свій вибір.

2. Британські лекції характеризуються яскравим просодичним виділенням інформаційних центрів, яке досягається за рахунок контрасту тональних рівнів перед ядерної частини та ядра. Ядро інформаційного центру виділяється за допомогою середнього спадного або високого спадного ядерного тону широкого діапазону на тлі середнього або низького рівнів вузького діапазону перед ядерної частини інтонаційних груп.

3. У британських лекторів спостерігалися випадки яскравого акцентного виділення всієї інтонаційної групи в інформаційно значущих текстових відрізках за рахунок розширеного тонального діапазону всієї інформаційної групи, включаючи ядро інформаційного центру.

4. Британські лектори досить часто виділяють емпатичні центри. У зв'язку із цим спостереженням можна зробити висновок про взаємозв'язок між ступенем акцентуації інформаційних центрів та використанням у їх складі емпатичних центрів. Було відмічено, що якщо інформаційний центр складається з декількох слів, то посилення його акцентуації відбувається на емпатичному центрі, який входить до складу інформаційного центру. Отже, мова британців характеризується яскравим виділенням інформаційних центрів. Крім того, виділенню інформаційних центрів у британських лекціях сприяє поскладове проголошення слів, що було зазначено в мові майже всіх британських лекторів.

5. Ступінь виділення інформаційних центрів у британців пов'язана з уявленнями про ставлення до співрозмовника, закладеними в менталітеті. Британські лектори, як правило, надзвичайно стурбовані тим, щоб справити враження компетентних, впевнених у собі, артистичних ораторів.

6. У британських лекторів переважає спадна падаюча шкала в перед'ядерній частині інтонаційних груп, яка поєднується з низхідним рухом тону в ядрах інформаційних центрів. Даний просодичний малюнок представляється відображенням таких рис британського національного характеру, як стриманість, виваженість, обдуманість та важливість.

7. У британців реалізація контакту здійснюється за рахунок просодії, зокрема, за рахунок використання низького висхідного тону вузького діапазону або середнього рівного тону в ядрах інформаційних центрів.

Таблиця 1

**Частотні, динамічні та темпоральні характеристики мовлення
в композиційних частинах лекції в інформантів**

Інформанти	Характеристики мовлення	Вступна композиційна частина	Основна композиційна частина	Заклучна композиційна частина
1	2	3	4	5
Саймон Гріколл	макс. діапазон ЧОТ, відн.од.	3,8	6,8	8,9
	середній діапазон ЧОТ, відн.од.	2,5	3,5	4,5
	діапазон ЧОТ у наголош.складі, відн.од.	6,3	7,3	8,6
	ставлення ЧОТ макс. нагол.складів до ЧОТ макс. ненагол.складів	3,2	4,2	4,9
	середня ЧОТ, Гц	193	201	241
	середня інтенсивність інформанта, дБ	33,31	43,31	45,61
	середня інтенсивність виділених складів, дБ	35,02	36,02	37,08
	середній діапазон інтенсивності, відн.од.	1,04	1,05	1,06
	середня тривалість складу, мс наголошений склад	223,3	234,3	225,1
	середня тривалість складу, мс ненаголошений склад	132,5	134,7	129,5
Кеннет Льюїс	макс. діапазон ЧОТ, відн.од.	3,3	4,6	5,7
	середній діапазон ЧОТ, відн.од.	3,3	2,8	3,6
	діапазон ЧОТ у наголош.складі, відн.од.	5,5	6,5	7,8
	ставлення ЧОТ макс. нагол.складів до ЧОТ макс. ненагол.складів	2,3	3,4	5,2
	середня ЧОТ, Гц	206	226	235
	середня інтенсивність інформанта, дБ	32,41	39,45	50,34
	середня інтенсивність виділених складів, дБ	34,57	38,59	39,63
	середній діапазон інтенсивності, відн.од.	1,02	1,04	1,05
	середня тривалість складу, мс наголошений склад	253,2	267,5	242,4
	середня тривалість складу, мс ненаголошений склад	128,2	129,3	123,1
Дейвід Кристал	макс. діапазон ЧОТ, відн.од.	4,7	7,7	8,3
	середній діапазон ЧОТ, відн.од.	2,5	3,5	3,9
	діапазон ЧОТ у наголош.складі, відн.од.	5,9	7,9	9,6
	ставлення ЧОТ макс. нагол.складів до ЧОТ макс. ненагол.складів	2,4	3,6	3,8
	середня ЧОТ, Гц	230	230	247
	середня інтенсивність інформанта, дБ	31,35	37,25	53,75
	середня інтенсивність виділених складів, дБ	34,50	35,50	36,58
	середній діапазон інтенсивності, відн.од.	1,05	1,07	1,09
	середня тривалість складу, мс наголошений склад	196,3	225,7	216,3
	середня тривалість складу, мс ненаголошений склад	139,5	142,4	137,8

1	2	3	4	5
Х'ю Смолл	макс. діапазон ЧОТ, відн.од.	4,3	5,3	6,5
	середній діапазон ЧОТ, відн.од.	2,2	3,7	4,6
	діапазон ЧОТ у наголош.складі, відн.од.	6,7	8,7	8,9
	ставлення ЧОТ макс. нагол.складів до ЧОТ макс. ненагол.складів	2,2	4,7	4,7
	середня ЧОТ, Гц	217	228	252
	середня інтенсивність інформанта, дб	34,69	44,69	47,55
	середня інтенсивність виділених складів, дб	34,32	37,36	39,46
	середній діапазон інтенсивності, відн.од.	1,02	1,03	1,05
	середня тривалість складу, мс наголошений склад	210,1	247,8	237,5
	середня тривалість складу, мс ненаголошений склад	143,2	150,2	144,6
Пітер Браун	макс. діапазон ЧОТ, відн.од.	2,9	3,9	4,8
	середній діапазон ЧОТ, відн.од.	3,0	3,9	4,9
	діапазон ЧОТ у наголош.складі, відн.од.	5,2	6,2	7,5
	ставлення ЧОТ макс. нагол.складів до ЧОТ макс. ненагол.складів	1,9	3,8	5,8
	середня ЧОТ, Гц	211	231	243
	середня інтенсивність інформанта, дб	32,76	38,86	39,89
	середня інтенсивність виділених складів, дб	33,79	39,79	40,81
	середній діапазон інтенсивності, відн.од.	1,05	1,07	1,08
	середня тривалість складу, мс наголошений склад	216,6	236,6	220,9
	середня тривалість складу, мс ненаголошений склад	141,9	143,8	131,8

8. Британцям властивий дуже докладний, ґрунтовний виклад матеріалу, критична манера подачі інформації, використання великої кількості прикладів та цитат.

Результати дослідження можуть сприяти розширенню наукових знань у сфері впливу націо-

нально-специфічних особливостей лінгвокультурної спільності на характер протікання комунікативних процесів. У результаті виникає можливість створення максимально повної картини взаємодії мови, комунікативної поведінки в цілому, з одного боку, та особливостей національного менталітету, з іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антипова А.М. Система английской речевой интонации. Москва : Высшая школа, 1999. 131 с.
2. Бабушкина Е.А. Территориальная вариативность просодии английской речи в США (экспериментально-фонетическое исследование речевого континуума по оси север - юг) [Текст] : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. Наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 2000. 19 с.
3. Блохина Л.П., Потапова Р.К. Методические рекомендации. Методика анализа просодических характеристик речи. Москва, 2001. 24 с.
4. Брок А.А. Лекция в вузе: пособие для молодых преподавателей. Томск, 1969. 71 с.
5. Валигура О.Р. Интонационные признаки информационной структуры звучащего учебно-научного текста [Текст] : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. Наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Киев, 1998. 21 с.
6. Вершинина Е.Ю. Динамика устной научной филологической речи [Текст] : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва. 1992. 21 с.

7. Винокур Т.Г. Выразительность речи лектора. Москва : Наука, 1993. 85 с.
8. Григорян Н.Р. Акустические корреляты акцентной выделенности в спонтанной речи. *Записки з романо-германської філології*. Вип. 2(31). 2013. Одеса : КП ОМД, 2013. С. 9–15.
9. Долецкая Е.С. Риторика лекторской речи [Текст] : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04. «Германские языки». Москва, 1982. 19 с.
10. Златоустова Л.В. Фонетические единицы русской речи. Москва : Изд.-во МГУ, 1991. 105 с.
11. Коваленко И.Ю. Опыт лексико-фонетического анализа научной речи [Текст] : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1990. 22 с.
12. Магидова И.М. К вопросу о просодическом минимуме нетерминальных синтагм лекционного регистра речи [Текст] : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1972. 21 с.
13. Пальченко Н.В. Социокультурный аспект акцентуации в американском варианте английского языка [Текст] : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04. «Германские языки» ; Моск. гос. лингв. ун-т. Москва, 2002. 20 с.
14. Плошкина Л.Ю. Текстологический подход к анализу лекционного регистра [Текст] : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1993. 21 с.
15. Рождественский Ю.В. Риторика публичной лекции. Москва : Знание, 1998. 63 с.
16. Шарандаченко А.С. Вариативность вокализма и консонантизма в американских средствах массовой информации (экспериментально-фонетическое исследование на материале дикторской речи) [Текст] : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Одесса, 2011. 20 с.
17. Шевченко Т.И. Социальная дифференциация английского произношения. Москва : Высшая Школа, 1990. 144 с.
18. Labov W. Sociolinguistic patterns. 11edn. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1998. 334 p.
19. Shevchenko T.I. The Sociocultural Value of Fo-Variation in British and American English. Proceedings of the XIV th International Congress of Phonetic Sciences. San Francisco : The Regents of the University of California, 1999. Vol. 2. P. 1609–1612.

**НОВІТНІ ЛЕКСЕМИ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ
(НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКА НЕОЛОГІЗМІВ ІНСТИТУТУ
НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (IDS))**

**NEW LEXEMS IN MODERN GERMAN (ON THE MATERIAL
OF THE DICTIONARY OF NEOLOGISMS OF THE INSTITUTE
FOR GERMAN LANGUAGE (IDS))**

Ковбасюк Л.А.,
orcid.org/0000-0002-1441-2458
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької та романської філології
Херсонського державного університету

Статтю присвячено вивченню новітніх лексичних одиниць у сучасній німецькій мові починаючи з 2011 року. Дослідження проводиться з урахуванням здобутків сучасної неології на матеріалі словника неологізмів Інституту німецької мови в м. Мангайм (IDS). У статті окреслюються проблемні питання неології та висвітлюються чинники появи неологізмів, пропонується класифікація новітніх слів з урахуванням їхньої семантики та структури, визначається час утворення неологізмів, приділяється особлива увага шляхам утворення неологізмів, розглядаються псевдоангліцизми та аналізується функціональний аспект одиниць дослідження у німецькій публіцистиці.

Ключові слова: німецька мова, неологізм, класифікація, семантика, структура, псевдоангліцизм.

Статья посвящена изучению новейших лексических единиц в современном немецком языке начиная с 2011 года. Анализ проводится с учетом исследований современной неологии на материале словаря неологизмов Института немецкого языка в г. Мангейм (IDS). В статье определяются проблемные вопросы неологии и факторы возникновения неологизмов, предлагается классификация единиц исследования с учётом их семантики и структуры, определяется время образования неологизмов, уделяется особое внимание способам создания неологизмов, изучаются псевдоанглицизмы и анализируется функциональный аспект неологизмов в немецкой публицистике.

Ключевые слова: немецкий язык, неологизм, классификация, семантика, структура, псевдоанглицизм.

The article deals with new lexical units in Modern German. The article has a close look at the neologisms since 2011. The study is based on the corpus of a dictionary of neologisms at the Institute for the German Language in Mannheim (IDS). The main problems of studying of neology and the factors of their creation are determined. Neologisms are classified according to their semantic and structure. The period the new idioms were coined in is investigated. The ways of building neologisms are analyzed. The article deals with pseudo-anglicisms. The functional features of new lexemes in German publicistic style are described.

Key words: German, neologism, classification, semantic, structure, pseudo-anglicism.

Постановка проблеми. Мова будь-якого народу є феноменальним магічним явищем, що показує красу та силу національної спільноти, її культуру та ментальність, сиву давнину та буремне сьогодення, зберігаючи всі зміни, що відбуваються в ній протягом усього існування. Мова є живим організмом, що веде яскраве, повноцінне життя від самого народження до дорослішання, еволюціонує на різних рівнях як зсередини (нові лексичні значення, синтаксичні конструкції та ін.), так і ззовні (зміни у вимові, поява нових номінаційних одиниць тощо). Найбільші еволюційні зміни відбуваються на лексико-семантичному рівні мови, завдяки яким постійно утворюються нові лексичні одиниці (неологізми/новотвори) або семантичні значення для позначення найрізноманітніших предметів, реалій, явищ, процесів, дій, трендів тощо в суспільно-політичному чи культурному житті або у повсякденні.

Зауважимо, що німецькі дослідники мови звернули свою увагу на новітні лексичні утворення у мові, на відміну від своїх закордонних колег, лише у середині ХХ ст., унаслідок чого сучасна німецька германістика не може похвалитися значною кількістю ґрунтовних праць у царині неології [11, S. X].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманіття нових лексичних одиниць, їхня семантика, структура та особливості вживання у мовленні становить великий інтерес для науковців та визначає актуальність їхнього дослідження в сучасному мовознавстві. Неологізми, як різновид лексичних одиниць німецької мови, ставали об'єктом вивчення видатних лінгвістів сучасності починаючи з другої половини ХХ ст., найбільш відомими серед них є Д. Герберг, М. Кінне, Г. Ельсен, С. В. Розен, Д. Штеффенс та ін. [10; 11; 8; 2; 16].

Лінгвістичний аналіз у царині неології вітчизняних мовознавців сьогодення присвячується висвітленню okazіоналізмів у художньому мовленні [5], встановленню лінгвістичних чинників, що зумовлюють появу нових слів та їх функціонування [4], певним інноваціям у словниковому складі німецької мови [1; 12; 13], актуальним проблемам розвитку неологічної лексики та іншому [3].

Незважаючи на низку досліджень неологізмів у сучасній німецькій мові, новітні лексичні одиниці потребують особливої уваги, оскільки їх утворення, семантика та функціонування знаходиться під впливом стрімких безперервних змін у житті сучасної людини у глобалізованому буремному світі.

Постановка завдання. Метою нашої роботи є ґрунтовне багатоаспектне вивчення новітніх лексем сучасної німецької мови, що активно використовуються мовцями починаючи з 2011 року. **Об'єкт** дослідження становлять лексичні новотвори у складі німецького лексикону. **Предметом** аналізу є семантичні, структурні та функціональні ознаки новітніх лексем. **Матеріалом дослідження** слугували новітні лексичні одиниці сучасної німецької мови ХХІ століття, що представлені в інтернет-словнику неологізмів (Neologismenwörterbuch) [14] Інституту німецької мови в м. Мангайм (IDS) починаючи з 2011 р.

Виклад основного матеріалу. Сучасна німецька мова належить до мов, що постійно розширюють свій словниковий склад шляхом появи нових лексичних та фразеологічних одиниць. Згідно з останнім виданням вельмишановного в усьому світі словника «Duden. Rechtschreibung» за 2017 р. [7], німецька мова поповнилася на 5 000 нових слів та виразів, а ґрунтовне дослідження неології німецької мови в Інституті німецької мови в м. Мангайм свідчить про те, що на початок 2019 р. у німецькій мові існує 51 новоутворення [14].

Для визначення нових лексичних одиниць у сучасній лінгвістиці існує низка термінів, найвідомішими можна вважати такі терміни-синоніми як «новотвір», «новоутворення», «інновація» та класичний термін «неологізм». «Неологізм» є запозиченням-комполітом ([*néos*] «новий» та [*logos*] «слово») із французької мови, що стало використовуватися в германістиці з середини ХVІІІ ст. [11, с. 1]. Термін «неологізм» досі немає єдиного універсального визначення серед сучасних дослідників. Деякі мовознавці трактують його як слова, значення або сполучення слів, що позначають нову реалію (предмет або поняття) та існують

у мові недовгий час [2, с. 8], інші визначають їх як слова, що досі не ввійшли в узус [15, с. 244]. Дослідниця Х. Буссман вважає неологізмом новоутворений вислів (слово чи словосполучення), що сприймається як новий значною частиною мовців, і, що позначає нові явища та реалії у галузі техніки та промисловості, нові концепції у науці, політиці або культурі, тобто йдеться про лексичний знак, засвоєний у мовному середовищі та лексикографічно зареєстрований як неологізм. Згідно з цією дефініцією, у германістиці розрізняють такі види створення неологізмів: а) утворення нових висловів на основі вже наявних морфологічних засобів і конструктивних правил (Wortbildung); б) розширення значень (Bedeutungserweiterung); в) запозичення з інших мов (Entlehnung); г) композити з метафоричними складовими; д) утворення нових слів із наявних фонетичних засобів (Wortschöpfung, Kunstwortbildung) [6, с. 520; 8, с. 23].

Поява неологізмів сприяє виникненню кола питань, що потребують вирішення. До найважливіших питань належать [8, с. 20; 15, с. 244]: 1) Чи кожна нова лексема є неологізмом?; 2) Чи вважати авторські okazіоналізми неологізмами?; 3) Який проміжок часу лексема залишається неологізмом?; 4) Чи належать до неологізмів нові значення слів, що вже існують?; 5) Чи є фразеологічні одиниці об'єктом дослідження неології?.

Чинники, що сприяють появі нових слів у лексичному складі мови, поділяються на: 1) екстралінгвістичні (розвиток науки та техніки, інформатизація та комп'ютеризація суспільно-політичного життя, вплив шоу-бізнесу та реклами, міжнародний тероризм, екологічна політика, глобалізація, зростання темпів міжнародної співпраці та ін.); 2) лінгвістичні (вербалізація нових реалій та явищ позамовної дійсності, поліномінація, тенденція до мовної економії, прагнення до подолання мовного автоматизму, тенденція розвитку мови та, водночас, тенденція до її збереження тощо) [4, с. 156; 15, с. 245-246].

У лінгвістиці також не існує єдиної позиції стосовно класифікації неологізмів. Найбільш відомою є класична класифікація, що виокремлює такі види неологізмів: 1) власне неологізми (Neuwort, Neulexem, Neubildung) – абсолютно нові слова, пов'язані з виникненням нових референтів (*E-Learnig*); 2) нові значення (Neubedeutung, Neusemem) – семантичні інновації при збереженні звучання та морфологічної структури слова (*Maus* (комп.)); 3) перейменування (Neubezeichnung, Neufornativ) – морфологічні інновації при збереженні змісту (*Agrarwirt* замість *Bauer*); 4) новоутворення (Neuprägung) – нові лексеми, які утворені

за правилами словотворення певної мови від слів, що вже існують, і містять у собі нове значення (*Multi* замість *Multimillionär*) [8, с.19-21; 15, с. 245].

З метою дослідження процесу утворення нових слів, що стають неодмінною частиною словникового складу сучасної німецької мови, розширюючи та вдосконалюючи його, Інститут німецької мови в м. Мангайм започаткував у 1997 р. ґрунтовне дослідження неологізмів. Проектна група «das Projekt Neologismen» (з 2008 – «Lexikallische Innovationen», а з 2017 – «Neuer Wortschatz») безперервно займається вивченням процесу появи нових слів починаючи з 90-х років минулого століття. Результатом плідної праці науковців став словник «Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahre im Deutschen», що побачив світ у 2004 р.

Останні здобутки дослідників проекту висвітлено в інтернет-словнику Neologismenwörterbuch, що налічує 1 900 лексичних та фразеологічних одиниць, які поповнили лексикон стандартної німецької мови починаючи з 1991 р. [14]. За словами директора Інституту німецької мови, професора прикладної лінгвістики Г. Лобіна, словник містить лише такі лексичні одиниці, що відомі більшості німецькомовного суспільства, а не тільки славнозвісним політикам чи зіркам шоу-бізнесу, тобто «слова-одноденки» («Eintagsfliegen») не становлять наукового інтересу для лінгвістів проекту Neuer Wortschatz [9].

Нашу статтю присвячено новітнім словам, що з'явилися в узуальному використанні мовців з 2011 року та є зареєстрованими у словнику неологізмів у розділі «Das Neueste im Wortschatz der Zehnerjahre» [14], який налічує 51 новітнє лексичне утворення на початок 2019 р.

Згідно з класичною класифікацією неологізмів, виокремлюємо серед проаналізованих такі одиниці: 1) **власне неологізми** (94%): *Foodsaver* – «Person, die Lebensmittel dadurch vor dem Wegwerfen bewahrt, dass sie diese einsammelt und verteilt (людина, яка не викидає продукти, а збирає їх та розподіляє між нужденними)». Утворилась ця лексема у середині другого десятиліття XXI ст., уживаними прикладами слугують *ein aktiver Foodsaver, sich als Foodsaver engagieren, anmelden; Меме* – «Internetphänomen (дотепні картинки, відео або текст, що швидко копіюються та розповсюджуються у віртуальному просторі)». Лексема відома з середини другого десятиліття XXI ст., яскравими прикладами використання якої є *lustige Memes, zum Meme werden, als Meme bekannt werden, sich als Meme ausbreiten;* 2) **нові значення** (6%): *Chefmasche* – «betrügerische Handlung, bei der sich jemand, meist ein Mitglied einer organisierten Bande, per Internet/Telefonie gegenüber

Mitarbeitern eines Unternehmens als leitender Angestellter ausgibt, um finanzielle Transaktionen mit hohen Summen zu seinen Gunsten zu verfügen (протиправо дія шахрая, який, видаючи себе за шефа певної структури, використовує телефон або Інтернет, щоб організувати фінансові транзакції на свою користь)». Нове значення одиниці відомо з липня 2016 р., а старе значення одиниці «einem Vorgesetzten zugeschriebenes typisches Verhalten (типова поведінка керівника)» поступово вийшло із використання. Найуживанішими є вирази *vor der Chefmasche warnen, Opfer der Chefmasche werden; Framing* – «stark auswählende, in eine bestimmte Richtung deutende Aufbereitung von Informationen mit dem Zweck der Meinungsbeeinflussung (вибіркове розповсюдження інформації з метою впливу на думку адресата в певному напрямку)». Це значення використовується з середини другого десятиліття XXI ст. паралельно зі старим значенням «послугуватися фреймами під час програмування сайтів».

Аналіз лексичних одиниць дослідження показав, що новітні лексеми німецької мови можна поділити на наступні великі **тематичні** групи:

1. **Людина.** *Duckface* – «besonders in sozialen Netzwerken auf Selfies verbreiteter Gesichtsausdruck mit stark geschürzten Lippen (вираз обличчя з губами «качечкою, бантиком»), який властивий для селфі дівчат в Інтернеті)». Уживається мовцями з середини другого десятиліття XXI ст., типовими прикладами використання є *ein Duckface machen, aufsetzen, mit Duckface posen; Hater* – «jemand, der unverhohlene Ablehnung, Beschimpfung, negative Kritik meist in sozialen Medien verbreitet (людина, яка відчуває ненависть/ворожість чи критично ставиться до чого-небудь/кого-небудь та розповсюджує це в соціальних мережах)». Час виникнення цієї одиниці – середина другого десятиліття XXI ст., найчастішими одиницями у використанні є *(k)ein Hater sein, schlimme, rechte Hater*.

2. **Житло людини.** *Tiny House* – «sehr kleines, auf das Wesentliche reduziertes, leicht gebautes und häufig transportables Haus (маленький будиночок з легких будматеріалів, який можна транспортувати)». Перша поява лексеми датується 2011 р., а дефініція цього слова вперше використана у газеті Trierischer Volksfreund від 03 грудня 2015 р. Вживається вона здебільшого у виразах *ein Tiny House mit allem Komfort; der Trend zum Tiny House; Walk-in-Dusche* – «ebenerdige, somit barrierefrei zugängliche Duschkabine ohne Becken und meist ohne Tür (низька душева «кабіна-куточок» без стін, перегородок тощо)». *Walk-in-Dusche* відома мовцям з середини другого десятиліття XXI ст., вживається у висловах

großzügige Walk-in-Duschen, eine geräumige Walk-in-Dusche, eine praktische Walk-in-Dusche.

3. Соціальні медіа/Віртуальне життя: *Clickbait* (*Click-Bait, Klickbait*) – «werbender Webinhalt (реклама на сайті, що змушує користувача переходити на інші сайти для пошуку цікавої інформації або «гарячих» фактів)». Ця лексема вживається у мові з середини другого десятиліття XXI ст., найчастіше у словосполученні *gegen Clickbait vorgehen; Cyber Monday* – «bestimmter Montag zu Ende November/Anfang Dezember, an dem Waren im Onlinehandel mit besonderen Rabatten angeboten werden (певний понеділок у кінці листопада, на початку грудня, коли товари в інтернет-магазинах пропонуються з великими знижками)». Лексема використовується носіями мови з середини другого десятиліття XXI ст. До найуживаніших прикладів належать *am Cyber Monday besondere Rabatte gewähren, der Cyber Monday sorgt für hohe Umsätze.*

4. Суспільство: *MeToo-Bewegung* – «Protestbewegung (рух протесту)». MeToo – хештег (#MeToo (я також)), що став відомий у віртуальному світі з середини жовтня 2017 р., завдяки якому жінки усього світу, що зазнали сексуального насилля, приєднувались до акції у Фейсбуці. Уживається ця лексема у словосполученнях *MeToo-Bewegung gegen sexuelle Übergriffe, die Initiatorinnen der MeToo-Bewegung.* До синонімічного ряду належать словосполучення *MeToo-Kampagne, MeToo-initiative; Freundschaft plus* – «Freundschaft mit den Vorzügen (дружба з «привілеями», коли друзі мають один з одним сексуальні стосунки без зобов'язань та певних очікувань)». Уперше лексема з'явилась у 2012 р., а дефініція цього неологізму – 04 листопада 2017р. на сторінках жіночого журналу «freundin.de». Використовується ця одиниця здебільшого у словосполученні *eine Freundschaft plus haben, eingehen, führen.*

5. Їжа. *Zoodles* – «nudelförmig geschnittenes Gemüse (овочі, тонко нарізані у вигляді локшини)». Ця одиниця стала відома з середини другого десятиліття XXI ст., вживається здебільшого у виразах *Zoodles essen, kochen, etw. zu Zoodles schneiden; Clean Eating* – «als gesund geltende, weitgehend z.B. auf Zusatzstoffe bei Nahrungsmitteln oder verarbeitete Lebensmittel verzichtende Ernährungsmethode (здоровий спосіб харчування, без використання додаткових смакових інгредієнтів та без теплової обробки продуктів)». Лексема відома з 2014 р., а її дефініцію вперше використано у газеті *Tiroler Tageszeitung* від 06 вересня 2016 р. Наразі одиниця вживається

у виразах *der neueste Trend: das Clean Eating, den Prinzipien des Clean Eatings entsprechen.*

6. Навколишнє середовище. *Mikroplastik* – «sehr kleine Kunststoffteilchen (маленькі кусочки пластику)». Перше пояснення цієї лексеми зустрічається у 13 номері журналу *Focus*, що вийшов у світ 23 березня 2013 р. Новітня лексема використовується у виразах *Mikroplastik in Gewässern, Produkte ohne Mikroplastik, Mikroplastik finden; Erdüberlastungstag* – «Tag der ökologischen Überschuldung (день екологічної заборгованості, коли їжа, енергія та інше споживаються у кількості більшій, ніж виробляються)». Уперше це слово з'явилося на шпальтах газети у 2015 р., синонімами до нього є *Earth-Overshoot-Day, Welterschöpfungstag.*

7. Одяг. *Destroyed Jeans* – «Jeans im Used Look, die mit Löchern, Rissen und abgewetzten Stellen designt und hergestellt wird (джинси старого, зношеного вигляду, рвані, із дірками тощо)». Ця лексема стала відомою з середини другого десятиріччя XXI ст. та є складовою частиною словосполучень *Destroyed Jeans tragen, modische Destroyed Jeans.* До синонімічного ряду належить *Boysfreindjeans.*

Найчастішими шляхами утворення проаналізованих новітніх одиниць є:

I. Запозичення (англіцизми) (64%): 1) складні слова: *Hoverboard* – «elektrisch betriebenes, schmales Rollbrett ohne Lenkstange (електричний скейтборд)»; *Cronut* – «ringförmiges Gebäckstück aus Blätterteig mit Zuckerglasur (кругле печиво із листового тіста з глазур'ю, назва утворилася від *croissant* та *donut*)»; *listicle* – «listenförmiger Artikel in Print oder Onlinemedien (стаття в різних медіа у вигляді списку, є злиттям *article* та *list*)»; 2) прості слова: *nice* – «gut, nett, schön (добре, гарно)»; *Twerking* – «Tanz (танець стегнами)»; 3) запозичення-аббревіатури: *MOOC (Massive Open Online Course)* – «online abgehaltene, zulassungsfreie und kostenlose Vorlesung mit hohen Teilnehmerzahlen (безкоштовна онлайн-лекція з великою кількістю учасників)».

II. Словотвір (36%): 1) словоскладання: а) німецькі основи: *Schwarmstadt* – «Stadt, in die besonders viele junge Menschen ziehen (місто, що як магніт притягує до себе молодь)»; *Pfandring* – «Halterung an öffentlichen Mülleimern zur Sammlung von Pfandflaschen (засіб для збору пляшок у вигляді кільця на смітєвому контейнері)»; б) запозичення + німецька лексема: *Virtual-Reality-Brille* – «brillenförmiges Gerät, mit dem virtuelle Welten erfahrbar werden (окуляри, завдяки яким потрапляють у віртуальний світ)»; *Reparaturcafé* – «Reparaturwerkstatt (ремонтна майстерня)»; 2) аббревіація: а) *UMA* – «unbegleiteter

minderjähriger Asylsuchender (неповнолітній пошукувач політичного притулку без супроводу)»; *UMF/umF* – «unbegleiteter minderjähriger Flüchtling (неповнолітній біженець без супроводу)»; 3) афіксація на основі запозичення: *twerken* – «mit kreisenden und ruckartigen Bewegungen von Hüften und Gesäß tanzen (сучасний танець, в якому активно залучені сідниці)».

Вивчаючи запозичення, особливу увагу хотілось би звернути на псевдоангліцизми або фіктивні запозичення, що не існують в англійській мові, а є продуктом творчих процесів у німецькій мові та ґрунтуються на словах англійського походження. Згідно з нашим аналізом, новітні лексеми німецької мови налічують 10% псевдоангліцизмів, наприклад: *Candystorm* – «Welle der Zustimmung und Sympathie in sozialen Medien (хвиля підтримки та симпатії у соціальних мережах, утворена за аналогією до *Shitstorm*)»; *Social Freezing* – «Eizellenkonservierung (консервація, заморожування яйцеклітин, творче переосмислення англійського терміну *egg freezing for social reasons*)».

Аналіз функціонального аспекту одиниць дослідження на матеріалі інтернет-газети *Zeit* показав, що починаючи з 2011 р. вони використовуються в німецькій публіцистиці для виконання певних номінативних, синтаксичних та прагматичних функцій. **Номінативна** функція полягає у позначенні реалій та явищ позамовної дійсності, наприклад: *Keine Kohle fürs Kino? Muss nicht sein. Studenten können an vielen Stellen sparen: zum Beispiel mit einer Bahncard, Foodsharing oder dem Internationalen Studentenausweis* [17, 19 червня 2018 р.]; *Im Herbst 2017 machte eine Studie des internationalen Journalistennetzwerks Schlagzeilen: 83 Prozent der 159 Trinkwasserproben, die man in aller Welt eingesammelt hatte, enthielten winzige Plastikteilchen. Aber von Experten wurde die Studie zerrissen: Nicht nur seien die Methoden der Erhebung zu kritisieren, vor allem sei eine Ja/Nein-Antwort auf die Frage nach dem Mikroplastik unsinnig* [17, 09 січня 2019 р.].

Різні за планом вираження новітні лексеми безпосередню формують синтаксичну структуру висловлення, виконуючи здебільшого такі **синтаксичні** функції: 1) підмета, наприклад: *Tiny Houses kannte ich aus dem Internet. Für mich sind die kleinen Häuser, die manchmal aussehen wie Bauwagen, nicht nur kompakte Wohnräume, sondern ein ökologisches und soziales Statement. Sie symbolisieren, was in unserer Gesellschaft gerade schiefläuft: Wohnraum wird immer exklusiver* [17, 20 жовтня 2018 р.]; *Die «umF», wie Sozialarbeiter sagen, stehen deshalb im Fokus,*

nicht erst seit in Würzburg ein junger Pakistaner Zugpassagiere mit einer Axt lebensgefährlich verletzte [17, 16 вересня 2016 р.]; 2) присудка, наприклад: *Ein anderes kulinarisches Mitbringsel ist der Cronut, die legendäre Kreuzung zwischen Donut und Croissant, die der Franzose Dominique Ansel in New York erfand* [17, 03 травня 2015 р.]; 3) додатків різного типу, наприклад: *Bevor Instagram – inzwischen natürlich im Besitz von Facebook – mittelmäßige Handybilder als künstlerisch wertvoll verkaufte, gab es auf der Plattform schon Selfies in allen Formen und Posen. Nebenbei brachte uns Facebook schlimme Trends wie Duckfaces und Planking, und es nahm Millionen unschuldige Haustiere als Geisel* [17, 04 лютого 2014 р.]; *Kann man heute noch bestimmte Schichten identifizieren? Wo arbeiten zum Beispiel jene Menschen, die so entschlossen dem Clean Eating und der Quinoa-Bowl zuneigen?* [17, 10 січня 2018 р.].

Проаналізовані одиниці виконують, перш за все, дві прагматичні функції: 1) оціночну (негативну) функцію, наприклад: *So ganz taugen die Bart und Welpen tragenden Männer von Instagram ohnehin nicht zum Sexobjekt. Ihre Duckfaces und stilisierten Posen beim Spiegelf selfie unterlaufen den urigen und kernigen Eindruck. Im Adaptieren der weiblichen Klischeeposen – den Oberkörper zur Taillenverschlanung leicht eingedreht, unterwürfig in die erhöhte Kamera blickend – geht jede sexuelle Wirkung des behaarten Astralkörpers verloren* [17, 19 січня 2018 р.]; *Clickbait und ähnlicher Spam führen eventuell kurzfristig zu mehr Interaktion, aber es wäre dumm von uns, solche Beiträge absichtlich zu zeigen. Schließlich nutzen Menschen unsere Plattform nicht, um dann derartige Inhalte zu sehen* [17, 25 січня 2019 р.]; 2) функцію привернення уваги, використовуючись у заголовках та підзаголовках статті, наприклад: *Claudia Roths Mini-Comeback. Auf den «Candystorm» folgt die Kür: Auf dem Parteitag bekommt Claudia Roth fast 90 Prozent der Stimmen und bleibt Bundesvorsitzende der Grünen* [17, 17 листопада 2012 р.]; *Ich spiele nicht mit Sehnsüchten. Künstliche Befruchtung und Social Freezing: In den USA entsteht ein neuartiger Kinderwunsch-Konzern. Dessen Gründer Martin Varsavsky überlegt, nach Europa zu expandieren* [17, 04 березня 2018 р.].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, проведене дослідження показало, що завдяки постійному утворенню нових лексем словниковий склад німецької мови поповнюється значною кількістю неологізмів. Новітні лексеми позначають реалії, події, явища у різних сферах життя людини (житло, соціальні медіа, їжа, навколишнє середовище та ін.), утворюючись

шляхом словотвору, запозичення тощо. 10% неологізмів є псевдоангліцизмами. Найбільша кількість неологізмів (94%) є власне неологізмами, а незначна кількість одиниць (6%) є новими значеннями. Новітні лексеми широко вживаються мовцями,

виконуючи номінативні, синтаксичні та прагматичні функції у публіцистиці. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у зіставному вивченні неології німецької, англійської та української мов у другому десятиріччі XXI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кирпиченко О. Е. Інновації у словниковому складі німецької мови. *Держава та регіони. Серія «Гуманітарні науки»*. 2016. № 1–2. С. 26–30.
2. Розен Е. В. На пороге XXI века. Новые слова и словосочетания в немецком языке. Москва: Менеджер, 2000. С. 192.
3. Слаба О.В. Актуальні проблеми розвитку неологічної лексики в сучасній німецькій мові. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія*. Київ, 2014. Вип. 29. С. 110–114.
4. Устінова В.О. *Лінгвістичні фактори* появи неологізмів у сучасній німецькій мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. Одеса, 2015. № 15 том 2. С. 154–156.
5. Ширяєва О. *Оказіоналізм* у художньому тексті: лінгвальний статус та головні ознаки (на матеріалі роману Г. Мюллер «Гойдалка дихання»). *ІНОЗЕМНА ФІЛОЛОГІЯ*. Львів, 2014. Вип. 127. Ч. 1. С. 103–109.
6. Bussmann H. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 2., völlig neu bearb. Aufl. Stuttgart: Kröner, 1990. S. 904.
7. Duden 1. Rechtschreibung: Das umfassende Standardwerk auf der Grundlage der amtlichen Regeln. 27. Aufl. Berlin: Duden, 2017. S. 1264.
8. Elsen H. *Neologismen: Formen und Funktionen neuer Wörter in verschiedenen Varietäten des Deutschen*. 2. überarb. Auflage. Tübingen: Narr, 2011. S. 350.
9. Gierz J. Das Institut für Deutsche Sprache nennt 51 neue Wörter. URL: https://www.pnp.de/nachrichten/kultur/kultur/3192749_Das-Institut-fuer-Deutsche-Sprache-nennt-51-neue-Woerter.html
10. Herberg D., M. Kinne. *Neologismen*. Heidelberg: Groos, 1998. S. 48.
11. Herberg D., M. Kinne, D. Steffens. *Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahre im Deutschen*. Berlin / New York: de Gruyter, 2004. S. 399.
12. Kovbasyuk L. Deutsche phraseologische Neologismen (am Beispiel der Null- und Zehnerjahre). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. Херсон, 2018. Випуск 34. Том 2. С. 125–129.
13. Kovbasyuk L. Entwicklungen im Deutschen Lexikon: entfremden, Hygge, Selfiestick und pixelig. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. Херсон, 2017. Випуск 30. С. 53–58.
14. *Neologismenwörterbuch*. URL: [http:// https://www.owid.de/service/stichwortlisten/neo_neuste](http://https://www.owid.de/service/stichwortlisten/neo_neuste) (дата звернення: 18.02.19).
15. Schippan T. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer, 2002. S. 306.
16. Steffens D. Von «Aquajogging» bis «Zickenalarm». *Neuer Wortschatz im Deutschen seit den 90er Jahren im Spiegel des ersten größeren Neologismenwörterbuches. Der Sprachdienst*. 2007. Jg. 51. № 4. S. 146–159.
17. Zeit. URL <https://www.zeit.de/index> (дата звернення: 27.02.19).

ВПЛИВ СЕКСИЗМУ НА РОЗВИТОК АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ХХ СТОЛІТТІ

THE INFLUENCE OF SEXISM ON THE ENGLISH LANGUAGE DEVELOPMENT IN THE XXTH CENTURY

Конопляник Л.М.,
orcid.org/0000-0002-3244-1965
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики
Національного авіаційного університету

Статтю присвячено дослідженню закордонного досвіду реформування англійської мови наприкінці ХХ століття шляхом спроб подолання сексизму у мові. Автор у статті розглядає проблему андроцентризму та гендерної асиметрії англійської мови, що виникла у ХХ столітті з початком активної діяльності феміністського руху у США, та є актуальною сьогодні. У статті проаналізовано головні ознаки та приклади гендерної асиметрії в англійській мові, що принижують гідність особистості за статевою ознакою, та продемонстровано варіанти гендерно-нейтральної мови.

Ключові слова: сексизм, мовний сексизм, англійська мова, гендерна асиметрія, гендерно-нейтральна мова, політкоректність, гендерні стереотипи.

Статья посвящена исследованию зарубежного опыта реформирования английского языка в конце ХХ века путем попыток преодоления сексизма в языке. Автор в статье рассматривает проблему андроцентризма и гендерной асимметрии английского языка, которая возникла в ХХ веке с началом активной деятельности феминистского движения в США, и которая по-прежнему актуальна сегодня. В статье проанализированы главные признаки и примеры гендерной асимметрии в английском языке, которые унижают достоинство личности по половому признаку, а также продемонстрированы варианты гендерно-нейтрального языка.

Ключевые слова: сексизм, языковой сексизм, английский язык, гендерная асимметрия, гендерно-нейтральный язык, политкорректность, гендерные стереотипы.

The article is devoted to the study of the foreign experience of reforming the English language at the end of the XXth century through attempts to eliminate sexism from the language. The author considers the problem of androcentrism and gender asymmetry of the English language that arose in the XXth century with the onset of active activity of the feminist movement in the USA and is relevant today. The main features and examples of gender asymmetry in the English language, disparaging the merit of a person by gender, are analyzed, and variants of a gender-neutral language are demonstrated as well.

Key words: sexism, sexist language, gender asymmetry, gender-neutral language, the English language, political correctness, gender stereotypes.

Постановка проблеми. Мовознавство завжди приділяло значну увагу лінгвістичним змінам, які відбуваються під впливом соціальних та культурних чинників, оскільки будь-яка мова неподільно пов'язана з культурою та традиціями її носіїв. Гендерні дослідження зосереджені передусім на культурних та соціальних факторах, що визначають ставлення суспільства до чоловіків і жінок, поведінці індивідуумів залежно від належності до певної статі, стереотипних уявленнях про жіночі та чоловічі якості.

ХХ століття стало свідком сильного феміністського руху у Сполучених Штатах з його віддзеркаленням у всьому англослов'янському світі. Цей рух ґрунтувався на уявленні про те, що жінки позбавлені рівності з чоловіками. Англійські активістки у Великій Британії та США вимагали, щоб їм надали такий же статус, як і у чоловіків не лише у питаннях суспільних відносин, але й у питаннях використання мови.

Можемо зазначити, що питання про рівноправність чоловічої та жіночої статі у мовній реалізації виникло ще у 60-х роках ХХ століття, а інтенсивний розвиток гендерних досліджень у лінгвістиці припав на останню чверть ХХ століття, що було пов'язано зі зміною наукової парадигми у гуманітарних науках та появою нового напрямку у мовознавстві – гендерної лінгвістики. Англійська мова, як одна з мов, що найбільш динамічно розвивається, зазнала значних змін у цей період, які визначались змінами у суспільній сфері. З того часу в англійській мові з'явилися такі слова та словосполучення: «sexism» («сексизм»), «sexist language» («мовний сексизм»), «gender inequality» («гендерна нерівність»), «sex discrimination» («дискримінація за статтю») або «gender discrimination» («гендерна дискримінація»), «gender-neutral language» («гендерно-нейтральна мова»), «political correctness» («політкоректність») тощо.

Мовний сексизм (або гендерна асиметрія у мові) часто зображає чоловіче домінування в різних сферах життя людини, яке зумовлене переконаннями, згідно з якими чоловік – це першооснова, а жінка – вторинна. Відповідно до усталених стереотипів, чоловіку зазвичай відводиться роль лідера та керівника (наприклад, *rector*, *captain* і відсутність їх жіночих корелятивів), а жінці – роль продовжувачки роду та хранительки домашнього вогнища. Хоча слід зазначити, що існують також випадки вираження домінування жінок, проте це назви в основному жіночих професій (наприклад, «*nursemaid*»).

Проблема сексизму стала особливо гострою у тих культурах, де мова має дві чи три категорії роду. У мовах, які не мають морфологічної категорії роду, проблема сексизму, на перший погляд, не повинна існувати. Проте слід зазначити, що більшість сучасних робіт з питань гендерної нерівності в цілому і гендерної нерівності у мові, а також основи гендерної лінгвістики виникли у США, і англійська мова, яка не має граматичної категорії роду, також зазнала значних змін, пов'язаних з фемінізацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою гендерних досліджень в лінгвістиці займалися як закордонні (М. Баррет, Дж.Т. Вуд, А. Григорян, Дж. Коутс, Дж. Корбетт, К. Міллер, С.Мілз, Дж.Паркс, М. Робертон, Дж. Сазерленд, К. Свіфт, Д. Таннен та інші), так і вітчизняні науковці (М. Альчук, О. Бессонова, А. Васіна, А. Волобуєва, О. Горошко, Г. Емірсуїнова, А. Кириліна, О. Кісь, В. П'яст, Л. Синельникова та інші). Зокрема, О. Кісь, К. Левченко, Ю. Маслова, Л. Шутова присвятили свої праці дослідженню проблеми сексизму в українській мові (зокрема, мові українських ЗМІ), а С. Гришак, А. Мартинюк, А. Шаповалова, Дж. Паркс, М. Робертон – в англійській мові.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження явища сексизму або гендерної асиметрії в англійській мові та його впливу на розвиток англійської мови наприкінці ХХ століття. Реалізація даної мети вимагає виконання таких завдань:

- розглянути прояви сексизму в англійській мові на прикладі використання гендерно-специфічних займенників, отожднення понять «людина» і «чоловік», гендерно-специфічних назв професій, вживання пов'язаних з сімейним станом звернень, використання слів, що відбивають гендерні стереотипи;

- проаналізувати можливі способи усунення сексизму в мові та продемонструвати як це вплинуло на розвиток сучасної англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, визначимо поняття «сексизм», «мовний сексизм» та «гендерна асиметрія». Словник гендерних термінів визначає поняття «сексизм» як «ідеологія та практика дискримінації людей за ознакою статі» [5, с. 67]. О. Чистяк найбільш точним вважає визначення, за яким сексизм – це стереотипні оцінка, судження та упередження, надання переваги чи ігнорування, або дискримінація однієї особи іншою на основі статевої приналежності [4, с. 204-205].

Оскільки термін «сексизм» визначається як дискримінація (припущення) особи за ознакою статі [4, с. 204], то термін «мовний сексизм» характеризується дискримінацією за статевою ознакою у мові. За словником термінів міжкультурної комунікації «мовний сексизм – це дискримінаційна практика стосовно статі, що відбивається у мові» [3, с. 358]. Визначення А. Васіної доповнює попереднє формулювання поняття, згідно з яким сексизм позначає структури мови, що відбивають дискримінацію за ознакою статі: мова не лише антропоцентрична (орієнтована на людину), але й андроцентрична (орієнтована на чоловіка) – в ній зафіксована передусім чоловіча суб'єктність, чоловіча картина світу, а жінкам відводяться другорядна роль і статус об'єкта [1, с. 86].

У роботах Дж. Паркса та М. Робертсона «мовний сексизм» визначається як «слова, фрази та вирази, які надмірно розрізняють людей за ознакою статі або виключають, зменшують значення чи вульгаризують позначення осіб будь-якої статі (переважно жіночої)» [8, с. 455].

На думку А. Кириліної, а услід за нею й А. Васіної, поняття «сексизм» у мові можна замінити на більш нейтральний термін «гендерна асиметрія», під яким розуміють «зображення осіб чоловічої та жіночої статі та статево-рольових стереотипів у мові», оскільки термін «сексизм» передбачає наче навмисну дискримінацію навіть при відсутності такого наміру у мові [1, с. 86]. Словник термінів міжкультурної комунікації під гендерною асиметрією у мові (андроцентризмом мови) розуміє відбиту у мові дискримінацію за ознакою статі [3, с. 73].

Загалом 1970-і роки були періодом активних гендерних перетворень у мовній політиці та практиці США. В цей час урядові установи, бізнес-структури, навчальні заклади вносили зміни до своєї ділової документації, щоб додати лексику, що стосується як чоловіків, так і жінок. Різноманітні комітети діагностували підручники, газети та журнали на наявність гендерно-проблемних мовних моделей. На цій основі

складалися списки типових андроцентричних (сексистських) штампів і пропонувались гендерно-нейтральні варіанти [9]. Популярна серія книжок про відомих людей у науці та техніці, яка відома протягом 65 років як «American Men of Science» («Американці в науці»), була перейменована на «American Men and Women in Science» («Американці й американки в науці»). Також вносились корективи у назви посад, вчених звань та нагород. Так, національний конкурс «Man of the Year» («Людина року») було перейменовано на «Person of the Year».

Активізація інтересу до цієї проблеми в академічному середовищі вимагала змін у навчальному процесі і адмініструванні університетів, де спеціально сформовані комітети та робочі групи розробляли правила корпоративної «політики рівних можливостей». За їхньою ініціативою проводилась гендерна експертиза мови та назв навчальних курсів, підручників, посібників та університетської документації. В середині 1970-х років, після масової дискусії проблеми мовного сексизму у пресі та академічному середовищі, постало питання про необхідність внесення положення про гендерно-коректну мову в статутах та кодексах професійних асоціацій, об'єднань та спілок.

Сьогодні більшість видавництв США приймають рукописи лише за умови, що вони не мають андроцентричних мовних штампів. А керівництво відомих американських газет the New York Times та Washington Post надає своїм працівникам пам'ятки-нагадування про недопустимість сексистської мови у публікаціях.

Ознаками гендерної асиметрії, які фіксувались на різних рівнях англійської мови та доводили існування сексистських тенденцій по відношенню до жінок, і які намагались подолати у кінці ХХ століття, є:

- 1) отождолення понять «людина» і «чоловік» в англійському слові «man»;
- 2) використання гендерно-специфічного займенника «he»;
- 3) використання гендерно-специфічних назв професій та лексичних асиметрій;
- 4) використання звертань, пов'язаних з сімейним станом (Miss, Mrs);
- 5) використання слів, що відбивають гендерні стереотипи.

Дослідимо перший аспект, а саме розгляд прояву сексизму при використанні гендерно-специфічного займенника «he» і проаналізуємо способи його заміни, запропоновані ще наприкінці ХХ століття.

Оскільки у граматиці англійської мови відсутній займенник третьої особи однини, який був би гендерно-нейтральним, це викликало одну з проблем гендерної асиметрії у мові, а саме використання гендерно-специфічного займенника «he» як узагальнюваного займенника для позначення осіб будь-якої статі. Це можна прослідити у багатьох джерелах, які з'явилися до зародження феміністського руху у ХХ столітті:

«The words selected for inclusion in this volume are those that the foreign student of English is likely to meet in his studies up to the time when he enters a university. After this he will probably need a dictionary with a larger vocabulary for reading purposes, though for writing English he will continue to find this volume useful» (A. Hornby «The Advanced Learners Dictionary of Current English» (1948)).

Дж. Редферн запропонувала декілька способів розв'язання цієї проблеми:

- 1) уникати використання займенника «he», перефразовуючи речення;
- 2) використовувати іменники та займенники у множині, якщо вони не змінюють зміст речення;
- 3) використовувати займенники першої та другої особи;
- 4) використовувати подвійні займенники s/he, he or she, he/she, him and her;
- 5) використовувати артиклі замість присвійного займенника;
- 6) використовувати пасивний стан [9].

Розглянемо приклади цих рішень.

1. «No one can be elected to be a judge after the age of 65» (замість притаманного раніше «No one can be elected to be a judge after he has reached the age of 65»)

2. «The persons elected under subsection (1b) hold office until others are elected to replace them, at the first quarterly meeting of the next year or until they are removed from office or vacate it under the by-laws of the corporation»

3. «You should take your completed registration form to the clerk's window and pay your license fee» (замість «The driver should take his completed registration form to the clerk's window and pay his license fee»)

4. «Employee understands that he/she will acquire confidential information of business value to the Company during the course of his/her employment. Employee hereby agrees not to divulge such confidential information to any other party, or to use such information for his/her own profit except in performance of employment activities beneficial to the Company. ...»

5. «*If a notice has been requested under paragraph 1, but the Commissioner receives no such notice, the Commissioner shall so advise the complainant in the report under subsection. ...*» (замість «*his report*»).

6. «*The budget must be submitted by the department chair by March 1st*» (замість «*The department chair must submit his budget by March 1st*»).

У діловому англomовному дискурсі, який ми досліджували, однією з найбільш поширених є форма «*he or she*», але така заміна може бути стилістично недобррозвучною, а форми «*s/he*», «*he/she*» притаманні лише писемному мовленню. Проте постійне написання «*he or she*», «*he/she*», «*s/he*» суперечить принципу мовної економії і речення здаються незграбними. Більш того незрозуміла правильна вимова «*he/she*», «*s/he*».

Оскільки було багато проблем при необхідності вживати ці займенники у реченні, то ще одним варіантом стало використання займенника «*they*» у множині з відповідним іменником у множині. Крім того, було дозволено вживати особовий займенник третьої особи множини «*they*» стосовно підмета в однині, що зафіксовано в Oxford English Dictionary, American Heritage College Dictionary, Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, наприклад: «*Every taxpayer shall file their tax return no later than April 30 of the year following the year in which they earned the income on which they are paying taxes.*» А у Cambridge Grammar of the English Language стверджується, що така форма звична і стилістично-нейтральна стосовно підмета в однині, який виражено лише словами «*every*», «*everybody*», «*somebody*», «*anybody*», «*anyone*», «*no one*»: «*Every person has rights under the law, but they don't often know them.*»

Проте попри визнання форми «*they*», вона може сприйматися як порушення загальних мовних норм, оскільки відсутня погодженість між суб'єктом та займенником у числі. Тому у працях закордонних та вітчизняних лінгвістів не вщухають дискусії щодо використання займенника «*they*», який би вживався в однині та був би гендерно нейтральним. Проте, на нашу думку, найбільш вдалим варіантом стало перефразування, у тому числі з використанням множини іменників і займенників та пасивних конструкцій.

Іншими аспектами гендерної нерівності в англійській мові, які намагались подолати ще наприкінці ХХ століття, було ототожнення понять «людина» і «чоловік» в англійському слові «*man*», використання гендерно-специфічних назв професій та лексичних асиметрій, звертань, пов'язаних з сімейним станом, та слів, що відбивають гендерні стереотипи.

Багатьом європейським мовам в певній мірі властивий андроцентризм, найяскравішим прикладом якого є ототожнення поняття «людина» і «чоловік» (*man* – в англійській мові, *homme* – у французькій мові та *mann* – в німецькій мові). Як відомо, мова неодмінно показує всі явища, що відбуваються у суспільстві. Не стало винятком і чоловіче домінування у всіх його аспектах (нерівноправність жінок, обмежена сфера діяльності жінок та інше). Проте саме англійська мова в силу свого загальносвітового впливу найбільше піддалася критиці, оскільки більшість налаштованих по-феміністськи американських лінгвістів вважають англійську мову не тільки антропоцентричною, але й андроцентричною.

Одним з постулатів борців з сексизмом у мовній системі стало завдання зміщення чоловіка з домінуючої позиції та усунення проблеми невидимості жінки у мові. Відзначимо, що в англійській мові для позначення професій часто використовувались і подекуди продовжують використовуватись лексеми, утворені за моделлю «основа слова + *man*» (*congressman, salesman, policeman*), або які мають суфікс *-er/or* (*professor, teacher, manager, doctor, actor*). Хоча лінгвісти зазначають, що в англійській мові відсутня граматична категорія роду, однак зазначені групи слів вказують на приналежність особи до чоловічої статі. Це пояснюється тим, що деякі слова, що закінчуються на *-er /or* мають відповідні суфікси жіночого роду *-ess, -ine*: *actor – actress, waiter – waitress, hero – heroine, master – mistress, governor – governess*. Гендерно-марковані іменники жіночого роду з цими суфіксами становлять собою похідні від іменників чоловічого роду. Такий вид словотворення говорить про те, що жінки походять від чоловіків, тому додавання жіночих суфіксів до чоловічих іменників не лише змінює рід слова, але й часто додає значення тривіальності, меншого значення та статусу. Тому, на думку Х. Гимея, така форма теж може вважатись своєрідною мовною дискримінацією щодо жінок [7, с. 333].

Найменування осіб у сфері професійної діяльності – найчисленніший шар лексики англійської мови, який постійно і динамічно розвивається. Цей лексичний пласт безпосередньо пов'язаний з процесами та явищами соціального життя носіїв мови, які надають певний вплив на його формування та розвиток. У сучасному світі жінки залучаються до традиційно чоловічих сфер діяльності й нарівні з чоловіками активно займаються політикою та бізнесом, роблять наукові відкриття, освоюють традиційно «чоловічі» професії.

Тому ще наприкінці ХХ століття виникла необхідність створити відповідні терміни для жінок або перетворити назви професій, що вже існують на гендерно-нейтральні. Сьогодні цей процес продовжується, оскільки жінки відстоюють свої права займатися чоловічими справами, обіймаючи посади військових та офіцерів поліції, хірургів, адвокатів та стаючи президентами та прем'єр-міністрами.

В результаті цих процесів спочатку з'явилися лексеми зі складовою *woman* на позначення професій жінок (так звана специфікація), які функціонували у парі з професіями, що існують: *businessman – businesswoman, chairman – chairwoman, congressman – congresswoman, policeman – policewoman, postman – postwoman, salesman – saleswoman, spokesman – spokeswoman*. Проте такі трансформації мали значний недолік: у формі множини при сукупності людей обох статей зберігався варіант чоловічого роду (наприклад, *chairmen*), що не розв'язувало проблему гендерної нерівності. Це пояснювалось тим, що збірний іменник «люди» («*men*») дискримінує жінку, оскільки він також перекладається як «чоловіки».

На думку А. Григоряна, однією з головних особливостей гендерної маркованості іменників в англійській мові є похідність іменників для позначення жінок від відповідних іменників чоловічого роду. А гендерне маркування іменників для позначення чоловіків сприймається як порушення норми або як щось незвичне [2, с. 35].

Для досягнення політкоректності в англійській мові на рівні інструкцій та рекомендацій стали послідовно виводити з ужитку професіоналізми, утворені шляхом складання основ, що містять в собі лексеми «*man*» або «*woman*». З метою уникнення гендерних суперечностей, пропонувалось замінити назви професій, які мають формальний показник статі та лексему «*man*», на гендерно-нейтральні заміники. Широкого вжитку отримали лексеми, які взагалі не містили інформацію про належність до певної статі (нейтралізація термінів). Бюро перепису населення США з метою уникнення сексизму також внесло зміни до термінології професій: 51 назву професій з 441 було змінено, зокрема: «*flight attendant*» (замість «*steward*»/«*stewardess*»), «*firefighter*» (замість «*fireman*»), «*newspapers carrier*» (замість «*newsboy*»), «*private household cleaners*» (замість «*maids and servants*»), «*rail vehicle operator*» (замість «*motorman*») та інші [6].

Традиційні форми «*steward*»/«*stewardess*» були замінені на гендерно-нейтральний термін «*flight attendant*», який набув поширення ще в

1975 році й зараз активно застосовується в авіаційному дискурсі. Серед інших прикладів слів, які вже рекомендовано до вживання, та які вже знайшли широке застосування у сучасній мові, наведемо такі терміни: «*business person*» замість «*businessman*», «*chairperson*», «*moderator*» замість «*chairman*», «*police officer*» замість «*policeman*», «*congress member*», «*member of Congress*», «*legislator*» або «*U.S. Representative*» замість «*congressman*», «*mail courier*» замість «*mailman*», «*postal worker*» замість «*postman*», «*workforce*», «*personnel*», «*the staff*», «*the workers*» замість «*manpower*» та інші [11].

Проте слід зазначити, що процес усунення лексеми «*man*» не припиняється і нині. Так, у вересні 2017 року декан Єльського університету Марвін Чун зробив офіційну заяву на сайті університету, запропонувавши замінити терміни «*freshman*» («студент(ка) першого курсу») та «*upperclassman*» («студент(ка) старших курсів»), які мають у своєму складі лексему «*man*» гендерно-нейтральними «*first-year student*» та «*upper-level student*» у нормативних документах університету. Ці зміни були відбиті у «Положенні про атестацію випускників освітнього ступеня «Бакалавр» Єльського університету («*Undergraduate Regulations*») та іншій документації університету [10].

Всі новоутворені англійські терміни для найменування осіб жіночої статі у сфері професійної діяльності можна класифікувати на 3 групи за способом творення:

1) Група слів, що містить у своєму складі нейтральну до статі людини лексему «*person*»: «*salesperson*» та «*spokesperson*». Множина цих іменників утворюється за допомогою морфем «*people*», яка коректна щодо людей як чоловічої, так і жіночої статі: *salespeople*.

2) Група слів, в яких відбувається заміна лексеми «*man*» на іншу лексему, що не має гендерного маркування: «*business executive*» замість «*businessman*», «*mail carrier*» замість «*postman*», «*camera operator*» замість «*cameraman*», «*astronaut*» замість «*spaceman*», «*access controller*» замість «*doorman*».

3) Група слів, які є новою словоформою без вказівки на стать людини: «*flight attendant*» замість «*steward*» та «*stewardess*», «*headteacher*» або «*principal*» замість «*headmaster*» та «*headmistress*». У цих словах головна увага приділяється вже професійній приналежності працівника, а не статі. Крім того, гендерно-нейтральні слова сприяли підвищенню статусу жінки та професійного статусу будь-якої людини з оглядом на відсутність вказівок на стать.

Таким чином, аналіз лексики для номінації осіб жіночої статі показує, що мовна система не статична, і залучення жінки у всі сфери професійної діяльності призводить до об'єктивної необхідності робити її (жінку) помітною у мовному плані, надати найменування її діяльності в угодах, класифікаторах професій, іншій юридичній документації та у професійно-побутовому спілкуванні.

Висновки. Таким чином, мовний сексизм є дуже важливим питанням, що потребує обговорення, і якому багато країн світу надають великого значення ще з середини ХХ століття. За природою мовний сексизм тісно пов'язаний з явищем гендерної дискримінації. Мова – це не

лише дзеркало, що зображує соціальну реальність, але й інструмент для уточнення соціальної структури, тому саме в ній ми відразу спостерігаємо відповідні зміни. Сучасні люди, які розмовляють англійською мовою, відчувають гостру потребу у нових способах розв'язання проблеми статі у англійській мові. Поступове усунення проявів сексизму в англійській мові було викликано соціальними змінами ще у ХХ столітті та відбувається і сьогодні, оскільки повне усунення можна досягти лише тоді, коли жінки та чоловіки володітимуть дійсно рівним статусом, мовні норми повністю відповідатимуть культурним уявленням сучасних людей, будуть знищені сексистські концепції та поліпшений статус жінок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васина А.В. Сексизм или гендерная асимметрия в языке (на материале английского языка). *Культура народов Причерноморья*. 2006. № 76. С. 85–88. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/14066>. (дата звернення: 07.03.2019).
2. Григорян А.А. О гендерной маркированности имен существительных в современном английском языке. *Гендер: язык, культура, коммуникация*. Москва, 2001. С. 35–36.
3. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И.Н. Жукова, М.Г. Лебедько, З.Г. Прошина: под ред. М.Г. Лебедько, З.Г. Прошиной. Москва: Наука, 2013. 632 с.
4. Чистяк О.О. Мовна дискримінація: синтаксичний аспект (на матеріалі німецького та українського художніх дискурсів). *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Вип. 20. Острог, 2011. С. 204–210.
5. Шутова Л.И. Украинский язык на пути к гендерной толерантности. *GISAP. Philological sciences*. 2014. № 3. С. 67–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/phs_2014_3_18 (дата звернення: 07.03.2019).
6. American Psychological Association, Publication Manual Task Force. Guidelines for Non-sexist Language in APA Journals. *American Psychologist*, 32(6), 1977. P. 487–494. URL: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.32.6.487>.
7. He Guimei. An Analysis of Sexism in English. *Journal of Language Teaching and Research*. Vol. 1, No. 3, 2010. P. 332–335. URL: <http://doi:10.4304/jltr.1.3.332-335>.
8. Parks, J. B., Robertson, M. A. Influence of Age, gender, and context on attitudes toward sexist/nonsexist language: Is sport a special case? *Sex Roles*, 38, 1998. P. 477–494.
9. Redfern, Jenny R. Gender Fair Language. URL: <https://www.cyut.edu.tw/~lhli/rmtw/A10.pdf> (дата звернення: 07.03.2019).
10. Snively, Ian. *Yale Ditches 'Freshman' for Gender-Neutral Term*. 2017. URL: <http://dailysignal.com/2017/09/18/yale-ditches-freshman-for-gender-neutral-term> (дата звернення: 07.03.2019).
11. Warren V.L. Guidelines for Non-Sexist Use of Language. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association in February 1986*. Vol. 59. № 76. P. 471–482.

ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОВІДНОШЕНЬ МІЖ ПОНЯТТЯМИ «КАРТИНА СВІТУ»
ТА «ЛІНГВОКОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ»

THE DIALECTICS OF THE INTERRELATION BETWEEN THE CONCEPTS
"WORLD VIEW" AND "LINGUOCOGNITIVE MODELING"

Кременева Т.В.,

orcid.org/0000-0002-1933-900X

аспірант кафедри германських мов

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті досліджуються феномени «картина світу» та «лінгвокогнітивне моделювання». У статті порівняння здійснюється із метою висвітлення розбіжностей щодо цих широко вживаних у сучасній лінгвістичній науці понять. Увагу статті сфокусовано на семантичній розгалуженості та смисловій багатозаровості визначених термінів, що дозволяє простежити певні смислові перехрещення та визначити характер їхньої взаємозалежності. Релевантність понять проявляється в процесі формування мислення окремого народу або професійної групи.

Ключові слова: картина світу, лінгвокогнітивне моделювання, модель, мова, ментальність.

В статье исследуются феномены «картина мира» и «лингвокогнитивное моделирование». В статье сравнение производится с целью освещения разногласий по поводу этих широко применяемых в современной лингвистической науке понятий. Внимание статьи сфокусировано на семантической разветвленности и смысловой многослойности определенных терминов, что позволяет проследить определенные смысловые пересечения и определить характер их взаимообусловленности. Актуальность понятий проявляется в процессе формирования мышления отдельного народа или профессиональной группы.

Ключевые слова: картина мира, лингвокогнитивное моделирование, модель, язык, ментальность.

The article deals with the phenomena of "world view" and "linguo cognitive modeling". The comparison is carried out in order to highlight controversies of these widely used concepts in modern linguistic science. The attention is focused on the semantic complexity and semantic multilayer definition of terms. It allows us to trace certain semantic intersection and determine the nature of their intersectionality. The relevance of the concepts is manifested in the process of forming the thinking of an individual person or a professional group.

Key words: world view, linguo cognitive modeling, model, language, mentality.

Постановка проблеми. З технологічним розвитком у суспільстві зростає роль інформаційної взаємодії, яка зумовлена мовленнєвою діяльністю людини. Пізнання навколишнього світу є поштовхом до накопичення необхідних знань та досвіду в повсякденному житті. Засобом формування знань про світ виступає мова як засіб зображення культури, менталітету, традицій та світобачення певного народу чи професійної групи. Процеси пізнання сприяють формуванню мовної картини світу, яка має вплив на людську свідомість та поведінку. В працях вчених поведінка об'єкту передбачається лінгвістичними моделями, які є засобами представлення та передачі інформації у свідомості людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Увага на поняття «мовна картина світу» та роль людини, мови та зовнішнього світу в її побудові сфокусована в роботах таких вітчизняних та закордонних дослідників, як І.В. Соловйової, С.Г. Полубелова, С.А. Песіної, Н.Н. Гончарової, Р.Ю. Рахматуліна та інших. Виокремлення спільних та відмінних ознак понять «картина світу», «мовна картина світу» та «концептуальна картина

світу» залишаються предметом дискусій в дослідженнях багатьох вітчизняних вчених. Проблема лінгвокогнітивного моделювання висвітлена в працях А.Є. Гусева, Н.А. Мішанкіної, І.П. Біскуб та Т.А. Фесенко.

Постановка завдання. Недостатнє вивчення співвідношення понять «картина світу» та «лінгвокогнітивне моделювання» ускладнює процес отримання знань та досвіду людиною з навколишнього середовища. Метою статті є встановлення спільних та відмінних рис дефініцій. Відповідно до мети ставляться такі завдання:

- розглянути поняття «картина світу» та основні її види;
- проаналізувати поняття «лінгвокогнітивне моделювання» та види моделей;
- встановити спільні та відмінні характеристики «картини світу» та «лінгвокогнітивного моделювання» для подальшого розмежування понять.

Об'єктом дослідження виступають «картина світу» та «лінгвокогнітивне моделювання», а предметом вивчення є спільні та відмінні властивості понять.

Виклад основного матеріалу. Термін «картина світу» вперше з'явився в галузі науки, яка займалася вивченням фізичних явищ на початку ХХ ст. та трактувався як спосіб зображення реального світу. Пізніше він став об'єктом дослідження в лінгвістиці, зокрема в когнітивістиці.

Численні праці вчених породили різні визначення терміну. Картина світу виражає «специфіку людини та її буття, взаємовідносини зі світом та умови існування в ньому» [3, с. 5]. Зображення світу у свідомості дає змогу отримати нові знання для адаптації в суспільстві.

Поняття «картина світу» має комплексний характер та включає «три основні компоненти: світогляд, світосприйняття та світобачення» [12, с. 3]. Інтерація з навколишнім світом формує в психіці людини певне бачення світу. Створені образи та відчуття зумовлюють людське ставлення до світу. Результатом процесу є поява мислення, яке визначає поведінку та дії людини.

Тлумачення картини світу як структурованого елементу зовнішнього світу дозволила «виявити ізоморфізм з дійсністю» [9, с. 116]. На відміну від уявлення про взаємну однозначність між внутрішнім уявленням та зовнішнім світом існують суперечливі підходи до тлумачення терміну, які розглядають людину лише як засіб пізнання. Людська уява та фантазія, а не навколишній світ беруть участь у створенні картини світу.

Аналіз попередніх дефініцій дає змогу висунути гіпотезу про неможливість створення картини світу без освоєння навколишнього світу. Людська пізнавальна діяльність внаслідок отриманої інформації з навколишнього світу є обов'язковою умовою для побудови картини світу.

Кожна картина світу має власну будову, однак всі вони забезпечують пізнання світу на основі отриманих знань та, як вважають дослідники з цього питання, «мають знаковий характер» [12, с. 5-6]. В залежності від змісту інформації розрізняють наївну та наукову картину світу.

Побудова наївної картини світу відбувається «при інтерпретації людиною навколишньої дійсності на основі знань, уявлень та асоціацій про світ» [15, с. 232]. Вона фіксує щоденне накопичення знань та досвіду з повсякденного життя. Базові навички та знання дають змогу людині пристосуватися до життєвих умов задля виживання у світі.

Наукова картина світу включає картини світу окремих наук та закріплює знання «предметів специфічної сфери в полі зору науки» [13, с. 167]. Сюди входять наукові відкриття, теорії та гіпотези, які сприяють пізнанню світу та визначенню

місця людини в ньому. Кількість наукових картин світу взаємопов'язана з розвитком науки та наукових досліджень в процесі пізнання дійсності (фізична картина світу, хімічна картина світу).

Носіями картини світу виступає мовна особистість (людина), етнічна група та соціальна або професійна спільнота, які дозволяють класифікувати індивідуальну, національну та субкультурну картину світу.

Індивідуальна картина світу зображує уявлення про світ за допомогою «окремих образів, які закладені з дитинства в мисленні окремого індивіда» [7, с. 135]. При осмисленні власного життєвого шляху проходить процес становлення індивідуальної картини світу, яка фіксує власні думки та переживання індивіда.

Національна картина світу є «зображенням колективної свідомості певного етносу зовнішнього світу в процесі свого історичного розвитку одночасно з пізнанням світу» [12, с. 6]. Основна функція полягає у виявленні мисленнєвої та поведінкової діяльності народу в стереотипних ситуаціях. Своє вираження вона знаходить в приказках, прислів'ях та судженнях, які становлять пареміологічний фонд етносу. Зображена в письмових джерелах ментальність народу закріплюється в пареміологічній картині світу, яка є частиною національної картини світу.

Субкультурна картина світу властива соціальним та професійним групам людей, де пізнавальний процес активізується при виконанні спільної роботи або при знаходженні спільних інтересів (картина світу молодіжних субкультур, картина світу армійської субкультури, картина світу в субкультурі геймерів і так далі). В певній групі формується специфічна картина світу, яка є незрозумілою та недоступною для інших.

За елементами картини світу, які слугують засобом перероблення інформації про світ та людину можна виокремити мовну, концептуальну та когнітивну картину світу.

В побудові мовної картини світу (далі – МКС) залучені два фактори. Це – мова як «економний засіб отримання, накопичення та узагальнення інформації» та мова як «унікальний механізм збереження та передачі колективної пам'яті» [11, с. 357]. Пізнання людиною себе, суспільства та світу дозволяє виявити приналежність до певної етнічної групи. Мова містить інформацію про ментальність народу з репрезентацією її характеру, звичок та традицій. Людина пізнає світ «через форми рідної мови, її семантику та граматику, які мають вплив на формування людської свідомості та поведінки» [11, с. 359].

Знання про світ становлять ядро мовної картини світу, знаходячи зображення в лексиці, фразеології та граматиці мови. Лексика є рушійною силою в створенні та визначенні характеру МКС. На появу слів та словосполучень в мові впливає життя суспільства. Зі зміною життєвих умов народу переживає видозміни лексичний фонд мови. Зображення МКС постійних перемін в навколишньому світі дозволяє зробити висновки про її гнучкість, рухливість та непостійність. Участь слів та словосполучень в побудові мовної картини світу свідчить про наявність семантичних полів та фрагментарність.

Сучасним дослідженням лінгвістів притаманна теорія про підсистемність мовної картини світу, яка виступає частиною концептуальної картини світу (далі – ККС). В концептуальній картині світу втілені не лише «поняття про сукупність реалій довкілля», але й «система смислів», що втілюються у ці реалії через «слово-знак» та «слово-концепт» [6, с. 52]. Елементами ККС виступають поняття або концепти, в утворенні яких відіграє роль мовна діяльність.

Взаємозв'язок мовної та концептуальної картин світу зображується в словах та словосполученнях. Мовні одиниці «зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, що розширюють семантичне поле того чи іншого мовного знака» [6, с. 51]. Концептуальна картина світу збагачує лексичний фонд мовної картини. В створенні концептів беруть участь вербальні та невербальні типи мислення, до яких відносяться «не тільки значення мовних одиниць, але й думки, судження, висновки та оцінки» [5, с. 128]. Концептуальна картина світу багатша за мовну, оскільки в формуванні останньої беруть участь тільки мовні одиниці.

Подібно мовній картині світу ККС допомагає людині пізнавати та формувати власний погляд на світ. Поява мовної картини світу відбувається за участю мовних процесів. В концептуальній картині можуть бути залучені клімат, географічне розташування та історичні події. Зміни в мові та навколишньому світі свідчать про динамічність та непостійність ККС. Сенси та концепти роблять її більш системною та впорядкованою у порівнянні з мовною картиною світу.

Сприйняття особистістю навколишнього світу забезпечує когнітивна картина світу, яка виступає «ментальним образом дійсності, який сформований когнітивною свідомістю людини чи певного народу в цілому, який є результатом віддзеркалення дійсності органами чуттів» [12, с. 7]. В сприйнятті та переробленні інформації беруть

участь візуальні та аудіальні процеси (органи зору та слуху), які забезпечують пізнання світу особистістю. Вважається, що основою когнітивної картини світу слугує «сукупність впорядкованих знань (концептосфера)» [12, с. 5-6]. Залучення концептів в процес створення концептосфери вказує на взаємопов'язаність когнітивної картини світу з концептуальною. Створення цих картин світу неможливе без мовної картини.

Невіддільною частиною когнітивних досліджень виступають моделі та процеси моделювання. В науці поняття «модель» з'являється в кінці ХХ ст. як «знакова конструкція», яка передає «основні характеристики досліджуваного об'єкта» [2, с. 6]. В когнітивістиці модель зображає когнітивні структури об'єкту. Процес створення моделей отримав назву «моделювання», роль якого полягає в забезпеченні «переходу від складних теорій і систем зі спрощеним представленням про них» [4, с. 112]. Моделювання виокремлює необхідну частину з загального потоку отриманої інформації.

Актуальність лінгвокогнітивного моделювання висвітлюється при «побудові картини світу через призму визначених концептів, які зображають основні процеси сприйняття та світобачення людини за допомогою слухової, зорової, мовленнєвої та мисленнєвої діяльності» [5, с. 127]. Об'єктом моделювання є «аспекти мовних явищ (принципи організації категорії предметів-імен, основа семантики імен» [14, с. 200]. Моделювання семантичних полів дає змогу для створення повної картини світу або фрагментів.

Лінгвокогнітивне моделювання вивчає мову у поєднанні з розумовою діяльністю людини, відбиття якої знаходиться в текстах як основної одиниці знань. Кореляція між лінгвістичними структурами тексту та представленнями автора дає змогу для утворення ментальних моделей. Модель, як «конструкт зберігання інформації в людській свідомості» [8, с. 147], визначає процес моделювання за умови надходження інформації до мозку людини із зовнішнього світу.

В лінгвокогнітивному моделюванні залучені аналітичні та синтетичні методи аналізу. Побудова моделі є «селективним процесом, який забезпечує вибір релевантної інформації для визначеного фрагмента фактів та подій» [8, с. 148]. Аналіз виокремлює з образу світу важливі об'єкти. Синтезування вибіркової інформації та фрагментів дійсності призводить до формування когнітивної моделі. Аналітичні процеси моделюють розуміння тексту, а його створення проходить за участю синтезу.

Крім моделей аналізу та синтезу можна виділити породжувальні конструкції-моделі, що «містять алфавіт символів і нескінченну кількість правильних речень даної мови» [8, с. 149]. Як посередники аналітичного та синтетичного моделювання вони покликані відрізнити правильне від неправильного в мові для інтегрування слів у фрази та речення.

За мовленнєвою діяльністю ідентифікують синтаксичні та семантичні моделі. Синтаксичні моделі «імітують володіння граматику, тобто здатність носіїв мови розуміти та будувати граматично правильні, але не обов'язково осмислені речення» [8, с. 150]. Семантичні моделі «імітують здатність носіїв розуміти та будувати осмислені речення» [8, с. 150-151]. Осмислення та інтерпретація людиною інформації для подальшої трансформації в знання відбувається при побудові семантичної моделі, де наявність мовленнєвих процесів створює зрозумілі фрази та речення для пізнання навколишнього світу.

Процедура моделювання базується на категоризаційних процесах емуляції та симуляції. Емулятивне моделювання «репрезентує категоризаційні процеси при копіюванні характерних властивостей знань» [1, с. 52]. Симуляція є репродукцією «категоризаційних процесів з імітацією контекстів і прогнозуванням властивостей знань у цих контекстах» [1, с. 52]. Побудова моделі відбувається за участю сформованих знань в процесі репрезентації та репродукції інформації з навколишнього світу.

Побудова моделей вимагає збір даних, які можна згрупувати як факти. Реалізація гіпотез у вигляді концепцій або теорій проходить на кінцевому етапі у вигляді моделей, створення яких дає змогу пояснити факти.

Результатом лінгвокогнітивного моделювання разом з когнітивною моделлю є художня, поетична, прозаїчна та комунікативна моделі світу. В когнітивній моделі наявні когнітивні процеси пізнання навколишнього світу. Художня модель включає «когнітивно-ментальне, емотивне та комунікативне зображення дійсності» [2, с. 7], в якій пізнавальні процеси утворюються під впливом людських емоцій та мови. В поетичній та прозаїчній моделях процеси знаходять своє зображення в текстах. Комунікативна модель світу є «фактором росту здібностей поетичних підсистем, що моделюють та сукупністю взаємопов'язаних емотивно-апелятивних одиниць тексту, які представляють спеціальні когнітивні структури авторської свідомості в комунікативній формі» [2, с. 7]. Дефініції лінг-

вістичних моделей свідчать про участь когнітивних, комунікаційних, емотивних процесів та поетичних або прозаїчних текстів в лінгвокогнітивному моделюванні.

Вищезгадані дослідження вказують на такі принципи лінгвокогнітивного моделювання:

- принцип репрезентативності (зображення реальної дійсності);
- принцип ідеалізації (перенесення інформації на більш спрощений об'єкт);
- принцип інтегративності (поєднання окремих лексичних одиниць в семантичні поля);
- принцип інтерпретативності (можливість тлумачення інформації людиною).

Висновки. Таким чином, спільні ознаки створення картин світу (далі –КС) та лінгвокогнітивного моделювання (далі – ЛКМ) полягають в наступному:

1. Фактором створення КС та ЛКМ слід розглядати пізнавальну діяльність людини;
2. Обов'язковою умовою створення КС та ЛКМ є інформація, яка трансформується в знання;
3. Картина світу та лінгвокогнітивне моделювання виступають знаковими конструкціями, які зображають основні характеристики досліджуваного об'єкта;
4. КС та ЛКМ забезпечують сприйняття та бачення людиною світу;
5. Компонентом побудови КС та ЛКМ виступає мовленнєва діяльність;
6. Картини світу та лінгвокогнітивні моделі визначають позицію людини до світу.

Розмежування понять полягає в створенні моделі реальної або потенціальної дійсності при лінгвокогнітивному моделюванні та картини з зображенням навколишньої дійсності при конструюванні картини світу. Диференційні ознаки КС та ЛКМ зводяться до наступного:

1. Лінгвістична модель характеризується універсальністю для носіїв різних культур, картина світу зображає специфічний характер етнічної або професійної групи;
2. Модель має статичну форму, картина світу змінюється залежно від змін в навколишньому середовищі та характері людини;
3. В лінгвокогнітивному моделюванні залучені концепти, які присутні лише в концептуальній картині світу;
4. Картина світу є результатом уявлення людини про світ, модель зображає основні властивості об'єкту;
5. Мовна картина світу містить семантичні поля, які формуються в процесі лінгвокогнітивного моделювання;

6. В створенні картини світу фігурують реальні об'єкти з навколишнього світу, а в лінгвокогнітивному моделюванні ідеальні об'єкти з гіпотез, які пояснюють низку наукових фактів.

Потреба розмежування понять «картина світу» та «лінгвокогнітивне моделювання» виникає при побудові мовної та концептуальної картини світу. Модель є ключовим елементом у створенні мовної картини світу для подальшого формування концептуальної. Новоявлені кар-

тини світу визначають тип мислення та ментальність окремої людини, народу або професійної спільноти. Диференціація термінів «картина світу» та «лінгвокогнітивне моделювання» є засадою щодо виокремлення специфіки засобів їх утворення, зокрема можна вилучити відмінності між індивідуальним простором індивіда та когнітивними процесами пізнання групи людей з подальшим вивченням специфіки кожної конкретної моделі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біскуп І.П. Лінгвокогнітивне моделювання знань. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2014. № 8. С. 51–54.
2. Бутакова Л. О. Авторское сознание как базовая категория текста: когнитивный аспект: автореф. дис. д-ра филол. наук. Барнаул, 2001.
3. Гончарова Н.Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания. *Известия ТулГУ. Гуманитарные науки*. 2012. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obektlingvisticheskogo-opisaniya>.
4. Гронский И.А. Проблема модели и цели коммуникативного моделирования. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серія «Социальные науки»*. 2011. № 1 (21). С. 110–113.
5. Гусева А.Е. Лингвокогнитивное моделирование как понятие и явление. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2008. №2. С. 126–131.
6. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 51–53.
7. Лугаськова И.П. Индивидуальная картина мира автора как отображение художественной картины мира эпохи. *Ценности и смыслы*. 2017. № 5(51). С.131–141.
8. Лукач М.О. Типи лінгвістичних моделей та їх застосування для розв'язання лінгвістичних задач. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2013. № 770 : Інформаційні системи та мережі. С. 143–153.
9. Мацьків П.В. Мовна картина світу в контексті суміжних наукових понять. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. 2017. № 7. С. 115–118.
10. Мишанкина Н. А. Метафорические модели лингвистического дискурса. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. №324. С. 41–48.
11. Песина С.А. Языковая картина мира в философском и лингвистическом осмыслении. *Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена*. 2005. Т. 5. № 10. С. 358–362.
12. Полубєлова С.Г. Поняття картини світу, її види та особливості. *Житомирський державний університет імені І. Франка*. 2017. URL: nniif.org.ua/File/17sgppks.pdf.
13. Рахматулин Р.Ю. Научная картина мира как особая форма организации знаний. *Издательство «Грамота»*. 2013. № 12(38). С. 166–168.
14. Федотова О.С. Когнитивное моделирование как метод познания и изучения объекта в научном исследовании. *Рязанский государственный университет имени С. А. Есенина. Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2015. № 4(46). С. 199–202.
15. Чернобров А.А. Научная и «наивная» картины мира: культурологический, лексический и текстологический аспект. *Сибирский педагогический журнал. Размышления. Обсуждения*. 2012. № 7. С. 230–236.

РОЗДІЛ 4 РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811. 124'371'367.622:82-3'02

ЕМОЦІЙНО-ОЦІННА ЛЕКСИКА У РАННЬОХРИСТІЯНСЬКІЙ ЛАТИНОМОВНІЙ ПРОЗІ: ПРИСЛІВНИК (НА МАТЕРІАЛІ «СПОВІДІ» АВРЕЛІЯ АВГУСТИНА)

EMOTIONAL AND EVALUATIVE VOCABULARY IN EARLY CHRISTIAN LATIN PROSE LITERATURE: ADVERB (BASED ON «THE CONFESSIONS» BY AURELIUS AUGUSTINUS)

Жигало Н.М.,

orcid.org/0000-0001-7737-7496

викладач кафедри іноземних мов

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті досліджено прислівники з емоційно-оцінним значенням на матеріалі «Сповіді» Аврелія Августина. Відповідно до їхньої семантики представлено три групи емоційно-оцінних прислівників: власне оцінні, тобто ті, що виражають цілісну оцінку; контекстуально-оцінні, що слугують інтенсифікаторами при різних частинах мови; контекстуально-зумовлені, метою яких є інтенсифікація або специфікація ознаки або дії. А також зазначено, що прислівники можуть надавати оцінного значення семантично-нейтральним словам у контексті твору. Критерій оцінки дається за ознаками «добре/погано».

Ключові слова: емоційно-оцінна лексика, категорія оцінки, прислівник, позитивна оцінка, негативна оцінка, семантика.

В статье исследованы наречия с эмоционально-оценочным значением на материале «Исповеди» Аврелия Августина. Согласно их семантике представлены три группы эмоционально-оценочных наречий: собственно оценочные, то есть те, которые выражают целостную оценку; контекстуально-оценочные, служащие интенсификаторами при различных частях речи; контекстуально-обусловленные, целью которых является интенсификация или спецификация признака или действия. А также указано, что наречия могут оказывать оценочное значения семантически-нейтральным словам в контексте произведения. Критерий оценки дается по признакам «хорошо / плохо».

Ключевые слова: эмоционально-оценочная лексика, категория оценки, наречие, положительная оценка, негативная оценка, семантика.

The article analyzes emotional and evaluative adverbs based on "The Confessions" by Aurelius Augustinus. According to their semantics we identify 3 groups of emotional and evaluative adverbs: actually evaluated, those that express integral evaluation; contextually-evaluative which are serving as intensifiers at different parts of the language; contextually determined, the purpose of which is the intensification or specification of a feature or an action. It is also noted that adverbs can give evaluative meaning to semantically neutral words in the context of a piece of writing. The assessment criterion is given on the basis of "good / bad".

Key words: emotional and evaluative vocabulary, category of evaluation, adverb, positive evaluation, negative evaluation, semantics.

Постановка проблеми. Категорія оцінки залишається актуальною у різних за своїм ладом мовах у межах певного засобу її вираження або в цілому, оскільки опирається на різні національні оцінні стереотипи. Універсальність же цієї категорії зумовлює **актуальність** її вивчення і в латинській мові, про що свідчать наукові дослідження М.Г. Сеніва [5; 6], Р.О. Домбровського [1], В.Ф. Новодранової [3] та інших. Попри визнання важливості емоційних чинників для вивчення мови, галузь дослідження категорії оцінки у латинській мові все ще залишається однією з маловивчених та складних [7; 9; 10; 11]. **Завдання** нашого

дослідження полягає у тому, щоб простежити манеру використання цього лексичного потенціалу, зокрема прислівників з емоційно-оцінним значенням в античних авторів ранньохристиянської літератури. Оцінка розглядається передусім на підставі критерію «добре / погано», оскільки провідною темою «Сповіді» св. Августина є саме проблема добра і зла.

Виклад основного матеріалу. Під терміном «прислівник» об'єднано велику кількість різноманітних одиниць. Деякі дослідники, вказуючи на надзвичайно високу гетерогенність та поліфункціональність прислівників, сумніваються в

самій можливості залучення до одного класу всіх мовних форм, які традиційно визначаються як прислівники. Висловлюється думка, що детальний опис цих слів, який претендує на певний рівень повноти, повинен зводитись до розгляду кожного прислівника окремо. Тому категорія прислівника була й залишається постійним об'єктом дискусій вчених представників різних лінгвістичних течій. З поміж питань, що хвилювали дослідників, можна виокремити фундаментальні проблеми виділення прислівника як частини мови (В.В. Виноградов, Г. Глісон, Р. Кверк) та визначення критеріїв класифікацій даних одиниць (Г.Г. Почепцов, Т. Гівон).

Лексичний матеріал сповіді дав можливість виділити групу прислівників, оцінне значення яких можна розглядати як **власне-оцінне**, що дає оцінку в цілому і є таким, що відображає ставлення суб'єкта до предмета, дії чи особи на підставі його цінності загалом (*miseriquiditer, paterne*):

Quies est apud Te *valde* et vita imperturbabilis. (Aug.Conf.II,10) – У Тобі **безконечний** мир і **безтурботне** життя.

Слід зауважити, що прислівник *valde* зустрічаємо у «Сповіді» св. Августина як власне оцінний, коли він вживається самостійно для вираження емоційно-оцінного забарвлення, так і контекстуально-оцінний, тобто в ролі інтенсифікатора при прикметниках чи дієсловах.

Вживаючи пейоративну лексику, Августин намагається посилити її емоційність різними мовними засобами (наприклад, *vitiose atque perverse, indigne et sordide*), де прислівники є синонімами, що виступають у ролі обставинних прислівників способу дії.

Et in quo Dominum meum vel *vitiose atque perverse* imitatus sum? (Aug.Conf.II,6) – І в чому я наслідував Господа мого, але **підступно** й **лукаво**?

Benigne ac paterne monuit, ut eos abicerem. (Aug.Conf.IV,3) – Він **лагідно** й **по-батьківськи** застеріг, щоб я залишив їх. (Амвросій щодо книг з астрології).

Cogitanti autem imagines corporum ipsae opponebantur redeunti, quasi diceretur: quo is, *indigne et sordide*? (Aug.Conf. VII,7) – Але міркуючи, образи тіл самі зупиняли мене, який повертався назад, наче промовляли: куди йдеш, **негідно** й **низько**?

В особі Амвросія християнський ідеал постає перед Августином, про це він неодноразово говорить у своїй «Сповіді», висловлюючись про Амвросія виключно позитивною лексикою. Адже враження від особистості Амвросія наклало

незгладиму печать на світогляд африканського філософа. Його християнський ідеал пов'язався назавжди з цим враженням, залишився назавжди ідеалом теократичним. Такому впливові сприяла глибока схожість характерів обох святих.

Suscepit me *paterne* ille homo Dei et peregrinationem meam satis episcopallyter dilexit (Aug.Conf.V,13) – Ця Божя людина прийняла мене **по-батьківськи**, як єпископ полюбив мої блукання.

Qui *veraciter sinceriterque* miseretur. (Aug.Conf. III,2) – Який виявляєш милосердя **частіше та щиріше**.

Ad Te, qui fecisti haec *mirabiliter*: et ibi refectio et vera fortitudo (Aug.Conf.V,1) – До Тебе, який **дивовижно** це створив: і тут відпочинок та справжня сила.

Оцінне значення прислівників також може бути **контекстуально-зумовленим**, тобто основною функцією оцінних прислівників є інтенсифікація (посилення) й специфікація (уточнення) ознаки або дії. Прислівники з семантикою оцінки можуть інтенсифікувати позитивні або негативні якості чи дії референтів, передані прикметниками або дієсловами, наприклад: *blande, bene loquor* або *valde sapiens*. Водночас вони можуть привносити у ситуацію якісно нову семантику, уточнюючи значення прикметника, наприклад:

«Magnus es, Domine, et laudabilis *valde*»; «magna virtus Tua, et sapientiae Tua non est numerus» (Пс. 145,3; 147, 5). (Aug.Conf.I,1) – «**Великий** є, Господи, і **достойний безконечної хвали**»; велика могутність Твоя, і немає міри премудрості Твоїй»

Tunc autem nec ipse nec carissimus Nebridius, adulescens *valde* bonus et *valde* castus... (Aug.Conf.IV,3) – Але тоді **ані він сам, **ані найдорожчий** Небрідій, юнак **вельми** добрий і **вельми** набожний...**

Et simul omnia *valde* bona, quoniam fecit Deus noster, omnia bona *valde* (Aug.Conf.VII,12) – І **все воно разом **дуже** добре, тому що Бог наш створив усе **дуже** добре.**

У попередніх висловлюваннях бачимо, що Августин вживає прислівники у сполученні з прикметниками, що створюють підсилювальні конструкції – інтенсив (*valde*) + прикметник. Для словосполучень цього типу властиві два значення: якісна характеристика ознаки і вказівка на ступінь її виявлення.

Оцінні прислівники можуть інтенсифікувати позитивні або негативні якості, передані дієсловами:

Sed *blande* tolerantur haec, non quia nulla vel parva, sed quia aetatis accessu peritura sunt. (Aug.

Conf.I,7) – Але **терпеливо** зносять це не тому, що воно незначне, але тому, що з роками воно зникне.

Nunc spiritales Tui *blande et amanter* ridebunt me, si has confessiones meas legerint; sed tamen talis eram. (Aug.Conf.V,10) – **Тепер твої одухотворені ласкаво і по-дружньому** насміхатимуться з мене, якщо будуть читати цю мою сповідь; але ж я був таким.

Аналізуючи функціональне значення прислівника у контексті, важливо зазначити, що вони надають оцінного значення семантично-нейтральним дієсловом:

Nemo enim invitus *bene* facit... (Aug.Conf.I,12) – **Бо ніхто не чинить всупереч своєї волі добре...**

...quibus placere tunc mihi erat *honeste* vivere. (Aug.Conf.I,19) – **...подобатися яким для мене було тим самим, що жити чесним життям.**

Конкретизуючи семантику прислівників *bene*, які у даному випадку є частковими синонімами, можна сказати, що вони охоплюють величезне поле понять, що належать до позитивної лексики («добро») та суперечать усьому поганому («зло»): не чинити беззаконно, негідно, розпустно, безчесно, неправдиво, аморально та багато іншого.

Et *inripe* se facere arbitrantur, cum ipsa faciendi caecitate puniantur, et incomparabiliter patiantur peiora. (Aug.Conf. V,8) – **І вони вважають, що чинять безкарно тоді, коли роблять самі покарані сліпотою і страждають незрівнянно більше.**

Згідно з християнською мораллю важливою чесною для людини було усвідомлення та визнання власної провини. Однак серед кола оточуючих св. Августина, як розповідає він сам, були такі горді, що навіть не бачили своїх гріхів.

Quia et hoc Tu dimisisti mihi *miseri*corditer servans me ab aquis maris plenum exsecrandis sordibus; (Aug.Conf.V,8) – **Тому що і це Ти протистив мені, милостиво рятуючи мене від морської води повної огидного бруду.**

Iam enim absurditatem, quae me in illis litteris solebat offendere, cum multa ex eis *probabiliter* exposita audissem, ad sacramentorum altitudinem referebam. (Aug.Conf. VI,5) – **Бо коли я почув з Того (Письма), що витлумачено гідним чином, яке здавалося мені нісенітницями і що вражало мене в Тому Письмі.**

Et compereram, quod circum *exitiabiliter* amaret, et *graviter* angebar... (Aug.Conf. VI,7) – **І я дізнався про його згубну любов до цирку, і це ще сильніше мене стривожило.**

Як зазначалось, характерною властивістю прислівників є інтенсифікація (посилення) й специфікація (уточнення) ознаки або дії, яка вже має

оцінний компонент, а прислівники інтенсифікують позитивну чи негативну оцінку:

Et saevis terroribus ac poenis, ut nossem, instabatur mihi *vehementer*. (Aug.Conf.I,16) – **І мені сильно погрожували суворими та страшними карами, щоб я вчився.**

Et interrogabam animam meam, quare tristis esset et quare conturbaret me *valde*, et nihil noverat responderat mihi. (Aug.Conf.IV,4) – **І я запитував свою душу, чому вона сумна і чому так сильно хвилює мене, а вона не знала нічого мені відповісти.**

Ergo cum oriuntur et tendunt esse, quo *magis celeriter* crescunt, ut sint, eo *magis* festinant, ut non sint. (Aug.Conf.IV,10) – **Отже, коли народжуються і прямують до буття, то чим скоріше ростуть, щоб існувати, то тим швидше поспішають до небуття.**

Tu sciebas, Deus, nec indicabas mihi nec matri, quae me profectum atrociter planxit, et usque ad mare secuta est. (Aug.Conf.V,8) – **Ти знав, Боже, але не сказав цього ні мені, ні матері, яка безжалісно оплакувала мій від'їзд і супроводжувала мене аж до моря.**

Цікаво, наскільки суворо Августин оцінює своє життя до навернення на праведний шлях, підсилюючи дієслово *fefellere*, яке вже містить негативну оцінку, прислівником *violenter*:

Sed *fefelli* eam *violenter* me tenentem, ut aut revocaret aut mecum pergeret. (Aug.Conf.V,8) – **Але грубо її (матір) обманув, наполягаючи, що або повернеться назад, або піде далі зі мною.**

Clamabat *violenter* cor meum adversus omnia phantasmata mea. (Aug.Conf. VII,1) – **Моє серце насильно кричало, відвертаючи усі мої уявлення.**

Ubi hoc episcopum vetuisse cognovit, *tam pie atque oboedienter* amplexa est, ut ipse mirarer. (Aug.Conf.VI,2) – **Коли дізналася, що єпископ це забороняє, вона настільки побожно й покійно прислухалась до його слів, що я здивувався.**

У вищенаведеному прикладі весь вираз *tam pie atque oboedienter* служить інтенсифікатором високого ступеня інтенсивності емоційної оцінки. Також висловлювання можна розглядати дwoяко – прислівник, підсилюючий оцінку, та такий, що надає емоційно-оцінного забарвлення:

Te propitio *tanto magis, quanto minus* sinebas mihi dulcescere quod non eras Tu. (Aug.Conf. VI,6) – **Вмилостивлюю Тебе настільки більше, наскільки менше Ти дозволяв мені насолоджуватись тим, чим Ти не був.**

Дуже часто у тексті «Сповіді» лексеми набувають інтенсивного оцінного значення тільки завдяки прислівникам, що передають емоційний настрій автора:

Interest vero, unde quis gaudeat [...] et gaudium spei fidelis incomparabiliter distat ab illa vanitate. (Aug.Conf. VI,6) – *Потрібно бачити, хто чим радіє [...] і радість надії, опертої на віру, незрівнянно відрізняється від цієї марноти.*

Et ibi gladiatorii spectaculi hiatu incredibili et incredibiliter abreptus est. (Aug.Conf. VI,8) – *І тут він був незвичайно охоплений неймовірною жадою до гладіаторських видовищ.*

Recusantem vehementer et resisitentem, familiari violentia duxerunt in amphitheatrum crudelium et funestorum ludorum diebus haec dicentem... (Aug. Conf. VI,8) – *Його, що сильно відмовлявся і протистояв приятельському насиллю, завели до амфітеатру, де того дня відбувалися жорстокі та пагубні ігри...*

Висновки. Лексичний шар виступає не тільки засобом пізнання та репрезентації мовної картини світу, а й слугує для вираження багатоаспектної палітри емоцій, почуттів, оцінок, що чітко простежуємо у творі «Сповідь» Аврелія Августина. У статті ми дослідили прислівники, які містять у собі емоційно-оцінний компонент, розділивши їх на групи: власне оцінні, тобто ті, що виражають цілісну оцінку; контекстуально-оцінні, що слугують інтенсифікаторами при різних частинах мови; контекстуально-зумовлені, метою яких є інтенсифікація або специфікація ознаки або дії. А також зазначили, що прислівники можуть надавати оцінного значення семантично-нейтральним словам у контексті твору. Оцінка дається за ознаками критерію «добре/погано».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Домбровський Р.О. Латинські граматики про демінутивність і демінутиви. *Іноземна філологія*, 1979. Вип. 55. *Питання класичної філології*. № 27. С. 32–41.
2. Категорія оцінки в українському мовознавстві / Українська філологія: школи, постаті, проблеми: зб. наук. пр. Міжнар. конф., присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті: В 2 ч. Львів: Світ. 1999. Ч.2. С.138–146.
3. Новодранова В.Ф. Категория оценки и её выражение в системе префиксации латинского языка. *Сборник научных трудов ΣΤΕΦΑΝΟΣ*. Москва : РосНОУ, 2005. С. 278–284
4. Святий Августин. Сповідь / Святий Августин; [пер. з латини Ю. Мушак; післямова С.Здорука]. Львів: Свічадо, 2011. 356 с.
5. Сенів М.Г. До питання про категорію суб'єктивної оцінки як якості предмета в латинській мові. *Іноземна філологія*. 1974. Вип. 36. *Питання класичної філології*. № 12. С. 95–100.
6. Сенів М.Г. Семантико-стилістичні функції вигуків у латинській мові (на матеріалі римської комедії). *Іноземна філологія*. 1978. Вип. 49. *Питання класичної філології*. № 15. С. 21–27.
7. Marbach A. Wortbildung, Wortwahl und Wortbedeutung als Mittel der Charakterzeichnung bei Petron / A.Marbach. – Bochum: Poppinghaus, 1931. 183 S.
8. O'Donnell J.J. Augustini Confessiones. URL: <http://www9.georgetown.edu/faculty/jod/latinconf/latinconf.html>.
9. Schwentner E. Die primären Interjektionen in den indogermanischen Sprachen. Heidelberg, Winter, 1924. 68 S.
10. Stefenelli A. Die Volkssprache im Werk des Petron (im Hinblick auf die Romanischen Sprachen). Wien: Braumuller, 1962. 156 S.
11. Wölfflin E. Zur lateinischen Gradation. *Archiv für Lateinische Lexikographie und Grammatik*. 1884. Bd.1. S. 93–101.

ЛІНГВОЕСТЕТИЧНА КОНЦЕПТОСИСТЕМА ПОЕТИКИ АЛЬБЕРА МОКЕЛЯ

LINGUO-AESTHETIC CONCEPTUAL SYSTEM OF ALBERT MOCKEL'S POETICS

Чистяк Д.О.,

orcid.org/0000-0003-0081-7806

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри романської філології

Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка

Курганська А.Р.,

orcid.org/0000-0002-8651-5018

магістр кафедри романської філології

Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка

У статті аналізуються основні лінгвоестетичні та лінгвофілософські концепти провідного бельгійського поета-символіста та теоретика мистецтва Альбера Мокеля на матеріалі його теоретичної спадщини («Література образів» (1887 р.), «Про творців гармонії» (1887 р.), «Слово про літературу» (1894 р.), «Герой – Стефан Малларме» (1898 р.), «Поезія та Ідеал» (1905 р.), «Музика та Поезія» (1914 р.) та інші). Наголошується на значущості даного аналізу для подальшого дослідження художньої спадщини Альбера Мокеля та інших бельгійських письменників-символістів.

Ключові слова: бельгійський символізм, концепт, концептосистема, символ, поетика, образ.

В статье анализируются основные лингвоэстетические и лингвофилософские концепты знакового бельгийского поэта-символиста Альбера Мокеля на материале его теоретического наследия («Литература образов» (1887 г.), «О творцах гармонии» (1887 г.), «Слово про литературу» (1894 г.), «Герой – Стефан Малларме» (1898 г.), «Поэзия и идеал» (1905 г.), «Музыка и поэзия» (1914 г.) и другие). Внимание акцентируется на значимости данного анализа для дальнейшего исследования художественного наследия Альбера Мокеля и других бельгийских поэтов-символистов.

Ключевые слова: бельгийский символизм, концепт, концептосистема, символ, поэтика, образ.

The article is devoted to the critical study of theoretical concepts of Belgian poet-symbolist and symbolism aesthetician Albert Mockel on the basis of his theoretical works ("La Littérature des Images" (1887), "À propos des Harmonistes" (1887), "Propos de Littérature" (1894), "Stéphane Mallarmé. Un Héros" (1898), "Poésie et Idéauté" (1905), "Musique et Poésie" (1914) etc). Particular accent is placed on the importance of the analysis for the further studies of Albert Mockel's and other Belgian authors lyrics.

Key words: Belgian symbolism, concept, conceptual system, symbol, poetics, image.

Постановка проблеми. Творчість бельгійського поета та теоретика мистецтва А. Мокеля являє собою унікальне явище в поетичній традиції символізму. Як теоретик мистецтва А. Мокель став автором низки статей («Література образів» (1887 р.), «Про творців гармонії» (1887 р.), «Слово про літературу» (1894 р.), «Герой – Стефан Малларме» (1898 р.), «Поезія та Ідеал» (1905 р.), «Музика та Поезія» (1914 р.), які являють собою рефлексію поета над проблемами художнього тексту [9, с. 84], але найбільш узагальненим джерелом основних концепцій автора стало компаративне дослідження «Слово про літературу» (1894 р.), що постає надважливим джерелом для реконструювання авторської концептуалізації. Саме творчість письменників-символістів здається перспективною в царині концептуального аналізу (О. Кагановська, В. Ніконова, Л. Белехова, А. Бабушкін, В. Віноградов, О. Кубрякова, О. Воробйова, Д. Ліхачов та інші), адже симво-

лісти апелюють до когнітивних процесів у людському мисленні, пробуджуючи певні почуття в реципієнта, не називаючи об'єкт прямо, а лише навіюючи їх за допомогою прийому сугестії та процесу символізації словесних поетичних образів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художній текст слушно досліджується в руслі когнітивної лінгвістики, адже в процесі символізації мови та метафоризації художніх образів особливо важливим здається розкриття їхнього імпліцитного змісту й авторських світоглядних засад для глибшого розуміння франкомовного художнього тексту. У рамках когнітивної методології встановлено, що мову недостатньо розглядати лише як систему формальних структурно-семантичних засобів. На перший план виходять комунікативні, когнітивні та прагматичні аспекти функціонування мови, яка розглядається невідривно від її носія. За твердженням О. Кагановської [1], саме

в системі мовних знаків фіксується ментальна інформація, що може реалізовуватися у вигляді текстових концептів та мегаконцептів. Саме вони постають тими згустками інформації, які, поєднуючись у певні ментальні схеми (метаслова фреймів і сценаріїв), передають інформацію читачу. Спираючись на ідеї С. Аскольдова [2], можна сказати, що створення і сприйняття концептів – двосторонній комунікативний процес, чим також підкреслюється комунікативна властивість тексту. Отже, концепт розглядається як ментальна одиниця людської свідомості, репрезентована в системі мовних знаків.

Оскільки прикметними рисами художнього тексту є художнє мовлення й естетична функція, особливої ваги набирає поняття «образ». Аналізуючи образний компонент у художньому тексті, В. Ніконова та Л. Белехова [3; 4; 5] наголошують на концептуальному значенні словесного поетичного образу, тобто на можливості реалізації текстового концепту в художньому образі. Саме образотворення посідає чільне місце в концепції бельгійського автора. У знаковій системі художнього тексту можна виділити концепт-ідею, виражену в художньому образі, що становить його інформаційне ядро. Якщо на імпліцитну ідею нашаровується образ, що виражається метафорично, то у своїй єдності вони можуть утворювати такий текстовий знак, як символ.

Таке положення здається актуальним у контексті творчості поета-символіста А. Мокеля, де всі структурні елементи поетичного твору часто набувають авторської інтерпретації на концептуальному рівні. Проте аналізу теоретичної спадщини автора присвячено небагато праць (М. Отген, П. Горсекс, Д. Чистяк), а поетична спадщина бельгійського письменника тривалий час взагалі залишалася поза увагою дослідників. Серед досліджень теоретичної думки А. Мокеля на особливу увагу заслуговують коментовані видання його теоретичних статей та трактатів [6; 7], дослідження авторської концептуалізації в напрямі бельгійського символізму [8; 9] і деякі започатковані нами спроби аналізу поетичної творчості автора [10; 11]. Однак дані розробки не можна вважати достатніми, адже, враховуючи значну кількість теоретичних праць і статей бельгійського теоретика мистецтва, важливим здається аналіз та синтез основних теоретичних положень естетичної платформи автора для підготовки подальших досліджень поетичної спадщини А. Мокеля.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення й аналіз лінгвоестетичних концептів,

які проходять крізь творчість поета, на матеріалі теоретичної спадщини письменника, із залученням методів когнітивного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Глибоко переймаючись проблемами мистецтва та поетичної творчості, А. Мокель не міг залишатися осторонь бельгійського літературного процесу. Так, у 1886 р., поруч із таким літературним угрупованням, як «Молода Бельгія», з'являється часопис «Валлонія», заснований А. Мокелем, який об'єднав довкола себе поетів-символістів, серед яких фігурують провідні постаті не лише Бельгії, але й Франції. Особливо вплинув на А. Мокеля С. Малларме, чий легендарні «вівторки» поет відвідує регулярно, де знайомиться із французьким письменником А. Жідом, листування з яким триватиме більше сорока років і становить важливе інформаційне джерело для аналізу світоглядних позицій автора. Найбільш узагальненим джерелом основних концепцій А. Мокеля стало компаративне дослідження «Слово про літературу» (1894 р.), що базується на аналізі творчості двох поетів – Ф. В'еле-Гріффена й А. де Реньє, чия творчість, на думку А. Мокеля, «служить ідеальним прикладом сучасної поетики» [6, с. 110]. Попередня назва трактату – «Два поети», але після довгої дискусії саме А. Жід наполовину на фінальному варіанті – «Слово про літературу» [12, с. 104]. На схилі літ А. Мокель написав А. Жіду, що «і навіть через 28 років я не відходжу від своїх переконань 1894 р.» [12, с. 207], що свідчить про вірність автора своїм естетичним концепціям, викладеним у трактаті, та підкреслює їхнє значення для аналізу його творчості.

У своїй поетичній концепції А. Мокель надає поетичній творчості найвищого значення, а концепт КРАСА стає ключовим у його естетичній системі. Поет визначає КРАСУ як основну мету будь-якого мистецтва («le but du poème dont la fonction est avant toute chose de créer de la beauté» [7, с. 112]) та зазначає, що лише через КРАСУ мистецтво досягає ІСТИНИ. Для автора поетичне мистецтво являє собою не «строго впорядковані речення», КРАСА яких «темна і холодна» [7, с. 112], він прихильник гнучкого мистецтва, тож концепт РУХ виступає основною характеристикою всього, чому автор надає позитивного значення. Концепт РУХ є невід'ємною ознакою ЖИТТЯ яке, у свою чергу, нерозривно пов'язано з концептом ОПТИМІЗМ («La Joie c'est la libre expansion. La Douleur, c'est ce qui t'arrête. Que la vie contienne la Douleur, qu'importe? Elle est, et tu existes en elle. <...> Aime et agis pour la Joie d'être» [7, с. 115]). Даний концепт сягає корінням у філософську традицію індуїзму, у чому

і полягає суттєва відмінність поетики А. Мокеля від французької символістської школи з її декадентськими рисами.

Щоби реалізувати КРАСУ, автору знадобився особливий метод, яким, на думку А. Мокеля, є СИМВОЛ, адже лише символізація може передати трансцендентну ідею. Завдяки своїй неоднозначності та множинності інтерпретацій СИМВОЛ постає як поняття рухоме і гнучке, а ІДЕЯ, яку містить символ, розуміється як певний ідеальний конструкт, що реалізується в символі та втілюється за допомогою мовних засобів – «асамбляжу звуку і знаку» [6, с. 168], де знак розуміється як «образне вираження Ідеї» [6, с. 253], а звук – к реалізація МУЗИКИ. Стає очевидним, що символізацію А. Мокель вважає «найвищим рівнем образотворення в художньому тексті» [9, с. 84]. Автор багато уваги приділяє фонетичному оформленню художнього тексту, серед «звукових» концептів виділяємо концепти РИТМ і ГАРМОНІЯ. Важливо, що концепт РИТМ так само корелює з концептом РУХ, але на структурному рівні [6, с. 120].

Трансцендентність ІДЕЇ, у свою чергу, пояснюється тим фактом, що символ, у концепції А. Мокеля, апелює не тільки до розумових процесів мислення і сприйняття, але й до глибшого – до ДУШІ. Його можна досягнути лише за допомогою ІНТУЇЦІЇ. Тобто саме інтуїція сугестує досягнення символу. Концепт СИМВОЛ, на думку А. Мокеля, складається з поєднання різних об'єктів, які пробуджують певні почуття в реципієнта [6, с. 74]. У цьому контексті А. Мокель поглиблює значення символу від «ідеї, втіленої у чуттєву форму» (Ж. Мореас) до розуміння символу як транслятора трансцендентних ідей [6, с. 81], що передбачає інтуїтивний пошук розпорошених елементів Ідеалу. Автор зазначає, що символ ізольовано не має значення, а в художньому тексті все набуває смислу лише в гармонійному поєднанні символічних образів [6, с. 86]. Отже, вводячи поняття символу, поети-символісти поєднують «літературу ідей» та «літературу образів» (“après une longue séparation la littérature des idées et images se réunissent <...> symbole – grande image qui s'épanouit sur une idée” [7, с. 255]).

Очевидною постає тенденція автора до сакралізації ДУШІ. Саме душа, яка перебуває в постійному русі, постає джерелом творчості. Таке розуміння корелює з романтичною концепцією, де ДУША посідала центральне місце в західноєвропейській традиції, адже романтики, на протипагу ЛОГОСУ, ставили поняття ірраціонального, душі та внутрішнього світу людини. А. Мокель вірить

в існування трансцендентної істини – невидимої та не підвладної розуму, тому й сакралізує душу. Концепт ІНТУЇЦІЯ так само має романтичне коріння, представлене, зокрема, в ідеях єнських романтиків та І. Фіхте. Душі також властиво бути вмістилищем ПРАГНЕНЬ та ПОРИВІВ, які утворюють ІДЕАЛ. Проте концепт ДУША – не єдина точка перетину ідей А. Мокеля та філософії романтизму. Не можна оминати романтичну концепцію СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ, зокрема синтез поезії та музики («Поезія – мова душі» [6, с. 184] так само, як і музика – «мова Ідеалу» [6, с. 55]). Ідея про те, що слово має стати музикою, була основою для різноманітних експериментів романтиків ыз мовою та просодією і знайшла своє продовження в поезії символістів.

Отже, у концепції А. Мокеля ДУШУ та КРАСУ можна висловити лише через музику або через слово (“mon âme c'est Moi tout entier qui l'exprime par un chant” [7, с. 266]; “la Poésie est le langage de l'âme” [7, с. 266]). Варто зазначити, що на А. Мокеля, вочевидь, вплинули ідеї Р. Вагнера про музичну поезію та А. Шопенгауера, який також фіксував саме за музичним твором «можливість реалізації «Я» шляхом нівеляції свого суб'єктивного начала в тотальній присутності ідеальної музики» [9, с. 83]. Поети-символісти ставлять за мету пробудити в читача емоції, які зазвичай викликає музика, та реалізувати це завдання за допомогою поезії, яка, у свою чергу, відтворює стани душі та постає вербалізацією мови душі й ідеалу.

Висновки. У теоретичній думці А. Мокеля простежується чітка спіритуалістична концепція творчості. Автор розмежує зовнішній світ та внутрішній світ, якому і надає найбільшого значення. Філософське підґрунтя поетичної концепції автора становлять ідеї філософії німецького романтизму (Й.Г. Фіхте, Ф.В.Й. фон Шеллінг, А. Шопенгауер), що яскраво простежується в наявності таких концептів, як ДУША, ІНТУЇЦІЯ, ІРРАЦІОНАЛЬНЕ, СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ (особливо поезії та музики), а також індуїстської філософської традиції, що реалізується в концептах ОПТИМІЗМ, РАДІСТЬ, ЖИТТЯ. А. Мокель – прихильник гнучкого мистецтва, тож концепт РУХ виступає основною характеристикою всього, чому автор надає позитивного значення. Його поетично-філософська теорія зводиться до пошуку «Я» як вищого начала – Абсолюту, який він ототожнює з концептом КРАСА. Саме у творенні краси автор вбачає мету будь-якого творчого акту. Для реалізації цієї мети А. Мокель вводить поняття СИМВОЛ, що реалізується у формі словесного поетичного образу в результаті

гармонійного поєднання категорій звуку, знака та смислу в художньому тексті. Пізнання символу, на думку автора, сугестує ІНТУЇЦІЯ, адже СИМВОЛ апелює до сакрального – до ДУШІ – сховища ІДЕАЛУ, розпорошеного в ПРАГНЕННЯХ.

Автор ототожнює концепти КРАСА та ДУША, що знаходять своє вираження лише в словес-

ній та музичній творчості. Саме ці два поняття проходять лейтмотивом через усю творчість письменника.

Перспективним вважаємо подальше дослідження лінгвостетичних та лінгвофілософських засад теоретичного доробку А. Мокеля та їх проєкції на літературну творчість автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИЙ ДЖЕРЕЛ:

1. Аскольдов С. Концепт и слово. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста* : антология. Москва : Academia, 1997. С. 267–279.
2. Кагановська О. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ ст.) : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2002. 292 с.
3. Ніконова В. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра : монографія. Дніпропетровськ : ДУЕП, 2007. 364 с.
4. Ніконова В. Художній концепт: поетико-когнітивний підхід. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія «Філологія». 2006. Т. 9. № 2. С. 51–59.
5. Белехова Л. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) : монографія. Херсон : Айлант, 2002. 368 с.
6. Mockel A. *Esthétique du symbolisme / Étude par M. Otten*. Bruxelles : Palais des Académies, 1962. 256 p.
7. Gorceix P. *Albert Mockel : Propos de littérature, Stéphane Mallarmé, un héros et autres textes*. Paris : Honoré Champion, 2009. 286 p.
8. Чистяк Д. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі : монографія. Київ : Радуга, 2016. 272 с.
9. Чистяк Д. Текстова концептосфера бельгійського символізму в теоретичних працях Альбера Мокеля. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Філологія». 2014. № 11. Т. 2. С. 83–85.
10. Чистяк Д., Курганська А. Художня концептосфера першостихії «ВОГОНЬ» у збірці «Сяйва» Альбера Мокеля. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія «Філологія». 2018. Вип. 19. С. 163–169.
11. Курганська А., Чистяк Д. Художня концептуалізація архетипу води у ліриці А. Мокеля. *Південний архів*. Серія «Філологічні науки». 2017. Вип. 67. С. 110–112.
12. Gide A. et Mockel A. *Correspondance (1891–1938) / Édition établie, présentée et annotée par Gustave Vanwelkenhuyzen*. Genève : Librairie Droz, 1975. 348 p.

РОЗДІЛ 5 ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 811

THE ROLE OF VALENCY IN LANGUAGE TEACHING

РОЛЬ ВАЛЕНТНОСТІ У ВИКЛАДАННІ МОВИ

Aliyeva N.,

orcid.org/0000-0001-5284-2443

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Senior Scientific Researcher at the Department of Theoretical Linguistics
of Institute of Linguistics named after Nasimi
of Azerbaijan National Academy of Sciences*

A comprehensive study of the word as the main unit of the language system is an important task of modern linguistics. The theory of valency has a great role in solving this problem, which continues to be one of the actual directions of modern linguistics. During the period of its existence, the theory of valency was formed in one of the most important areas of modern syntax, which contributes to the study of the content plan and expression plan in the language, the study of the compatibility of words and sentence structure, especially with regard to the verb vocabulary. The article is dedicated to the valency and how it can be used in teaching process. As you know, the word is combined with other words to the certain laws. Imitating the chemists, the linguists call such laws valency. Analyzing the words in different languages, questions constructing the sentences based on valency are investigated. On the one hand, the valency shows the connections with the verb, on the other hand, between the actant and circumstant.

Key words: valency, actant, logical valency, semantic valency, properties, linguistic units.

Комплексне вивчення слова як основної ланки мовної системи є важливим завданням сучасної лінгвістики. Теорія валентності відіграє велику роль у вирішенні цієї проблеми, яка продовжує залишатися одним з актуальних напрямів сучасної лінгвістики. За період свого існування теорія валентності була сформована в одній із найважливіших галузей сучасного синтаксису, що сприяє вивченню плану контенту і плану вираження в мові, вивченню сумісності слів і структури речення, особливо щодо дієслівного словника. Статтю присвячено валентності та тому, як її можна використовувати в навчальному процесі. Як відомо, слово поєднується з іншими словами за певними законами. Наслідуючи хіміків, лінгвісти називають такі закони валентністю. Під час аналізу слів різними мовами досліджуються питання побудови речень на основі валентності. З одного боку, валентність показує зв'язок із дієсловом, а з іншого – зв'язок між актантом та сірконстантом.

Ключові слова: валентність, актант, логічна валентність, семантична валентність, властивості, мовні одиниці.

Комплексное изучение слова как основного звена языковой системы является важной задачей современной лингвистики. Теория валентности играет большую роль в решении этой проблемы, которая продолжает оставаться одним из актуальных направлений современной лингвистики. За период своего существования теория валентности была сформирована в одной из важнейших областей современного синтаксиса, что способствует изучению плана контента и плана выражения в языке, изучению совместимости слов и структуры предложения, особенно в отношении глагольного словаря. Статья посвящена валентности и тому, как ее можно использовать в учебном процессе. Как известно, слово сочетается с другими словами по определенным законам. Подражая химикам, лингвисты называют такие законы валентностью. При анализе слов на разных языках исследуются вопросы построения предложений на основе валентности. С одной стороны, валентность показывает связь с глаголом, а с другой – связь между актантом и сирконстантом.

Ключевые слова: валентность, актант, логическая валентность, семантическая валентность, свойства, языковые единицы.

Introduction. The valency properties of the verbs of view in a systematic and complete way is described in this work. The study of the problem of verbal valency allows not only to formulate the rules according to which it is possible to predict the types of syntagmatic distribution of the verb, but also to correct these rules taking into account the action of various factors, such as pragmatic

meanings affecting syntagmatics, background knowledge.

The study of the combining properties of linguistic units inevitably leads to the theory of valency. Valency theory originated in the work of the French structuralist Lucien Tesnière, who borrowed this term from chemistry. Theory of dependency grammar valency plays a considerable role in his works. Two

East German linguists Helbig and Schenkel have published the first valency dictionary of “German verbs in the Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben” in 1968. It marks an important step in the development of the theory. Later numerous theoretical publications have established and have resulted in the publication of valency dictionaries not only for German but also for languages such as French, Rumanian and Latin.

As we see above, dictionaries has been firstly created in other countries, so its application to English has been relatively limited. The first studies devoted to the analysis of English complementation within a valency framework were written at European universities. Valency theory have pursued ideas similar to those of the valency approach in recent years. A certain neglect of valency theory among British and American linguistics cannot be denied. Many factors influenced this process. English in this century has finally replaced Latin as the language on which the theoretical analysis of language is based, so theories not originating from English may have received less attention in the English-speaking world; as far as foreign language teaching is concerned the fact that the concept of valency may appear to be particularly appealing for case languages may have been as important as the fact that for English there already was a long tradition of teaching materials and dictionaries taking account of such problems in a slightly different form. Given the standard of the coverage of verb complementation in general learner’s dictionaries such as the Longman Dictionary of Contemporary English or the Oxford Advanced Learner’s Dictionary it is perhaps not surprising that the English Valency Dictionary will be the first such dictionary for English.

Verb valency can be defined as the general and specific, variable linking ability of the verb, through which it can get into, often mutual, dependency relations with other linguistic elements. Valency can be described in both quantitative and qualitative terms at the morphosyntactic, logico-semantic as well as pragmatic or communicative level. Using valency features as classifying criteria, verbs can enter into valency classes and form valency patterns [4, p. 483].

The verb valency deserves special attention, and we will dwell on them in more detail. Words that fill the valency of the verb are called actants. This term belongs to the French linguist Lucien Tesnière. L. Tesnière was the first who expressed these ideas in modern linguistics. In the center of the sentence is an action, usually denoted by a verb. All other members of the sentence depend directly or indirectly on it. There are actants and circonstants in direct

dependence on the verb. Actants are correspond to the subject and objects in the traditional grammar, circonstants – circumstances. For example, in the sentence In the evening Adil met Firuz – Adil and Firuz – actants, in the evening – circonstant. The actants fill the two valencies of the verb to meet, the circonstant “in the evening” does not fill any valency: the expression of this meaning is not necessary for a given verb.

Valency is the grammatical characteristic which gives the number of arguments (actants) for which a particular verb subcategorises [15, p. 296]. Linguists distinguish 3 types of valency: logical valency, syntactic valency and semantic valency.

Logical valency is cotranslational and versatile. Under the concept of logical valency refers to the fact that correlation of phenomena of reality may be formulated as a well-known structure of the utterance. Linguistic realization of a predicate and arguments is not significant at this level.

Semantic valency. The notion of semantic valency proceeds from the fact that verbs require certain contextual partners with certain signs of meaning, while other contextual partners with other signs of meaning are excluded.

Of course, these different kinds of valency are closely related. But they are not identical. For example, the English verbs “to help” and “to support” are both identical in meaning, but differ in syntax implementation – to help + dative case, to support + accusative case. The same examples show in comparison with other languages. For example – referred to the corresponding English verbs of the Russian language – to help + dative, to support + accusative case, verbs of the German language – helfen + dative, unterstützen + accusative, where in spite of conceptual generality, the implementation is not common. It follows from all the above that only differentiation and connection between these different levels corresponds to the dialectic of the structure and function of the language.

If we take into account that language signs are a system, it becomes clear that the General connection of reality, consciousness and language in the special area of valency is manifested as the connection of logical, semantic and syntactic valency.

Yu.D. Apresyan divides valency into three types: semantic, lexical and syntactic. Semantic valency allows the connection of dictionary units in the presence of one particular semantic feature in the word, lexical – allows the connection of words only with a certain number of words, syntactic valency refers to the ability of individual dictionary units to control others or to be controlled [3, p. 11].

In determining the lexical and semantic valency can not be limited only to a statement of strict selection of lexical material. It should be noted that lexical valency is associated with such extralinguistic factors as logic of thinking and “sense of language”. “Sense of language” has no single definition, and those that exist in linguistics are vague. It seems therefore that the complete characterization of the lexical and semantic valencies you should not mention “sense of language” and the lexical-semantic tolerance vocabulary units.

L.M. Mitina expands the concept of valency, treating the latter not only to the word, but also to other linguistic elements. It distinguishes between linguistic probability and valency. “Valency is a fact of language. The speech is not the possibility of connections, and the connection is the realization of valency” [12, p. 47].

V. Admoni considers both concepts to be synonymous. Indeed, in the speech act themselves, i.e. the implementation of valencies. But we should not forget that “when analyzing the word valency, we mean not only the “implementation”, or rather the realized valency, but also the one that “sleeps”. Thus, in the full analysis of valency of a dictionary unit, one should also talk about the “potential realization of valency”. It can be infrequent or even only possible that implementation of the valencys” [1, p. 38]. Valency is a linguistic probability for the combination of lexical units with each other. The fact of compatibility-it has already happened. Thus it would be possible to speak about “realized and unrealized valency similar to active and passive vocabulary of each individual” [1, p. 111–117].

In the works of V. Admoni valency is considered as a dual phenomenon, because there is a division of valency into mandatory and optional. The valency of the word is denoted by V. Admoni as “societally possible”. Some of these matching possibilities are mandatory, i.e. without them part of the speech can not appear in the statement at all. Other matching features are optional, i.e. they are not necessarily available for grammatically correct statements.

This division of “combination capabilities” is not only an interesting idea in terms of further development of the theory of valency, but also has a purely practical significance in the teaching of a foreign language. Considering valency from the position of three types (logical, semantic and syntactic), we mean verb. This preference for the verb is justified by the fact that the verb is a core unit around which other members of the sentence are concentrated.

Functions of the verb and its nature lie in the center of attention. Therefore, the issues of valency of the verb are developed especially fully today. But

this does not exclude the possibility of considering valency and other parts of the speech.

The main difference in the concept of L. Tesniere and traditional grammar is that in traditional grammar two main members of the sentence are distinguished: subject and predicate [14, p. 122]. The subject refers to the verbal actants along with the objects, i.e. and the subject and the complement are equally participants in the action. For example: compare the sentences: I hear noise and the noise is heard for me. These sentences are similar and the place of the subject and the supplement are exchanged. Turning to translation of Russian sentences into other languages, we will encounter the fact that the subject in Russian will be transmitted by a supplement in another language. We most likely translate these two sentences as the same: I hear noise. Without delving into the valency of the word, we can not properly use it. Therefore, information about valencies is very important in the study of the language, it must be present in a good dictionary.

The determining role in distinguishing different meanings of a multivalued word, however, belongs to the lexical valency of a word, or the ability of a word to combine individual lexical units with others. Thus, the adjective deep means deep or serious, solid, fundamental. It is combined with nouns, but within the same grammatical construction of adjective + noun, the choice of is carried out in different ways. For deep in it's first sense, these are nouns that denote phenomena that has some physical properties, in particular depth. Nouns that choose deep in their other meaning form a group of names of phenomena of abstract order: thought, intellect, study, etc.

On the other hand, explanation of the lease situation does not require an obligatory indication of either the purpose or the reason for this situation. For example, the word grow means increase in its usual meaning. This verb, like other intransitive verbs, does not require and does not allow direct object, in the sense of “grow”, on the contrary, a direct object is necessary in the meaning of ‘done, become’, this verb is combined with the names of adjectives. Cf. vegetables, berries, finger-nails, fame, influence, taxes, prices grow; grow corn, cucumbers, cabbage, tomatoes, roses, sow, grow wheat, cucumbers, cabbage, tomatoes, roses; grow light, broad, strong, easy, thin, fat, to become light, wide, strong, thin, thick, etc. (Apresyan, 2009).

But in other languages transitivity also must be taken into consideration. For example: we take the word *yaz* “write” and add morpheme *dir*. This morpheme can be added to the transitive and intransitive verbs, it increases the valency of the verbs. Let's see changes of process below [2, p. 171].

Fig. 1. Transitive verbs

Fig. 2. Intransitive verbs

According to this Huddleston and Pullum’s classification, a verb is monovalent if it takes just one complement (Huddleston R., Pullum G., 2002, p. 9). In the following, Reza Hajizadeh presents an outline of the two classifications. We can see how the factor of transitivity influences valency. (i) mehdi xâbid-ø intransitive monovalent (ii) in be pâsox to bastegi dâr-ad intransitive bivalent (iii) ali dâvar Šod-ø intransitive (complex) bivalent (iv) man nâmeħ râ xând-am monotransitive bivalent 8 (v) ma ketab ra baray-e to xarid-im monotransitive trivalent (vi) rezâ baççe râ ali nâmid-ø monotransitive trivalent The above forms are translated as follows: (i) Mehdi slept (ii) It depends on your response (iii) Ali became a referee (iv) I read the letter (v) We bought the book for you (vi) Reza named the child Ali [6].

In Azerbaijani phrases “təyyarəyə, maşına, taksiyə minmək” *minmək* is not equivalent to a combination with the verb *sit*, but in this case the verb *take* will be used: take an airplane, a car, a taxi, a tram, etc. Other high-frequency English verbs, for example do, make, etc., also differ in their compatibility from Azerbaijani equivalents *etmək*, do the house – *evi təmizləmək*, do dishes, windows, floors – *qabları, pəncərələri, döşəmələri yumaq*, make well (poorly) – *yaxşı (pis) qazanmaq*, make a lawyer (a good teacher, a bad farmer, a good waiter, an excellent husband) – *hüquqşünas (yaxşı müəllim, pis fermer, yaxşı ofisiant, əla ər) olmaq*.

Emerged as a result of the specification of the field of reference of a particular word, these restrictions represent the greatest difficulty in the process of mastering a foreign language.

verb GIVE:

In a normal language, three valencies, subject, object, direct object.

I gave him the book.
also possible with the sentence:
I gave the book to him.
verb EXPLAIN:
I want to explain Murphy’s Law.
At least two of them are required, subject and direct object.

And more often there is a third, indirect object phrase in which the preposition *to* is required:

I want to explain Murphy’s Law to you.

This verb is often misunderstood by the Russians, and they say it’s like Explain me, but this Russian translation should be explained to me. Valency is not transitivity. We are talking about valency, when we characterize the main component of the word combination, and this is not always a verb. It is the main component that realizes its valency with the help of dependent components.

One element is insufficient to grammatically correct statement [10, p. 5]. Thus, we are talking about one-, two-, three-valent verbs:

Table 1

Verb	Pronoun	Noun
To sleep	He	A child
To visit		His friend
To entrust		Frida
		Her baby
		A nurse

According to the valent features of these verbs, it will be possible to form the following grammatically correct sentences:

A child is sleeping.
He is visiting his friend.

Frida entrusted her baby to a nurse.

In the event of violation of the valency rules, i.e. if the necessary terms of the sentence are not available for the verb, as the result we can have grammatically inferior sentences, as for example:

He is visiting.

Frida entrusted.

Thus, just as in chemistry, in order to obtain a complete connection, a certain number of atoms of element A is necessary to bind the atoms of element B and in linguistics: “to obtain a grammatically correct sentence with a verb, the number of other terms determined by the verb itself is necessary” [5, p. 56].

“Valency is not limited only by objects, but includes the subject, the groups of circumstantial words, subordinate clauses, adjectives, etc.” [7, p. 13]:

He lives with his parents not far from his girlfriend.

The verb to live – lives does not require any definite prepositional construction, but this is the need for the utterance to become grammatically correct. Precisely because the old grammatical concepts were not able to capture and explain all the features of the functioning of the word (verb) in the sentence, the introduction of the concept of “valency” in linguistics not only justified itself, but also proved its necessity.

Conclusion:

– During the writing of the work, through the achievement of the declared tasks, the objectives were achieved: the analysis of the available results of scientific research and literature on the problem of valency in modern English was carried out, various types of valency existing in the English language were studied, the basic syntactic structures of sentences were studied. The analysis of these sentences, in particular, the verbs found in these sentences, was also carried out to identify the most frequently used verbs for each syntactic structure. Description of valency properties of words is focused on the solution of communicative needs; it allows creating a new type of linguistic portrayal of words

– Modern linguistics have a large number of works devoted to both the development of theoretical problems and the study of valency properties of different parts of speech. If at the beginning of the appearance of the circle of application of the theory of valency was limited to the verb, the further development of the theory proved that not only the verb, but also other parts of the speech have valency properties. Currently valency properties are found not only in the verb, adjective and noun, but also in adverbs and official parts of speech. Special attention of linguists continues to attract questions of the valency of the verb is a language unit with the most complex and diverse potencies.

– Of the verb as a “sponge” soaks its value the main components referred them to the situation, which form its semantic structure. The properties of verb actants are determined by the properties of the participants’ denotative situation designated by the verb, as well as the relations between them. To express the object there are several ways, depending on the nature of the object. An object that has a spatiotemporal characteristic is expressed as part of a complex sentence; an object that does not have this property corresponds to a syntactic argument expressed as a noun in a accusatory case with or without a preposition.

– Valency ensures the combination of words, the syntactic connection between them in living speech, secondly, valency is realized, passes to the action and will have an external form in this syntactical connection between words. We need a lexical unit in those cases where the valencies do not receive a surface realization. Understanding the natural language text containing non- expressed obligatory valencies, assumes to find data pointing in a context or situation and how should these valencies be filled.

– Analyzing the verb in different languages, we conclude that valency has a great role in teaching. Knowing the valency can help to the deep investigation and memorizing the word and its meaning.

REFERENCES:

1. Адмони В. Основы теории грамматики. Москва: «Просвещение», 2004. 173 с.
2. Əliyeva N. Dilçilikdə valentlik. Bakı: Elm və təhsil, 2015. 303 p.
3. Апресян Ю.Д. Исследования по семантике и лексикографии. Москва: «Языки славянских культур», 2009. 211 с.
4. Budai L. Morphosyntactic valency classes of English verbs. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó, 1997. 483 p.
5. Гак В.Г. Валентность. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 1998. С. 56–57.
6. Hajizadeh Reza Contrastive Analysis of Sentence Patterns in English and Persian. 2011, October. URL: <http://URLfiles.eric.ed.gov/fulltext/ED523920.pdf>.
7. Helbrig G. Probleme der Valenztheorie. Leipzig, 1970. 109 p.
8. Huddleston R., Pullum G.K. The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge University Press, 2002. 218 p.

9. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург, 2016. 225 с.
10. Король Т.В. Валентность как лингвистическое понятие. Рига: Издательство департамента Ленинградского Государственного Университета, 1972. 28 с.
11. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии. Москва, 2015. С. 289–292.
12. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителей. Москва, 2016. 37 с.
13. Rubinstein S. L. Fundamentals of General psychology. Saint-Petersburg, 2012. 313 p.
14. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. Москва: «Прогресс», 1988. 653 с.
15. Trask R.L. A dictionary of grammatical terms and linguistics. Reprinted. London-New York: Routledge, 1999. 335 p.

УДК 811=512.161:82-84

ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ АФОРИЗМІВ У ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

SOURCES OF ORIGIN OF APHORISMS IN TURKISH

Покровська І.Л.,

orcid.org/0000-0002-7826-3148

доктор філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри тюркології

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Плешкун С.С.,

orcid.org/0000-0002-0774-7591

студентка магістратури

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто особливості турецьких афоризмів як образно-художніх формул, які вживаються в сучасній турецькій мові різних дискурсів, зокрема, розглядаються їх джерела походження. Встановлено, що основне призначення афоризмів у мові – бути засобом актуалізації уваги реципієнта. Експресивність, наявність стилістичного забарвлення та образність зумовлюють широкі можливості їх активного використання в медіа-просторі, ЗМІ, у тому числі а й у мові Інтернет-видань.

Ключові слова: афоризм, походження, джерело, семантика, турецька мова.

В статье рассмотрены особенности турецких афоризмов как образно-художественных формул, используемых в современной турецком языке различных дискурсов, в частности, рассматриваются источники их происхождения. Установлено, что основное назначение афоризмов в языке – быть средством актуализации внимания реципиента. Экспрессивность, наличие стилистической окраски и образность обуславливают широкие возможности их активного использования в медиа-пространстве, СМИ, в том числе и в языке Интернет-изданий.

Ключевые слова: афоризм, происхождение, источник, семантика, турецкий язык.

The article deals with the features of Turkish aphorisms as figurative artistic formulas used in modern Turkish language of various discourses, in particular, their sources of origin are considered. It is established that the main purpose of aphorisms in the language – to be a means of actualizing the attention of the recipient. Expressiveness, the presence of stylistic color and imagery determines the wide possibilities of their active use in the media space, the media, in particular in the language of Internet publications.

Key words: aphorism, origin, source, semantics, Turkish language.

Постановка проблеми. Афористичні висловлювання завжди привертала увагу науковців, тому вони ставали об'єктом досліджень багатьох наук (філософії, психології, літературознавства та ін.). Звичайно, афоризми також неодноразово аналізувалися з позицій лінгвістичної науки. Водночас зі зміною наукової парадигми змінились і підходи

до вивчення цього явища. Крім того, по мірі розвитку мови виникають нові афоризми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження полягає у вивченні специфіки функціонування афоризмів у сучасній турецькій мові. Питанням афористики присвячені окремі дослідження таких вітчизняних

лінгвістів, як М.С. і М.Г. Ашукіни, Л.П. Дядечко, В.М. Мокієнко, С.І. Ожегов, С.Г. Шулежкова, і таких вчених-тюркологів, як О.Є. Борух, Е. Демір, Т. Джеліккая, І.Л. Покровська тощо, проте функціонування афоризмів у цих працях залишається ще недостатньо вивченим.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в дослідженні афоризмів, які використовуються в сучасному турецькомовному просторі.

Досягнення мети дослідження передбачає розв'язання таких завдань, як: розкриття особливості функціонування афоризмів у сучасному мовному дискурсі; класифікація афоризмів за джерелом походження; визначення індивідуально-авторських особливостей вживання афоризмів у комунікативно-прагматичному аспекті (на матеріалі турецької мови).

Об'єктом дослідження є афоризми сучасної турецької мови, предметом – комунікативно-прагматична роль висловів, які використовуються носіями турецької мови з різними семантико-стилістичними цілями.

Матеріалом дослідження слугували афоризми, відібрані з інтернет-видань.

Новизна дослідження ґрунтується на тому, що вперше подається розширений аналіз афоризмів турецької мови у контекстуальному вживанні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження афористики уже понад століття є одним із важливих завдань мовознавства, оскільки афоризми в значній кількості представлені в турецькій мові. Ця наука присвячена вивченню та класифікації афоризмів, історії їх виникнення і розвитку, а також вивченню їх значень. Проблема вивчення афоризмів існує вже давно, і на сьогоднішній день багато лінгвістів приділяють цьому лексичному пласту особливу увагу, оскільки він у більшості аспектів відрізняється від фразеологізмів. Підкреслимо, що афоризми займають особливе місце в системі мови і є її невід'ємною частиною, відповідаючи основним принципам будови мовної системи і закономірностям функціонування. Афоризми відносяться до експресивних і впливають на сферу естетичної культури мови.

Якщо слідувати за Академічним тлумачним словником української мови, термін *афоризм* означає «висловлювання, що в лаконічній формі виражає завершену думку; яка-небудь узагальнена думка, висловлена стисло, в дуже виразній формі» [1, с. 73]. Існує також багато інших визначень афоризму, проте найбільш точне формулювання поняття дає Н. Калашнікова: «афоризм є мікротекстом узагальнюючого характеру» [4, с. 10]. Афоризм амбівалентний тому, що він

виступає у двох якостях – мовленнєвого дискурсивного знаку й художнього тексту конкретного жанру. В обох випадках афоризм узагальнює різноманітні прояви особистого й суспільного життя й міцно закріплюється в спілкуванні як його органічна, концентрована й містка форма художнього відображення дійсності та вираження ставлення носія мови до нього.

Афористичні вислови характеризують життєві явища, надають їм позачасового і всеохоплюючого характеру, не містять точного посилання на місце й час здійснення якоїсь дії, вся інформація носить абстрактний характер. Отже, афоризми слугують для узагальнення досвіду попередніх поколінь, вони можуть широко використовуватись у будь-яку епоху й безвідносно до сфери спілкування, що свідчить про їх універсальність. Сукупність зазначених властивостей дозволяє афоризмам виступати ефективним стилістичним засобом посилення виразності тексту, а також здійснювати прецедентні зв'язки як у координатах однієї лінгвокультури, так і в процесі міжкультурної комунікації [3, с. 26].

Афоризми є сталою системою мовних одиниць, усі члени якої характеризуються такими диференціальними ознаками:

1) зв'язком із джерелом (автором; літературним, міфологічним, фольклорним або історичним персонажем; твором мистецтва або літератури; реальною подією і т. п.);

2) загальноновживаністю (вони «не створюються в процесі спілкування, а відтворюються як готові цілісні одиниці»);

3) стійкістю компонентного складу і граматичної структури (що не виключає варіантності);

4) стабільністю, стійкістю семантики, закріпленою за даними звороту в мовному узусі.

Відтворюваність афоризмів характеризується частим вживанням їх у промові як готових мовних одиниць, а також масовою популярністю.

Таким чином, володіючи набором диференційних ознак, властивих будь-якій стійкій, роздільно оформленій мовній одиниці, їх значення мають «генетичну пам'ять» про авторів, котрі їх створили, твори, від яких вони відокремилися, або історичні події, що послугували їх джерелом.

Фонди афоризмів турецької мови склалися протягом багатьох століть у межах закономірностей, властивих мовам тюркської спільності. Афоризми завжди звернені на суб'єкт: вони виникають не стільки для того, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати та висловлювати до нього суб'єктивне ставлення. Тим самим вони є одним із факторів

формування культурних кодів кожної окремо взятої мовної спільноти. При цьому важливу роль відіграють переоцінка носіями мови цінностей (культурних, естетичних та ін.), поява харизматичних лідерів, чий погляд і діяльність співзвучні ідеям соціальної більшості, розвиток нових жанрів і видів мистецтва, і, нарешті, саме життя носіїв мов зіставляється в умовах, що змінюються – соціальних, економічних і політичних умовах.

Обставини та шляхи формування конкретних афоризмів не універсальні, що пов'язано з відмінністю самих джерел, форм побутування цих джерел у суспільному і духовному житті суспільства; тимчасових, соціальних, політичних, культурологічних, гендерних, конфесійних та інших факторів, які створюють фон, на якому здійснюється процес мовної комунікації.

У давні часи «афоризація» окремих слів, словосполучень і мікротекстів цілком залежала від того, кому вони належать, чи достатньо відомий і шанований їх автор, чи займає він високе місце в соціальній сфері життя. У XVIII–XIX ст. виникнення афоризму з художньої та публіцистичної літератури залежало від масштабу таланту письменника, від близькості його мови до народної мови, тиражу видання і ступеня актуальності твору-джерела. У XX столітті з огляду на роль різноманітної техніки, яка здатна багаторазово тиражувати твори мистецтва, посилюючи їх вербальний вплив за рахунок музичного супроводу і видовищності, при цьому умови та шляхи формування афоризмів істотно змінилися.

Найдавнішим джерелом зародження фондів афоризмів була усна народна творчість, а з часом й численні літературні жанри. Поступово розвиваючись протягом декількох століть, літературні жанри до XVIII–XIX ст. перетворюються в один з основних джерел поповнення фонду афоризмів турецької мови (художня, наукова і публіцистична література). В епоху науково-технічної революції (XX століття) до числа названих джерел приєднуються кінематограф, телебачення, естрада, реклама і, нарешті, мережа Інтернет.

Аналізуючи турецький сучасний фонд афоризмів, нам вдалось дослідити та виокремити чотири джерела походження афоризмів:

1) Фольклор. Фольклор слугував джерелом для великої кількості афоризмів у турецькій мові. Зокрема, вчені наголошують на значному впливі народних казок, загадок, пісень на розвиток культури мовлення. У турецькій мові широко вживаються слова комедійного героя Ходжі Насреддіна, який у жартівливій формі розповідає повчальні

історії. Більша частина історій може бути повчальною для всіх поколінь, усіх епох, оскільки вони базуються на спільних реаліях. Вони відповідають на питання нашої спільноти. Ходжу Насреддіна хвилюють питання релігії, економіки, освіти, науки, й від нього можна чекати відповідей та вирішення проблем.

Ходжа Насреддін немов дзеркало суспільства, адже його анекдоти – відображення людської сутності в цьому дзеркалі. У ньому ми бачимо проявлення нашої сміливості, страхи, розум і дурість, релігійність та невіру, оптимізм та песимізм. Наприклад: *Ya sayı saymasını bilmiyorsun ya da dayak yememişsin* 'Або ти рахувати не вмієш, або ти битим не був'; *Damdan düşen damdan düşenin halini bilir* 'Хто в горі не бував, той його і не знав, хто з даху падав, той біду впавшого з даху зрозуміє' (тут і далі – переклад наш) [6].

2) Релігія (Біблія та Коран). У світлі сучасних лінгвістичних напрямів взаємозв'язок мови і релігії не викликає сумнівів. Афоризми представлені одиницями коранічного або біблійного походження як моралізаторські настанови. У турецькому суспільстві, де пануючою релігією є мусульманство, джерелом крилатих висловів є Коран, священна книга мусульман. Турецьке населення досить часто використовує у своєму мовленні слова пророка Мухаммеда: *Bir baba çocuğuna güzel halktan daha üstün bir miras bırakamaz* 'немає кращого спадку, який може залишити батько дитині, аніж мораль'; *Zengin, çok mala sahip olana denmez, zengin kalbi olana denir* 'багатий не той, хто має багато майна, а той, у кого є серце'. Поширеними є також слова, що належать пророку Алі: *Hak, körelmez bir kılıçtır* 'справедливість – це невидимий меч'; *Cehaletten daha tehlikeli bir hastalık yoktur* 'немає небезпечнішої хвороби за невігластво'; *Kişi, dilinin eserdir* 'людина – це витвір мови' [2, с. 3].

3) Художня, наукова і публіцистична література. До цієї сфери можна віднести культурно-історичні одиниці, що становлять значну частину досліджуваного афористичного масиву. Широко вживаються слова не лише вітчизняних авторів, але й зарубіжних. Частіш за все афоризмами стають слова всесвітньо відомих людей. У розповсюдженні суттєву роль відіграє історичний та географічний фактори. На розвиток Туреччини значний вплив мали арабські країни, тому тут найбільш знаними є слова та вирази, що належать арабським митцям. Разом із тим наголошуємо на особливій ролі впливу французької літератури на становлення турецької літератури. Перспектива відвідування Франції представниками турець-

кої літературної еліти з метою вивчення мови й ознайомлення з французькою культурою (Ібрагім Шінасі, Намик Кемаль), поява на території Османської держави навчальних закладів із викладанням французької мови (за період з 1839 до 1900 рр. лише у Стамбулі відкрито понад 20 навчальних закладів) всебічно сприяли швидкому «входженню» французької культурної традиції в турецьку літературу. Подальшим етапом «входження» французької культури в турецьку стають численні переклади турецькою мовою творів французьких авторів (Гюго, Мюссе, Золя, Мопассана, братів Гонкурів, Стендала, Бальзака). Окрім перекладів творів французьких авторів, у турецькій літературі з'являються переробки, переспіви, адаптації їхніх творів, у яких частогусто відчутне пряме наслідування, копіювання. Разом із тим у турецькій літературі зароджуються літературні жанри, які, спираючись на західну основу, поступово трансформуються в національно забарвлену, самобутню літературну царину [5]. Так, і в українському, і в турецькому суспільствах часто вживають слова Віктора Гюго, Мольєра, Вольтера тощо:

Geç yetişen ağaçlar en iyi yemiş verenlerdir 'Дерева, які пізно досягають, дають найкращі плоди'; Susan bir bilgin, bir kelime söylemeyen aptaldan farksızdır 'Вчений, який мовчить, нічим не відрізняється від дурня, що жодного слова не мовить' (Moliere) [8].

Більшість використаних одиниць, узагальнюючи властивості сфери життя, наштовхують на висновок, що накладається на життєву закономірність та реальність. Виходячи із цього, можемо виділити кілька різновидів культурно-історичних афоризмів. Найвідомішими є афористичні вислови про роль митця, зокрема письменника, значення його творчості в суспільстві, принципи творчого процесу, що накладаються на національний контекст: *Devler gibi eserler bırakmak için, karıncalar gibi çalışmak lazım. (Necip Fazıl Kısakürek) 'Щоб залишити величезний слід, потрібно працювати, мов мураха'; Şiir, sözcüklerle güzel biçimler kurmak sanatıdır... Hangi sözcük, hangi sözcükle yan yana geldiğinde nasıl bir ışık ortaya çıkar? Bunu bilmek gerek. (Cahit Sıtkı Tarancı) 'Поезія – це мистецтво створення красивих форм за допомогою слів. Завдяки яким словам можна стає світло на душі? Це важливо знати.' [9].*

Тематичний клас афоризмів етико-філософського змісту не поступається в кількісно-якісному відношенні попередньому, демонструючи актуальність типових роздумів для сучасної людини. Серед афоризмів, що позначають філо-

софські роздуми про людину як особистість, моральні принципи та ідеї її життя, спостерігаємо такі: *Aradığın ilham içinde duruyor; sadece sessiz ol ve dinle. 'Намхнення, яке ви шукаєте, завжди іде зсередини; лише залишайтеся спокійними та прислухайтесь' (Мевляна); Hayat beni kaybetmekle hiçbir şey ziyan etmeyecekti. (Sabahattin Ali) 'Життя не втратить нічого, втрачаючи мене'. (Саббахатін Алі); Akılsız adam ne affeder ne de unuttur; saf yürekli adam önce affeder ve sonra da unuttur; bilge ise affeder, ama hiçbir zaman unutmaz (İsmet Özel) 'Дурний ні прощає, ні забуває; довірливий спочатку прощає і потім забуває, мудрий прощає, але ніколи не забуває' (Ісмет Озел) [8].*

4) Політика. У політичному дискурсі досліджувалися семантичні, стилістичні, когнітивні та комунікативно-прагматичні особливості афоризму як елементу ідіостилю. Було доведено, що інформативна функція не є первинною для цього типу комунікації. Головною особливістю мовних афоризмів у політичних промовах є те, що прагматична функція в них пов'язана із ціленастановою політика на встановлення і підтримку контакту з аудиторією та з метою полегшити для неї сприйняття інформативно значущих частин свого виступу і здійснити певний вплив на слухачів.

Проте етнонаціональні афористичні вислови, що досить часто функціонують у мові, ґрунтуються на соціолінгвістичній проблематиці. Мовні одиниці, що належать до цього класу, характеризуються високо-патетичним патріотичним забарвленням. Найбільш відомими є висловлювання М.К. Ататюрка: *Ne mutlu «Türkün» diyene. 'Я щасливий, що я турок'; Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir. 'Молодь Туреччини! Ваш перший обов'язок – зберегти і захистити турецьку незалежність, Турецьку Республіку назавжди'; Büyük şeyleri büyük milletler yapar. 'Великі справи роблять великі нації.'; Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, istiklâlden mahrum bir millet, medenî insanlık karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye lâyık sayılmaz (Mustafa Kemal Atatürk). 'Незалежно від того, наскільки багатий і процвітаючий перед цивілізованим людством народ, який позбавлений незалежності, не може вважатися гідним більш високого звання, ніж службовець (Мустафа Кемаль Ататюрк) [7].*

Поширеними є також слова, що належать Президенту Туреччини Реджепу Тайпу Ердогану: *İslam dünyasının umudu Türkiye'dir. 'Туреччина – надія в мусульманському світі.'; Türkiye bizim ortak*

hayat alanımız, ortak sevdamız, ortak geçmişimiz, ortak geleceğimize. 'Туреччина – наш спільний життєвий простір, наша спільна пристрасть, наша спільна історія, спільне майбутнє.'; *Biz bu millete efendi olmaya değil, hizmetkar olmaya geldik. (Recep Tayyip Erdoğan) 'Ми прийшли не для того, щоб бути господарями цього народу, а задля того, щоб стати його слугами'* [8].

Висновки. Здійснений аналіз дає змогу дійти висновку, що основне призначення афоризмів у мові – бути засобом актуалізації уваги реципієнта. Вдало дібрані афоризми насичують тексти живою

енергією, вносять новий відтінок у тлумачення простих, буденних понять, нашоухують на роздуми, пробуджують свідомість до продуктивного сприйняття інформації. Експресивність, наявність стилістичного забарвлення та образність зумовлюють широкі можливості їх активного використання в медіа-просторі, ЗМІ, зокрема й у мові інтернет-видань.

Однак усебічний, детальний класифікаційний опис національного афористичного надбання турків є беззаперечною перспективою сучасної тюркології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах. 1970. Т. 1. С. 73.
2. Борух О.Є. Джерела крилатих висловів в українській та турецькій мовах (зіставний аспект). *Мовні і концептуальні картини світу*. ВПЦ «Київський університет». 2011. С. 109–115.
3. Горячева Е.Д. Крылатые выражения в фразеологической системе языка: структурно-семантический аспект. *Вестник ЯГУ*. 2006. С. 28.
4. Калашникова Н.М. Афористичность как черта идиостиля : дис. ... канд. : 10.02.01. Ростов-на-Дону, 2004. 246 с.
5. Прушковська І.В. Французька література в контексті турецької: історія та сьогодення. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2018. № 1 (15).
6. Aktan B. Nasrettin Hoca hikayeleri. Istanbul : Iskele Yayıncılık. 85 s.
7. Ataturk Today. An educational archive of facts on the life & achievements of Mustafa Kemal Ataturk and the early period of the Turkish Republic. URL: <https://ataturktoday.com/AtaturkSozleri.htm>
8. Dünyaca ünlü yazar ve şairlerin şiir üzerine sözleri. Dakika haberleri Türkiye'nin haber sitesinde. 2018. URL: <https://www.ensonhaber.com/dunyaca-unlu-yazar-ve-sairlerin-siir-uzerine-sozleri.html>
9. En güzel Aforizmalar, Özlü Sözler. GZT - yeni nesil sosyal içerik platformu. URL: <https://www.gzt.com/lugat/aforizmalar>

РОЗДІЛ 6

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 811.411.21:327.3

«РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ»: КОНЦЕПТ KARĀMA В ДИСКУРСІ АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ

REVOLUTION OF DIGNITY: THE CONCEPT OF KARĀMA IN THE DISCOURSE OF THE ARAB SPRING

Богомолов О.В.,

orcid.org/0000-0002-7422-0167

кандидат філологічних наук,

директор Інституту сходознавства імені А.Ю. Кримського
Національної академії наук України

У статті аналізується концепт KARĀMA, який є однією з арабських культурних констант і посідає центральне місце в дискурсі Арабської весни як частина кліше *ṭawrat al-karāma* («Революція гідності») і основного гасла египетської Січневої революції. Хоча в цьому контексті укр. «гідність» і англ. «dignity» є найближчими еквівалентами KARĀMA, цей питомо арабський і ісламський концепт містить надлишок смислів, важливий для розуміння його функціонального навантаження в політичному дискурсі, зокрема в дискурсі Арабської весни.

Ключові слова: KARĀMA, «Революція гідності», культурні константи, концепти, політичний дискурс.

В статье анализируется концепт KARĀMA, представляющий собой одну из арабских культурных констант и занимающий центральное место в дискурсе Арабской весны как составная часть клише *ṭawrat al-karāma* («Революция достоинства») и основного лозунга египетской Январской революции. Хотя в данном контексте укр. «гідність» (достоинство) и англ. «dignity» представляют собой ближайшие эквиваленты KARĀMA, этот исконно арабский и исламский концепт также содержит определенный избыток смыслов, важный для понимания его функциональной нагрузки в политическом дискурсе, в частности в дискурсе Арабской весны.

Ключевые слова: KARĀMA, «Революция достоинства», культурные константы, концепты, политический дискурс.

The article explores the concept of KARĀMA, a key Arab cultural constant and a staple of the Arab Spring discourse, where it features as a part of the *ṭawrat al-karāma* (“the Revolution of Dignity”) cliché and the four-piece slogan of the Egyptian January 25 revolution Bread, Freedom, Human Dignity and Social Justice. While in such context DIGNITY remains the closest English equivalent of KARĀMA, this native Arab and Islamic notion contains surplus meanings that are essential to understanding both the manner of its functioning in modern Arab political discourse and the reason behind its prominence in the Arab Spring discourse.

Key words: KARĀMA, Revolution of Dignity, cultural constants, concepts, political discourse.

Постановка проблеми. Ще туніську революцію 2010–2011 років на її батьківщині назвали *ṭawrat al-karāma* («революція гідності»). Проте міжнародні ЗМІ, які, очевидно, сприйняли цей перший епізод Арабської весни як чергову «кольорову» революцію, перехрестили її на «жасминову». Лише під час протестів на площі Тахрір у Каїрі в січні – лютому 2011 року словосполучення «революція гідності» [5] перетворилося на міжнародне журналістське кліше, яке пізніше поширилося навіть на український Євромайдан. Концепт KARĀMA, який в цьому випадку було перекладено як *гідність*, являє собою одну з арабських культурних констант [2], він неодмінно фігурує в численних прецедентних текстах, починаючи

з Корану та Сунни, а також у дискурсах різних типів. І хоча перевірка цієї тези справа нелегка, видається, що діапазон контекстів, у яких застосовується цей арабський концепт, є помітно ширшим порівняно з його умовними європейськими відповідниками. Він настільки часто вживається в текстах, де йдеться про будь-які аспекти суспільних і міжособистісних відносин, а надто про природу людини і цінність людського життя, що не може слугувати надійним маркером якогонебудь конкретного типу дискурсу. Отже, в тому, що концепт KARĀMA раптом висувається на перший план у дискурсах Арабської весни, свідченням чого є його присутність у гаслах, найбільш відомим серед яких є египетське *‘ayṣ, ḥurriya*,

KARĀMA *insāniyya*, 'adāla ijtīmā'iyya («хліб, свобода, людська KARĀMA [у медійних перекладах «гідність»], соціальна справедливість»), криється мабуть неочевидний на перший погляд парадокс. Адже завдяки надмірній поширеності концепту його присутність у дискурсі із суто структурного погляду видається малоінформативною.

Постановка завдання. У розвідці ми спробуємо продемонструвати, що, хоча й укр. *гідність*, і англ. *dignity* залишаються найкращими з можливих еквівалентів KARĀMA, цей питома арабський і навіть ісламський концепт містить певний надлишок смислів, важливий не лише для розуміння того, як він функціонує в сучасному політичному дискурсі загалом, але й для того, як він став ключовим елементом дискурсу найбільшого в сучасній арабській історії протестного руху. Нижче ми проаналізуємо основні семантичні особливості, які виявляє концепт KARĀMA в низці найбільш інформативних контекстів: ісламських сакральних текстах, ісламському нормативному дискурсі та побіжно дискурсі політичного ісламу, а також у світській дискусії на теми моралі. На підставі цих даних ми спробуємо реконструювати базові ідеї, які лежать в основі концепту, і локалізувати їх у ширшому контексті уявлень про природу людини.

Виклад основного матеріалу. Похідні від кореня $\sqrt{krm}$ у Корані трапляються досить часто [41 раз] і посідають помітні місця (напр., прикметник *karīm* є одним із 99 епітетів Аллаха). Важливо також, що прикметник *karīm* вживається як неодмінний епітет, майже частина назви самої священної книги: *al-Qur'ān al-Karīm*. Англійською мовою це зазвичай перекладають як *the Holy Quran* («святий Коран»), інколи також *the Noble Qur'an* («благородний Коран») [13]. Щодо Аллаха також застосовується суперлатив *al-akram* (Коран 96:3, що в авторитетних англійських перекладах уже подається як *the most generous* або *bountiful* – «найщедріший, найбагатніший»). При цьому іменник *karāma* в Корані не використовується. У контексті обговорення поняття KARĀMA найчастіше цитується такий фрагмент Корану: *wa li-llāhi al-'izza wa li-rasūlihi wa li-l-mu'minīn* (Коран 63:8), що в англійських перекладах подається у варіанті *[a]nd to Allah belongs [all] honor, and to His Messenger, and to the believers* («І Аллаху належить [уся] честь, і Його Посланцю, і вірним») [13], або як у класичному перекладі Арберрі [4], *yet glory belongs unto God, and unto His Messenger and the believers* («І слава належить Богові і Його Посланцю, і вірним»). При цьому 'izza подається укладачами традиційних коментарів до Корану (тафсирів) як синонім

karāma. Так само добре цитованим із приводу KARĀMA є такий хадис: *uṭlubū al-ḥawā'ija bi-'izzat al-anfus fa-inna al-umūr^a tajrī bi-maqādūrⁱ -llāh* («Прохайте про [свої] потреби з честю душ, адже все відбувається відповідно до мірил Аллаха») [8], щодо способу цитування цього хадису в цій статті прямо не згадується *karāma*, але у ній використовується синонімічний – саме у сенсі, близькому до укр. *гідність* або англ. *dignity* – ідіоматичний вираз *mā' al-wajh* (букв. «вода обличчя»). У класичному словнику кінця XIII ст. Lisān al-'Arab [9] *karāma* пояснюється через побудований від кореня $\sqrt{zz}$ за тією самою моделлю іменник 'azāza. Варто зазначити, що корінь $\sqrt{zz}$ передає ідею *сили, міцності*, яка, очевидно, є його первинним значенням, порівняйте, наприклад, типове тлумачення прикметника 'azīz у Lisān як *tumtani' lā yaḡlabuhu šay'* («[той] що опирається, [якого] ніщо не перемаже/подолає»). Утім те, що в перекладах фігурують такі абстрактні поняття, як «честь» і «слава», – не свавілля перекладачів, адже авторитетні європейські переклади ґрунтуються на питома арабській традиції тлумачення цих сакральних текстів. Річ у тому, що обидва корені передають дві відмінні, але взаємопов'язані ідеї: умовно матеріальну якість, яка заслуговує на позитивну суспільну оцінку, і нематеріальне відображення цієї якості у дзеркалі суспільної оцінки. Однією з центральних тем у революційному дискурсі на ранньому етапі революції було почуття *гордості* за себе і за своїх співвітчизників, що влучно відбиває широко розтиражований медіа плакат, який тримав один із протестувальників: *i'tadⁿ an akūn^a ḥā'if^m – al-ān anā miṣrī* («Я звик боятися – [але] тепер я єгиптянин») [14]. Саме цей соціальний аспект концепту KARĀMA відбитий в ідеї національного відродження, однієї з поширених тем світського різновиду єгипетського революційного дискурсу, пор. *iḥsās al-karāma allaḏī tawallada fī maydān at-tahrīr* [15] («почуття KARĀMA, яке було народжене на Площі Тахрір»), *mīlād al-ḥurriya wa al-karāma li-š-ša'b al-miṣrī ba'd 'uqūd min ad-dīktātūriya* [3] («народження свободи і KARĀMA єгипетського народу після десятиліть диктатури»).

У дискурсі політичного ісламу сучасні світські закони, які, покликаючись на західні правові концепції, відкидають центральний для ісламського права припис *qisās* (відплати за принципом «око за око»), критикують за те, що вони ніби нехтують KARĀMA [12]. Хоча в політичному дискурсі та повсякденній суспільній дискусії поняття *qisās* застосовується досить широко як синонім або прототип *справедливості* як такої [6], в ісламському

нормативному дискурсі йдеться лише про *qiṣāṣ* як засіб попередження *al-i'tidā'* 'alā an-nafs (букв. «змахів на душу/особу», що охоплює вбивства та завдання тілесних ушкоджень). У прототиповій ситуації концепт *karāma*, власне, й означає повагу до людського життя і тілесну недоторканність, адже слово *nafs*, яке зазвичай перекладається європейськими мовами як «душа», на відміну від *rūḥ* («дух, душа»), охоплює *душу* в сенсі тієї уявної субстанції, яка залишає тіло з останнім подихом (етимологічний зв'язок між *nafs* і *nafas* – «подих» – є прозорим для мовця). На тлі цього стає зрозуміліше, чому туніське повстання проти репресивного режиму Бен Алі отримало назву «революція *karāma*». Епізод із самоспаленням вуличного торговця М. Буазізі, доведеного до самогубства безчинствами поліціантів, прочитаний як потужна метафора зневаги репресивного режиму до цінності життя будь-якого пересічного тунісця, власне, й став тригером для повстання. Тут доречно зважити також і на те, що принцип поваги до *karāmat an-nafs al-bašariya* («*karāma* людської душі/життя») в ісламському праві не є універсальним, він бере до уваги соціальний статус і родинні відносини як жертви, так і винуватця, наприклад, припис *qiṣāṣ* (відплати за принципом «око за око») не може бути застосовано щодо батька/матері, які вбили свою дитину, або мусульманина, якщо жертва була язичником тощо; якщо загалом помилування винуватця вітається, вбивцю імама не можна помилувати, але безневинна бідна людина, яка зазнала несправедливих утисків (*mazlūm*), є у свідомості мовця прототиповим об'єктом захисту, чия кров потребує відплати.

Однак *karāma* може також виступати й у прямій колокації з концептом тіло, як, наприклад, у такому контексті:

ammā ūlā'ika allaḍīna yatazāharūna bi-l-'atf 'alā al-junāt wa yaḍkarūn al-aydī aw al-atrāf allatī tuqta' qīṣāṣ^{an} aw an-nufūs allatī qad taḍhab qīṣāṣ^{an} fa-awlā bihim an yataḍakkarū anna *al-jasad al-insānī* – fī *karāmatihī* allatī arṣadanā aḷlahu ilayhā – lā yumass fī ṣarī'at al-qīṣāṣ illā bi-ḥaqq [12].

Щодо тих, хто вдає співчуття до винуватців і згадає руки або кінцівки, які відрубуються на відплату, чи душі, які можуть бути втрачені (букв. «можуть піти») на відплату, [було б] більш доречним для них згадати, що *людське тіло* – з його (тобто властивою йому – *О. Б.*) *karāma*, щодо якої наставив нас Аллах – є недоторканим з погляду [божественної] норми *qiṣāṣ*, крім як за правом.

Наступні два сегменти демонструють, що концепт *nafs* насправді ширший за значенням, ніж,

наприклад, англ. *soul* або укр. *душа* [1], які видаються його найближчими еквівалентами відповідно до перекладних словників арабської мови. У контексті концепту *karāma* концепти *jasad* (тіло) і *nafs* не протиставляються одне одному. У парі з *karāma* у функції генетивного атрибута виявляється, що обсяг поняття *nafs* включає як *душу*, так і *тіло*, і лише в деяких контекстах у сполученні з *karāma* вони позначаються окремо як *karāmat ar-rūḥ* або *karāmat al-jasad* [цікаво, що в цьому контексті тіло зустрічається майже удвічі частіше ніж душа: пошук у системі Google для *karāmat ar-rūḥ* дав 1020 результатів, а для *karāmat al-jasad* – 1770 результатів], порівняйте:

а) ...wa min aḷl takrīm al-islām li-n-nafs al-bašariya wa ṣiyānat ar-rūḥ wa al-jasad min an yamussuhā insān bi-ḡayr ḥaqq kānat ṣarī'at al-qīṣāṣ allatī katabahā aḷlah 'alā 'ibādihī... [12].

...і для забезпечення *karāma* [ця ідея виражається не двома словами, як у перекладі, а однією похідною від $\sqrt{krm}$ – формою масдара II породи дієслова] людської *nafs* та збереження *душі* і *тіла* від неправомірного зазіхання з боку людини (букв. «від того, щоб людина зазіхнула на них без права»), була [встановлена] божественна норма *qiṣāṣ*, яку Аллах приписав своїм рабам...

б) ...wa qad adraka al-'arab ḥattā qabl al-islām mīzat al-qīṣāṣ fa-jarā qawluhum bi-anna *al-qatl^a anfā li-l-qatl* wa nazala al-qur'ān al-kaḥīm mu'akkid^{an} ḥādā al-ma'nā wa ḡayrahu mimmā ṣtamalat 'alayhī al-āya al-kaḥīma wa lakum fī al-qīṣāṣi ḥayāt^{tm} yā ūlī al-albāb; fa-inna al-qātil 'amd^{an} aw al-jāriḥ 'amd^{an} law 'arifa maḡabbat 'amalihi annahā ḍahāb nafsihī qīṣāṣ^{an} la-aḥjama 'an al-qatl fa-šāna ḥayātahu wa ḥayāt^a man yahimm bi-qatlihi... [12].

...і араби збагнули ще навіть до ісламу властивості *qiṣāṣ*, і поширилося їхнє прислів'я, що «вбивство припинило вбивство», і був посланий Священний Коран (букв. «зійшов»), утверджуючи це значення і все інше, що входило до священного вірша «і [є] для вас в *qiṣāṣ* життя, о володарі умів (Коран 2: 179 – *О. Б.*)»; і умисний вбивця або той, хто навмисно калічить, якби [він] знав результат свого вчинку, що це втрата його *nafs* на відплату (*qiṣāṣ*), то втримався б від вбивства і зберіг своє життя та життя того, кого [він] має намір вбити...

У прикладі (а) пасаж «збереження *душі* і *тіла* від неправомірного зазіхання з боку людини» пояснює значення *takrīm an-nafs al-bašariya* (забезпечення *karāma* людської *nafs*) у спосіб, дуже подібний до словникових тлумачень. У межах цієї інтерпретації *душа* (*rūḥ*) і *тіло* (*jasad*) відповідають *nafs*, тобто в результаті маємо ситуацію, коли комбінація цих двох понять дає

такий самий обсяг значення, що й концепт *NAFS*. Нероздільність морального (соціального) і тілесного аспектів особи відображена також у побутовому застосуванні тієї самої форми другої породи дієслова *takrīm* на позначення ритуалу арабської гостинності, коли урочистий обід використовується як знак поваги до статусу гостя. Фрагмент (b) засвідчує тісний зв'язок між концептами *NAFS* (і, відповідно, *KARĀMA*) та життя: вони функціонують у цьому фрагменті як майже синоніми. Саме завдяки цьому зв'язку концепт *'aṣ* (розм. егип. ар. «хліб») – початкова частина згаданого вище чотиричленного революційного гасла – може бути пов'язаний з усім набором ціннісних революційних концептів: за внутрішньою формою *aṣ* – розмовне єгипетське слово на позначення хліба – відбиває ідею, подібну до загальновідомого християнського поняття «хліб насущний», адже воно походить від дієслова *'āṣ* («жити»). Отже, значення концепту *NAFS* (з яким пов'язаний концепт *KARĀMA*) можна описати так: «індивід як особа і жива істота, яка складається з двох субстанцій – тіла і душі». Поєднання матеріального і нематеріального в концепті *KARĀMA* відображено ще в класичних словникових тлумаченнях, порівняйте у *Lisān al-'Arab* тлумачення прикметника *karīm*: *al-jāmi' li-anwā' al-ḥayr wa aṣ-ṣarāf wa al-faḍā'il* («те, що поєднує види добра/багатства, честі і чеснот») [9].

Говорячи про матеріальний бік буття людини, варто звернути увагу на ще одну частотну колокацію – *ḥayā karīma*. Ідея, яку вона відбиває, має близькі європейські відповідники як, наприклад, укр. «гідне життя», англ. «dignified life». В обох випадках йдеться про економічний бік людського життя, при цьому, на відміну від наведених вище контекстів, він розглядається не в індивідуальному, а радше в соціальному аспекті – здебільшого в контексті обговорення проблеми бідності та її соціополітичних наслідків (порівняйте, наприклад, нещодавно започатковану єгипетським президентом кампанію покращення якості життя, яка так і називається *ḥayā karīma* [7]). Цілком імовірно, що наведена ідіома становить приклад запозичення з європейських мов, але доведення цієї тези потребуватиме окремого дослідження, яке виходить за межі статті.

Цікаво зазначити, що хоча концепт *KARĀMA* комбінується з багатьма позначеннями людини як істоти, він не поєднується з усіма ними. Вартий уваги, наприклад, той факт, що концепт, який представляє емоційний бік людської психіки – *QALB* (СЕРЦЕ), є таким винятком [1]. Нижче наведено фрагмент, який уміщує концепт *KARĀMA* в

контрастний контекст різних сценаріїв, дій, психічних або фізичних станів, які представлені як такі, що *становлять загрозу* для *KARĀMA*. У тексті описується моральна дилема, яка виникає внаслідок конфлікту між потребою *зберегти* *KARĀMA* особи (*iḥtifāz karāmatinā* або *karāmat an-nafs* – букв. «збереження нашої *KARĀMA*» або «*KARĀMA* душі») та прагненнями серця (*QALB*), які можуть завдати шкоди *KARĀMA* або навіть знищити її. Порівняйте:

li-kull minnā karāma wa fī nafs al-waqt lahu qalb fa-ayy minhum [sic!, літературною арабською тут мала б бути форма двоїни min-humā («з них двох»)] – О. Б.] ahamm bi-ḥayātika qalbuka am karāmatuka? hal min al-ma'qūl an nastagnī 'an qulūbinā li-l-iḥtifāz bi-karāmatinā fī sabīl ḍālika. (...) ṣaḥīḥ annahu lā budda an takūn karāmat an-nafs fawq kull i'tibār wa lakinna limāḍā wulidat at-taḍḥiya idā kānat karāmat an-nafs hiya al-muntaṣira ḡāliban. am hiya mujarrad kalimāt nu'ayyid maḍmūnahā wa lakinna bi-dūn al-'amal bi-hā? li-naqif laḥzāt^{an} 'alā ba'd al-jumal hiya mawjūda fī ḥayātina wa dā'iman nuraddiduhā fī mawqif mu'ayyan: ḥidā', ḥiyāna, karāhiya, kaḍīb, ḍu'f, hazīma. qālū man bā'nā bi'nāhu, illī hawāk ihwāh wa illī nasāk insāh, allaḍī lā ya'tabiruka ribḥ^{an} lā ta'tabiruhu ḥasāra [11].

У кожного з нас є *KARĀMA*, і водночас він має *серце*, отже, що з них [є] важливішим у твоєму житті – твоє *серце* чи твоя *KARĀMA*? Чи можливо обійтися без наших *сердець*, щоби зберегти нашу *KARĀMA* в такий спосіб? (...) Це правда, що власна *KARĀMA* (букв. *KARĀMA* «душі, себе») повинна бути понад усіма міркуваннями, однак для чого з'явилася (букв. «була народжена») *самопожертва*, якщо власна *KARĀMA* є здебільшого переможною? Чи це лише слова, зі змістом яких ми погоджуємося, однак не діємо відповідно до них? Зупинімося на хвилинку біля деяких фраз, які є в нашому житті, і ми весь час повторюємо їх у певній ситуації: *обман, зрада, ненависть, брехня, слабкість, поразка*. Кажуть: *хто нас продав – продаймо його, хто тебе полюбить – полюби його, а хто тебе забув – забудь його, того, хто не вважає тебе здобутком – не вважай його втратою*.

З наведеного прикладу постає, що *QALB* (серце) і *KARĀMA* представлені як два антагоністичні начала всередині особистості. У термінах динаміки сил Леонарда Талмі концепти *KARĀMA* і *QALB* виступають як частини *розділеного суб'єкта* (self divided), при цьому *частина, яка бажає* (desiring part), представлена концептом *QALB*, характеризується тенденцією до руху (тобто в термінах динаміки сил є Агоністом), а *KARĀMA* являє собою частину розділеного суб'єкта, яка виявляє

тенденцію до спокою (виступає як Антагоніст) [16]. Водночас тенденція до спокою – тобто до збереження *KARĀMA* – подається як домінуюча, конфліктуючий моральний імператив самовідданої *пожертви* (تَضَرُّفِیَا) може діяти проти неї. Очевидно, що чітка опозиція між *KARĀMA* і *QALB*, імплікована в цьому фрагменті, виводить семантику першого концепту поза межі того, що можна було б описати як домен емоцій.

Тепер перейдемо до розгляду загроз для *KARĀMA* (*обман, зрада, ненависть, брехня, слабкість, поразка*). Хоча ці слова і належать до різних семантичних типів, у них є спільний семантичний знаменник. Усі вони однаково вільно поєднуються з предикатами на кшталт *ta'arrad (li-)* («піддаватися [чомусь]») та *'ānā (min)* («страждати [від чогось]»). Фреймові структури [10] усіх відповідних концептів подібні – їх можна узагальнити як *морально шкідливі дії* або *стани*, спільним для них елементом є пасивний експерієнцер, якого можна описати як Жертву. *СЕРЦЕ* виступає як чинник непередбачуваного й потенційно небезпечного для індивіда формату стосунків з іншими людьми. *Збереження* (iḥtifāz) *KARĀMA*, що подається як моральний імператив, передбачає опір впливам, які є зовнішніми щодо *NAFS* і які діють через *СЕРЦЕ*. Статус (пасивної) жертви мислиться як несумісний із тією частиною розділеного суб'єкта, до якої застосовується *KARĀMA*: збереження *KARĀMA* означає уникнення перетворення на жертву. Отже, *KARĀMA* виступає як сукупність позитивних (суспільно цінних) якостей, притаманних індивіду як *соціальному суб'єкту*, на відміну від індивіда як *психологічного суб'єкта*, який розглядається як схильний до слабкості.

Висновки. Концепт *KARĀMA* визначається на основі уявлень про *особу*, які можна схематично представити так. Найкраща частина людини, яка називається *NAFS*, є вмістищем усіх її позитивних якостей – матеріальних (життя як такого і тілесних аспектів, що пов'язані з його підтримкою) і нематеріальних – але лише таких, що заслуговують на високу релігійно-моральну оцінку або є її виявом (напр., *чесноти*). Натомість вмістищем інстинктів і пристрастей є *QALB* (серце). На цьому тлі *KARĀMA* репрезентує уявлення про всю повноту позитивних якостей, якими визначається життя людини як у матеріальному, так і в моральному (соціальному) аспектах. Щедрість є похідною від такої повноти, тому прикметник *karīm* може в деяких контекстах означати «щедрий». Повнота позитивних якостей може бути притаманна й деяким предметам матеріального світу, тому дорогоцінне каміння, напри-

клад, називають *ahjār karīma*. Ідеальним втіленням подібної повноти є Аллах, тому *karīm* і є одним з його епітетів. У застосуванні до людини, концепт *KARĀMA* відбиває уявлення про ідеальну особу, яке охоплює тілесний (фізичну цілісність, недоторканність), соціальний (суспільна повага) і економічний аспекти (ідея *hayā karīma* – «гідного життя»). Інтерпретація ар. *KARĀMA* як *гідності* (dignity) в перекладі європейськими мовами ґрунтується більшою мірою на другому та третьому з цих двох аспектів. Натомість укр. та англ. умовні відповідники *KARĀMA* не охоплюють тілесного аспекту особи, а ідея фізичного насильства потрапляє у сферу їх застосування лише тоді, коли воно розглядається як чинник морального приниження. Уявлення про цінність людського життя, яка є центральною ідеєю у змісті ар. поняття *KARĀMA*, не входить до обсягу таких концептів, як англ. *DIGNITY* або укр. *гідність*, і виражається окремими концептами, наприклад англ. *sanctity of life*, пол. *świętość życia* (букв. «святість життя»), але в такому сенсі пошуковик Google знаходить цей вираз переважно на укр. католицьких джерелах, більш поширеним укр. відповідником є, імовірно, *цінність життя* [17]. Важливим наслідком такої відмінності є те, що арабський концепт у політичному дискурсі демонструє міцний асоціативний зв'язок із темою фізичного насильства у широкому розмаїтті його виявів. Отже, коли в дискурсі туніської революції вперше був застосований концепт *tawrat al-karāma*, який у перекладі згодом перетворився на міжнародне журналістське кліше *революція гідності*, то його умовному автору йшлося насамперед про продемонстровану владою наочно на конкретному прикладі зневагу до людського життя, і цей концепт прижився й поширився саме тому, що факт самоспалення Мухаммада Буазізі, який прийнято вважати тригером масових протестів у Тунісі, опинився у центрі громадської уваги, а трагічна доля цього юнака була сприйнята учасниками повстання як потужна метафора народних страждань. Характерно, що передісторія єгипетської Січневої революції 2011 року має типологічно подібний початок: жертва поліцейського насильства – юнак Халід Саїд із міста Александрія – стає іконою потужного протестного руху, який згодом переростає в революцію. Отже, концепт *tawrat al-karāma* («революції гідності») тісно пов'язаний у свідомості мовця з ідеєю *неправомірного насильства* і виникає як відповідь на неповагу арабських авторитарних режимів до *цінності людського життя*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голубовська І.О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов). *Мовознавство*. 2002. № 4–5. С. 40–47.
2. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. 3-е изд., испр. и доп. Москва: «Академический проект», 2004. С. 84–85.
3. 'Alī Abd-ar-Ra'ūf. *Aṭ-Taḥrīr Maydān wa aš-Ša'b Ta'ammulāt 'Imraniya fī aṭ-Ṭawra al-Miṣriya*, 2013. ad-Dawḥa (64). URL: <http://Goo.Gl/Ayuaqz> [Accessed 22.04.2018].
4. Arberry A.J. *The Koran Interpreted*. New York, NY: Simon and Schuster, 1955. P. 254.
5. al-Bawwāba, al-Yawm Ṭawrat al-Karāma 'alā Masraḥ Qaṣr Ṭaqāfat Ṭawr Sīnā', 2014. URL: <http://www.albawabhnews.com/349016> [Accessed 15.04.2018].
6. Bogomolov A. An Eye for an Eye and the Struggle for Power in the Discourse of the Egyptian Arab Spring. *Scripta Neophilologica Posnaniensia* (XV), 2015. P. 13–33.
7. Ḥālid Nājiḥ, Ḥayā Karīma. al-Yawm as-Sābi', 2018. URL: <https://goo.gl/D6k79C> [Accessed 29.01.2019].
8. 'Isawī, 'A. Bi-'Izzat Nafs. al-Ahrām, 2014. URL: <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/296559.aspx> [Accessed 22.04.2018].
9. Ibn Manzūr, Muḥammad b. Mukarram (1955–1956). *Lisān al-'Arab*, 15 vols. Bayrūt: Dār Ṣādir.
10. Fillmore, C. Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica*. 1985. VI (2). P. 222–254.
11. Mamlakat al-'Aṣmā'. Ayyuhumā Ahamm Karāmatuka am Qalbuka 2009. URL: <http://saly.ahlamontada.net/t2500-topic> [Accessed 22.04.2018].
12. al-Manšāwī al-Wardānī, (no year). Al-Qiṣāṣ bayn aš-Šarī'a wa al-Qānūn al-Waḍ'ī. Daawa-info.net. URL: <http://www.daawa-info.net/article.php?id=814> [Accessed 2.04.2018].
13. al-Qur'ān al-Karīm. The Noble Qur'an. URL: <https://quran.com> [Accessed 1.06.2018].
14. aš-Šurūq. aṭ-Ṭawra aḍ-Ḍaḥika Balaḡat Ahl al-Jāmi'a al-Amrīkiya, 2012. URL: <http://www.akhbarak.net/articles/8890370> [Accessed 10.04.2018].
15. Maṣress. Ṭaman al-Karāma, 2011. URL: <http://www.masress.com/tahrirnews/86541> [Accessed 22.04.2018].
16. Talmy L. Force Dynamics in Language and Cognition. *Cognitive Science*. 1968. № 12. P. 69.
17. Wikipedia, (no year). Sanctity of life (Świętość życia). URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Sanctity_of_life [Accessed 1.06.2018].

РОЗДІЛ 7

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.1'25-115(045)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ СВОБОДА / ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ТА БАТЬКІВЩИНА / ΠΑΤΡΙΔΑ У НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНІЙ ЛЕКСИЦІ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ

VERBALIZATION OF CULTURAL CONCEPTS OF FREEDOM / ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ AND FAMILY / ΠΑΤΡΙΔΑ IN NATIONAL MARKOVED LEXICS OF NOVOHRETSKI LANGUAGE

Гаргасва О.В.,
orcid.org/0000-0001-8424-2135
 старший викладач кафедри
 грецької філології та перекладу
 Маріупольського державного університету

У статті розглянуто особливості лінгвокогнітивної репрезентації концептів *Свобода* та *Батьківщина* у національно-маркованій лексиці новогрецької мови. Описано та охарактеризовано засоби їхньої вербалізації у грецькому сучасному мас-медійному дискурсі.

Ключові слова: національно-маркована лексика, концепт, культурний концепт, вербалізація концепту, батьківщина, свобода.

В статье рассмотрены особенности лингвокогнитивной репрезентации концептов *Свобода* и *Родина* в национально-маркированной лексике новогреческого языка. Описаны и охарактеризованы способы их вербализации в греческом современном масс-медийном дискурсе.

Ключевые слова: национально-маркированная лексика, концепт, культурный концепт, вербализация концепта, родина, свобода.

The linguo-cognitive peculiarities of concepts *Freedom* and *Motherland* in national marked lexis are considered in the article. The ways of their verbalization in Modern Greek mass-media discourse are analyzed and characterized.

Key words: national marked lexis, concept, cultural concept, verbalization of concept, motherland, freedom.

Постановка проблеми. Дослідження в галузі лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, активізація інтересу до проблем «мова та культура», «мова та мислення», розширення етнолінгвістичних та когнітивних спостережень в сучасній науці про мову, розвиток психолінгвістичних досліджень в галузі співвідношення національної мови та національної свідомості – все це призвело до підвищення уваги дослідників до проблеми «національна мова та національна мовна картина світу». Під час вивчення культури крізь призму мови, людини в культурі і в мові досліджуються базові концепти культури, опорні точки менталітету народу, які значною мірою визначають предметно-смісловий зміст мовної картини світу цього народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед основних підходів до розуміння поняття «концепт» у сучасному мовознавстві виокремлю-

ються три основні підходи: 1) прихильники *лінгвістичного підходу* (В.М. Телія, Д.С. Лихачов) називають концептом значення слова разом з його конотативними відтінками; 2) у *когнітології* (З.Д. Попов, Й.А. Стернін) концепт – це ментальне явище, одиниця пам'яті, ментального лексикону; 3) *культурологічний підхід* (Ю.С. Степанов, З.К. Сабітова) відрізняється від інших тим, що під час вивчення концепту особлива увага приділяється саме культурній інформації, яку він транслює. Концепт вважається базовою одиницею культури, її головним осередком.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження специфіки репрезентації концептів *Батьківщина* та *Свобода* у національно-маркованій лексиці новогрецької мови. *Матеріалом дослідження* було обрано грецькі мас-медійні тексти політичної, економічної, спортивної, культурно-мистецької тематики друкованих та інтернет-

видань, серед яких «Ελευθεροτυπία», «Τα Νέα», «Καθημερινή», «Έθνος», «Το Βήμα», «Ελεύθερος Τύπος», «Το Βήμα της Κυριακής» та інші за період 2013–2018 роки.

Виклад основного матеріалу. Концепт (лат. *conceptus* – думка, поняття) – 1) у когнітивній лінгвістиці та психології – одиниця ментальності, свідомості, пам'яті, якою оперує людина в процесі мислення і за допомогою якої здійснюється, зберігається та відображається зміст досвіду і знань [1, с. 70]; 2) у лінгвокультурології – одиниця, яка виражає етнонаціональну специфіку і вербалізується в словах, фразеологізмах та інших мовних засобах [1, с. 70]. В нашому дослідженні ми будемо дотримуватись лінгвокультурного підходу до визначення поняття концепту, тобто будемо вважати концептом базову одиницю культури.

Ю.С. Степанов стверджує, що «в структуру концепту входить все те, що робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія), стисла до основних ознак змісту історія, сучасні асоціації; оцінки тощо» [1, с. 41].

Концепти як одиниці етнокультурної інформації відображають світ національного світосприйняття предметів і понять, позначених мовою. На думку Д.С. Ліхачова, вони виникають в свідомості людини не тільки як натяк на можливе значення, а і як відгук на мовний досвід людини в цілому – поетичний, прозаїчний, науковий, соціальний, історичний [3].

Кожна культура має свої ключові концепти. За визначенням В.А. Маслової, *ключові концепти культури* – базові одиниці картини світу, які зумовлені культурою та мають велику значущість як для окремої мовної особистості, так і для лінгвокультурного суспільства в цілому [4, с. 49].

Слід зазначити, що ключові концепти культури займають важливе місце у колективній мовній свідомості, тому їх дослідження вважається надзвичайно актуальною проблемою, адже вони є опірними точками менталітету народу, які значною мірою визначають предметно-смісловий зміст мовної картини світу цього народу [5, с. 187].

Ю.С. Степанов називає константами культури концепти, які характеризуються своєю стійкістю та постійністю в культурі, вони є «згустками національно-культурних сенсів», «комірки культури в ментальному світі людини» [2, с. 41].

Ключові слова фіксують, формують та осмислюють базисні концепти світосприйняття людини, які мають велику стійкість в культурі. Історична стійкість ключових слів культури є наслідком високої стабільності самої картини світу людини,

яка сприймається її носіями як онтологічна реальність [5, с. 187].

Дослідження ключових культурних концептів допомагає виявити особливості національного світосприйняття, характеру, культури, історії народу. Для визначення базових, ключових одиниць в тій чи іншій лінгвокультурі потрібно встановити базові категорії національної культури.

До національно-специфічних належать предмети, поняття, пов'язані з територією мешкання людини, з особливостями комунікації (комунікативна поведінка), з одягом (національний одяг), з харчуванням (національна кухня), з життєвими цінностями та нормами, віруваннями, зі способами пізнання навколишньої дійсності, традиціями тощо [5, с. 188].

Оскільки більшість лексичних одиниць, у яких висловлюються базові категорії культури народу (ключові поняття мови-культури), належать до національно-маркованої лексики, ми вважаємо доцільним виявлення базових концептів грецької культури саме в національно-маркованій лексиці. Таким чином, дослідження базових концептів культури допоможе визначити особливості культури Греції, ментальності греків.

Концепт СВОБОДА / ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ. Свобода є однією з найважливіших життєвих цінностей та визначає особливості світосприйняття та поведінку греків. У свідомості греків розуміння свободи трансформувалося від античної свободи людини в полісі до усвідомлення необхідності свободи та рівних прав для всіх в сучасній політичній інтерпретації свободи.

Концепт СВОБОДА / ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ в грецькій мовній картині світу вербалізується перш за все словом-ім'ям *η ελευθερία*. За даними тлумачного словника Бабініотіса, іменник *η ελευθερία* має чотири значення [6, с. 585]. Його основне значення: можливість самостійної та необмеженої дії згідно із побажаннями (будь-кого), відсутність утисків та пригнічення. В цьому значенні іменник *η ελευθερία* має антоніми несвобода *η ανελευθερία*, залежність *η εξάρτηση*, зобов'язання *η δεσμευση*.

Інше його значення – будь-яке право, котре пов'язане із свободою: *ελευθερία του λόγου* свобода слова, *ελευθερία του Τύπου* свобода преси.

Спеціальне значення іменника *η ελευθερία* – відсутність іноземної окупації, національна або політична свобода. У цьому значенні іменник має антонім рабство *η σκλαβιά*. Треба зауважити, що для грецької нації, яка 400 років виборювала свою незалежність від Османської імперії, свобода в цьому розумінні має дуже велику цінність. Відоме гасло Грецької революції 1821 року *Ελευθερία ή*

θάνατος, яке стало символом рішучості народу Греції у боротьбі проти пригнічення та тиранії, увійшло до складу лексико-культурних палімпсестів: «*Ψωμί, παιδεία, ελευθερία*» (буквально хліб, освіта, свобода), «*Ελευθερία ή ... ψωμί*» (буквально свобода або хліб).

У значенні відсутність перешкод, легкість іменник *η ελευθερία* має синонім *η άνεση* – спокій, затишок. Також у цьому значенні він стає частиною фразеологізму *καλή λευτεριά!* (побажання легких пологів для жінки). Наприклад: *Στον 27χρονο ρομαντικό αρχιτέκτονα, «ο οποίος στα καλά καθούμενα .... τον ευχόντουσαν μεταξύ τους το Χριστός Ανέστη και καλή λευτεριά!!».*

Слід зазначити, що національно-маркована лексика, яка вербалізує концепт СВОБОДА / ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ у грецькому мас-медійному дискурсі, є вельми різноманітною. Окрім фразеологізмів та лексико-культурних палімпсестів, до складу яких увійшла лексема *η ελευθερία*, трапляється багато ономастичних одиниць, серед яких антропоніми (власні імена та прізвища): *Ελευθερία, Ελευθέριος, Ελευθεριάδης, Ελευθερόπουλος, Ελευθερίου*, а також хремадоніми:

«*Ελεύθεροι πολιορκημένοι*» – «Вільні в облозі»:

«*Μεσολόγγι: «Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι*» – *Απόψε η συναλία του Γιάννη Μαρκόπουλου*»;

«*Ελευθερία του Τύπου*» – «Елефтерія ту Типу (Свобода преси)»:

Η «Ελευθερία του Τύπου» θα εκδίδει από εδώ και στο εξής έξι φύλλα την εβδομάδα, από Τρίτη έως και Κυριακή;

«*Ελεύθερη Ώρα*» – «Елефтері ора (Вільний час)»:

Η «Ελεύθερη Ώρα» έχει όλες τις απαντήσεις σε ερωτήσεις που κανείς δεν ρωτάει;

«*Ελεύθερος Τύπος*» – «Елефтерос Типос (Вільна преса)»:

Παρά ταύτα, και σύμφωνα με αδιάσειστα ντοκουμέντα που αποκάλυψε ο Ελεύθερος Τύπος της Κυριακής, το ΕΤΕΑΕΠ πλήρωσε ...;

«*Ελεύθεροτυπία*» – «Елефтеротипія (Вільна преса)»:

Το lock-out στην «Ελευθεροτυπία» та інші.

Асоціативний ряд слів, які сполучуються з іменником-репрезентантом концепту СВОБОДА / ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ *η ελευθερία*, складається з іменників: свобода думки ~ *σκέψεις*, свобода висловлювання ~ *έκφρασης*, свобода преси ~ *του Τύπου*, свобода особистості ~ *του ατόμου*, свобода слова ~ *του λόγου*; прикметників: особиста свобода *προσωπική* ~, духовна свобода *πνευματική* ~ політична свобода *πολιτική* ~, громадянська свобода *αστική* ~.

Таким чином, достатньо велика вживаність різних видів національно-маркованої лексики з компонентом *η ελευθερία*, які ословлюють концепт СВОБОДА / ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ у грецькому мас-медійному дискурсі, дає нам можливість зробити висновок про те, що однією з особливостей менталітету грецького народу є надзвичайна незламність та волелюбність.

Концепт БАТЬКІВЩИНА / ΠΑΤΡΙΔΑ.

Концепт БАТЬКІВЩИНА / ΠΑΤΡΙΔΑ є одним з базових концептів культури, який існує в будь-якій етнічній культурі та є універсальним (Вежбицька, Телія, Тер-Мінасова). Він займає важливе місце в масовій свідомості грецького народу.

Ядро концепту становить слово-ім'я *η πατρίδα* батьківщина. У тлумачному словнику Бабініотіса фігурують 6 значень цієї лексеми [6, с. 1358]. Основне значення лексеми *η πατρίδα* батьківщина – країна, або місце походження чи народження. У цьому значенні іменник має синонім *η γενέτειρα* вітчизна, місце народження та стає центром декількох словосполучень: *ιδιαιτερη* ~ (буквально особиста вітчизна – місце народження або походження кого-небудь), *χαμένες* ~ (буквально втрачена вітчизна – райони, у яких в минулому розквітав елінізм та які зараз належать іншим державам або втратили своє грецьке населення), *δεύτερη* ~ (друга вітчизна – місце, де хто-небудь провів більшу частину свого життя).

У значенні місце або країна проживання, у якій людина сформувалася як особистість, іменник *η πατρίδα* (в архаїзованій формі *πατρις*) увійшов до складу фразеологізму *όπου γης και πατρις* (тобто де земля, там і вітчизна, що означає – де людина мешкає, там її вітчизна).

Асоціативний ряд слів, які сполучуються з іменником *η πατρίδα* у його загальному значенні – все, що об'єднує членів одного етносу, рідна земля та спадщина, а також самі члени етнічної спільноти, має такий вигляд: *πολέμησαν για την* ~ боролися за батьківщину, *ο υπέρ πατρίδος αγών* боротьба за батьківщину. У цьому значенні слово-ім'я концепту БАТЬКІВЩИНА / ΠΑΤΡΙΔΑ, іменник *η πατρίδα*, стає частиною лексичного палімпсесту *Πατρις, θρησκεία, στρατός και μαλακία...* (вітчизна, релігія, армія та дуросці), який є видозміненим перифразом слогану грецьких консервативних партій, котрий маніфестує основні цінності суспільства *Πατρις, θρησκεία, οικογένεια* (Вітчизна, релігія, сім'я) та який вважається фразеологічним зворотом [6, с. 1358].

За тлумаченням Бабініотіса іменник *η πατρίδα* має 2 переносних значення: 1) сукупність мешканців країни, її народ; 2) протонародне звернення

до особи, яка є родом з тієї ж країни або міста (синонім *ο συμπατριώτης* співвітчизник).

У значенні місце зародження або виникнення чого-небудь лексема, яка аналізується, має синоніми *η κοιτίδα, το λίκνο* колиска.

Лексема *η πατρίδα* (давньогрецьк. *πατρίς*) походить від давньогрецького іменника *ο πατήρ (ο πατέρας)* батько. Це дає нам підстави стверджувати, що у грецькій свідомості батьківщина асоціюється з батьком, родиною в цілому.

Аналіз словникових дефініцій доводить, що у змістовій структурі концепту БАТЬКІВЩИНА / ПАТРИДА виокремлюються компоненти, які характеризують його цінність для носіїв грецької культури: 1) батьківщина – рідний край, рідна земля; 2) батьківщина – місце народження, місце де мешкає родина людини; 3) батьківщина – місце виникнення чого-небудь.

Отже, в грецькій свідомості з батьківщиною асоціюються не тільки місцевість, де народилась та мешкає людина, а і його родина, природа тощо. Такі понятійні компоненти, як природа, родина, національна спадщина, складають периферію концепту.

У грецькому мас-медійному дискурсі концепт БАТЬКІВЩИНА / ПАТРИДА вербалізується не тільки лексемою *η πατρίδα*, але й лексемами *η Ελλάδα, ο Έλληνας, ελληνικός*, а також лексемами, які називають природний світ, родинні цінності, грецькі свята, звичаї та національні традиції. Любов та повага до всього грецького, починаючи від мови та алфавіту та закінчуючи традиціями та славетною історією країни, простежується в національно-маркованих одиницях, які репрезентують концепт, серед яких такі:

– ономастична лексика, зокрема топоніми, які відображають особливості природного світу Греції: *Φτέρη* (новогр. *η φτέρη* – папороть), *Κάτω Ζάλογγο* (новогр. *κάτω* – низ, нижній, *το ζάλογγο* – ліс), *Ράχες* (новогр. *η ράχη* – спина, хребет), *Πενταδάχτυλος* (новогр. *πεντε δάχτυλα* – п'ять пальців), *Καραβοστάσι* (новогр. *το καράβι* – корабель, *η στάση* – зупинка), хремотоніми: «*Ελλάς*» – «Еллада» та «*Δέλτα*» – «Дельта» (назви грецьких підприємств харчової промисловості), «*Άλφα και Ωμέγα*» – «Альфа та Омега» (назва книжкової крамниці в Афінах), «*Ελληνική*» – «Грецька» (щомісячна афінська газета), «*Πατρίς*» – Батьківщина (назва грецької газети), «*Ελληνικό*

Αίμα» – «Грецька кров» (грецька газета періоду 1941–1944 р.) та ін.;

– етнографічні реалії, зокрема назви свят, звичаїв та ритуалів, народних танців, пісень тощо: *το έθιμο Μπόττηδες* – традиційний звичай мешканців о. Корфу під час святкування Великодня (кидання з балконів великих посудин з водою, прикрашених червоними стрічками на честь нового врожаю); *οι κουφέτες* – куфети (весільні цукерки з мигдалем), *το έθιμο της Μπάμπως* – звичай вшанування бабусь 8-го січня кожного року; *το έθιμο του οβελία* – традиція жарити ягня на вертелі у Великдень;

– фразеологічні одиниці:

Ελλάς το μεγαλείο σου! Άνεργος με εισόδημα 0,24 ευρώ πρέπει να ... (*Ελλάς το μεγαλείο σου* – іронічний вислів про негативні явища грецького суспільства);

Ο υπεύθυνος Τύπου του κομματικού οργάνου Μιχάλης Καρτερός μιλώντας στην εκπομπή «Με το ΝΙ και με το ΣΙΓΜΑ» της ΕΡΤ Σερρών είπε ... (*είπε με το νι και με το σίγμα* – від А до Я все мені розповів (використання літер грецького алфавіту ν – «ні» та σ – «сігма»),

Το άλφα και το ωμέγα είναι να κάνεις το κάτι παραπάνω, ώστε να προηγηθείς της σκέψης του αντιπάλου. Άλφα και Ωμέγα (від альфи до омеги) – інший приклад вживання літер грецького алфавіту. Використання першої та останньої літер алфавіту у фразеологізмі, як і їх еквівалентів «перший та останній», «початок та кінець», для позначення чого-небудь абсолютного або цілого походить від античної традиції. У грецькій філософії ця формула передавала вічність вищого початку. Афінянин в «Законах» Платона свідчить: «Бог, згідно з давньою оповіддю, тримає початок, кінець і середину всього суцього».

Ένα ταπεινό μονόστηλο, στην «Καθημερινή» της 9ης Νοεμβρίου ... που ψηφίστηκαν κυριολεκτικά «στην τούρλα του Σαββάτου», δηλαδή την ... (στην τούρλα του Σαββάτου – в останню мить) тощо.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши концепт БАТЬКІВЩИНА / ПАТРИДА, який репрезентовано у національно-маркованих лексичних одиницях мас-медійного дискурсу новогрецької мови, можемо зробити висновок, що греки – дуже патріотична нація, а вказані концепти є одними з основних культурних, ментальних, мовних констант, які становлять грецьку картину світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. Київ : Академія, 2012. 288 с.
2. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Москва : Языки русской культуры, 1997. 824 с.

3. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. Москва, 1993. Т. 52. № 1. С. 3–9.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студентов ВУЗов. Москва : Академия, 2001. 183 с.
5. Сабитова З. К. Лингвокультурология : учебник. Москва : Флинта : Наука, 2015. 528 с.
6. Μπαρτινιώτης Γ. Λεξικό τής Νέας Ελληνικής Γλώσσας: Δ' έκδοση. Αθήνα : Κεντρο λεξικολογίας, 2012. 2256 σ.

УДК 811.124'373.46:34

МЕТАФОРО-МЕТОНИМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ У ЛАТИНСЬКІЙ РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ АВГУСТИНА «СПОВІДЬ»)

METAPHOR-METONYMIC RELATIONS IN THE LATIN RELIGIOUS TERMINOLOGY (BASED ON THE AUGUSTIN'S WORK "CONFESSIONES")

Микитка М.-Д.Ю.,

orcid.org/0000-0002-2734-8272

аспірант кафедри класичної філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті розглянуто особливості явищ метафори та метонімії в залежності від частиномовного вираження транспонованої назви. У статті встановлено, що основними формами вираження метафор є іменники, прикметники, дієслова, рідше дієприкметник та герундій та описано типи структуризації метафоричних термінів та особливості їх реалізації у тексті. У статті як особливий вид виокремлено метафору, вжиту у вигляді метамовного сегмента тексту. У процесі дослідження метонімічних термінів виокремлено особливий вид метонімії – символічну, що є характерною саме для релігійних текстів.

Ключові слова: метафора, терміносполучення, латинська релігійна термінологія, метафоризація, метонімічне термінотворення.

В статье рассмотрены особенности явлений метафоры и метонимии в зависимости от языкового выражения транспонированного названия. В статье установлено, что основными формами выражения метафор являются существительные, прилагательные, глаголы, реже причастие и герундий и описаны типы структуризации метафорических терминов и особенности их реализации в тексте. В статье как особый вид, выделено метафору, употребленную в виде метаязыкового сегмента текста. В процессе исследования метонимии выделено особый вид метонимии – символическую, которая является характерной именно для религиозных текстов.

Ключевые слова: метафора, латинская религиозная терминология, метафоризация, метонимически терминообразования.

The article touches upon processes of metaphorization and metonymization, concerning the part-language expression of the transposed name. As is presented, the main forms of expression of the metaphor are nouns, adjectives, verbs and a small portion are participles and gerund. The types of structuring metaphorical terms and features of their implementation in the text are described. It is singled out a special kind of metaphor, which is used as a metamorphic segment of the text. According to the metonymic terms, a symbolic metonymy is described, which is typical for religious texts.

Key words: metaphor, term combination, Latin religious terminology, metaphorization, metonymic terms.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. До основних лексико-семантичних процесів, в результаті яких з'являються нові номінації в релігійній термінології, належать метафоризація та метонімізація. Перенесення за подібністю чи суміжністю дає змогу надати звичним словам загальної мови нового спеціалізованого значення, що корелює з поняттями релігійної сфери, або транстермінологізувати лексеми інших терміносистем у

релігійну. Крім того, утворені таким способом терміни зберігають тропеїчну категоріальність з характерними для неї образністю, експресивністю, емоційністю, які, на відміну від інших терміносистем, з часом не притуплюються. Тому нам видається доцільним розглянути метафоричні та метонімічні перенесення значень в термінолексичі, що функціонує в межах релігійного дискурсу Августина.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом усього часу розвитку філологічної

науки проблема метафоризації термінів залишається однією з найбільш суперечливих і дискусійних у дослідженнях як вітчизняних, так і закордонних науковців. Лінгвістів цікавлять питання породження метафори, її семантична та синтаксична структура, граматична організація та функціонування. В історії лінгвістичної науки проблему метафоризації намагалися розв'язати Н. Арутюнова, В. Виноградов, В. Корольков, В. Гак, Н. Костюк, М. Бірдслі та інші. Серед останніх публікацій хочемо відзначити праці таких науковців як А. Мороз, І. Остапчук, О. Балабан, І. Гуменна, Ю. Агеева, Н. Костюк, Н. Кабанцева, С. Жаботинська, О. Крилець, В. Телія, Р. Дудок, Р. Помірко, Г. Шиманович та інші. Серед закордонних науковців, проблему метафори досліджували Дж. Лакофф, М. Джонсон, Л. Кемерон, А. Дейгнан, Р. Дірвен, Р. П'юрінг, Д. Доног, Г. Береніке, Д. Річі та інші. У фаховій мові релігії явище метафори досліджували І. Павлова, М. Ділай, В. Гаррісон (на основі української та англійської мов).

Актуальність дослідження. На сьогодні немає ґрунтовних досліджень цієї теми у межах латинського релігійного дискурсу. Існує потреба глибшого вивчення характерних ознак та особливостей утворення термінів-метафор і термінів-метонімів, розгляду їх функціонування, здійснення класифікації.

Формулювання цілей та завдань статті. Метою статті є охарактеризувати метафоричні та метонімічні конструкції, які функціонують у межах латиномовного релігійного дискурсу (на матеріалі твору А. Августина «Сповідь»). Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- 1) розглянути сутність та різновиди метафори;
- 2) визначити типи структуризації метафоричних термінів (прості, складні);
- 3) описати граматичне та синтаксичне вираження термінів;
- 4) пояснити основні відмінності між метафорою та метонімією.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням наукових результатів. До основних лексико-семантичних процесів, у результаті яких слово загальнолітературної мови розвиває вторинну номінацію, належать метафора та метонімія. *Метафорою* (гр. *μετά* - за + *φέρω* - нести) називається слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з предметом, на який звичайно вказує слово, рисами подібності [4, с. 213].

Перші спроби окреслити поняття метафори, як окреме мовне явище, були здійснені ще в анти-

чності. Аристотель визначав метафору як «перенесення слова зі зміною значення з роду на вид, з виду на рід та по аналогії» [1, с. 75] Таким чином, Аристотель розумів метафору як перенесення імені з одного об'єкта, який позначувався цим іменем, на якийсь інший об'єкт (субституційна модель).

На противагу Аристотелю, Цицерон та Квінтіліан розробляли теорію порівняння, яка розглядає метафору як скорочене порівняння, акцентуючи увагу на відношенні подібності, що лежить в основі метафори, а не на дії заміни (субституції) як такої. Ці концепції не виключають одна одну, оскільки порівняльна теорія передбачає також процедуру заміни [5, с. 111]. Деметрій радив користуватись метафорами, проте уточнював, що вони не повинні бути надто частими, інакше «замість опису напишемо дифірамб» [6, с. 251]

За весь час вивчення метафори, серед науковців сформувались різні підходи до її розуміння та трактування. На противагу творчому підходу, де метафора виступає одним зі шляхів асоціативно-образного використання слова та найпродуктивнішим креативним засобом збагачення мови, існує лінгвофілософський підхід трактування тропів.

Як відомо, раціоналісти Р. Декарт, Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Кант стверджували, що «тропи заважають чіткості наукового пізнання та правильному розуму». З цією думкою сперечались П. Дюем та Н. Кемпбел, які вважали, що «метафора – невіддільна частина наукового пошуку» [10, с. 220].

Важливим є погляд на метафору В. Виноградова як на «нову семантичну функцію слова». Метафоричне словотворення відбувається на базі загальноновживаної лексики, загальнономовних асоціацій. Для метафоричних словосполучень характерна логічно несумісна синтаксична сполучуваність слів. У вільному синтаксичному словосполученні обидва слова мають первинне лексичне значення. У метафоричних словосполученнях відбувається «семантична переструктуризація», в результаті якої слова набувають якісно нових синтагматичних та функціональних характеристик і зазнають певних семантичних зміщень (зсувів) [3, с. 3-29].

Залежно від особливостей співвідношення зіставлюваних предметів (або за видами асоціативної подібності ознак), В.І. Корольков виділив 4 семантичні типи метафор перенесення значення: 1) «з неживого на живе»; 2) «з неживого на неживе»; 3) «з живого на живе»; 4) «з живого на неживе» [9, с. 15].

Опираючись на цю класифікацію, у досліджуваному творі Августина «Сповідь» ми виявили наступні типи:

«з неживого на живе» – за цим типом метафоричного зсуву зазнають асоціативного переосмислення предмети та явища, які зображуються у вигляді живих істот. Такий вид метафори ще називається, персоніфікацією (лат. *persona* – особа і *facere* – робити) або прозопопеею (τὸ πρόσωπον – обличчя та ποιέω – роблю): *animus vogabundus* (Conf, V, 5) – блукачий дух; *imperat animus corpori* (Conf, VIII, 9) – душа наказує тілу; *clamor cogitationis* (Conf, X, 1) – крик думки; *contendunt laetitiae meae cum maeroribus* (Conf, X, 28) – змагаються радощі мої зі смутком; *susciperat vinulentia* (Conf, IX, 8) – підкралась пристрасть до вина; *omnia ossa mea dicant* (Conf, IX, 1) – нехай скажуть всі кості мої; *quo enim cor meum fugeret* (Conf, IV, 7) – куди б втекло серце моє; *trahentes cor in terra* (Conf, VIII, 7) – серце борсалось в землі; *requievit (cor)* (Conf, IX, 12) – серце відпочило; *laudet te cor meum* (Conf, IX, 1) – прославляє тебе моє серце; *tristitia macerabar* (Conf, IX, 12) – печаль розривала та інше.¹

«з неживого на неживе» – за асоціативною подібністю (шляхом упредметнення) переосмислюється усе, що зображується у вигляді предметів та явищ: *laqueus mortis* (Conf, V, 7) – сильце смерті; *alae caritatis* (Conf, IV, 16) – крильця любові; *sarcina miseriae* (Conf, IV, 7) – тягар нещастя; *cornua falsae libertate* (Conf, II, 8) – роги облудної свободи; *tenebrae dubitationis* (Conf, IV, 16) – темрява сумнівів; *fomentum veritatis* (Conf, IX, 12) – бальзам правди; *fons vitae* (Conf, III, 8; IX, 10) – джерело життя; *flamma pietatis* (Conf, X, 31) – полум'я побожності; *in fidei cunabulis* (Conf, V, 5) – у колиці віри; *in nido ecclesiae* (Conf, IV, 16) – у гніздечку церкви та інше.

«з живого на неживе» – за цим типом «жива» особа (у контексті твору мова іде про Бога) описується у вигляді явищ чи станів: *dulcedo mea*, *honor meus*, *fiducia mea* (Conf, I, 20) – Насолодо моя, Честе моя, Віро моя; *refugium meum* (Conf, III, 3) – Захисте мій; *adiutor meus* (Conf, VII, 7) – Опоро моя; *miser cordia mea* (Conf, III, 3) – Милосердя моє; *suavitas et origo iustitiae* (Conf, IV, 3) – Солодощі та джерело справедливості та інше.

Фактичний матеріал свідчить про різноманітне граматичне вираження метафор у досліджуваному творі, а саме: автор використовує іменникові, дієслівні та прикметникові метафори.

Перше місце за частотністю вживання посідають іменникові метафори. Сюди зараховуємо прості (одночленні) терміни та терміносполу-

чення, які в лінгвістиці ще називають генетичними, адже один член словосполучення стоїть в родовому відмінку (Gen.): *invenientes* (Conf, I, 1) – шукачі Господа; *aspera* (Conf, IV, 12) – тернистий шлях; *dulcedo gratiae tuae* (Conf, X, 3) – солодощі ласки Твоєї; *laqueus diaboli* (Conf, III, 6; V, 3) – сильце диявола; *fructus mortis* (Conf, II, 3) – тенета смерті; *gens tenebrarum* (Conf, VII, 2) – плем'я темряви; *sermonis suavitas* (Conf, V, 13) – солодощі проповідей; *vinum erroris* (Conf, I, 16) – вино розпусти; *lex peccati* (Conf, VIII, 5) – закон гріха; *regulum fidei* (Conf, VIII, 12) – правило віри; *thesaurum in caelis* (Conf, VIII, 12) – скарб на небі; *spiritu pauperes* (Conf, VIII, 6) – убогі духом; *violentia consuetudinis* (Conf, VIII, 5) – насилля звички; *flamma pietatis* (Conf, X, 31) – полум'я побожності та інше.

Частотними є дієслівні метафори, основними граматичними формами вираження яких є дієслово: *carne solvisti* (Conf, IX, 3) – звільнився з тіла; *inimicitias excitare* (Conf, IX, 9) – розпалювати ворожнечу; *eruiisti linguam meam* (Conf, IX, 4) – звільнив мій язик; *inclinasti caelos* (Conf, VIII, 2) – прихилив небеса; *inferbui sperando* (Conf, IX, 4) – закипів надією; *ago sub alis tuis* (Conf, X, 4) – служу під крилами твоїми; *contundebat pudore horribilis* (Conf, VIII, 7) – проймався жахливим соромом, *sapientiam bibere* (Conf, IX, 3) – пити мудрість; *sedere in cathedra mendacii* (Conf, IX, 2) – засідати на кафедрі брехні та інше; дієприкметник (**Participium**): *excitatus studio sapientiae* (Conf, VIII, 7) – запалав бажанням мудрості; *maerore attonitus* (Conf, IX, 11) – охоплений горем; *evellens de laqueo pedes meos* (Conf, IV, 6) – вириваючи з тенет ноги мої; *ligatus mea ferrea voluntate* (Conf, VIII, 5) – здавлений своєю залізною волею та інше; герундій: *exarsit ad imitandum* (Conf, VIII, 5) – загорівся бажанням; *scalpendi scabiem libidinum* (Conf, IX, 1) – розчісувати свербіж пристрастей.

Прикметникові (атрибутивні) метафори, або їх ще називають метафоричними епітетами, вживаються найрідше: *caelestis imperator* (Conf, VII, 21) – князь небесний; *turgidus spiritus* (Conf, IX, 4) – гордий дух; *infelix anima* (Conf, X, 31) – нещасна душа; *dulcis pater* (Conf, III, 8) – солодкий батько; *insanium mendacium* (Conf, VIII, 2) – божевільна брехня; *famelica cogitatio* (Conf, IX, 4) – голодна думка; *sancti servi* (Conf, III, 9) – святі раби; *lis ardens* (Conf, VIII, 8) – вогненна суперечка; *insipiens cor* (Conf, V, 3; VII, 9) – нерозумне серце та інше.

Аналіз фактичного текстового матеріалу дає підстави зауважити, що за структурою, а також

¹ Тут і далі переклад наш за виданням Р. Knöll [11]

за способом реалізації у тексті, метафори можна поділити на прості (одночленні), метафори-терміносполучення та розгорнуті метафори (у вигляді речень та фрагментів тексту).

Найменш частотними виявились **прості** метафори: *rector* (Conf, I, 20; III, 8) – Правитель; *conditor* (Conf, I, 20; II, 3) – Творець; *deceptores* (Conf, VI, 3) – ошуканці (сектанти); *serpens* (Conf, VI, 12) – змії спокуси; *silvae* (Conf, XI, 2) – ліси (Св. Письмо); *cervi* (Conf, XI, 2) – олені (викладачі Св. Письма); *invenientes* (Conf, I, 1) – шукачі Господа; *aspera* (IV, 12) – тернистий шлях та інше.

Більш поширеним типом є **метафори-терміносполучення**, що складаються з двох, рідше трьох членів. Це можна пояснити тим, що бінарність терміна найбільш ясно може передати процес та механізм метафоризації, показати взаємодію двох членів терміна між собою як інформаційно-сміслових комплексів: *spiritu pauperes* (Conf, VIII, 6) – убогі духом; *verba animae* (Conf, X, 1) – слова душі; *fons misericordiarum* (Conf, VI, 16) – джерело милосердя; *inimici scripturae* (Conf, IX, 4) – вороги Письма; *populus fidelis* (Conf, VIII, 2) – християнський народ; *lex divina* (Conf, VII, 8) – Закон Божий; *spiritualis mater nostra* (Conf, VII, 1) – наша духовна матір (Церква); *vita beata* (Conf, IV, 12) – життя блаженне; *delicia animi mei* (Conf, IV, 4) – солодощі душі моєї; *miles castrorum caelestium* (Conf, X, 31) – воїн небесних таборів (вірні на службі Христа) та інше.

Хоча метафори-терміносполучення і є найчастотнішими у різних текстах, вони не завжди глибоко розкривають суть описуваного явища та не передають художній образ. З метою кращого розкриття суті зображуваного предмета, явища чи процесу вживаються **розгорнуті метафори**, що, як правило, розкриваються за допомогою цілих речень або фрагментів тексту.

Розгорнута, або розширена метафора складається з декількох слів, які вживаються метафорично та створюють єдиний образ, тобто є взаємопов'язаними та доповнюють одне одного для підсилення образу [2, с. 2]: *severa misericordia flagella ingeminans timoris et pudoris* (Conf, VIII, 11) – у суворому милосерді шмагало подвійними ударами страху та сорому; *humilitatis montibus et collibus cogitationum tearum, et tortuosa mea direxeris, et aspera lenieris* (Conf, IX, 4) – знижуючи гори та пагорби думок моїх, випростав мої круті шляхи, і тернистий шлях пом'якшив; *baculo disciplinae tuae confringebas ossa mea* (Conf, VI, 6) – палицею суворості твоєї трошив кості мої; *et dextera tua respiciens profunditatem mortis meae et a fundo cordis mei exhauriens abyssum corruptionis*

(Conf, IX, 1) – Ти заглянув у безодню смерті моєї та правицею Своєю вичерпав з дна мого серця прірву зіпсуття та інше.

Нашу увагу привернув приклад метафори, вжитої у вигляді цілого фрагменту тексту, у якому спостерігаємо розгорнутий та деталізований опис певного процесу, явища, стану: *Fundo tibi, deus noster, pro illa famula tua longe aliud lacrimarum genus, quod manta de concusso spiritu, consideratione periculorum omnis animae, quae in Adam moritur, quamquam in in Christo vivificata, etiam nondum a carne resoluta, sic vixerit, ut laudet nomen tuum in fide moribusque eius* (Conf, IX, 13) – Я виливаю перед тобою, Боже мій, за цю Рабу Твою, цілком інші сльози, що плывуть з глибини душі, приголомшеної розмірковуванням над небезпеками кожної душі, що помирає в Адамі. Правда, що вона ожила у Христі, та поки не звільнилася з пут тіла, вона жила так, щоб своєю вірою та чесністю прославити ім'я Твоє.

Метонімічне термінотворення. Метонімія (з гр. ἡ μετωνῶνμία – перейменування) є важливим чинником лексико-семантичної системи мови та термінотворення. Р.І. Дудок визначає її як стилістичну фігуру, яка позначає семантичний процес, де форма мовної одиниці «переходить» з одного референта на інший на підставі тієї чи іншої суміжної ознаки [7, с. 215-216].

На перший погляд метафора та метонімія схожі між собою, проте, між цими поняттями існує суттєва різниця. Метафора ґрунтується на перенесенні значення за аналогією, за подібністю, а метонімія – за суміжністю. Таким чином суть цих процесів полягає у перенесенні або переосмисленні значень, звуженні або розширенні значень, спеціалізації значень. До прикладу, іменник *memoria* – «пам'ять» в релігійній термінології за перенесенням назви за подібністю отримав значення «могила», а іменник *ecclesia* – «зібрання» за суміжністю – значення «церква».

Як зазначає Р.І. Дудок, метафора репрезентує вертикальну вісь у семантичних процесах термінотворення, забезпечує його семантичне розгортання, вона у кількісному відношенні переважає метонімію. Метафора – це передусім *семантичний зсув у значенні*, а метонімія – *семантичний зсув у референції* [7, с. 217].

Дж. Лакофф та М. Джонсон у своїй праці “Metaphors We Live By” зазначають, що особливими випадками метонімії є культурна та релігійна символіка, тому *символічні метонімії* є важливим засобом розуміння релігійних та культурних концептів. Вони наводять приклад символічної метонімії у християнській релігії Dove

for holy spirit (Голуб замість Святого Духа), яка заснована на концепції голуба в західній культурі та концепції Святого Духа в християнській теології [12, с. 40].

Такі символічні метонімії неодноразово зустрічаємо і у творі «Сповідь»: *iam de medio Babylonis fugerat* (Conf, II, 3) – втекла з того Вавилону (автор вживає слово «Вавилон» як символ розпусного життя); *sabbato vitae aeternae requiesces in te* (Conf, XIII, 36) – у Суботі вічного життя відпочинемо в тобі (Субота у ранньому християнстві була символом завершення усіх справ та відпочинку, тому автор використовує її як символ вічного життя).

Якщо Дж. Лакоф та М. Джонсон описали голуба як символ Святого Духа, то в Августина знаходимо схоже метонімічне перенесення, де він застосовує те ж порівняння птахів зі злими духами: *praeda volatilibus* (Conf, I, 17) – здобич птахам.

Метонімія виникає на основі словосполучення чи речення і є результатом еліптичного скорочення мовлення. Основою регулярних метонімічних перенесень є просторові, поняттєві, синтагматичні та логічні відношення між різними категоріями об'єктів позамовної дійсності [8, с. 34].

Так, наприклад, розрізняють метонімію, в основі якої лежить перенесення предмета на творця чи виконавця (**метонімія належності**): *non commemorasse scripturam...apostolus distincte ait* (Conf, XII, 22) – Святе Письмо не згадало..., а

«Апостол» ясно говорить; *nec me prohibeat apostolus coniugari* (Conf, VIII, 1) – «Апостол» не забороняв мені одружуватись; *scriptura appellavit...* (Conf, XII, 21) – Святе Письмо назвало...; *non congruere testimoniis legis et prophetarum* (Conf, VII, 21) – не узгоджується зі свідченнями «Законів» та «Пророків»; *...cum minimum apostolorum tuorum legerem* (Conf, VII, 12) – коли читав найменшого з твоїх апостолів (тобто читав послання, написане одним з Апостолів); або назва місця — на сукупність осіб (**метонімія місця**): *gaudente ecclesia* (Conf, VIII, 2) – раділа церква (тобто раділи віряни) та інше.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, метафоризація – це універсальний процес, що відіграє важливу роль у релігійному мовленні, суттєво збагачує та урізноманітнює фонд латинських релігійних термінів, органічно передає індивідуальний стиль мислення автора, розкриваючи особливості його світосприйняття. Явище метонімії, як процес утворення нових лексичних одиниць та термінів, є менш поширеним у порівнянні з метафорою, проте також займає своє місце у релігійній терміносистемі. У контексті релігійної термінології можемо говорити про так звану символічну метонімію.

Вважаємо перспективним подальше дослідження латиномовної релігійної лексики, яка побудована шляхом метафоричного та метонімічного перенесення в інших фахових підмовах латинської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аристотель Поетика / перекл. з старого. Борис Тен, вст. стат. і комент. Й.У.Кобова. – Київ: Мистецтво, 1967. 134 с.
2. Борисова О.В. Особливості відтворення метафори в українському перекладі роману Ф.С. Фіцджеральда «Великий Гетсбі». Мовні і концептуальні картини світу. 2010. Вип. 31. С. 17–22.
3. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова. Вопросы языкознания. 1953. № 5. С.3–29.
4. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. 4-те вид., стереотип. – Київ : Либідь, 2008. 488 с.
5. Гуцол С.Ю. Метафора як спосіб символічного вираження внутрішнього досвіду особистості. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. 2007. № 3 (21). Ч. 1. С. 109–116.
6. Деметрий О стиле. Античные риторики / под ред. А.А. Тахо-Годи. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1978. С. 237–285.
7. Дудок Р.І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках. Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 358 с.
8. Кравець Л.В. Метафора і метонімія – два центри тропеїчної системи. Культура слова. 2000. № 55–56. С.30–36
9. Корольков В.И. Метафора. Краткая литературная энциклопедия. Москва, 1967. Т.4. С. 794–797
10. Остапчук І.І. Тропи та тропеїзація англословного масмедійного дискурсу: дис. канд. філол. наук: 10.02.04 германські мови. Львів, 2016. 230 с.
11. Augustinus S. Aurelius / Confessionum libri tredecim / S. Aurelius Augustinus; ex recognitione P. Knöll. Lipsiae: Teubner, 1909. IV+348 p.
12. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: Chicago University Press, 1980. 242 p.

ПАРАДИГМАТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛЕКСЕМ-ВЕРБАЛІЗАТОРІВ СУБКОНЦЕПТУ SALUS В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

PARADIGMATIC RELATIONS OF WORDS REPRESENTING THE SUBCONCEPT SALUS IN THE LATIN LANGUAGE

Милик О.В.,

orcid.org/0000-0002-2413-0657

кандидат філологічних наук,

*викладач кафедри латинської та іноземних мов
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького*

У статті висвітлюються результати аналізу парадигматичних зв'язків лексем-вербалізаторів субконцепту SALUS в латинській мові. У статті подано детальний аналіз гіперо-гіпонімічного ряду імені субконцепту, лексико-семантичних груп абсолютних і стилістичних синонімів, узуальних та оказіональних антонімів, які вербалізують досліджуваний субконцепт за інтегрованими семами та виділено слоти та субслоти його структури. Завдяки визначенню синонімічних, антонімічних та гіперо-гіпонімічних відносин у статті виявлено додаткові когнітивні ознаки для більш детального аналізу концепту ЗДОРОВ'Я в латинській мові.

Ключові слова: латинська мова, субконцепт SALUS, парадигматика, гіперо-гіпонімія, абсолютні синоніми, стилістичні синоніми, узуальні антоніми, оказіональні антоніми, слот, субслот.

В статті освещаются результаты анализа парадигматических связей слов-репрезентантов субконцепта SALUS в латинском языке. В статье представлено детальный анализ гиперо-гипонимического ряда имени субконцепта, лексико-семантических групп абсолютных и стилистических синонимов, узуальных и окказиональных антонимов, которые вербализуют исследуемый субконцепт по интегрированным семам, а также выделены слоты и субслоты его структуры. Благодаря определению синонимических, антонимических и гипер-гипонимических отношений в статье выявлены дополнительные когнитивные признаки для более детального анализа концепта ЗДОРОВЬЕ в латинском языке.

Ключевые слова: латинский язык, субконцепт SALUS, парадигматика, гипер-гипонимия, абсолютные синонимы, стилистические синонимы, узуальные антонимы, окказиональные антонимы, слот, субслот.

The article focuses on the analysis of paradigmatic relations of words representing the subconcept SALUS in the Latin language. It gives a deeper insight and more accurate defining of hyper hyponymic row of the subconcept name as well as lexical and semantic groups of absolute and stylistic synonyms, conventional and occasional antonyms that verbalize the subconcept under research in the way of semes integrating. It also outlines the slots and subslots of the subconcept structure. Due to the revealing of synonymic, antonymic and hyper-hyponymic relations, additional cognitive features for a more detailed analysis of the concept HEALTH in the Latin language have been identified.

Key words: the Latin language, subconcept SALUS, paradigmatics, hyper hyponymy, absolute synonyms, stylistic synonyms, conventional antonyms, occasional antonyms, slot, subslot.

Постановка проблеми. Посилення у мовознавстві інтересу до вивчення мовної картини світу, опису її фрагментів, які експліковані концептами, що концентрують значний обсяг ментально-когнітивної та культурологічної інформації, зокрема світоглядно-філософської, аксіологічної, історичної, міфологічної, дає можливість проникнути в глибини ментальності, у свідомість, пізнати особливості мислення носіїв мови.

Категорія «здоров'я» як значуща складова частина наївної та наукової картин світу була предметом дослідження багатьох фундаментальних дисциплін природничого циклу, а також низки порівняно нових наук гуманітарного профілю (деонтології, біоетики, біопсихології). Категорія «здоров'я» характеризується тісним зв'язком із категоріями екзистенціального порядку (такими,

як життя і смерть), що зумовлює зв'язок концепту ЗДОРОВ'Я не тільки зі сферою власне наукових знань, але і з широким колом етичних, моральних і світоглядних уявлень, які вирізняються лінгвокультурологічною специфікою. Здоров'я належить до глибинних основ системи цінностей, є найвищою людською аксіологією, яка визначає фізичне існування людини та є основою її душевного стану.

Античні філософи розглядали переважно внутрішньоособистісний аспект «здоров'я» як злагоду тілесних і душевних проявів людини, як гармонію й пропорційність, оптимальне співвідношення тілесних і душевних складників. Основними душевними якостями здорової людини є розсудливість і самовладання, життя згідно з природою, яке веде людину до

доброчесності, а щасливе життя полягає у володінні людиною здоровим глуздом, розсудливістю.

Отже, античну систему цінностей увінчувало тілесне здоров'я і здоровий стан душі, які вважали найвищими благами.

Дослідження мовної маніфестації екзистенціальних феноменів, до яких належить здоров'я, дає можливість розкриття особливостей етнічної й індивідуальної мовної свідомості, ментального світу представників певного мовного колективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню концептосфери античних греків і римлян присвячено низки праць науковців М.Ф. Алефіренко, Л.Л. Звонської, В.Л. Іващенко, О.С. Кубрякової, М.Н. Лазарева, Д.С. Лихачова, В.А. Маслової, А.С. Поліщука, З.Д. Попової та Й.А. Стерніна, А.Е. Сенцова, Ю.С. Степанова, М.А. Таривердісва, Г.В. Токарева, В.М. Шовкового та інших.

Постановка завдання. У нашому дослідженні для виявлення недостатньо висвітлених досі аспектів аналізу концепту ЗДОРОВ'Я в латинській мові, а саме визначення додаткових когнітивних ознак, вдаватимемось до глибшого аналізу синтагматичних та парадигматичних зв'язків лексем-вербалізаторів одного з трьох субконцептів SALUS, SANITAS, VALETUDO, що експлікують їхнє значення, та визначення синонімічних, антонімічних та гіперо-гіпонімічних відносин, пов'язаних з ім'ям концепту.

Виклад основного матеріалу. Аналіз філософських поглядів, присвячених концепції ЗДОРОВ'Я в античності, дав можливість встановити, що здоров'я в античному світі було однією з найвищих аксіологем в системі цінностей античного світу, найвищим людським благом, стояло на найвищому щаблі в ієрархії буття, було станом й умовою досконалості буття, людським щастям. Зважаючи на це, визначаємо лексему BONUM гіперонімічною. BONUM – добро, благо, добробут (*summum bonum* (Cic.) – найвище благо; *bonum publicum* (Liv.) – суспільне благо; *bonum* – протилежне *malum* - зло, лихо: *una cum aliquo bona mala tolerare* (Ter.) – ділити з кимось щастя і біди). Відповідно, гіпонімами будуть назви різних благ, серед яких визначаємо наступні: SALUS, VALETUDO, SANITAS – «здоров'я», UTILITAS – «користь», RATIO – «розум», VITA – «життя», DECUS – «краса», GLORIA – «слава», HONOR – «честь», HONESTAS – «доброчинність», VIRTUS – «хорообрість» та інші. У латинській мові існує кілька ключових лексем для номінації «ЗДОРОВ'Я», які певною мірою відрізняються за значенням, а саме – називають

різні стани «ЗДОРОВ'Я»: SALUS, SANITAS, VALETUDO, що зображає особливість уявлень давніх римлян про феномен «ЗДОРОВ'Я». Саме тому вважаємо за доцільне розглядати концепт «ЗДОРОВ'Я» у форматі трьох субконцептів: «SALUS», «SANITAS», «VALETUDO». Відповідно, BONUM є суперконцептом, а SALUS, SANITAS, VALETUDO – субконцептами.

До головних характеристик концепту науковці відносять семантичний опис синтагматичних та парадигматичних зв'язків слова-імені концепту, побудову синонімічного, антонімічного та гіперо-гіпонімічного рядів імені концепту [4; 5]. Парадигматика – тип зв'язків у мовній системі, які встановлюються на підставі варіативності, подібності, протилежності, похідності, включення, субкатегоризації мовних одиниць. На лексичному рівні парадигматика представлена синонімією, антонімією, гіперо-гіпонімією [1; 6].

Важливу роль у тлумаченні інформації, яка акумульована в концепті, відіграє визначення гіперо-гіпонімічних зв'язків, що дає змогу вивчити в досить широкому діапазоні представлені відомості культурно-історичного характеру [3]. Гіпероніми й гіпоніми – слова, які мають родо-видові відношення. Гіперо-гіпонімічні відношення ґрунтуються на принципі «ціле-частина». При цьому відбувається особливий вид активації концепту – уточнення референтної характеристики [9].

Концепт об'єктивується через широку мережу синонімів до його імені, які розподіляють на три групи: абсолютні, семантичні, стилістичні, та антонімів, серед яких, за ступенем залежності від контексту, виділяють узуальні та оказіональні [7; 8]. Узуальними антонімами є слова, протилежне значення яких можливе в ізольованому вигляді. Оказіональні антоніми – слова, протилежне значення яких визначається лише в контексті [6].

Основну мету даної статті вбачаємо в деталізації парадигматичних зв'язків імен субконцепту SALUS. У цьому контексті необхідно розглянути групи синонімів та антонімів, які об'єктивують досліджуваній субконцепт SALUS за семами, що складають ядро й приядерну зону семантичного поля імені субконцепту.

Лексема-назва субконцепту SALUS, яка об'єднує значення «здоров'я, гарне самопочуття, фізичний добробут, безпека», є полісемантичною. У латинській мові не вдалося відшукати лексеми, яка б інтегрувала всі названі семи. Лексеми *sanitas*, *valetudo* називають дещо інші стани людського організму, з огляду на що можна констатувати брак абсолютних синонімів.

Семантичними синонімами до лексеми SALUS вважатимемо слова, які передають хоча б одну із сем імені субконцепту SALUS у прямому значенні. Семантичні синоніми можна класифікувати на такі **лексико-семантичні групи**:

– **«добробут людини, добробут народу»**: **sinceritas, atis, f** – збереженість, непошкодженість, здоров'я, добробут; **faustitas, atis, f** щастя, добробут; **felicitas, atis, f** – плодючість, щастя, добробут; **profectus, us, m** – успіх, добробут; **prosperitas, atis, f** – добробут, процвітання, щастя; **securitas, atis, f** – безпека, душевний спокій, безтурботність, байдужість; **tutum, i, n** – безпека;

– **«лікування»**: **curatio, onis, f** – догляд, лікування, опіка; **medella, ae, f** – цілющий засіб, лікування; **medicatio, onis, f, remediatio, onis, f** – лікування; **sanatio, onis, f** – лікування, зцілення, оздоровлення;

– **«порятунок, спасіння життя»**: **salvatio, onis, f** – порятунок, спасіння; **conservatio, onis, f** – збереження, порятунок.

Стилістичні синоніми – слова, які набувають інтегрованої семи «здоров'я, гарне самопочуття, фізичний добробут, безпека» у контексті: **bene (se) habere** (Pl. Merc. 549) – *добре почуватись*; **sucus palaestricus** (Apol. Apol. 63) – *фізичне здоров'я, свіжість*; **tempestivitas totius corporis** (Plin. Nat. 29, 120) – *належний стан здоров'я*; **sui conservandi causa** (Cic. Pis. 34) – *для власного порятунку*; **vitae subvenire** (Caes. Gal. 7, 50) – *рятувати життя*; **restituere a limine mortis** (Catul. 68, 4), **a morte reducere** (Verg. A. 4, 373), **adimere leto** (Hor. Carm. 3, 22, 3) – *врятувати від смерті*; **salvum praestare** (Cic. Man. 55) – *урятувати*; **expedire salutem** (Cic. Mil. 10) – *забезпечити безпеку, врятувати життя*; **efficere vitam tutiorem** (Cic. Fin. 1, 16, 53) – *робити життя безпечнішим*; **defunctus jam sum** (Ter. Eu. 114) – *тепер я в безпеці*.

Антонімами до імені субконцепту SALUS є слова, об'єднані в семантичні групи, протилежні за значенням семантичним групам, які утворюють семантичне ядро й приядерну зону субконцепту: **«добробут людини, добробут народу/лихо, нещастя»**; **«лікування/зараження»**; **«порятунок, ратування життя/загибель»**.

Лексична група антонімів з інтегрованою семою **«добробут людини, добробут народу/лихо, нещастя»** представлена лексемами: **calamitas, atis, f** – біда, нещастя, занепад, збитки; **clades, is, f** – нещастя, біда, занепад, збитки, каліцтво, руйнування, поразка; **diritas, atis, f** – жахи, страхіття, лихо, нещастя, жорстокість; **infortunitas, atis, f** – нещастя, лихо; **infortunium, i, n** – нещастя, лихо, кара; **malum, i, n** – зло, лихо, недолік, вада, біда,

нещастя, страждання, шкода, збитки; **miseria, ae, f** – горе, біда, нещастя, труднощі, обтяжливність, страх; **miseritudo, inis, f** – горе, біда, нещастя; **res adversae (afflictae, miserae)** – важке становище, нещастя; **damnosus, a, um** – шкідливий, згубний, небезпечний, руйнівний, збитковий; **detrimentosus, a, um** – шкідливий, згубний; **dispendiosus, a, um** – збитковий, шкідливий; **gravitas, atis, f** – ваговитість, важкість, обтяжливність, турботи, труднощі, небезпека, нездужання, слабкість, мерзенність, неприємність; **incommodum, i, n** – незручність, неприємність, тягота (**incommodae vitae, incommodae corporum**) – фізична слабкість, хвороби, шкода, збитки. **Оказіональні антоніми**: **fortuna adversa** – нещастя, негаразди; **infelicitas, atis, f** – безпліддя, убогість, нужденність, нещастя, недоля; **intemperies, ei, f** – надмірність, нестриманість, нещастя: [...] *intemperies [...] in nostram advenit domum* (Pl. Capt. 911) – [...] *нещастя [...] прийшло до нашого дому*; **nubes, is, f** – хмара, пустота, примарність, маса, натовп, велика кількість, скорбота, печаль, горе, біда, нещастя, смута; **nimbus, i, m** – хмара, туман, вітер, буря, маса, натовп, велика кількість, німб, ореол, раптове лихо, біда, нещастя; **aerumna, ae, f** – важка праця, горе, страждання: *incidere in aerumnam* (Cic. Att. 3, 14, 1) – *потрапити в біду*; **scaevitas, atis, f** – неумілість, бездарність, невдача, нещастя; **utraque fortuna** (Cic. Saec. 104; Nep. Attic. 14, 2) – *щастя й нещастя*; **piaculum, i, n** – жертва для умилоствлення, спокутування, покарання, кара, біда, нещастя; **tempestas, atis, f** – час, проміжок часу, період, погода, непогода, буря, гроза, біда, лихо, нещастя; **detrimentum, i, n** – спад, збиток, втрата, нещастя, шкода, поразка: *capere (accipere, facere) detrimentum* – *ззнати шкоди*.

Лексична група антонімів з інтегрованою семою **«лікування/ зараження»** представлена лексемами: **lues, is, f** – моровиця, зараза, загибель, лихо; **pestilentia, ae, f** – чума, зараза, шкідливість, несприятливість, отрута; **pestibilis, e** – зачумлений, шкідливий для здоров'я; **pestilens, entis** – заражений, чумний, нездоровий, згубний; **pestis, is, f** – чума, зараза, загибель, розруха. **Оказіональні антоніми**: **tabes, is, f** – розкладання, тління, гниття, рідота, руйнівна хвороба, слабкість, епідемія, виразка; **quassatio, onis, f** – потрясіння, качання, удари, моровиця; **contaminatio, onis, f** – змішання, доторкання, злиття, осквернення, зганьблення, зараза, моровиця, хвороба.

Лексична група з інтегрованою семою **«порятунок, спасіння життя/загибель»** представлена **узуальними антонімами**: **excidium, i, n** – падіння, руйнування, розорення, знищення, руїна, загибель; **exitium, i, n** – загибель, падіння, катастрофа, руйну-

вання; **exterminium, i, n** – знищення, винищення, загибель. **Оказіональні антоніми: scelus, eris, n** – злочиння, злочин, розбещеність, підступність, злість, біда, лихо, нещастя; **ruina, ae, f** – падіння, обвал, розруха, напад, набіг, розорення, поразка, нещастя, лихо, загибель; **fatum, i, n** – воля богів, пророцтво, доля, талан, невідворотне нещастя, загибель; *omen fati* (Сіс. Phil. 9, 9) – *передчуття загибелі*; **casus, us, m** – падіння, крах, загибель, смерть, помилка, похибка; **deflagratio, onis, f** – згорання дотла, масова пожежа, загибель; **diluvium, i, n** – потоп, паводок, загибель, катастрофа; **incendium, i, n** – пожежа, полум'я, небезпека, нещастя, загибель; **labes, is, f** – осідання, обвал, провал, падіння, згуба, загибель, поразка, слабкість.

Оскільки більша частина антонімів градуальні, їхня належність до певної семантичної групи є доволі умовною: вони можуть входити до інших семантичних груп.

Синонімічні та антонімічні ряди дали можливість конкретизувати семи, які складають семантичне поле субконцепту SALUS, виділити такі слоти та субслоти субконцепту SALUS.

У межах **слоту «наявність певного стану здоров'я (соматичного/психічного)»** можна виділити **субслот «добробут людини, народу, держави»**, який зображає такі знання: наявність таких характеристик, як фізична непошкодженість, щастя, добробут, процвітання, безпека, душевний спокій, безтурботність, брак лиха, нещастя, занепаду, збитків, поразки, покарань, вад, труднощів, обтяжливості, важкого становища, шкідливих, згубних, руйнівних впливів, небезпеки, нездужання, слабкості, тягот, убогості, нужденності, недолі, скорботи, печалі, смутку, важкої праці, страждання, природних катаклізмів.

Слот «процес надання здоров'я (соматичного/психічного)» представлений **субслотами:**

– **«лікування»**, що зображає такі знання – наявність догляду, опіки, використання цілющих засобів, ліків, що призводить до зцілення та оздоровлення, брак заразних чинників – моровиці, зарази, загибелі, чогось шкідливого, розрухи, епідемії, виразки. Римляни мали уявлення про заразний характер окремих хвороб;

– **«порятунок, спасіння життя»** охоплює такі знання: збереження життя, безпека життя, мир, природна гармонія, брак занепаду, руйнування, розорення, знищення, руїни, загибелі, катастрофи, злочинів, розбещеності, підступності, злості, лиха, нещастя, розорень, нападів, набігів, смерті, пожеж, повеней, катастроф.

До **слота «адресація здоров'я/блага (побажання)»** належать такі знання: побажання добробуту, добра, здоров'я, привітання (з відтінком захоплення, почуття радості від побаченого, згаданого), прощання, вияв глибокої пошани, пошестей, ушанування, поклоніння.

Культурними символами добробуту є *vita* – життя, *felicitas* – плодючість, *fortuna* – щастя, *serenitas* – ясність, безхмарність, *quietum* – тиха погода.

Висновки. Таким чином, визначення синонімічних, антонімічних та гіперо-гіпонімічних відносин, пов'язаних з іменем концепту, а саме аналіз лексико-семантичних груп семантичних і стилістичних синонімів, а також узуальних та okazіональних антонімів субконцепту SALUS дає змогу визначити інтегровані семи, що складають семантичне поле досліджуваного субконцепту, виділити слоти та субслоти структури субконцепту SALUS в латинській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вотякова И.А. Изучение синонимических связей в словообразовательной репрезентации концептов (на примере концепта печаль). *Вестник Удмуртского университета*. 2012. Вып. 4. С. 136–139.
2. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Москва : Русский язык, 1976. 1088 с.
3. Кузьмина Е. А. Паремии как лингвокультурная репрезентация языковой личности : на материале немецкого языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2002. 23 с.
4. Мартинюк А.П. Концепт у дискурсивній парадигмі. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Романо-германська філологія»*. 2006. № 725. С. 9–12.
5. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж : Изд-во ВГУ, 2000. 30 с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К., 2006. 716 с.
7. Соболева Я.Ю. Концепт ТАЄМНИЦЯ та його вербалізація в українській лінгвокультурі : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології. Київ, 2013. 267 с.
8. Шовковий В.М. Концепти інтелектуальної сфери людини у давньогрецькій мові. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6(1). С. 332–337.
9. Юсупова Р.Р. Концептуальна карта ядра семантичних полів англійських і російських термінів уголовного права : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Башкир. гос. ун-т. Уфа, 2010. 26 с.

РОЗДІЛ 8 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'373.613

ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ РУССКОГО ЯЗЫКА В ПРОЗЕ КАНТЕМИРА WORDS IN KANTEMIR'S PROSE BORROWED FROM THE RUSSIAN LANGUAGE

Агасиева Матанат Сафар кызы,
orcid.org/0000-0001-7436-9693

*диссертант кафедри азербайджанського мовознавства та методики його викладання
Сумгаїтського державного університету (Сумгаїт, Азербайджан)*

Проза Кантемира по своей тематике больше связана с культурным прогрессом и строительством нового общества, и потому в лексиконе его произведений имеется много русских слов и слов из европейских языков. Большинство русских слов применяется в речи героев произведений Кантемира, играя роль в типизации образа. Помимо этого, русско-европейские слова, используемые героями Кантемира, также показывают, насколько они внедрились в общенародный язык. Исходя из прозы Кантемира, можно прийти к выводу о том, что эти слова вошли в состав общенародного разговорного языка, но с некоторыми фонетическими изменениями. Среди этих изменений больше всего наблюдается такое фонетическое явление, как прибавление гласного. Наблюдения над языком Кантемира показали, что проза писателя отразила в себе и современную тенденцию внедрения русско-европейских слов в азербайджанский язык. Отметим, что на протяжении длительного исторического периода азербайджанский язык пополняли арабско-персидские слова. Они проникали в язык посредством литературного языка, те же слова, которые не могли закрепиться этим путем, применялись по большей части в разговорном языке. Из русского языка слова проникали не только через литературный язык, но и через разговорный, иногда получив преимущество над параллельными словами из азербайджанского языка. В творчестве Кантемира наблюдаются слова в основном из разговорного русского языка, не вошедшие впоследствии в литературный азербайджанский язык.

Ключевые слова: творчество Кантемира, заимствованная русско-европейская лексика, азербайджанский язык, разговорная речь, литературная речь.

Проза Кантемира за своєю тематикою більше пов'язана з культурним прогресом і будівництвом нового суспільства, і тому в лексиконі його творів є багато російських слів і слів з європейських мов. Більшість російських слів застосовується в мові героїв творів Кантемира, граючи роль в типізації образу. Крім того, російсько-європейські слова, що використовуються героями Кантемира, також показують, наскільки вони проникали в загальнонародну мову. З огляду на прозу Кантемира можна дійти висновку про те, що ці слова увійшли до складу загальнонародної розмовної мови, але з деякими фонетичними змінами. Серед цих змін найбільше спостерігається таке фонетичне явище, як додаток голосного. Спостереження над мовою Кантемира показали, що проза письменника відобразила в собі і сучасну тенденцію впровадження російсько-європейських слів в азербайджанську мову. Зазначимо, що протягом тривалого історичного періоду азербайджанську мову поповнювали арабсько-перські слова. Вони проникали в мову за допомогою літературної мови, ті ж слова, які не могли закріпитися цим шляхом, застосовувалися здебільшого в розмовній мові. З російської мови слова проникали не тільки через літературну мову, але й через розмовну, іноді отримавши перевагу над паралельними словами з азербайджанської мови. У творчості Кантемира спостерігаються слова переважно з розмовної російської мови, що не увійшли згодом в літературну азербайджанську мову.

Ключові слова: творчість Кантемира, запозичена російсько-європейська лексика, азербайджанська мова, розмовна мова, літературна мова.

Kantemir's prose in its subject matter is more connected with the cultural progress and the construction of a new society, and therefore there are many Russian words and words from European languages in his vocabulary. Most Russian words are used in the speech of Kantemir's heroes, playing a role in the typification of the image. In addition, the Russian-European words, used by the heroes of Kantemir, also show how much they have penetrated into the national language. Proceeding from the prose of Kantemir, one can come to the conclusion that these words were included in the national language of the spoken language, but with some phonetic changes. Among these changes, the most phonetic event is the addition of a vowel. Observations over the language of Kantemir showed that the writer's prose reflected the current trend of introducing Russian-European words into the Azerbaijani language. It should be noted that during the long historical period the Azerbaijani language was supplemented with Arabic-Persian words. They penetrated into the language through a literary language, the same words that could not gain a foothold in this way, were used for the most part in a colloquial language. From the Russian language the words penetrated not only through the literary language, but also through colloquial, sometimes gaining an advantage over the similar words from the Azerbaijani language. In the work of Kantemir, the words used are mainly taken from the spoken Russian language, which later were not included into the literary Azerbaijani language.

Key words: Kantemir's works, borrowed Russian-European words, Azerbaijani language, colloquial speech, literary speech.

Постановка проблемы. Известно, что в мире нет языка без заимствований. Процесс заимствования слов во всех языках продолжается по сей день. Влияют на языки такие факторы, как общение, язык, географическое положение и место языка на международной арене. Например, тот факт, что английский язык имеет международный языковой статус, повлиял на то, что он стал ключевым экспортером в межязыковом словарном обмене. Или тот факт, что азербайджанский язык среди тюркских языков ближе к турецкому (османскому) языку, напрямую связан с географическим расположением двух стран. Однако отметим, что этот фактор не всегда был активным и в языковом процессе проявлялся слабее, нежели другие факторы. Например, хотя азербайджанский язык имеет географические границы с грузинским, армянским, аварским, лезгинским, курдским и талышским языками, обмен словами здесь почти равен нулю.

Постановка задания. Целью статьи является рассмотрение заимствований из русского языка в прозе Кантемира.

Изложение основного материала.

Роль географического и политического факторов в использовании словарного состава того или иного языка

Вместе с тем основным источником для пополнения лексики в азербайджанском языке являются арабский и русский языки, хотя здесь практически нет географического фактора. Здесь имел значение политический фактор, когда Азербайджан превращался в провинцию то арабского халифата, то Российской империи. Среди социальных факторов следует назвать исламизацию населения страны и литературно-культурные факторы, когда на протяжении многих веков азербайджанская литература ощущала влияние арабско-персидской литературы. Эти языки были языком творчества многих представителей национальной литературы. Кроме того, на формирование определенных учреждений культуры азербайджанского общества повлияли учреждения российского общества. Благодаря всему сказанному в азербайджанский язык проникли многие слова русского языка.

При исследовании языка произведений Кантемира следует учесть также еще один существенный фактор. Это связано с тем, что в период, в который были созданы его произведения, то есть двадцатые годы XX столетия, словарный состав азербайджанского языка претерпел существенные изменения. В течение этого периода в азербайджанском языке активизировалось

заимствование слов, и иногда происходил процесс нарушения естественного хода этого процесса. Азербайджанский язык как бы вышел на перекресток процесса обогащения языка, где шло активное восприятие заимствований. Здесь как бы шло размышление над тем, какой язык воспринимать активнее: арабский или русский. Помимо этого, были попытки сохранить общетюркскую основу языка через применение слов турецкого (османского) языка, обогащая ими словарный состав азербайджанского языка. Были самые разнообразные подходы, использующие различные факторы для развития языкового словаря.

В решении этого вопроса была велика роль художественной литературы. Поэтому интересно изучить художественные тексты того периода с точки зрения исследуемого ракурса. Во-вторых, эти тексты являются лучшим источником для изучения, потому что это – живая хроника этого процесса. В нехудожественных источниках такой живости и реальности нет. Они не могут обеспечить эту жизненную силу только потому, что они построены на языке автора. В художественных текстах присутствие автора и язык изображения позволяет лучше просматривать естественное направление языка при обмене словами с другими языками. В частности, реалистически-сатирические произведения создают яркое визуальное отражение языкового процесса, поскольку они основаны на типичном, индивидуальном принципе использования языка изображения. «Заимствованные слова в художественном творчестве – это, прежде всего, мощный инструмент типизации и индивидуализации» [5, с. 121]. В этом отношении творчество Кантемира является достаточно надежным источником. В его произведениях наглядно проявляется не только образность, но и демократизм, мы видим его реакцию не только на арабизмы, которые до этого употреблялись на протяжении веков, но и на русско-европейские заимствования, ознаменовавшие переход к новым общественно-политическим условиям. Помимо этого, здесь наглядно демонстрируется генетическая привязанность к словам турецко-османского языка.

Особенности заимствованной лексики Кантемира

Прежде чем рассмотреть заимствованные слова в произведениях Кантемира с точки зрения лингвистического анализа, уточним, что заимствования здесь по особенностям применения можно разделить на три группы:

1) заимствования, получившие право на гражданство, общеупотребительные слова;

2) слова, сохранившие свою природу исконного языка, заимствования, не являющиеся общеупотребительными и не понятные в широком применении;

3) слова, внедренные в азербайджанский язык не по необходимости, они не входят в общий лексикон, применение их противоречит языковым нормам азербайджанского языка.

Среди заимствований, которые выявлены в языке Кантемира, мы в основном будем рассматривать заимствования из второй и третьей группы.

Как следует объяснить использование Кантемиром в своих произведениях этого слова, которое не имеет широкого распространения в классической литературе, представляет определенную трудность для понимания, не может быть объяснено, исходя из контекста применения? Ведь это было в период, когда шла борьба с подобными заимствованиями:

«Амала (рабочий) будет повествовать о своей жизни, трудном быте, фабрике, заводе» [4, с. 133].

В указанный период параллельно со словом *амала* использовалось слово *«фахле»* арабско-персидского происхождения. В конечном счете привился последний вариант.

Творчество Кантемира попадает на такой временной отрезок, когда за его спиной был чуть ли не тысячелетний период применения арабизмов в художественном языке, а впереди были задачи национализации родного языка и стать открытыми для русско-европейских языков. В этой связи исследователи пишут: «Новый строй ориентировал литературу на строительство социализма, здесь был также контроль над очищением от чужеродных элементов национального и художественного языка, его обогащением, что обеспечило бы его стремительное последующее развитие» [3, с. 57–58].

Национализация языка проявила себя в процессе замены основной базы заимствованных слов – арабизмов и персизмов. Отметим также, что русско-европейские слова привносились в азербайджанский язык не только в качестве новых понятий, но и как замена арабско-персидских слов. Наличие этой тенденции подтверждает степень использования Кантемиром арабско-персидских слов. Обратимся к следующему примеру:

«Ответил, что в хаджетхане (туалете) он курил всего лишь» [4, с. 32].

«Меня, во всяком случае, знали, как фиргечи (партийца)» [4, с. 32].

Слово «хаджетхана» (туалет) в словарной базе литературного языка было заменено на слово

«туалет», которое пришло в наш язык из русского языка. А слово «фирге», которое также пришло из арабско-персидского языков, было заменено словом «партией».

Параллелизм в использовании русизмов и арабизмов

Пока шел переходный период по становлению новой системы языка, арабизмы и русизмы использовались параллельно. Арабско-персидские слова, имевшие достаточно длительный период заимствования, не могли быть заменены за короткое время. Их параллельное использование подтверждал и сам Кантемир. Этот параллелизм подтверждается и в творчестве самого автора, даже порой в составе одного предложения:

«Извините, вы не партиец, но вы при этом пятнаете имя фиргечи (то есть партийца)» [4, с. 123].

В этот период, когда определялись или менялись лексические нормы литературного языка, наблюдался и обратный процесс, то есть замена русских слов арабско-персидскими параллелями. Об этом можно судить и по некоторым произведениям Кантемира. Так, в его рассказе «В доме Кара Гусейна» тот, кто находится за дверями, говорит:

«Открой дверь этой развалохи... Не надо здесь устраивать силис (следствие)» [4, с. 33].

Слово «силис» есть искаженное русское слово «следствие». В первый период перехода русских слов в словарь азербайджанского языка подобные искажения были обычным явлением, о чем свидетельствуют и произведения Кантемира. Подобные изменения связаны с различным фонетическим строем азербайджанского и русского языков. В русском языке центр тяжести слова состоит в применении согласных, а в азербайджанском языке фонетический состав слов намного облегчен применением закона гармонии, большим использованием гласных. Произношение русских слов для носителей азербайджанского языка представляло определенную трудность. Отсюда и стремление облегчить использование слов через введение дополнительных гласных или искажением первоначальной формы слова.

Слово «силис», которое было привнесено в азербайджанский народный язык через систему управления еще в бытность царской России, было искажено в целях соблюдения закона гармонии. Вместе с тем в литературном языке это слово не нашло своего развития и подтверждения. Сейчас используется слово «истинтаг» арабско-персидского происхождения.

Поскольку проза Кантемира получала свою тематику все больше от культурного прогресса

и строительства нового общества, лексика его произведений богата русско-европейскими словами. Н. Худиев верно отмечает: «Большинство слов, взятых из русского языка после русских революций, были социально-политическими языковыми единицами, отражающими фактические события того времени. В 20-е годы, по сравнению с дореволюционным периодом, была настоятельная необходимость в приобретении международных слов о научно-техническом прогрессе» [3, с. 105].

В языке Кантемира русизмы использовались и как художественные, сатирические инструменты, а также как новые единицы словарного запаса языка и сохраняли свою чуждость. Русский язык – лучший инструмент для героев, которые хотят представить себя как человека новой цивилизации. Главный герой истории «Интеллигент» начинался с традиционного способа обращения к толпе с трибуны: *həzərat*, однако затем он продолжил речь на непонятном людям русском языке. В речи героя слова *abyasnit*, *smisl*, *persidatel* указывают на то, что азербайджанский язык, который на протяжении веков подвергался давлению арабизации, сталкивается с новой угрозой – с засильем русских слов и терминов. Интересно, что эта опасность проявляется не только в языке образа, но и в языке автора в этом произведении.

«Он сшил пальто еще во времена, когда хотел стать *inspektor narodni uçilişse*» [4, с. 183].

Употребление подобных русских фраз даже в языке самого автора или же использование вынужденное позволяют провести аналогию между применением стиля *аруз* (форма стихосложения) в азербайджанской поэзии. Это есть современный вариант применения этого стиля, который привел к угрозе полной арабизации азербайджанского языка. Исследователи об этом пишут: «Морфологические показатели русского языка, словосочетаний стали применяться в азербайджанском языке. Это аномальное присвоение бросалось в глаза и во второй половине прошлого столетия» [1, с. 141].

Большинство русских слов было использовано в прозе Кантемира в речи героев в целях их типизации. Помимо этого, язык образов, созданных автором, показывает, как русско-европейские слова воспринимаются в общенародном языке. Основываясь на прозе Кантемира, можно прийти к выводу о том, что эти слова в то время в общенародном языке подвергались сильным фонетическим искажениям и изменениям, вводясь в языковую систему. Среди этих фонетических

явлений чаще всего можно видеть внедрение в начало слова гласного звука.

«Госпожа услышала выражение *«igus tatışkasi»* (русская матушка: в ироническом смысле. – М. А.) и поняла, что говорят о ней» [4, с. 20].

«Был вынужден в *истакане* (стакане) стоймостью два шахы выпить воду за четырнадцать шахы» [4, с. 21].

«Да они все учились ведь в *ушкулуде* (*uşkulada*)» [4, с. 214].

«Сестра, у меня нет сдачи (*izdaç*) в две копейки» [4, с. 268].

Слова, заимствованные из русского языка, восприняв в указанный период национальные морфологические признаки народного языка, активно участвовали в процессе словотворчества.

«Люблю я слушать того начальника, который не печатает анкету (*anketi peçatlamasin*)» [4, с. 220].

В особенности в указанном процессе активную позицию занимает аффикс *-çi*, обозначающий профессиональную принадлежность.

«Одели чуху (верхняя одежда), которую дал фотограф (*fotoqrafçi*), и подвязали кинжал» [4, с. 267].

«У трамвайщика (*tramvauçi*) не было никакой вины» [4, с. 269].

Однако отметим также, что эта форма, хоть и употребляется в разговорном языке, в литературном языке так и не утвердилась. Аффикс *-çi* (-чи), присоединяясь к арабско-персидским заимствованиям, создает в азербайджанском языке существительные (к примеру, *tədqiqatçı*, *təbliğatçı*, *ixtiraçı*), однако в разговорном языке подобной практики относительно слов русского происхождения нет.

Наблюдается, впрочем, участие слов русского происхождения в словотворчестве синтаксическим путем. Здесь подключаются вспомогательные глаголы, для образования сложных глаголов, например:

«Тетя меня послала с вестью, что «для него занята очередь», пусть придет побыстрее» [4, с. 275].

В азербайджанском языке есть традиция использования слов арабско-персидского происхождения, таких как *etmək*, *olmaq*, *tutmaq* (делать, быть, поймать), в качестве вспомогательных слов для составления сложных глаголов. Однако при помощи русскоязычных заимствований сделать подобное возможно в устной, разговорной речи, но не в литературной. К примеру, в вышеуказанном предложении в качестве литературного выражения

слово «очер» уже не будет применяться, вместо него будет использовано слово *növbə* (очередь).

В указанный период использовались также некоторые русские фразы, которые в разговорной речи использовались параллельно арабско-персидским языкам.

«Да они все учились же в *uşkulada* (школе)» [4, с. 214].

Использование слова «ушкула» в разговорном языке параллельно со словом *məktəb* (школа) связано с тем, что в сознании людей между этими двумя словами имелось определенное смысловое разграничение. Т. Гаджиев в своем исследовании писал: «На первый взгляд кажется, что слово *uşkola//škola//şkol* кажется совершенно излишним параллельно со словом *məktəb*. Однако в печати эти слова дифференцируются. Например, говоря о школе *məktəb*, имеют в виду образовательное учреждение старого типа, а *школа* – нового типа (русско-азербайджанские учебные заведения, в современном смысле) [1, с. 139]. Этот вывод академика подтверждает также и вышеприведенный пример из рассказа Кантемира «Зейнаб Тукезбанова». Женщины, поразившиеся речи Зейнаб на собрании в сельском клубе, увидели причину тому в ее обучении в школе (*uşkula*). Разумеется, имелось в виду, что это школа нового, современного типа, где все выше на целую голову по сравнению со школой старого уклада.

Проза Кантемира показывает, что и на сегодняшний день подобная тенденция в нашем языке была свойственна русско-европейским словам, внедрившимся в азербайджанский язык на первичном этапе языковых взаимоотношений. Обратим также внимание на такую особенность, как то, что на протяжении длительной истории арабско-персидские слова входили в нашу историю посредством литературного языка, и те слова, которые не смогли укрепиться в литературном языке, не нашли своего применения и в разговорном языке. Однако известно, что слова русского происхождения входили в азербайджанский язык не только через литературный язык, но и разговорный, это был параллельный процесс. В прозе Кантемира мы встречаем слова, которые используются в разговорной речи, но не в литературном словарном фонде:

«*Pajalista!* (Пожалуйста) Если ты читаешь, то в нарды мы играть не будем» [4, с. 83].

«Скажи ка, каков *toşni* (точный) смысл слова «шарлатан»?» [4, с. 284].

«*Kakraz* (как раз) сейчас мы и говорили об этом вопросе» [4, с. 306].

«Зашла к мужу, чтобы взять *spişka* (спичку)» [4, с. 332].

Отметим, что причиной совместного использования словосочетания *русско-европейский* связано с тем, что многие слова европейского происхождения вошли в азербайджанский язык посредством русского языка. Однако следует помнить, что понятие культурного прогресса вошло в наше сознание не только через пропаганду советских ценностей, но и через турецко-османское влияние. Роль этого влияния была достаточно велика. Известно, что в Турции обучалась азербайджанская интеллигенция, элита, которая активно принимала участие в общественно-политических, культурных процессах, происходивших в турецко-османском обществе. Именно поэтому в азербайджанский язык некоторые слова из европейских языков вошли посредством турецкого языка.

Рассказ «Фируза», написанный Кантемиром в 1934 году, содержит в себе слово *театр* в турецко-язычном варианте:

«Он уже в *teatroda* (театре) познакомил меня со своей сестрой» [4, с. 298].

«После того, как он стал членом *Parlamana* (парламента), у него не было большей мечты, чем жениться» [4, с. 285].

Использование Кантемиром слова парламент в виде *parlaman* несвойственно современному азербайджанскому языку. Здесь используют слово *parlament* как слово русско-европейского происхождения. Ясно, что это слово еще в начале прошлого столетия использовалось в этом же понимании, но в другой форме. В литературном языке того периода это слово использовалось в двух версиях: *parlamana* и *parlament* Мамед Эмин Расулзаде в 1910 году данное слово использовал в соответствии с русско-европейским произношением: «Помог и звонок председателя парламента (*Parlament*)» [4, с. 49].

Выводы. Наблюдения над языком Кантемира привели нас к выводу, что в 1930-х годах, когда российский империализм окончательно победил в Азербайджане, азербайджанский язык столкнулся с необходимостью выбора между использованием слов в турецком или русскоязычном вариантах. Известно, что Кантемир, Г. Джавид, А. Гусейнзаде и другие интеллектуалы не учились в Турции или не применяли османское наречие турецкого языка в своем разговоре. То есть писатель, подобный Кантемиру, который являлся реалистом-сатириком и стремился применять разговорный народный язык, не поддерживал тенденцию применения в речи слов из османско-тюркского языка. Это говорит о том, что эта тенденция на нашем языке не является вопро-

сом индивидуального языкового творчества, это естественный феномен языка. Однако стабилизация русской версии вместо турецкой версии этого типа слова, безусловно, была связана с тем, что в то время все сферы азербайджанского общества, включая язык, были под влиянием русского языка и русских реалий.

Творчество Кантемира подтверждает тот факт, что даже реалисты-сатиристы присоединились к попытке искоренить различия, создаваемые лексико-семантической диффе-

ренциацией языка на протяжении многих веков, и это продолжалось также после Октябрьской революции.

Язык Кантемира показал, что в двадцатые годы прошлого столетия традиция использования арабизмов постепенно стала сходиться на нет, и с тридцатых годов начался решительный процесс превращения азербайджанского языка в национальный, народный язык. Арабский язык стал пассивным, а русский язык – активным источником его пополнения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Гаджиев Т. Азербайджанский литературный язык в начале XX столетия. Баку: Маариф, 1977. 188 с. (на азерб. языке).
2. Худиев Н. Избранные произведения. Развитие словарного состава азербайджанского литературного языка (советский период). Т. II. Баку: Эльм и тахсил, 2012. 480 с. (на азерб. языке).
3. Кязымов Г. Комически-художественные средства. Баку: Язычи, 1983. 188 с. (на азерб. языке).
4. Кантемир. Избранные произведения. Баку: Азернешр, 1972. 349 с. (на азерб. языке).
5. Мустафаева Г. Стилистика азербайджанского языка. Баку: Эльм, 2010. 388 с. (на азерб. языке).

УДК 821.161

ОБЪЕДИНЕНИЯ ПИСАТЕЛЕЙ И ПОЭТОВ НАЧАЛА XX ВЕКА И ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС

ASSOCIATION OF WRITERS AND POETS OF THE BEGINNING OF THE XX CENTURY AND THE LITERATURE PROCESS

Гасанова Айнур Мезахир кызы,
orcid.org/0000-0003-3909-2427

*преподаватель кафедры азербайджанского языка и литературы
Азербайджанского университета*

В представленной статье рассказывается о различных литературных объединениях и обществах, которые существовали до создания Союза писателей Азербайджана в начале XX века. Наряду с влиянием на творчество писателей, работающих в этих объединениях вновь созданной пролетарской литературы, изучались такие проблемы, как верность традиции или отказ от нее. В статье дается анализ исторического процесса литературной среды в критике 20-х годов. Литература страдала от догматических принципов, утвержденных компартией. Подчеркнуто, что требуется более конкретное изучение идейно-эстетических поисков писателей, литературной борьбы тех лет.

Ключевые слова: советская литература, социалистический реализм, азербайджанские писатели и поэты, идейная борьба.

У представленній статті розповідається про різні літературні об'єднання та товариства, які існували до створення Спілки письменників Азербайджану на початку XX століття. Поряд з впливом на творчість письменників, які працюють в цих об'єднаннях новоствореної пролетарської літератури, вивчалися такі проблеми, як вірність традиції, або відмова від неї. У статті дається аналіз історичного процесу літературного середовища в критиці 20-х років. Література страждала від догматичних принципів, затверджених компартією. Підкреслено, що потрібно більш конкретне вивчення ідейно-естетичних пошуків письменників, літературної боротьби тих років.

Ключові слова: радянська література, соціалістичний реалізм, азербайджанські письменники і поети, ідейна боротьба.

The presented article describes the various literary associations and societies that existed before the creation of the Union of Writers of Azerbaijan in the early twentieth century. Along with the influence on the work of writers working in these associations of the newly created proletarian literature, such problems as loyalty to the tradition, or rejection of it, were studied. The article provides an analysis of the historical process of the literary environment in the criticism of the 20s.

The literature suffered from dogmatic principles approved by the Communist Party. It was emphasized that a more specific study of the ideological and aesthetic searches of writers, the literary struggle of those years, is required.

Keywords: Soviet literature, socialist realism, Azerbaijani writers and poets, ideological struggle.

Постановка проблемы. В 1923 году некоторые писатели объединились и обратились ко всем азербайджанским писателям. В обращении ставится вопрос о создании Союза писателей. В этом обращении говорилось, что в результате стараний и действий «Инициативной группы» был учрежден «Кружок Союза тюркских писателей и поэтов», написан Устав, присвоено имя «Ильдырым», что в переводе означало *молния*. В обращении говорилось: «Просим всех братьев по перу передать эту весть и другим товарищам и собраться в 7 часов вечера 18 августа в здание Института учителей для обсуждения устава» [1].

Таким образом, Союз писателей начал работать с 1923 года под названием «Молния». Общество «Молния» с самого начала проводило различные встречи и мероприятия, сыграв важную роль в развитии общетюркской литературы. Однако с точки зрения принципов коммунистической партии, которая утверждала свои позиции изо дня в день, с точки зрения ведения идеологической пропаганды в литературно-художественной среде, это общество не устраивало власть. Диктатура пролетариата требовала создания общества, которое бы стояло на более прочных позициях и соответствовало принципам социалистического реализма.

Постановка задания. Задачей статьи является исследование различных литературных объединений и обществ, которые существовали до создания Союза писателей Азербайджана в начале XX века. Дать анализ исторического процесса литературной среды в критике 20-х годов.

Изложение основного материала. В 1925 году появилось новое общество под названием «Литературное общество». Помимо расширения дела издания и создания советской литературы, основной задачей этого общества было также изучение народной и классической литературы. Создание «Молодого золотого пера» в 1926 году, в соответствии со вкусами рабочих и крестьян, привело к падению престижа «Литературного общества». «Литературное общество», подвергнувшееся критике в отношении таких моментов, как склонность к классицизму, неспособность к инновациям и неспособность вести работу среди молодых литературных сил в соответствии с законами и принципами партии, было закрыто и включено в состав «Молодого золотого пера». Таким образом, 30 ноября 1926 года

состав двух обществ был объединен в обществе «Золотое перо».

После этого масштабы творческой работы организации резко возросли. Даже в некоторых регионах Азербайджана стали функционировать его филиалы. С 1927 года журнал «Образование и культура» стал органом «Золотого пера». Литературные материалы, опубликованные в журнале «Литература и культура», газетах «Коммунист» и «Молодой работник», «Золотое перо», «Октябрьское пламя» и отдельных журналах, служили для пропаганды и распространения литературы. Позже, в 1934 году, на I съезде писателей СССР М.К. Кязымлы предоставляет информацию о деятельности «Золотого пера». Согласно этой информации, «Первый съезд азербайджанских пролетарских писателей состоялся в 1928 году. С. Рустам, М. Юрин и Т. Гусейнов сделали доклады. После съезда Общество пролетарских писателей Азербайджана (ОППА) начало свою официальную деятельность. Это сообщество смогло собрать вокруг себя старых и молодых писателей.

20–27 октября 1929 года состоялся Второй съезд азербайджанских пролетарских писателей. Съезд обсудил обязанности писателей в связи с пятилетним планом. Главным предметом обсуждения становится проблема борьбы с некоторыми «вредными» тенденциями в литературе. Западноевропейские писатели Белла Иллик, Йоханнес Бексер, Мате Залка, Людвиг Ренн также участвовали в работе съезда.

Начиная с 1930-х XX века, была проделана значительная работа по перестройке Общества пролетарских писателей в каждой республике СССР и перевод его на рельсы социализма. В 1932 г. Общество пролетарских писателей было отменено Постановлением о реконструкции литературных и художественных организаций. Основной причиной было якобы «укрепление» левых элементов в Обществе пролетарских писателей, неправильное толкование классики, неспособность работать с молодежью на здоровой почве и неспособность ужиться и приспособиться к новой жизни. В решении секретариата ЦК КП (б) Азербайджана от 5 марта 1932 года говорится: «Общество пролетарских писателей Азербайджана, по некоторым идеологическим, политическим и творческим аспектам роста далеко отстает от темпов и задач периода восстановления социалистического строя

в Азербайджане». После роспуска секретариата ОПП создается оргкомитет Союза писателей Азербайджана.

Литературовед, литературный критик, профессор В. Юсифли отмечает в своей статье «Наш храм искусства»: «С тридцатых годов была проделана значительная работа по перестройке Общества пролетарских писателей в каждой республике СССР и его полного перехода на рельсы социалистической литературы. Общество пролетарских писателей было ликвидировано в 1932 г. после Решения о реконструкции литературных и художественных организаций (1932). Основной причиной этого было укрепление в Обществе пролетарских писателей «левых» элементов, неверное толкование классики, неведение работы с молодежью на здоровой основе, отставание от новой жизни.

В решении секретариата ЦК КП (б) Азербайджана от 5 марта 1932 года говорится: «Общество пролетарских писателей Азербайджана, наряду с некоторым идеологическим, политическим и творческим ростом, далеко отстает от темпов и задач периода восстановления социалистического строя в Азербайджане». После роспуска секретариата ОППА создается оргкомитет Союза писателей Азербайджана. Оргкомитет начинает подготовительную работу и творческие дискуссии к первому съезду. Конечно, приказ начать этот процесс был дан сверху, из Москвы. В Москве, под председательством А.Н. Горького, был создан Всесоюзный оргкомитет. К I съезду Союза писателей СССР была проведена большая подготовительная работа, и для проверки подготовки в отдельные национальные республики были направлены небольшие бригады. В Баку приехала бригада в составе Л. Никулина, А. Зуева и М. Юрина» [2].

После Октябрьской революции необходимо было определить художественный аспект развития тоталитарного общества, Коммунистической партией в целях «формирования нового человека», созданного на основе философско-эстетических принципов марксизма, необходимо было четко определить методы литературы, принципы творчества, дать им имя. Рассмотрим некоторые из концепций, которые были предложены в то время. Ф. Гладков, Ю. Лебединский предложили определить творческий метод новой литературы, которая находилась в стадии разработки, как «пролетарский реализм». Исходя из политического режима, созданного в результате победы Октябрьской революции и основанного на пролетарской диктатуре, этот подход мог быть оправдан.

Однако эта концепция исключала участие традиций прошлой культуры в создании новой литературы. Во-вторых, крестьяне, которые выступали в качестве союзника пролетариата в осуществлении революции и создании нового общества, были исключены из этого процесса. В-третьих, классики марксизма указывали, что диктатура пролетариата должна быть заменена национальным правительством после победы нового политического режима.

Это требовало формирования новых понятий, разработки новых эстетических принципов. В. Маяковский предложил концепцию «тенденциозного реализма». Это понимание было слишком неопределенным. Ведь во все времена искусство отражало интересы определенных социальных слоев и в то же время выражало интересы конкретного человека, и потому нетенденциозная литература вообще не может существовать. А. Толстой предложил назвать новый творческий метод «монументальным реализмом». С одной стороны, слово «монументальный», которое выражает «великий» и «укоренившийся», не давало возможности искусству анализировать и определять более точно и тщательно, на уровне термина, сущность реальности. «Величие» и «разумность», несомненно, ограничивали движение искусства. Он настаивал на том, чтобы найти новый термин, основанный на марксистской идеологии, который содержал бы в себе новую методологию и идеологию литературного и художественного творчества, чтобы представить новое общество нужными художественными средствами.

В ходе этой дискуссии постепенно формулировалось название нового творческого метода. Передовая статья «Литературной газеты» от 29 мая 1932 года гласила: «Сообщество ждет от художников искренности, требует революционного социалистического реализма в описании пролетарской революции» [3].

Примерно в это же время председатель Союза писателей Украины И. Кулик писал: «Метод, к которому мы можем обратиться, условно можно назвать революционным социалистическим реализмом». Наконец, 25 октября 1932 г. на собрании писателей во главе с М. Горьким термин «социалистический реализм» был официально введен как новый метод литературы. Позднее все эти споры, предложения и термины, возникшие в процессе кристаллизации и обобщения, постепенно были «забыты». Термин якобы был выдвинут Сталиным.

Философской основой социалистического реализма стал марксизм-ленинизм. Классики

марксизма считали, что пролетариат должен исторически осуществить социалистическую революцию и добиться справедливости в обществе насильственными средствами. Пролетариат должен выполнить свою историческую миссию под руководством Коммунистической партии. В результате социалистической революции создается бесклассовое общество. Люди в этом обществе лишены своей собственности. На практике это положение привело к тому, что люди стали полностью зависимыми от государства, которым управляла партийная бюрократия.

На первом съезде советских писателей (17 августа – 1 сентября 1934 г.) Горький доложил о задачах советской литературы. Чтобы доказать свои аргументы, как сторонники, так и противники социалистического реализма прежде всего обратились к Уставу, принятому на Первом Советском Съезде (1934 г.). В этом документе указывается, что соцреализм является основным методом советской художественной литературы и литературной критики. Этот метод требует «истинного, историко-конкретного описания художественного революционного развития действительности. Тем не менее, правдивость и историческое конкретно-художественное описание реальности должны сочетаться с задачей перевоспитания рабочих в духе социализма». В то же время в Уставе говорится, что соцреализм «дает художественному творчеству способность выражать творческую инициативу, выбирать яркие формы, стили и жанры» [4].

На конгрессе М.К. Алекперли из Азербайджана подробно рассказал об истории азербайджанской литературы. Он рассказал о древней азербайджанской поэзии, из желания привлечь внимание писателей к рубаи Месхети, месневи Низами, высокому творчеству Насими, Физули, Вагифа и Сабира. Затем он рассказал о литературных объединениях, возникших после формирования Советского правительства. Сообщил о формировании новой культуры, развитии национальных элементов, составляющих основу культуры турецкой буржуазии. М.К. Алекберли подчеркнул, что до революции в Азербайджане функционировали идеологические школы против русского царизма. В качестве примера рассказал о литературной школе Моллы Насраддина. Также с речами выступили Дж. Джаббарлы, М. Рафили и А. Назим. Речь Джаббарлы была более яркой. Он рассказал о проблеме положительного героя в литературе: «Некоторые товарищи склонны думать, что эту проблему можно решить, дав определенные рецепты <...> Герой не может

быть создан с помощью рецепта. Если писатель украшает своего героя хорошими качествами, то есть если героя нельзя показать со всеми его увлечениями, как живого человека, то нет никакой разницы, все равно героя не полюбят. Нет необходимости создавать искусственных героев, которые говорят только лозунгами и цитатами. Нужно создавать ярких, полноценных героев, полных страсти и любви к жизни» [5].

13 июня 1934 года состоялся первый съезд азербайджанских писателей. Гаджибаба Назарлы отчитался о деятельности Оргкомитета Союза писателей Азербайджана. Союз советских писателей Азербайджана был официально создан с этого дня. Это следует рассматривать как одно из важнейших событий в истории азербайджанской культуры. Конечно, создание такой организации было связано с идеологической политикой Коммунистической партии, и литература должна была действовать в соответствии с принципами социализма.

Советская литература в Азербайджане базировалась на принципах социалистического реализма, принципах партийной политики по художественной литературе, однако мы не можем думать прискорбно о десятках и сотнях произведений, созданных за 70 лет. Поэзия, поэмы, проза и драматургия, восхвалявшие Ленина, партию, Сталина, не были продуктом поэтического вдохновения, желания души, и сейчас они «захоронены» на «литературном кладбище». Вместе с тем каждое литературное произведение отражает настроение времени, общественно-политическую атмосферу, и если оно выражено в произведениях, написанных в советский период, невозможно отрицать это на протяжении многих лет. Анар пишет в одном из своих интервью: «Мне кажется, что то, что называется советской литературой, – это очень расплывчатый термин. То есть, если советская литература относится ко всему советскому периоду, я не принимаю это как термин, потому что, если вы возьмете Россию, вы увидите в советское время Пастернака, Солженицина, Булгакова и Есенина. Ничто из этого нельзя отнести к советской литературе» [6].

На I съезде азербайджанских писателей председателем правления был избран Мамедказим Алекперли (1905–1938). М. Алекперли был одним из сильнейших пропагандистов марксизма-ленинизма, активно занимался созданием философии на национальном языке, переводом и редактированием избранных ленинских произведений. Он был также известен как литературовед и литературный критик. Был назначен главным

редактором «Литературной газеты», других газет и журналов, был назначен «Ректор революции и культуры» (ныне «Азербайджан»), назначен ректором Азербайджанского Государственного Университета, работал директором издательства «Коммунист». Неслучайно ему было поручено выступить с докладом по азербайджанской литературе на I съезде Союза писателей СССР. Короче говоря, Алекперли был воспитан советской революцией, и в его биографии не было никакого факта о связи с прошлым, с временами Мусавата. Тем не менее, в 1937 году он был арестован и расстрелян по обвинению в национализме и пантюркизме. Поэты и писатели, арестованные за попытку свергнуть советскую власть в Азербайджане под влиянием пропаганды Мамедкязима Алекперли, были вынуждены дать признательные показания в результате жестоких пыток.

Другой председатель Союза писателей, Сейфулла Шамилов (1902-1974), также не смог избежать репрессий. Шамилов, молодой боец XI Красной Армии, активный комсомолец 20-х годов, после окончания партийной школы был назначен на руководящие должности в области образования и культуры. В 1932 году издательство «Азернешр» опубликовало его книгу «Лачин» с повестями и очерками. В том же году С. Шамилов был избран председателем оргкомитета Союза пролетарских писателей Азербайджана. В 1933–1936 годах учился на трехлетних специальных курсах редакторов и переводчиков марксизма-ленинизма в Ленинграде. После окончания обучения он был избран председателем Союза писателей Азербайджана. Но он работал только один год на этой должности. Сейфулла Шамилов прожил в изгнании в Сибири 17 лет.

В 1937–1940 годах десятки тысяч людей каждый год заключались в тюрьмы в стране, как будто выполнялся план влияния и требований Коммунистической партии. Среди этих людей были видные деятели науки, культуры и интеллигенции. Такое уничтожение интеллигенции было направлено на устранение независимых, вдумчивых, творческих людей. Режим не принимал инакомыслящих. Х. Зейналлы, А. Назим, Б. Чобанзаде, Т. Шахбази, И. Эминбейли, М. Гусейнов, Х. Ходжаев, К. Багиров, А. Тагизаде, Б. Талибли, М. Джуварлинский, А. Мамедов, А. Губайдуллин и другие стали жертвами репрессий 37-х годов [7].

Работы, созданные учеными и деятелями культуры, ставшими жертвами репрессий, были сожжены публично, в частности, так называемая «панисламистская», «пантюркистская», «контр-

революционная» литература. Их забирали из библиотек, запрещали читать и хранить, уничтожая их. Это привело к разрушению национального и духовного богатства Азербайджана и уничтожению научного фонда республики.

Однако история оправдала репрессированных лиц, опровергнув обвинения против Г. Джавида, М. Мушфига, А. Джавада, С. Гусейна, С. Мумтаза, А. Назима, А. Абида, Б. Чобанзаде, М. Кулиева и Г. Зейналлы. Они были казнены, не смогли выжить. Тем не менее, в нашей истории записаны строки о существовании интеллектуалов, сделавших такую огромную духовную работу. Борьба в литературной среде в начале XX века была также борьбой за появление настоящего искусства, против установления тоталитарного режима в искусстве и против запрета на воплощение свободной мысли. Пролеткульт, возникший в революционный период в России, отрицал все принципы великой, противоречивой, прошедшей через все трудности эпох, художественной литературы. Вскоре пролеткультство, охватившее всю литературу, распространяется на все виды искусства, включая литературную критику. Основной проблемой в этот период было отношение к классическому литературному наследию. Споры, которые начались в 20-х годах, обострились и превратились в литературные политические обвинения в 1930-х годах.

В 30-е годы самым распространенным и страшным, предъявляемым почти всем политическим обвинением был пантюркизм. В этом были обвинены две выдающиеся личности – Гусейн Джавид и Бакир Чобанзаде. Боль пантюркизма, которую пережили целые поколения, не смогли погасить даже безжалостные репрессии 37-го года.

Вскоре после этого стали осознавать, что пролетарская литература неконструктивна, и выдвинули, с определенными условиями и искажениями, концепцию частичного сохранения классического наследия, которое присвоил затем себе социалистический реализм. Фактически эта концепция была такой же реакционной, как и концепция фашистской культуры, и была создана на фоне высылки многих мыслителей из СССР и ужасными репрессиями в отношении тех, кто остался в стране.

Как мы уже отмечали, 20-30-е годы прошлого века стали очень сложным, противоречивым и болезненным путем развития литературы и культуры. Выдающийся ученый, литературовед, академик Рафаэль Гусейнов описал в своей книге «Выше времени» жизнь и творчество Гусейна

Джавида и осветил процессы в литературной среде этого времени [7].

С этой точки зрения достаточно рассмотреть знакомую нам концепцию социалистического реализма: это фактически монополюсный метод теории и практики всего советского искусства, объявивший себя вершиной развития эстетической идеи мира, а все остальные методы – недействительными. Это было связано, прежде всего, с автоматическим применением принципов тоталитарной идеологии культуры. В конце 50-х годов прошлого века в советской культуре, с одной стороны, тенденциозная культура, с другой – ее носители и пропагандисты, были уже истощены. Феномен, который мы называем шестидесятниками, является следствием этой усталости.

Последние стихи С. Вургунга были симптомами такой болезни «усталости». Если бы это не была усталость, то такой писатель, как Чингиз Айтматов, не сформировался бы. В это время зарубежные мастера слова, перенявшие идею соцреализма, в некоторых аспектах изменили свои взгляды. Примером тому являются последние работы французского поэта Луи Арагона. Можно сказать, что распад СССР привел к краху не только советской экономики, но и советской культуры.

Есть также странный парадокс. Советская культура утверждала, что она основана на диалектическом материализме Маркса. В «Феноменологии духа» Гегеля представлены три закона диалектики: 1. единство и борьба противоположностей (отрицание двух противоположных полярностей), 2. переход количества в качество (постепенное нарастание количества, приводящее к изменению качества), 3. отрицание отрицания. С этой точки зрения советская культура фактически отрицает фактор отрицания, и поэтому одномерное утверждение себя привело к ее разрушению [8].

Ведь отрицание является фактором, который обеспечивает реальность, в том числе динамику культуры. Если мы посмотрим на историю советской культуры за 70 лет, то станет ясно, что образцы высокого искусства, появившиеся в этот период, были созданы независимо от советской идеологии. В связи с этим достаточно вспомнить произведения Булгакова – «Мастер и Маргарита», Шолохова – «Тихий Дон», Солженицына и других диссидентов. В этом случае отрицание проявляется в культуре через определенные маргинальные образцы культуры.

Разумеется, в начале XX века развивались отдельные тенденции в литературе и искусстве, личная инициатива и художественное воображение художников пера. В это время в общем русле

литературного процесса существовали разные подходы к развитию жанров. Следует отметить, что в основе классических примеров комедий идеи М.Ф. Ахундова, которые имеют особое значение в нашей литературе, были продолжены Н. Везировым и Дж. Мамедгулузаде. Постепенно, в советское время из-за запрета касаться социальной реальности драматический жанр комедии деградировал. В результате, согласно законам советской империи, М.С. Ордубади, А. Шаиг, С.С. Ахундов и другие создали произведения, характеризовавшие дух новой социалистической эпохи, революционных лет.

После многочисленных критических замечаний в адрес своего творчества Г. Джавид пишет произведения «Дурной князь», «Струнный саз», «Азер». В области формы и содержания нельзя скатываться к одноцветности и схематизму. Но лживое ощущение свободы также не приводит к созданию образцов высокого искусства. Концепция социалистического реализма совершенно забыла о свободе художников, объявленной на Первом съезде советских писателей, и конечно при таких обстоятельствах форма и содержание художественных образцов были бесцветны и изолировали читателей от реальных проблем жизни.

Преращение творчества отдельных творцов искусства и руководителей в идола, лживый оптимизм, который не соответствовал реалиям жизни, требовали, чтобы представители тоталитарной культуры демонстрировали эти особенности в своем творчестве. В этом случае возникает странный парадокс – тоталитарная культура должна основываться на правде жизни (с одной стороны, концепция «социалистического реализма», выдвинутая представителями советского тоталитаризма как основа творчества, не случайно содержала в себе слово «реализм»), а также лжи. Тоталитарная культура требовала, чтобы художники были верны правде жизни, и, с другой стороны, описывали утопические ценности, которые не имеют оснований в реальной жизни.

Конечно, это было невозможно. Например, философской базой, основанной на советской идеологии, была идея единства противоречий в диалектике. Но это служит для того, чтобы скрыть реальные противоречия, которые есть в реальности. Это в конечном итоге привело к теории бесконфликтности в советском искусстве.

Известно, что КПСС, для маскировки трудностей, с которыми столкнулись люди после Второй мировой войны, открыла широкую дорогу героям С. Бабаевского «Золотая звезда», рома-

нам М. Гусейна «Абшерон», опере Мурадели «Октябрь», фильму «Кубанские казаки» и так далее. В то же время мастера слова, которые пытались воплотить в жизнь реальные противоречия, были подвергнуты резкой критике со стороны партии. Анна Ахматова, Михаил Зощенко, в определенной степени Дмитрий Шостакович, которые были «разоблачены» решением партии, было связано с наличной ситуацией, с которой они столкнулись.

Творческий метод социалистического реализма, особенно в 30-х и 40-х годах, был назван «бесконфликтностью» в искусстве, когда художественный конфликт должен был быть почти устранен. В модернизме, наоборот, существующие противоречия были абсолютизированы и приведены в искусство. Тенденция конфлик-

тности в постмодернизме проявляется в смягчении противоречий.

Попытки художников сосредоточиться на жизненных противоречиях и воплощение этого в художественных произведениях стали важным стимулом для создания художественных образцов по актуальным вопросам.

Выводы. В 1930-х годах в азербайджанской поэзии писали и создавали своеобразные стили творчества такие личности, как С. Вургун, С. Рустам, М. Мушфиг, Р. Рза и другие художники пера. В этом отношении в 1920-30-х годах, при тщательном изучении литературной среды, исторического периода выясняется, что период и среда создали для них своеобразный ментальный подход. Этот подход также странным образом соединил в себе элементы советской идеологии и азербайджанства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Наш храм искусства (Союз азербайджанских писателей - 80) // <http://anl.az/down/meqale/adalet>.
2. Вагиф Юсифли // 525-ая газета, 16 декабря 2009 года, с. 6.
3. О перестройке литературно-художественных организаций // Литературная газета, 29 мая 1932.
4. Буньятов З.М. Красный террор. Баку: Азернешр, 1993. – 331 с.
5. Гасанов Дж.П. Черные отблески «белых пятен». Баку: Ганджлик, 1991. – 200 с.
6. Гусейнов Рафаэль. Превыше времени. Баку: Ишыг, 1987. - 363 с.
7. Гегель. Феноменология духа. Вступ. статья К. А. Сергеева и Я. А. Слина. СПб.: Наука, 1992.

УДК 81'272+81'42

SOSIOLINGUISTIC ANALYSIS OF POLITICAL COMMUNICATION

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Habibova K.,

orcid.org/0000-0001-8502-229X

Ph. D. in Philology,

*Senior Scientific Researcher at the Department of Computational Linguistics
of Linguistics Institute named after Nasimi
of Azerbaijan National Academy of Sciences*

In recent decades, in the direction of studying political discourse, one can come across many and diverse scientific studies. But the intensive development of mass communications requires a more thorough and comprehensive coverage of this phenomenon. This need actualizes the study of political communication in the sociolinguistic aspect. The article based on the descriptive method analyzes the properties and distinctive features, the unique possibilities of political communication. Materials and scientific findings of this article may be useful for sociologists, political scientists, as well as for linguists of the modern generation.

Key words: communication, sociolinguistics, political communication, political discourse, speech act.

Останніми десятиліттями з'явилося багато різноаспектних наукових досліджень щодо політичного дискурсу. Але інтенсивний розвиток засобів масових комунікацій потребує більш ретельного і всебічного висвітлення даного феномена. Така потреба актуалізує вивчення політичної комунікації в соціолінгвістичному аспекті. У статті описовим методом аналізуються властивості, характерні риси й унікальні можливості політичної комунікації. Матеріали і наукові висновки даної статті можуть бути корисними для соціологів, політологів, а також для лінгвістів сучасного покоління.

Ключові слова: комунікація, соціолінгвістика, політична комунікація, політичний дискурс, мовленнєвий акт.

В последние десятилетия появилось множество разноаспектных научных исследований политического дискурса. Но интенсивное развитие средств массовых коммуникаций требует более тщательного и всестороннего освещения данного феномена. Эта потребность актуализирует изучение политической коммуникации в социолингвистическом аспекте. В статье при помощи описательного метода анализируются свойства, отличительные черты, уникальные возможности политической коммуникации. Материалы и научные выводы данной статьи могут быть полезными для социологов, политологов, а также для лингвистов современного поколения.

Ключевые слова: коммуникация, социолингвистика, политическая коммуникация, политический дискурс, речевой акт.

Politics is a multi-valued phenomenon of social life. The notion of political communication appeared in the early twentieth century. And till now the notion of political communication relates to the interdisciplinary debatable issues. This is connected to the different approaches of this phenomenon. In one case, political is called that communication, which is associated with political problems [4].

With this approach, political communication refers to the type of speech communication the subject of which is politicians (political actors) or journalists who write about politics [20]. This disagreement around this concept determines the relevance of the analysis of political communication from a sociolinguistic point of view. The goal of our study is to identify the general characteristic properties of political communication by analysis in the sociolinguistic aspect, which is the scientific novelty of the article.

History of the study of political communication. The first experiments on the analysis of political communication were carried out on propaganda materials of the World War I. Noam Chomsky considers the propaganda action of the Woodrow Wilson administration, elected in 1916 under the slogan “World without a victory” as the academic example [2, p. 7]. The established state propaganda committee called the “Krill Commission” for six months successfully transformed pacifically minded people into a hysterically militarized population, eager to destroy everything German and save the world.

More importantly, the Krill Commission developed the basic propaganda techniques used to control public opinion to this day. Chomsky and other scientists have shown that the main task of the PR industry workers was “to control the public mind”. Their methods finally set at the end of the 1930s, when an activation of the trade union movement threatened to return true democracy to the masses. At that time, large corporations united with government PR experts to develop more convincing methods than the beating trade union organizers or the dispersing strike participants.

Such acts of open violence promoted the society rallying against the administration. “The Mogauk Valley Recipe” (first used in the 30s against striking workers in a steel mill in the Mogauk River valley, in

Pennsylvania) was the first notable attempt to apply a more subtle form of persuasion. Instead of directly attacking union leaders, the corporations decided to influence public opinion through the media.

By their own definition, this “scientific method of fighting strikes” was a conceptual campaign that reduced the whole range of questions about workers’ rights to a single, extremely understandable idea: “the strikers harm us all, they destroy American harmony”. This simple propaganda recipe was to equate trade union activities with something bad, especially to undermining the unity of the country and anti-American (communist) activities. At the same time, the really urgent issues were ignored (wage level, working conditions, the right to organize trade unions), and the whole problem was reduced to a headline over the photo crashing into the memory: “To strike is not American” (the slogan method was tested for the first time) [2].

One of the first direct uses of the “communication” notion in a political context dates back to the beginning of the 20th century: F. Ratzel says that “in political terms the transferring information is the most important of all communication services” [6, p. 34]. The political communication as the transfer of information between communicators for the certain purpose of political influence with the help of speech, gestures, as well as images and other symbols fixed on materials of language carriers, has arisen and developed together with human society.

Endowed with power people have long shown an interest in what we call now political communication, and realized that their success in the field of managing people depends on their ability rightly and appropriately to have political verbal and non-verbal dialogue with opponents, allies and society in whole. Researchers note the use of symbolic ceremonies, architectural structures designed to glorify those in power. To provide a deeper effect on the mind of non-elite masses, “the brainwashing tactic” was used. In the peace period, a softer, sparing effect was exercised, having similarities with modern methods of propaganda and agitation, advertising and PR. One of the ways to control the effectuation of political communication was various forms of censorship, which could be official, could take the form of pressure by public opinion, and could be self-censorship.

The notion of “political communication”. The occurrence of the term “political communication” is associated with the development of the political process in Europe and the United States after World War II. Appearing in this conceptual field of investigation, political communication have emerged as an independent scientific field, formed at the intersection of social and political sciences, political communicativistics. The formation of a new field of political knowledge was caused by the democratization of political processes in the world in the second half of the XX century, the development of cybernetic theory and the general theory of systems, as well as the emergence and rapid growth of new communication systems and information technologies.

The notion of “political communication” goes back to the general scientific term communication, which has been thoroughly developed in the theory of speech communication and linguistic pragmatics. This term is quite actively used in scientific practice along with others built on the same language model: intercultural communication, business communication, mass communication, etc. It is noteworthy that the theory of communication that emerged in the twenties of the last century was formed on the basis of studying political phenomena (in particular, political propaganda), however, historically primarily reflected in the field of cybernetics and semiology, focused its attention on the movement of information between interacting parties. That is why the first basic communicative schemes turned to be cybernetic models (H. Wiener, K. Shannon, B. Weaver).

It is not surprising that even now the work of political scientists, sociologists, and psychologists (specialists filling the formal cybernetic model with “human” content) often represent an application of the aforementioned schemes, and political communication is considered as the realization of mass communication processes. The theory of political communication actively operates with the categorical apparatus of the general theory of systems. One of the central notions in this field of knowledge is the notion of a system of active elements, or more briefly, simply a system, which is formulated as follows: a system is a set of related acting elements, have taken in unity with a set of relationships, or connections between them and constituting a single whole. In this case, the set of relationships, connections between the existing elements of the system (and all the various isomorphic transformations of these relations) is called the *structure* of the system. It should be emphasized that usually referred to as subsystems the systems of a lower hierarchy can act as the operating elements of the system, the way each of which acts as

a single and relatively isolated whole is determined by its own structure.

The structure of the system itself and its subsystems changes: over time, individual connections between elements may weaken and break, new connections may appear, including elements that were not previously part of the system. In a generalized plan of subsystem, acting elements and structure-forming relations between them are considered as components of the system.

Political science actively uses the mentioned terms, adapting them to the categorical-conceptual space of the discipline. The political system is understood as a concrete historical form of interaction between the persons of politics and the organization of relations between them, powerfully ordering, shaping and enclosing political activity in society within certain limits.

Accordingly, in this terminological field, political communication shows the process of transferring political information, its movement both within the political system between its elements and subsystems, and between the authorities and society. The application of the mentioned Wiener postulates to the political sphere outlines political communication as the creation, sending, receiving and processing of information that have a significant impact on politics. Moreover, the impact can be carried out directly (meeting, address of the President) or indirectly (stereotypes and phobias, formed under the influence of political information), its results can be appeared immediately or after some time. Possible communicators may be political figures, media workers, representatives of interest groups or individuals who are not related to any organizations – in this regard, their belonging to a particular social group or institution does not have decisive importance (for more about political communication actors, see below). It is fundamentally important that the information produces a significant political effect, affecting the mind, beliefs and behavior of individuals, groups, institutions and whole communities, as well as the environment in which they exist.

Nowadays, society acquires most of the political information not from its own experience, but through political communication, which allows not only receiving relevant political information, but also compiling and analyzing past human experience and predicts the future, which becomes possible only through the transfer of messages. K. Burke believes that most of the reality surrounding us is formed verbally (we mean “described, interpreted”) and only a very small part of the real world is known cognized directly, empirically, and the complete picture of reality takes its shape because of a system of symbols

[1]. That is why the interpretation of most political phenomena, such as, for example, “democracy” or “justice”, depends entirely on verbal symbols, since they have no empirical basis.

Emphasizing the importance of political communication, researchers use vivid metaphors, comparing the above phenomenon with the “nervous system of government” (C. Doich) or its importance – with the role of blood circulation of the human body (J. Cottre). M. Grachev defines political communication as the “source of vitality” or “mother milk” of the policy, “because political communication is a necessary substance that binds different parts of society together and allows them to function as a single whole” [6, p. 35]. Summarizing the theoretical research in this area, the Western analysts identify the three scientific areas that interpret the political communication as a form of mass communication.

W. Lippman’s followers form the first group, who assert the virtually unlimited power of the media in formation and manipulating public opinion. The second direction focuses on the concept of “party support” and makes the effectiveness of mass propaganda in dependent on the composition of the audience and its party settings (B. Birelson, H. Gode, P. Lazarsfeld). Theoretical developments of the third direction are connected with the study of methods of informational influence on voters, with the analysis of information resources and technologies, and also taking into account the changes in the information environment in considering communication processes (D. Butler, D. Stokes) [3].

We notice that through the term “social communication” the general scientific concept of “communication” is narrowed down to the terminological combination of “political communication” and is described by the same three characteristics marked for general communication, at the same time specifying each of the significant characteristics of the phenomenon. Analyzing these phenomenon blighty political scientists’ judgments will help us determine it more accurately. M. Goncharov gives the definition of political communication in political science: “the term” political communication “should describe the circulation of information in the sphere of political activity, that is, any messages, texts that affect relations between classes, nations and states” [7, p. 55].

The author believes that the information itself can be diverse, but emphasizes, first of all, the sender of the message is political institutions or acting on their behalf and form them, secondly, that the broadcast information should influence on accepting the political decisions. It is noteworthy that in the first Russian encyclopedic dictionary on political science the term

“political communication” was absent, although the term “mass communication”, to which a special lexicographic article is devoted, was interpreted exclusively in a political context [14, p. 164–165]. However, in the short dictionary “Basics of Political Science”, published in the same year, a rather capacious definition of political communication is given, which names the main components of this phenomenon. And although the term is given in the plural, it has little effect on the essence of the definition: “Political communication is a concept that reflects the process of interaction between political persons through the exchange of information and direct communication, as well as the means and methods of this spiritual interaction” [12, p. 54].

The definition of the “Political Science Dictionary” emphasizes the functional orientation of political and communication processes: “Political communication (from lat. *communicatio*) is the process of transferring political information, which structures political activity and gives it new meaning, shapes public opinion and political socialization of citizens according to their needs and interests” [13, p. 183]. Political communication and the reference dictionary “Foreign Political Science” interpreted it similarly. A similar definition is presented in the two-volume “Political Encyclopedia”, where political communication is understood as “<...> the exchange of information between persons of political life, as well as between the state and citizens”, which “can passes on formal (for example, in the media) and informal (“backstage” negotiations) levels” [8, p. 197]. Considerable attention is paid to the mass character of political communication, which in the modern world “is increasingly turning from a subordinate element of politics into its creator” and, “being an important source of political socialization, <...> contributes to mastering political knowledge, settings, values and forms of political participation” [10, p. 172–173].

Another approach evaluates the importance of the information component of political communication and regards it as a functional property of one of the components of the political system of society, its special subsystem, “which establishes connections between the institutions of the political system. The importance of this subsystem is great, because people are known to be able to evaluate actions, including political ones, only with a certain amount of knowledge and information” [11, p. 84–85].

In the V. Usacheva’s work “Political communication in the conditions of the new Russia” under political communication we must understand “<...> a continuous exchange of political meanings between individuals and between the main political forces of

society with the aim of reaching agreement and a constant process of transmitting political information through which political texts circulate between various elements of the political system” [17].

On the whole, accepting this definition, we nevertheless believe that the thesis on goal setting (“reaching an agreement”) does not exhaust the entire palette of intentional purposes of communicants, not so far as the communicants’ intentions are realized not only in the area of constructive decisions.

In his study expanding the concept of “political communication” F. Sharkov notes that special communication situations or actions (elections, referendums, etc.) can also be referred to political communications [19, p. 125]. In our opinion, some researchers unlawfully narrow the meaning of the term, referring only the process of the election campaign and the elections to political communication and defining politicians and voters as the main communication actors. In particular, a number of authors believe that the system of political communications is an unification of four main components [15].

First of all, it is the environment, which is interpreted fairly widely and includes objects and events of social reality. The research representation of the environment is very multi-faceted: it forms the communicative process, communicative motives for communication are drawn upon it, in a certain way interpreting events and realities, it is changed. The second component is the politician himself, who can be not only the source of the message, but also an informational cause for communication. Considering this feature of political communication, one speaks of the “two-layer” political message: (1) the actual information about the event, i.e. the subjective view of this policy on the situation, facts, events; (2) information about the source of information itself, i.e. ideological position, moral and ethical characteristics of a politician. The latter component largely forms a politician’s image. The possible channels of information transfer, or communicators, in other words, all possible ways of transferring information from the politician to the audience (meetings, interviews, personal meetings, etc.) is considered to be the third element. The fourth element is the audience, which decodes information in accordance with the established system of values, knowledge, stereotypes, cultural and historical filters.

The result of this processing is the public image of the politician, which is formed by the voter and determines his attitude to this policy. However, despite the sufficient logicity and consistency of the proposed scheme, it seems legitimate to extend the content of the term “political communication” to all situations where the components of the socio-political system

become participants, and socially significant events and meanings become the cause of it; while elections are considered only as a form of objectification / realization of the political process. This allows modern researchers to say that “<...> political communication is the basis of politics. It is characterized by communicative processes between politicians and members of society, between politicians and voters. The foundations of a modern democratic system are inconceivable without political communication. The management of election campaigning is one of the forms of political communication”.

The main features of political communication.

From functional point of view, being a complex phenomenon, political communication combines universal, social and proper political features [9, p. 7]. The first level of features is found in both animate and inanimate nature and reflects the nature of information interactions (as we have already seen, this fact lies on the basis of the cybernetic models of communication). General social properties introduce the human factor into the communication model and establish the interdependence of establishing communicative contact with the communicators themselves and the communicative product (text). Actually the political features of political communication are associated with the specifics of the transmitted / received information, the specifics of political actors [16, p. 5–18], the possibility of meaningful contact on the base of political group and personal interests. A more complete, though not exhaustive statement looks like the definition about the essence of political communication which constitutes information exchange, namely the purposeful transfer and selective reception of information that is exchanged (collected, stored, processed, distributed and used) between representatives of parties transmitting and receiving information (individuals, social groups, organizations) in the process of social-public activity [7, p. 141–143].

Investigating the political discourse A. Chudinov notes that political communication along with information always carries an evaluation of the considered realities. The author explains this by saying that the main goal of political communication is to persuade the addressee and encourage him to take political action. The leading means of this motivation is the evaluation of subjects of political activity, political institutions, situations and actions [18, p. 59]. Thus, the author notes that one of the main features of political communication is an obvious and hidden evaluation, standardization and expressiveness, aggressiveness and tolerance. On the one hand, political communication obeyed to the general communication laws. It also has a specific conditionality of its

political basis, which is its subject matter. All types of political communication joined into the general communication formula.

Conclusions. Following the above logic, we consider political communication as a special case of informational contact with the three main stages of information interaction: the precommunicative phase is the readiness phase for communication and the engendering the information; communicative phase – the phase of broadcasting and receiving information, i.e. contact; post-communicative phase – the appearance of a meaningful response of the addressee and the movement of secondary information to the initiator of communication.

Extended in time political communication can be considered as a communicative component of a political process, without which this process itself seems impossible.

Verbal realization of political communication is carried out with the help of natural language and is poured into a huge array of texts accompanying the political process.

Consequently, studying the textual material engendered in the framework of political communication, we are able to analyze the linguistic component of the general political process and observe certain correlations between the course of political life in society and the linguistic mechanisms involved in the reflection of political reality. This approach makes it possible to talk about the cyclical nature of political communication: the presence of feedback, or the post-communicative phase, allows you to close the communicative circle and initiate a new communicative turn with information corrected in accordance with the received response.

REFERENCES:

1. Burke K. Language as Symbolic Action. Berkeley, 1968. 122 p.
2. Chomsky Noam. Media control: the spectacular achievements of propaganda. New York : Seven stories press, 1997. 230 p.
3. On Message. Communicating the Campaign / P. Norris et al. L., 1999, 125 p.
4. Баранов А. Введение в прикладную лингвистику. Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. 5 изд. Москва : URSS ЛЕНАНД, 2016. 367 с.
5. Гончаров М. Риторика политической коммуникации. *Массовая коммуникация в современном мире*. Москва, 1991. С. 52–60.
6. Грачев М. К вопросу об определении понятий «политическая коммуникация» и «политическая информация». *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия «Политология». 2003. № 4. С. 34–42.
7. Грачев М. Политическая коммуникация: от вещания к диалогу. *Права человека в диалоге культур* : материалы Международной научной конференции, 26–28 ноября 1998 г. Москва : РГГУ, 1998. С. 141–143.
8. Зарубежная политология : словарь-справочник / под ред. А. Миронова, П. Цыганкова. Москва, 1998. 360 с.
9. Каптерев С. Политическая коммуникация: основы управления избирательным процессом : учебное пособие. Нижний Новгород : ННГУ, 2003, 340 с.
10. Латынов В. Политическая коммуникация. *Политическая энциклопедия*: в 2 т. Т. 2. Москва, 1999. С. 172–173.
11. Основы политологии : краткий словарь терминов и понятий / под ред. Г. Белова, В. Пугачева. Москва, 1993, 230 с.
12. Основы политической науки : учебное пособие: в 2 ч. / под ред. В. Пугачева. Москва, 1993, 330 с.
13. Политологический словарь: в 2 ч. / научн. ред., рук. авт. кол. А. Мигولاتьев ; сост. В. Варывдин. Москва, 1994. 430 с.
14. Политология : энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю. Аверьянов. Москва, 1993, 460 с.
15. Психология власти / под ред. Е. Шестопал. URL: http://inocenter.ru/publications/psychology_shestopal_17.html#bll2 (дата обращения: 12.01.2019).
16. Соловьев А. Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации. *Полис*. 2002. № 3. С. 5–18.
17. Усачева В. Политическая коммуникация в условиях новой России. URL: <http://liber.rsuh/conf/Politreality/usacheva.html> (дата обращения: 03.02.2019).
18. Чудинов А. Дискурсивные характеристики политической коммуникации. *Политическая лингвистика*. 2012. № 2. С. 53–59.
19. Шарков Ф. Политическая коммуникация в современном информационном обществе. *Politbook*. 2012. № 2. С. 121–130.
20. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса. Москва : Гнозис, 2004, 324 с.

СИМВОЛІЗМ ФЛОРОНІМА *ЛІЛІЯ* В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ І ХУДОЖНІХ ТВОРІВ)

SYMBOLISM OF THE FLORONYM *LILY* IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES (ON THE BASIS OF PHRASEOLOGISMS AND LITERARY WORKS)

Чернявська А.В.,

orcid.org/0000-0001-7625-6588

аспірант кафедри германських мов і перекладознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

У статті зроблено спробу дослідити символізм флороніма *лілія / lily* на матеріалі фразеологізмів та художніх творів. Охарактеризовано семантику досліджуваного флороніма в українській і англійській мовах. Виявлено національно-специфічні й універсальні риси семантики флороніма *лілія / lily* в обох мовах.

Ключові слова: фразеологізми, флоронім *лілія*, символізм, семантика, ідіоми, паремії.

В статье предпринята попытка исследовать символизм флоронима *лилия / lily* на материале фразеологизмов и художественных произведений. Охарактеризована семантика исследуемого флоронима в украинском и английском языках. Установлены национально-специфические и универсальные черты семантики флоронима *лилия / lily* в обоих языках.

Ключевые слова: фразеологизмы, флороним *лилия*, символизм, семантика, идиомы, паремии.

The article is an attempt to examine the symbolism of the floronym *lily* on the the basis of phraseologisms and literary works. The semantics of the analysed floronym is characterised in the Ukrainian and English languages. Specific national and universal semantic features of the floronym *lily* are identified in both languages.

Key words: phraseologisms, floronym *lily*, symbolism, semantics, idiom, paroemia.

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. тема фразеології детально опрацьована, однак є питання, які потребують висвітлення. Актуальність теми зумовлена необхідністю дослідити семантику флоронімів у зіставному аспекті в українській і англійській мовах.

Постановка завдання. Метою цієї розвідки є виявлення універсальних і національно-специфічних рис семантики флороніма *лілія / lily* в досліджуваних мовах на матеріалі фразеологізмів та художніх творів. «Дослідження особливостей різномовних виявів універсального та національного в ідіомах та пареміях ґрунтується на антропоцентричному підході до розгляду мовних явищ, який закладений у працях В. фон Гумбольдта, Л. Вайсгербера, Е. Сепіра, Б. Уорфа, і підтриманий сучасними лінгвістами як один з основних підходів до аналізу мовних одиниць» [9, с. 10]. У цій праці використано метод лінгвістичного опису, аналіз словникових дефініцій, зіставний аналіз та елементи компонентного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Прикметно, що в обох словникових дефініціях флороніма *лілія / lily* акцентується білий колір. Так, «Словник української мови» містить визначення: «*лілія* – цибулинна рослина родини лілійних із прямим стеблом і великими, форми дзвона, білими або яскраво забарвленими квітками; вирощується як

декоративна» [15], пор. англ. пояснення значення досліджуваного флороніма: “*lily* – any of various types of plant growing from a bulb, with large white or colored flowers” [20, с. 684]. У літературній англійській мові для підкреслення забарвлення білого кольору «кришталевобілий, білосніжний» уживають колоронім *lily-white* [18, с. 764], прим.: *lily-white complexion*. Те саме простежимо і в українській мові: поет. прикм. «*лілейний* – білий, який має колір молока, снігу, крейди вживається звичайно про колір шкіри людини» [15]; «кольору лілеї; такий, як у лілеї» [16], напр.: «Вивела Трістана вона з одчаю тьми *лілейними* руками та спільними слізьми» (Л. Українка) [15]. У цьому прикладі семантика прикметника *лілейний* має імпліцитний компонент «ніжний, турботливий». За спостереженням Р. Зорівчак, «англійському художньому мовленню також властиве порівняння з *лілеєю*; воно – інтернаціоналізм-біблєїзм, широко використовується в англійській та шотландській народній словесності. Так, у баладі «Смерть та похорон Робіна Гуда» читаємо: “*She took him by the lily-white hand and led him*” [8, с. 73]. В англійському паремійному корпусі знаходимо фразеологізм *lily-handed* [21], який означає, що людина має ніжні, делікатні, витончені руки. Отже, сема «ніжність» є складовою частиною семантики досліджуваного флороніма

в обох мовах, тоді як в українській мові флоронім вирізняється семою «турботливість», а в англійській – «витонченість, делікатність».

У переносному значенні англійський прикметник *lily-white* означає «чесний, бездоганний», напр.: *lily-white character* [18, с. 764]. В І. Малковича знаходимо поетичне порівняння, яке у своїй структурі містить прислівник, похідний від досліджуваного флороніма: «йде *лелійно*, як дитя» [11]. В українському рядку похідний експресивізм має імпліцитні компоненти значення «беззахисний, невинний».

В американському варіанті англійської мови побутує лексема *lily-whites* [23, с. 784], яка перекладається як «простирано». Асоціація між лілією та простираном ґрунтується на подібності кольору. А прикметник *lily-white* [1, с. 675] має інше значення – «призначений тільки для білих, що складається тільки з білих; сегрегований», як-от сполучення: *lily-white schools* [1, с. 675], яке означає «школи для білих». На початку ХХІ ст. таке вживання флороніма є неактуальним із причини культурної коректності.

В англійській мові є народне фразеологізоване порівняння із флоронімом *lily*, яке стосується як флори, так і світу людей: (*as*) *white as a lily* [2, с. 1006] – «білий, як сніг, білосніжний». Багато українських письменників уживали порівняння із флоронімом *лілея*, наприклад: «*Наче квітка білої лілеї, завита у чорну хустку, лежала вона бліда-бліда*» (П. Мирний) [15]. У цьому прикладі досліджуваний флоронім поєднується з атрибутом «біла», який має конотацію «блідий, виснажений, змарнілий». А в наступних Шевченкових рядках простежуємо фразеологізоване порівняння: «*В садах кохалися, цвіли, Неначе лілії, дівчата*» [14, с. 374]. Цей образний компаратив уживається в переносному значенні, коли «хто-небудь чи що-небудь, кольором або ніжністю, нагадує квітку лілеї» [15], як-от у Т. Шевченка: «*у Італії росло Мале дівча. І красою, Святою, чистою красою, Як тая лілія, цвіло*» [14, с. 374]. У цьому прикладі семантика флороніма *лілія* поруч із семами «краса, чистота» вирізняється семою «святість». Цікавий аналіз цього уривка провела Р. Зорівчак: «У наведених рядках стилістичний ефект, позитивне естетичне й емоційне забарвлення, експресивність фразеологічної одиниці (ФО) посилюється інверсією та інтимізуючим вжитком вказівного займенника *тая* у нестягнутому варіанті, яким широко користуватися поет» [8, с. 73]. За словами Р. Зорівчак, у разі особливого підкреслення душевної краси, сердечності в Т. Шевченка не раз вживається її символ – *лілія* [8, с. 73]. У наступних

рядках Шевченкового вірша: «*Така, як ти, колись лілея На Йордані процвіла*» [14, с. 374] простежується алюзія, що вказує на Діву Марію, а семантика флороніма *лілія* містить семи «невинність, чистота, святість». Отже, біла *лілія* – символ Діви Марії. Справді, згідно з «Енциклопедією символів» Дж. Купера, «пряме стебло лілії уособлює її Божественний розум; пониклі листки – скромність; аромат – Божественність; білий колір – чистоту, непорочність» [10, с. 180]. Той же образ знаходимо в нарисі «Місто Смутку» Л. Українки: *Марія, Марія, дівчина чиста, лілія біла... зламана, сплямлена, ваша лілія* [15], який теж репрезентує алюзію на Богородицю. В «Енциклопедії знаків та символів» О. Вовка йдеться про те, що в християнській іконографії біла *лілея* втілювала чистоту й невинність Діви Марії та Ісуса Христа [3, с. 148]. «Енциклопедичний словник символів культури України» вказує на такі елементи народної символіки лілії: «*Лілія (біла)* – символ цноти, чистоти, непорочної краси; у Біблії *лілія* – емблема краси таємного нареченого і нареченої в глибокому взаємному коханні; ознака витонченого смаку, розкоші, вишуканості; багатства; надії на достаток; благовоління; поваги. Водночас вона – символ смерті» [6; с. 448–449].

Універсальні риси семантики флороніма *лілія* простежуємо на матеріалі текстів Святого Письма. Досліджуваний флоронім уживається в прямому значенні в таких біблійних цитатах: «*Мій любий зійшов у сад свій до грядок пахучих пасти в садах отару та лілеї рвати*» [13, с. 743]; «*Я – мого любого й мій любий – мій, він, що пасе отам поміж лілеями*» [13, с. 743]. У цих рядках флоронім *лілія* вживається для створення атмосфери ідилічного кохання.

Флоронім *лілія* є символом краси. Цей символ втілюється в таких цитатах із біблійної «Пісні пісень»: «*Двоє грудей твоїх, як двоє оленят, близнят олеңиці, які серед лілей пасуться*» [13, с. 742]; «*Лоно твоє – ворох пишеңиці, оточений лілеями навколо*» [13, с. 744], які репрезентують красу тіла коханої, а *лілея* символізує білий колір її шкіри. У наступному рядку об'єктивується краса коханого: «*Уста його – лілеї, що крапають міррою дорогоцінною*» [13, с. 743]. Прикметно, що сема «запах» є панівним складником семантики досліджуваного флороніма в цьому прикладі.

Настанова для благочесних мирян із «Книги Мудрості Ісуса сина Сираха 39:14» звучить так: «*Станьте запашними, немов той ладан, розквітніть виквітом, як та лілея, розповсюдьте пахощі й пісню співайте, Господа благословіте за всі його діла*» [13, с. 799]. У цьому рядку флоронім *лілія* містить сему «запах». У цій же Книзі (50:8) ста-

розавітний первосвященик Симон порівнюється з лілеєю: «*як троянди квіт весною, як лілея при джерелах водних, як парость ладан-дерева за літньої пори*» [13, с. 809]. Сема «пахощі» є складником семантики досліджуваного флороніма.

У «І Книзі Царів 7:19, 22, 26» знаходимо опис Господнього храму, в якому мідні елементи оздоблення мали вигляд лілеї (ймовірно, через те, що в євреїв лілія означає довіру Господу, а Данте назвав її «лілією віри» [10, с. 180]): *А на капітелях, що на стовпах, був виріб на зразок лілеї <...> Поверх стовпів був виріб, немов лілеї <...> Виглядом же було воно, мов розквітла лілея* [13, с. 346]; і в книзі «ІІ Хроніки 4:5» подано подібний опис моря (металевого збірника на воду, який становить частину устаткування святині): *краї його були вироблені, як краї чаши, на зразок розквітлої лілеї* [13, с. 432]. Досліджуваний флоронім характеризується атрибутом «розквітлий». Наприкінці «Книги пророка Осії 14:6» підкреслюється тема безмірної любові Бога до свого народу: *Я буду для Ізраїля росою; він зацвіте, немов лілея* [13, с. 1031]. Розквіт богослужняного народу порівнюється із цвітінням лілеї.

Англійське фразеологізоване порівняння (*as fair as a lily* [2, с. 315] означає: «гарна, як лілія, дуже гарна; хороша, як квітка». Атрибут “fair” вживається як у прямому, так і в переносному значенні. Паремізоване висловлювання (термін З. Коцюби [9, с. 57]) *The lily is fair in show but foul in smell* [17, с. 155], яке знаходимо й у творах В. Шекспіра, об’єктивує думку, що в усього гарного є свої негативні риси. Отже, у семантиці досліджуваного флороніма простежуємо меліоративну сему «краса» і пейоративну сему «запах», які утворюють бінарну опозицію «гарний – поганий».

В. Шекспір уживав такі образні порівняння з досліджуваним флоронімом, як: *as sweet as a lily* [17, с. 155] та *as fresh as the lily / lilies* [17, с. 155]. Атрибути флороніма *lily* “sweet” та “fresh” можна вживати в прямому значенні стосовно флори та в переносному щодо людей. Англійські фразеологізовані порівняння (*as pure as a lily* [2, с. 781; 5, с. 403]; *as clean/clear as a lily(-flower)* [17, с. 155] містять досліджуваний флоронім у значенні «чистий, непорочний; чистий, як лілія», де атрибути “clean, clear, pure” є семантично доміантними. Отже, семантика флороніма *лілія* містить атрибути «ніжна, непорочна, чиста» в обох мовах.

“*Consider the lilies of the field; they toil not neither do they spin*” [18, с. 764] – модифікована цитата з Біблії (пор. ориг.: “*Consider the lilies of the field, how they grow: they neither toil nor spin*” (Matthew 6:28) [22, с. 5]), яка вживається для підкреслення

того, що річ важлива сама собою, самим фактом свого існування, навіть якщо вона не може бути використана з якоюсь метою. У цьому випадку семантика флороніма *lily* є частиною опозиції «тотальне буття – цільове буття».

«В українській мові *лілея, лелія* – народнопоетична назва *лілії*, вживається також як пестливе найменування дівчини або жінки» [7]. Цей образ дівчини-*Лілеї* актуалізований в Шевченковій баладі з однойменною назвою: «*Дівчата завітчались І почали звати Лілею снігоцвітом*» [14, с. 374]; «*Заплакала Лілея Росою-сльозою <...>*» [14, с. 374]; «*Цвіт королевий Схилив свою головоньку <...> На білеє пониклеє Личенько Лілеї*» [14, с. 374]. Прикметно, що в побутовій свідомості носіїв англійської мови метафоричне значення флороніма *lily* асоціюється зі «слабким чоловіком із жіночою вдачею» [23, с. 784].

У рядках «*Скільки пісень нам співець проспівав, Скільки нам кинув під ноги Маків червоних і білих купав!*» (О. Олесь) [16] автор використав діалектний варіант досліджуваного флороніма *купава*. Т. Шевченко часто вживав такий варіант досліджуваного флороніма, як *крин (дика лілія)*: «*Радуйся, земле, не повитая Квітчастим злагою! Розпустись, Рожевим крином процвіти!*» [14, с. 351]; «*була собі на лихо Найкраця меж ними, Меж дівчатами; мов крин той Сельний при долині – Меж цвітами*» [14, с. 351]. У другому прикладі порівняння дівчини із *сельним крином* указує на красу й неповторність дівчини. У творах Т. Шевченка знаходимо персоніфіковане звертання із цим же флоронімом: «*О світе наш незаходимий!.. Благоуханний сельний крине!*» [14, с. 351], як і в І. Франка: «*О, як горіли спраглиї уста! Де ти тепер, моя хистка лілеє?*» [7] та М. Рильського: «*Ти руки простягла, лілеє, І плине чорний войовник, Що в білих снах душі твоєї майнув*» [7]. Прикметно, що у Шевченковому рядку флоронім *сельний крин* має сему «приємний запах» і вживається щодо світу, а у Франковому – флоронім *лілея* вирізняється атрибутом «хистка, здібна» та вживається стосовно дівчини.

Шекспірівське паремізоване висловлювання (*to paint the lily* [2, с. 19], яке означає «прикрашати те, що й так гарне; марно витрачати час; робити щось безглузде, непотрібне», надає флороніму *lily* конотацію надлишковості. Те саме значення має англійський фразеологізм *gild the lily* [19, с. 212; 18, с. 553], який об’єктивує думку, що прикрашати щось бездоганне означає псувати його. Додаткове значення цього висловлювання «хвалити надміру» [23, с. 904], отже, сема «лестощі» є компонентом значення цієї фразеологічної

одиниці, а досліджуваний флоронім містить сему «щось прекрасне, бездоганне». Українській мові не притаманний такий відтінок значення досліджуваного флороніма в подібному контексті.

Українські прислів'я *часом і між кропивою лілія росте* [12, с. 117; 5, с. 370]; *часом і межі кропивою виростає лілія* [4, с. 423], за тлумаченням І. Франка, означають «і між лихими людьми виростає добра, гарна людина» [4, с. 423]. Подібне значення має Шекспірівське паремізоване висловлювання: *A lily among thorns* [17, с. 112], пор. рядок із «Пісні Пісень Соломона 2:2»: «Що та лілія між будяками, то моя люба між дочками» [13, с. 740], а Дж. Купер дає таке тлумачення: «лілія, оточена шипами, означає <...> чистоту серед гріхів нашого світу» [10, с. 180]. Отже, флоронім *лілія* має сему «добра людина» в українській мові та сему «кохана» як в українській, так і в англійській мовах. Американська паремія, вживання якої обмежується теренами штату Огайо, *lilies don't spring from thistles* [23, с. 784] вербалізує думку, що «все передається за спадковістю», а позитивно конотований флоронім *lilies* протиставляється негативно конотованому *thistles*.

Просторічний прикметник *lily-livered* [18, с. 764] надає флороніму *lily* пейоративного забарвлення, оскільки позначає «боягузливу, слабкодуху людину». Флоронім *lily* є варіативним компонентом у цьому фразеологізмі, наприклад: *lily-/milk-/white-/yellow-livered* [23, с. 604]. «Розглядати печінку було вельми поширеним забобоном в асиро-вавилонян, а потім в етрусків, римлян тощо» [13, с. 966]. Метафоричне значення цього фразеологізму, імовірно, походить від давньої античної практики ворожіння на нутрощах жертвних тварин. Уважалось, що бліда печінка була спричинена браком жовчі й, у свою чергу, призводила до слабкодухості [23, с. 604]. Подібне метафоричне значення не простежується в українській мові, оскільки в проаналізованому матеріалі флоронім *лілія* має здебільшого меліоративне забарвлення.

В австралійському варіанті англійської мови побутує фразеологізоване порівняння *like a lily on a dirt-tin* [23, с. 784], яке означає «щось помітне й недоречне». У цьому контексті досліджуваний флоронім сполучається із лексемою, яка має панівну пейоративну конотацію й асоціюється зі сміттям. В ірландській побутовій свідомості є своя евфемістична асоціація флороніма *lily* в межах фразеологізму: *to shake the dew off the lily* [23, с. 782], який означає «здійснити акт сечовипускання». Таке евфемістичне вживання флороніма *лілія* не притаманне українській мові.

Досліджуваний флоронім представлений значною кількістю ботанічних номенів в обох мовах. Ботанічний номен *lily of the valley* [1, с. 675] відповідає *конвалії* в українській мові, а *lily-flower* [1, с. 675] та *water lilies* [1, с. 675] уживаються на позначення *водяної лілії*, *латаття*. Ботанічний термін *lily pad* [18, с. 764] означає «великий листок латаття, який плаває на поверхні». *Easter lilies* [1, с. 675] має український відповідник *біле латаття*; а *tiger lilies* [1, с. 675] – *червоні лілії*.

У геральдиці *fleur-de-lis, fleur-de-lys* [18, с. 495] є емблемою французького королівського дому часів монархії, а *the lilies of France* [1, с. 675] – емблема династії Бурбонів. Історично лілія – символ французької королівської сім'ї, французької нації. Цю квітку зображено на французькому стязі до 1789 р., а також тавро каторжанина в монархічній Франції мало форму лілії [3, с. 149]. Останнє значення надає пейоративного забарвлення семантиці досліджуваного флороніма. Меліоративні асоціації символічного значення флороніма *lily* з монархічною Францією та пейоративні зі злочинністю є універсальними, хоча дещо застарілими.

Висновки. Спільними для обох мов рисами семантики досліджуваного флороніма є атрибут, що домінує, «біла» у прямому значенні «кольору шкіри / снігу / крейди / молока», та в переносному – «ніжна». У колективних уявленнях носіїв української й англійської мов, вербалізованих у фразеологізмах, флоронім *лілія / lily* вживається в поєднанні з такими атрибутами, як: «чиста, непорочна / pure, clean, clear» та має спільні семантичні компоненти: невинність, чистота, святість, краса. Аналіз уривків із Біблії дає змогу виокремити універсальні риси семантики досліджуваного флороніма: асоціація з ідилічним коханням, коханою людиною, розквітом / цвітінням, пахощами; крім того, лілія є символом невинності Діви Марії й Ісуса Христа та становить частину опозиції «цільове буття – тотальне буття». Історично цей флоронім асоціюється з монархічною Францією і тавром каторжника.

Характерними для англійської фразеології є образні компаративи, у структурі яких актуалізований досліджуваний флоронім. У поєднанні з атрибутами “sweet / fresh” такі фразеологізми вживаються стосовно флори й світу людей. Флоронім *lily* містить меліоративну сему «краса» й пейоративну сему «запах», які можуть слугувати основою для об'єктивації бінарної опозиції «гарний – поганий». Аналізований флоронім має імпліцитні семи «делікатність, витонченість», «чесність», «щось прекрасне / бездоганне». У просторічному мовленні англійців досліджуваний флоронім набуває пейоративного забарвлення через імпліцитні компоненти

значення «слабкодухий, боягузливий», конотацію надлишковості, сегрегованості й асоціацію зі «слабким чоловіком із жіночою вдачею»

Українській мові притаманні такі варіанти флороніма лілія, як лілея, лелія, купава, крин. У художньому мовленні знаходимо яскраві авторські порівняння з досліджуваним флоронімом, його алегоричне вживання з елементами алюзії та персоніфікації. Аналізований флоронім вживається як пестливе найменування дівчини чи жінки, а такі компоненти семантики, як «беззахисний, невинний» та «блідий, змарнілий», сприяють творенню екс-

пресивності в українському поетичному мовленні. У побутовій свідомості українців флоронім лілія має здебільшого позитивні конотації, включаючи сему «гарний запах» та семантичні компоненти «квітучий, молодий», «турботливий». В українській мові флоронім лілія асоціюється з доброю людиною, є символом сердечності, душевної краси.

Уважаємо перспективним детальне дослідження семантики інших флоронімів (на матеріалі фразеологізмів української й англійської мов) для виявлення універсальних й етноспецифічних смислів цих флоронімів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Англо-український словник: у 2 т. Близько 120 000 слів / уклад М. Балла. Київ : Освіта, 1996. Т. 1. 752 с.
2. Англо-український фразеологічний словник / уклад. К. Баранцев. 3 вид., стер. Київ : Т-во «Знання» ; КОО, 2006. 1056 с.
3. Вовк О. Енциклопедія знаків и символів. Москва : Вече, 2006. 528 с.
4. Галицько-руські народні приповідки: у 3 т. / зібрав, упоряд. і пояснив І. Франко. 2 вид. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. Т. 2. 818 с.
5. Дубенко О. Англо-американські прислів'я та приказки : посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2004. 416 с.
6. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. Коцура, О. Потапенка, В. Куйбіди. 5 вид. Корсунь-Шевченківський, 2015. 912 с.
7. Жайворонок В. Знаки укр. Етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. URL: http://ukrlit.org/slovnuk/zhaivoronok_znaky_ukrainskoi_etnokultury.
8. Зорівчак Р. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія : монографія. Львів : Вища школа, 1983. 175 с.
9. Коцюба З. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbsіальному просторі (від універсального до національного) : монографія. Львів : ДП «Видавничий дім «Укрпол»», 2010. 472 с.
10. Купер Дж. Енциклопедія символів. Серія «Символи». Кн. IV. Москва : Асоціація духовного єднання «Золотий век», 1995. 411 с.
11. Малкович І. Балада «Із янголом на плечі». URL: <http://www.ukrcenter.com/>.
12. Прислів'я та приказки: природа. Господарська діяльність людини / упоряд. М. Пазяк. Київ : Наукова думка, 1989. 480 с.
13. Святе Письмо Старого та Нового Заповіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies. 1992. 50M. 1070 + 352 с.
14. Словник мови Шевченка: у 2 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; за ред. В. Ващенко (відповід. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1964. Т. 1 : А – Н / ред. тому Т. Черторизька. 1964. 484 с.
15. Словник української мови: в 11 т. URL: http://ukrlit.org/slovnuk/slovnuk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh.
16. Словники України on-line. *Український лінгвістичний портал*. URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>.
17. Dent R. Shakespeare's Proverbial Language: An Index. Berkeley : University of California Press, 1981. 289 p.
18. Longman Dictionary of English Language and Culture. 6th impression. Longman : Pearson Education Ltd, 2003. 1568 p.
19. Longman Idioms Dictionary. Edinburgh : Longman, 1998. 398 p.
20. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. 5th ed. / Ed. by Jonathan Crowther. Oxford : Oxford Univ. Press, 1995. 1428 p.
21. *The Free Dictionary by Farlex. Farlex Dictionary of Idioms*. 2015. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com/>.
22. The New Testament of our Lord and Saviour Jesus Christ. The Gideons International. Nashville, TN. 1982. 211 p.
23. Wilkinson P. Thesaurus of traditional English metaphors. 2nd ed. London : Routledge ; Taylor & Francis e-Library, 2006. 2009 p.

ПУТИ И ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КАЧЕСТВ ПУБЛИЧНОГО ВЫСТУПЛЕНИЯ

WAYS AND POSSIBILITIES OF FORMATION OF QUALITIES OF PUBLIC PERFORMANCE

Якубова М.М.,

orcid.org/0000-0003-0865-3658

доцент кафедры сценической речи

Азербайджанского университета культуры и искусства

В статье рассматриваются вопросы развития личностных качеств и возможностей у людей, которые владеют основами ораторской речи. Автор раскрывает понятия речевой культуры, искусства речи на основе личного опыта, а также использованной научной литературы. В частности, в азербайджанской среде процесс общения между говорящим и слушающим регулируется взаимоотношениями между ними. Приводятся необходимые в процессе речи качества, которыми должен владеть выступающий. На основе конкретных примеров автор пытается доказать необходимость учета единых литературных норм языка. Необходимо учитывать социально-психологические моменты, формирующиеся в аудитории, и подготовку самого выступающего.

Ключевые слова: риторика, искусство правильной речи, качества оратора, учет аудитории.

У статті розглядаються питання розвитку особистісних якостей і можливостей у людей, які володіють основами ораторського мовлення. Автор розкриває поняття мовної культури, мистецтва мови на основі особистого досвіду, а також використаної наукової літератури. Зокрема, в азербайджанському середовищі процес спілкування між тим, хто говорить, і слухачем регулюється взаємовідносинами між ними. Наводяться необхідні в процесі мовлення якості, які повинен мати доповідач. На основі конкретних прикладів автор намагається довести необхідність зважання на єдині літературні норми мови. Необхідно враховувати соціально-психологічні моменти, що формуються в аудиторії, і підготовку самого доповідача.

Ключові слова: риторика, мистецтво правильного мовлення, якості оратора, особливості аудиторії.

This article discusses the development of personal qualities and capabilities among people who have mastered the basics of oratory. The author reveals the concept of speech culture, the art of speech, based on personal experience, as well as the used scientific literature. In particular, in the Azerbaijani environment, the process of communication between the speaker and the listener is governed by the relationship between them. The necessary qualities in the process of speech that the speaker should possess are given. Based on concrete examples, the author tries to prove the necessity of taking into account the common literary norms of the language. It is necessary to take into account the socio-psychological issues that are emerging in the audience and the training of the speaker himself.

Key words: rhetoric, art of correct speech, quality of speaker, account of audience.

*Слово – дело великое. Великое потому,
что словом можно соединить людей,
словом можно и разъединить их, словом можно
служить любви, словом же можно служить
вражде и ненависти.
Л.Н. Толстой*

Введение. Ещё с древних времён люди стремились говорить чётко, гладко и эффектно. Культура речи, являясь неотъемлемой частью общей культуры, проявляет себя в правильной интонации, постановке ударения и соблюдении этических правил. Ещё в Древней Греции стали формироваться профессиональные ораторы, владевшие культурой и искусством речи достаточно профессионально. Аристотель, древнегреческий философ, в своей книге «Риторика», написанной в 335 г. до н. э., раскрыл все тайны риторического искусства, во всей полноте, систематически изложил их в своей книге: «Речь слагается из

трех элементов: из самого оратора, из предмета, о котором он говорит, и из лица, к которому он обращается; оно и является конечной целью всего (я разумею слушателя). Слушатель бывает или простым зрителем, или судьей, и при том судьей или того, что уже совершилось, или же того, что должно совершиться. Примером человека, рассуждающего о том, что должно быть, может служить член народного собрания, а рассуждающего о том, что уже было, – член судилища; человек, обращающий внимание [только] на дарование [оратора], – простой зритель» [1].

Хороший оратор должен убедительно представить перед слушателями свои чувства, пожелания и размышления. Наряду с умением хорошо излагать свою мысль, необходимо уметь слушать собеседника и воспринимать сказанное им. Во время какого-либо спора соблюдение этических принципов обогащает беседу, спор, однако резкая фраза, примененная при этом, может вывести из

себя каждую из сторон, разгневать их и отдалить друг от друга.

Во время диалога необходимо обязательно смотреть в лицо своему слушателю, это означает проявлять уважение к мыслям, которые он высказывает. Если необходимо вступить в разговор, когда кто-то выступает, то это надо сделать как можно уместнее, как можно мягче. Очень часто нас заставляет волноваться и беспокоиться то, что люди порой вынуждены вступать в диалог независимо от своей воли. Во время диалога надо уметь делать людям комплименты, разумеется, к месту, и тем самым можно будет добиться откровенности со стороны вашего собеседника, и в целом диалог значительно обогатится.

Выступить на определённую тему достаточно убедительно и красиво намного сложнее, чем написать на ту же тему письменную речь. При устном изложении имеется мало времени для исправления всех возможных ошибок. Чтобы говорить красиво и убедительно, прежде всего надо быть внимательным к обращениям, адресованным вам, уважительно относиться к своему собеседнику и т. д.

Нельзя хвастать или вести себя заносчиво перед слушателями. Это также является показателем уважения человека и самого себя. Вы должны уважать своего слушателя, а слушатель должен уважать, в свою очередь, вас. Во время диалога следует быть искренним, не пытайтесь использовать искусственную речь. Не рассказывайте всё, о чём вы думаете, однако стремитесь говорить после обдумывания. Если вам нечего сказать при диалоге, то лучше промолчать. В процессе речи следует не затягивать свое выступление, это не одобряется. Старайтесь не читать нотации лицу или лицам, с которыми вы вступили в диалог. Если у вас спрашивают ваше мнение, следует отвечать на грамотном, литературном языке, причем спокойно.

Чтобы красиво говорить, прежде всего надо научиться слушать. Часто выступающие не внимательно слушают других выступающих, поскольку обдумывает то, что они хотят сказать. При выступлении на трибуне следует придерживаться ряда существенных нюансов: оратор не должен начинать свою речь, пока не примет надлежащую позу. Если этого не произойдет, оратор будет вынужден искать для себя удобную позу или удобное место.

Например, он будет стремиться ориентироваться на то, как падает свет, как расположить конспект на трибуне, а если вы выступаете по часам, то следует рядом аккуратно положить

часы, и начать следующий этап действия, то есть выступать. При изложении своей речи оратор не должен облокачиваться на трибуну. Некоторые ораторы говорят, вцепившись двумя руками в нее. Иногда некоторые это делают намеренно, иногда не думают об этом. Некоторые же ораторы стремятся спрятать от слушателей свои конспекты, планы. Однако ораторы должны понимать, что их действия подобного характера создают определенную атмосферу непонимания, стену между ними и аудиторией. Напротив, если оратор будет пользоваться конспектом или составленным планом открыто, это будет более целесообразным [2, с. 103].

Слова следует произносить к месту, особое внимание уделять интонации. Время от времени необходимо пополнять свой словарный запас. Следует предпочитать короткие предложения длинным. Не следует забывать о том, что голос является существенным фактором, отражающим сущность человеческой личности. Забывчивость, стеснительность, болезнь, усталость, слабость, страх, недовольство собой и другие качества обязательно скажутся на качестве речи говорящего.

Следует особое внимание уделять интонации, высоте голоса, всё это выражает состояние и особенности чувств и сознания человека. Надо стремиться говорить ровным тоном, однако при необходимости можно и поменять тон. В речи стремитесь применять не слишком много жестов, мимики, в некоторых случаях это можно сделать в соответствии с темпом, ритмом речи и необходимостью оттенить то или иное выражение.

При выступлении старайтесь наладить со слушателями зрительный контакт. Во время выступления следует смотреть не в одну точку, не в одно место, ни на одного слушателя, необходимо смотреть на всех слушателей и, по мере необходимости, во все стороны. Хорошая и убедительная речь возможна лишь при соблюдении всех указанных правил, налаживании зрительного контакта. Если вы сможете при выступлении создать единство эмоциональности и экспрессивности, то аудитория будет вас внимательно слушать.

Когда мы говорим об экспрессивности речи, то имеем в виду и убедительность, логическую связанность, осмысленность и выразительность. Выразительность речи одновременно является экспрессивностью, эмоциональностью. Экспрессивность проявляется вместе с эмоциональностью и образностью. Для создания экспрессивности следует широко использовать синонимы. Выразительная художественная речь воздействует на эмоции, возбуждает у человека прекрасные

чувства и радостное настроение, способствует эмоциональному подъему. Художественность и образность, будучи плодами художественного мышления, являются основным качеством, присутствующим литературным художественным произведениям [3, с. 121].

Умение прекрасно говорить связано также с соблюдением норм литературной речи. Использование в соответствующих случаях литературной речи делится на такие части, как культурная речь и безграмотная, неподготовленная речь. В целом, говоря об основных свойствах речи, имеют в виду гармоничность речи, её оригинальность, точность, ясность, правильность, чистоту, простоту, соответствие речи моменту или случаю, коммуникационную часть речи, логичность речи, её богатство и выразительность.

Рассмотрим каждое из этих качеств более подробно. Ещё Аристотель считал ясность речи основным условием общения между людьми. Говоря о сжатости речи, мы имеем в виду необходимость восприятия каждого слова, которое используется, с опорой на факты и доказательства, такие слова должны применяться в ясных и простых предложениях. Говоря о чистоте речи, имеем в виду недопустимость использования заимствований, диалектизмов, жаргона и ряда слов, относящихся к сленгу, причём к месту и не к месту.

Говоря о правильности речи, мы имеем в виду то, что при доведении мысли до сознания слушателей необходимо правильно подбирать слова и выражения, соблюдать правила фонетики, лексики, грамматики и т. д. Помимо этого, существует понятие «богатство речи», здесь имеется в виду наличие широкого словарного запаса, богатых выразительных средств. Говоря о процессе речи, имеется в виду то, что речь должна быть ясной, понятной, легко усваиваться. Здесь должны применяться короткие, лаконичные речевые единицы.

При изложении мысли следует избегать непонятных, длинных, неразборчивых предложений и слов, это считается признаком дурного тона или невнимания. Соответствие речи означает, что речь по своей тематике, по времени высказывания должна соответствовать аудитории. Связность речи означает, что, говоря о какой-либо проблеме, необходимо следовать логической последовательности, именно в этой последовательности излагать свою мысль.

Выразительность, художественность и образность речи – качества, которые можно назвать самыми успешными языковыми средствами, сле-

дует широко пользоваться средствами, которые создают речевую выразительность, следует пользоваться интонацией, ударением, паузой и т. д., а также лексическими единицами, например, синонимами и антонимами, фразеологизмами, словами-метафорами, риторическими фигурами и т. д. Тем самым речь значительно обогатится. Говоря о точности речи, имеем в виду, что здесь применяются соответствующие языковые средства, то есть слова, выражения или предложения. Кроме того, существует понятие логичности речи, когда предложения логически взаимосвязаны, следует помнить о гармоничности и связности речи, поскольку они играют существенную роль в доведении мысли до слушателей [4, с. 25–23].

Секрет плавной, логически выдержанной, эмоциональной и последовательной речи состоит как раз в вышеперечисленных качествах и соблюдении указанных правил. Как уже было сказано, во время выступления следует говорить о вопросах, которые интересуют аудиторию. Стесненная ситуация формируется лишь тогда, когда речь оказывает угнетающее впечатление. Не учитывая данные обстоятельства, невозможно будет произвести эффектную речь. Следует стремиться говорить решительно и уверенно, нельзя переходить резко от одной темы к другой. Надо стремиться быть внимательным и понимающим к своему собеседнику.

Умение говорить красиво и впечатляюще не является врожденным качеством человека, этому можно научиться на основе длительных тренировок, набранного опыта, это – целое искусство. Тот, кто овладел секретами ораторского искусства, понимает своих слушателей достаточно хорошо, понимает, что следует учитывать такие особенности слушателей, как возрастная группа, уровень знаний и культуры, пол, а также их профессиональную подготовку.

Благодаря ровной, плавной и выразительной речи человек создает о себе наиболее полное впечатление. Среди живых существ, проживающих на земле, лишь человек способен говорить. Как подчеркивают исследователи, речь, сыгравшая значительную роль в эволюции человека, является истинно человеческим феноменом. На земле ни одно живое существо ею не владеет [5, с. 582].

К сожалению, следует отметить, что не каждый человек способен гладко, красиво говорить. Сказать впечатляющую речь, как правило, можно лишь благодаря большой практической подготовке. Если вы будете выступать без плана, без предварительной подготовки, попытайтесь

сформулировать свою мысль и говорить при этом медленно и плавно. При выступлении, создавая зрительный контакт со слушателями, вы воздействуете на человека своей речью, можете вести с ними откровенный разговор.

Вместе с тем при этом не следует слишком обременять и беспокоить своего слушателя. При выступлении следует придерживаться единых

литературных норм, принятых для данного языка. Учитывая значимость этого, следует проявить свои способности и возможности перед сидящими. Если разговор продолжается очень долго, то это очень быстро утомляет слушателей, уменьшает их интерес. Именно поэтому следует быть кратким и при этом всё время держать в центре внимания слушателя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Аристотель. Риторика. Пер. К. Аббасовой, Б. Джафаровой. Баку, 2008.
2. Тексты лекций и семинаров на тему азербайджанского языка и культуры речи. Баку, 2015.
3. Гусейнов С., Карачаева Э. Азербайджанский язык и речевая культура : учебник. Баку : Наука и образование, 2016.
4. Абдуллаев А. Речевая культура и искусство речи. Баку, 1973.
5. Рустамов Ф. Информационная культура и развитие личности: социально-философский анализ. Культурные инновации и социокультурное развитие в условиях глобализации : Международная конференция. Баку : Текнур, 2012.

РОЗДІЛ 9 СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81'32

THE ROLE OF THE HOMOGENEITY/INHOMOGENEITY CRITERION IN DETERMINING THE STATISTICAL RELIABILITY OF A FREQUENCY DICTIONARY (ON THE BASIS OF THE FREQUENCY DICTIONARY “RADIOELECTRONICS”)

РОЛЬ КРИТЕРІЯ ОДНОРІДНОСТІ/НЕОДНОРІДНОСТІ ПІД ЧАС ВИЗНАЧЕННЯ СТАТИСТИЧНОЇ НАДІЙНОСТІ ЧАСТОТНОГО СЛОВНИКА (НА ПРИКЛАДІ ЧАСТОТНОГО СЛОВНИКА «РАДІОЕЛЕКТРОНІКА»)

Borisenko T.I.,

orcid.org/0000-0002-9839-1761

PhD, Associate Professor,

*Associate Professor of the Foreign Language Department
of the Odessa National Polytechnic University*

Kudinova T.I.,

orcid.org/0000-0003-3302-6699

*Senior Lecturer of the Foreign Language Department
of the Odessa National Polytechnic University*

Petrova E.I.,

orcid.org/0000-0003-0637-0806

*Senior Lecturer of the Foreign Language Department
of the Odessa National Polytechnic University*

Tomenko M.G.,

orcid.org/0000-0002-4149-0320

*Senior Lecturer of the Foreign Language Department
of the Odessa National Polytechnic University*

The article discusses one of the statistical linguistics criterion – homogeneity/inhomogeneity one, the use of which promotes compiling the representative text corpora followed by the forming of statistically reliable frequency dictionaries (in the presented article it is the one of Radio electronics). This criterion was applied in comparing the seven frequency dictionaries referred to scientific and engineering discourse, as well as to discourses of other types. The following characteristics of the homogeneity/inhomogeneity criterion were considered: “Chronological homogeneity”, “Discursive homogeneity”, “Homogeneity of a sublanguage”, “Thematic homogeneity of texts”, because, according to the authors’ opinion, they (characteristics) are of the basic practical importance in creating frequency dictionaries. The text corpora needed for the study were formed on the basis of scientific articles of the relevant specialties journals of the USA and Great Britain, scientific and technical documentation, newspaper articles. The results of comparative analysis of seven text corpora (including Radio electronics) possessing different quantitative and qualitative peculiarities by the homogeneity/inhomogeneity criterion (its four characteristics), have showed the statistical data that completely reflected the individual features of each of the text corpora.

Key words: discourse, period of time, representativeness, sublanguage, text corpus.

У статті розглядається один із критеріїв лінгвостатистики – критерій однорідності/неоднорідності, використання якого сприяє створенню репрезентативних текстових корпусів із наступною компіляцією статистично надійних частотних словників (у статті це – частотний словник із радіоелектроніки). Даний критерій перевірявся шляхом порівняння семи частотних словників, які відносяться до науково-технічного дискурсу, а також до дискурсів інших типів. Розглядалися такі характеристики критерію однорідності/неоднорідності: «хронологічна однорідність», «дискурсивна однорідність», «однорідність підмови», «тематична однорідність текстів», тому що, на думку авторів, саме ці характеристики мають найбільш практичне значення під час складання частотних словників. Текстові корпуси, необхідні для дослідження, формувалися на підставі наукових статей журналів відповідних спеціальностей США і Великої Британії, науково-технічної документації, газетних статей. Результати порівняльного аналізу семи текстових корпусів, що мають різні кількісні і якісні особливості, за критерієм однорідності/неоднорідності (його чотирма характеристиками) показали статистичні дані, які повною мірою відобразили індивідуальні особливості кожного з текстових корпусів.

Ключові слова: відрізок часу, область дискурсу, підмова, репрезентативність, текстовий корпус.

В статье рассматривается один из критериев лингвостатистики – критерий однородности/неоднородности, использование которого способствует созданию репрезентативных текстовых корпусов с последующей компиляцией статистически надежных частотных словарей (в статье таким словарем является частотный словарь «Радиоэлектроника»). Данный критерий проверялся путем сравнения семи частотных словарей относящихся как к научно-техническому дискурсу, так и к дискурсам других типов. Рассматривались следующие характеристики критерия однородности/неоднородности: «хронологическая однородность», «дискурсивная однородность», «однородность подъязыка», «тематическая однородность текстов», т.к., по мнению авторов, именно эти характеристики имеют наибольшее практическое значение при составлении частотных словарей. Текстовые корпуса, необходимые для исследования, формировались на основании научных статей журналов соответствующих специальностей США и Великобритании, научно-технической документации, газетных статей. Результаты сравнительного анализа семи текстовых корпусов, обладающих различными количественными и качественными особенностями, по критерию однородности/неоднородности (его четырем характеристикам) показали статистические данные, которые в полной мере отразили индивидуальные особенности каждого текстового корпуса.

Ключевые слова: область дискурса, репрезентативность, текстовый корпус, подъязык, отрезок времени.

Currently with the development of corpus linguistics compiling frequency dictionaries has become a simple and even a routine procedure, and their number and variety can satisfy any researcher.

However, such procedure seems to be easy and simple only at first sight. Since in forming the text corpus it is necessary to consider one of the most problematic aspects that can significantly affect the final results of the research – its (the text corpus') statistic reliability. This has been noted by many experts in linguistics [1–5].

First of all the problem of text corpus compilation should be touched upon. It requires to adhere to the statistical reliability principle which dictates the approximation of features of a limited set of texts, the researchers usually deal with, to the characteristics of the so-called general population. Regarded as belonging to such characteristics is the criterion (parameter) of homogeneity/inhomogeneity of the language as a whole, as well as of the types of discourse, types of domains of one and the same discourse, chronological homogeneity, etc.

In order to obtain a representative text corpus the scientists suggested to apply such statistical and qualitative methods as: 1) a continuous sampling of texts, which is considered more reliable to obtain authentic data than selective parts survey; 2) processing not one, but several fragments, i.e. corpora that relate to a particular or another genre, discourse or area of discourse, whereas one sample is too insignificant part of the general population; 3) comparison with the text corpora that are opposite in content or discourse [1–5].

Following the above recommendations for compilation of the most statistically reliable frequency dictionary the authors formed the one on the basis of text corpus “Radio-electronics” referring to scientific technical discourse with the method of continuous sampling of texts. The texts were selected from the scientific journals “Radio-electronics” published in the UK and USA. Other frequency dictionaries, the usage of which is provided by points

1 and 2 of the above methods, served as comparison objects for determining the statistical representation of the text corpus of the frequency dictionary “Radio-electronics”.

The purpose of the paper is the following: to describe in terms of the homogeneity/inhomogeneity characteristic the comparative analysis of frequency dictionaries referred to various discourse types and various scientific discourse areas for determining the statistical reliability of the frequency dictionary “Radio-electronics”

In the presented paper the frequency dictionary created by the authors in the specialty “Radio-electronics” (it will be denoted as FDau in the paper) has been compared with the following frequency lists:

1) with two frequency dictionaries also formed on the basis of the scientific discourse texts and of the same knowledge domain as was chosen by the authors of the paper, i.e. ‘Radio-electronics’ (arbitrary notations FDub and FDal);

2) with two frequency dictionaries also belonging to the science and engineering discourse but describing other domains of science and engineering, namely, metallurgy (FDmet) and mathematics (FDmath);

3) with a frequency dictionary belonging to the scientific discourse as well but to the humanitarian science, that of psychology (FDps);

4) with a frequency dictionary formed on the basis of newspaper journalism texts, i.e. of the texts referring to another type of discourse (FDnews).

Though the homogeneity/inhomogeneity criterion includes eight (and in some papers even more than eight) characteristics, the framework of the article allows describing the comparative analysis of only some of them, which, in the authors' opinion, represent this statistical parameter in the practical experiment, concerning frequency dictionary compilation, most clearly and completely.

So, the characteristic “Chronological Homogeneity” of the homogeneity/inhomogeneity criterion is

considered first. As chronologically homogeneous one should acknowledge the texts related to some period of time of certain duration. The time length of such a span depends on the discourse type or the knowledge domain to which the analyzed text belongs. For instance, in fiction the period of time in which the productions can be viewed as chronologically homogeneous usually equals 30 years [6], as such a period seems socially significant and creatively active in the life activity of people pertaining to one and the same generation, i.e. born at the same time [7]. But such a regulation is relative. It means that the chronological limits of one generation involve the opportunity of cooperation of representatives of all contiguous generations, i.e. both those authors whose creative maturity falls on the vital activity of the given generation, and those whose creative period is connected with the past generation, as well as the authors whose creative activity falls on the new generation's life. Thereby the duration of a time period for chronologically homogeneous works of fiction can average no less than 25 and no more than 50 years.

To determine the duration of a time interval for chronologically homogeneous texts of scientific engineering discourse in this case it is usually associated with the differentiation of scientific discourse into the text sets of specialties (sublanguages) which reflect the studied branch of science or knowledge. If the case in point is a sublanguage that serves the established sphere of human activity, then the length of time for chronologically homogeneous texts can also be 30 years. However, if research is being performed on texts reflecting a new branch of science, especially the one connected not only with formation but with rapid development as well, then the length of time for chronologically homogeneous texts should be no more than five years.

The duration of a time span is still more reduced for the texts that can be considered chronologically homogeneous in the newspaper and journalistic discourse. The newspaper almost instantly registers all changes in the norm and usage due to the speech of the authors of newspaper texts who strive for maximum operability in communicating their materials reflecting the diverse and rapidly changing real life events.

They simultaneously seek to somewhat bring their use of language nearer to the reader's everyday speech, sometimes deliberately, sometimes unintentionally deviating from the norm and fixing new non-normative uses of linguistic units in speech, which reach fiction texts with a delay in years. Thus, the texts of newspaper and journalistic discourse are the source of the latest linguistic information.

It is this last feature of newspaper texts that makes it necessary to limit the chronological framework of the material being studied to one-two years.

To verify the reliability of the frequency dictionaries, with which the frequency dictionary "Radio-electronics compiled by the authors is compared by the homogeneity/inhomogeneity criterion, let us analyze the text corpora that served as the basis for creating these frequency dictionaries from the point of view of their (texts) publication. For the FDau dictionary, the material from journals over one year was used; for FDub – over three years, and for FDMet – over six years. As you can see, here we can talk about full compliance with the homogeneity/inhomogeneity criterion, since the two frequency vocabularies FDau and FDub, reflecting the rapidly developing scientific field as probabilistic-statistical models of Radio Electronics, have published periods of selected texts from one to three years. The frequency dictionary FDMet reflects a specialty that has long been traditionally included in the industry of any country, and is based on materials published over six years. The same can be said about the dictionaries FDMath, FDps where the duration of publication of articles does not exceed ten years. As for the FDal and FDnews dictionaries, their authors could not provide data on the period of publication of the texts underlying these dictionaries.

The following characteristic of the homogeneity/heterogeneity criterion, which was considered by the authors, is "Discursive homogeneity".

It should be noted here that in the present article the authors would not like to cover a sufficiently controversial questions about the nomenclature of discourses, styles and genres, but simply join the opinion that their classification includes the following types of discourses –fiction speech, newspaper and journalistic, scientific engineering (or just scientific), official and business discourse and, perhaps, the colloquial style.

Numerous studies in the field of discourse (discourse linguistics), describing both individual specialties and comparative analysis of several areas of discourse and performing statistical textual surveys, convincingly show that in each type of discourse the units of all levels of language structure – from phonemic to syntactic [9–18] – do not function in the same way, from which it can be concluded about the specific peculiarities of each type of discourse in terms of the functioning of language and the need to take into account the stylistic features in forming the linguistically homogeneous text corpus.

Evaluation of frequency dictionaries by the criterion of homogeneity/inhomogeneity usually relies on their belonging to the same type of discourse.

As it has already been mentioned, FDau, FDub, FDal, FDmet and FDmath are based on the texts of the technical areas of the scientific and technical discourse – electronics, metallurgy and mathematics; FDps also applies to scientific discourse, but to the humanities, psychology. Thus, six of the compared frequency lists refer to one and the same type of discourse – scientific one. This ensures the linguistic homogeneity of each individual dictionary, as well as of all the listed dictionaries among themselves.

As for the dictionary FDnews, it is based on the material of English newspapers and refers to the newspaper and journalistic discourse. Its (material) belonging to a discourse, other than the discourse of other dictionaries, does not allow it to be recognized as a homogeneous one in comparison with the texts of other six specialties.

The homogeneity/inhomogeneity criterion by the “Sublanguage Homogeneity” characteristics will be considered next.

The stylistic stratification of speech, reflected in the above types of discourse, is complicated by the identification of certain areas (sublanguages) or subsystems of the language, which are used under particular certain conditions of oral and written communication [19]. Each sublanguage reflecting a specific specialty should have its own speech unit statistics. Hence it is clear that when forming text corpora for linguistic-statistical (statistical linguistic) analysis it is also necessary to take into account their belonging to different sublanguages that serve different areas of knowledge, even those belonging to the same discourse.

Thus, with respect to the criterion under study, only the text corpora of the FDau frequency dictionaries (compiled by the authors), FDub and FDal can be considered homogeneous both within themselves and among themselves as all of them are compiled on the basis on radio electronics texts. The texts for the FDmet, FDmath and FDps dictionaries are homogeneous inside the discourse, but not among themselves, since they belong to different sublanguages.

Consequently, the entire set of text corpora for frequency dictionaries of scientific and technical discourse can be considered homogeneous from the point of view of the homogeneity criterion according to the characteristic “Sublanguage homogeneity” only within the common discourse. Between themselves, only FDau, FDub, and FDal corpora are homogeneous by this characteristic.

As for the texts for the FDnews dictionary, they are completely separate from all other dictionaries, and do not meet the criterion of homogeneity with any of the dictionaries in question.

The criterion of homogeneity/inhomogeneity by the characteristic “Thematic Homogeneity of Texts.”

Among the linguistic features, which are specifically implemented and manifest differences between the texts, one should name a thematic feature, which reveals the relationship of the nature of speech with the topic, i.e. the contents of the text. The monothematicity of texts reflects their homogeneity according to the thematic criterion, and vice versa – the wider the scope of topics in the studied texts, the less homogeneous these texts will be.

It is believed that the need to adhere to one topic significantly reduces the lexical richness of texts, and that the dictionary compiled from texts reflecting many topics is richer than the dictionary of one author writing on one topic. However, if we want to get reliable results on the real number and nomenclature of words describing a given subject area, then it is necessary for the analysis to make a selection of linguistically homogeneous texts according to the thematic characteristic as well.

The analysis of frequency dictionaries performed by this characteristic showed that the text corpora for the FDau, FDal, FDmath, FDps and FDnews dictionaries are polythematic. This is due to the lack of thematic homogeneity in each of them, since all of them are based on texts, although belonging to the same sublanguage that serves one specialty, but their semantic space includes not one, but several sub-themes, which are integral parts of these specialties. Thus, the polythematic nature of the text samplings of these dictionaries determines their internal inhomogeneity.

The texts for the FDub frequency dictionary are homogeneous according to the analyzed criterion, since their distinctive feature is monothematicity, i.e. the material – scientific publications, technical documentation, materials of various firms from the US and UK scientific journals on electronics – was based on only one topic, and the semantic space of the text corpus was formed on the basis of only one topic.

The homogeneity/inhomogeneity criterion is quite difficult to apply to text corpora, the semantic space of which does not cover all, but only some of the sub-themes that are usually taken into account when creating the text set, which copies the semantic space as a percentage. An example of partial homogeneity or partial inhomogeneity is the FDmet frequency dictionary. It was analyzed as an object of study in order to determine the extent to which such partial fixation of the sub-themes of the semantic space can affect the further results of the statistical experiment.

Based on the above, we can draw the following conclusions.

1. For the formation of a representative text corpus, which will be the basis for a future statistically reliable frequency dictionary, all possible criteria must be applied, one of which is the homogeneity/inhomogeneity criterion.

2. Although the criterion of homogeneity/inhomogeneity of texts has many characteristics, however, according to the authors, those described in this article have the greatest practical importance in compiling frequency dictionaries: “Chronological homogeneity”, “Discursive homogeneity”, “Homogeneity of the sublanguage”, “Thematic homogeneity of texts”.

3. Frequency dictionaries, whose text corpora are presented for comparative analysis on the homogeneity inhomogeneity parameter of texts, have a variety of peculiarities in the homogeneity/

heterogeneity characteristics that were considered in the article. This situation may seem incorrect in the context of a comparative analysis of statistical data, where the units of comparison should be objects of the same nature. However, a comparison of exactly this type makes it possible to identify in practice which statistical characteristics are decisive for future results and which can be negligible. This was confirmed in the process of comparative analysis, in which text corpora with different quantitative and qualitative parameters showed different results.

In the future, it is planned to continue statistical studies of both text corpus units and the frequency dictionary “Radio electronics” units, as well as to draw for comparative analysis the dictionaries that appeared in the current study.

REFERENCES:

1. Piotrovsky Rajmund G. Quantitative Linguistics. An International Handbook / Rajmund G. Piotrovsky. Walter de Gruyter: Berlin. New-York. 2005. 1027 p. [edited by Reinhard Köhler, Gabriel Altmann].
2. Alekseev P.M. Statistical lexicography (typology, compiling and application of frequency dictionaries). L. : Leningr. state. pedagogical. institute after A. I. Herzen, 1975. 120 p.
3. Захаров В.П. Корпусная лингвистика. Учебное пособие. 2005. URL : http://vp-zakharov.narod.ru/VictorZakharov_Corplingv.doc.
4. Шубик С.А. Статистические методы в лингвистике. *Статистика речи и автоматический анализ текста*. Ленинград : Наука, 1980. С. 52–64.
5. Tuldava Ju. Исследования по сопоставительному и прикладному языкознанию. Tartu : Tartu Riiklik Ülikool, 1983. 164 p.
6. Статистичні параметри стилів. Київ : Наук. Думка, 1967. 260 с.
7. Шевырногова Л.А. Преимущество поколений в поступательном развитии общества. Красноярск, 1983. 110 с.
9. Миляева Л.И. Структурно-семантическое исследование словообразовательных вариантов существительных в современном английском языке (парадигматический аспект) : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Пятигорск, 1984. 25 с.
10. Тарасова Е.М. Исследование употребительности словообразовательных суффиксов в научном стиле английского языка. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1972. С. 15–23. (Вопросы романо-германской филологии).
11. Бартко Н.В. Английские звукоизобразительные RL-глаголы: фоносемантический анализ : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2002. 288 с.
12. Дьяченко Г.Ф. Исследование семантики глагола в английских текстах подъязыков техники : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филолог. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Одесса, 1984. 16 с.
13. Лучак М.М. Вживання часових форм дієслова в сучасній англійській мові (на матеріалі трьох функціональних стилів) : автореф. дис... канд. філол. Наук : 10.02.04. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2003. 20 с.
14. Неврева М.Н. Словообразовательная типология в подъязыках техники (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки». Одесса, 1986. 257 с.
15. Томасевич Н.П. Терминологическая лексика английского подъязыка автомобилестроения и ее взаимодействие с другими лексическими слоями : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филолог. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Одесса, 1984. 16 с.
16. Шапа Л.Н. Формы и функции имен прилагательных в научно-техническом тексте (на материале английского подъязыка электроснабжения) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Одесса, 1989. 201 с.
17. Борисенко Т.И. Английские модальные глагольные конструкции в подъязыках техники : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Одесса, 1989. 180 с.
18. Трофимова А.С. Синтаксические единицы современного английского языка в текстах делового стиля : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки». Одесса, 1986. 199 с.
19. Береснев С.Д. Субъязыки, стили и художественная литература. *Субъязыки и функциональные стили*. Ульяновск, 1980. С. 3–16.

КВАНТИТАТИВНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СТРУКТУРИ КРЕОЛІЗОВАНОГО ВІРШОВАНОГО ТЕКСТУ

THE QUANTITATIVE APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE STRUCTURE OF THE CREOLIZED VERSE TEXT

Ключюкіплікчі О.О.,

orcid.org/0000-0001-5475-4543

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської філології і перекладу

Київського національного лінгвістичного університету

У статті показано переваги залучення методів квантитативної лінгвістики для формального моделювання креолізованого віршованого тексту (далі – КВТ). Під останнім розуміємо візуальну поезію у всіх її проявах: тексти американської та української конкретної поезії та фігурні вірші. Структура КВТ складається з вербальних та невербальних елементів (графічні виражальні засоби та графічні стилістичні прийоми), які виокремлені за допомогою лінгвoseміотичного аналізу. Квантитативний підхід використовується для підрахунків кількості та якості складників тексту у спеціально розробленому програмному забезпеченні у мережі Інтернет. Результати підрахунків використовуються у створенні формальної моделі КВТ у вигляді математичної формули.

Ключові слова: моделювання тексту, креолізований віршований текст, візуальна поезія, квантитативна лінгвістика, вербальні та невербальні елементи, лінгвoseміотичний аналіз.

В статті показані переваги використання методів квантитативної лінгвістики для формального моделювання креолізованого стихотворного тексту (далі – КСТ). Под последним понимается визуальная поэзия во всех её проявлениях: тексты американской и украинской конкретной поэзии и фигурные стихи. Структура КСТ состоит из вербальных и невербальных элементов (графические выразительные средства и графические стилистические приёмы), которые выделены при помощи лингвoseміотического анализа. Квантитативный подход используется для подсчёта количества и качества составляющих текста в специально разработанном программном обеспечении в сети Интернет. Результаты подсчётов используются для составления формальной модели КСТ в виде математической формулы.

Ключевые слова: моделирование текста, креолізованный стихотворный текст, визуальная поэзия, квантитативная лінгвістика, вербальные и невербальные элементы, лінгвoseміотический анализ.

The article shows the advantages of the engagement of the quantitative linguistic methods for the formal modelling of the creolized (multimodal) verse text (CVT). The latter one is understood as the visual poetry in all its manifestations: the texts of the American and Ukrainian concrete poetry and shape poems. The structure of the CVT consists of the verbal and nonverbal elements (graphic expressive means and graphic stylistic devices), singled out with the help of the linguosemiotic analysis. The quantitative approach is used for the counting of the number and quality of the text constituents in the specially designed software in the Internet. The counting results are used for the compilation of the formal model of the CVT as a mathematical formula.

Key words: text modeling, creolized (multimodal) verse text, visual poetry, quantitative linguistics, verbal and nonverbal elements, linguosemiotic analysis.

Постановка проблеми. Лінгвісти все більше використовують кількісні дані у своїх дослідженнях. Фонетисти, соціолінгвісти, психолінгвісти та комп'ютерні лінгвісти користуються такими розрахунками протягом десятиріч, але сьогодні й дослідники фонології, синтаксису та історії мови також звертаються до квантитативних методів. Наприклад, Келлер [1] вимірював прийнятність речення через психофізичну техніку під назвою оцінка величини (magnitude estimation). Також Боерсма та Хейс [2] застосували ймовірнісні міркування в обмеженому перерозподілі алгоритму для теорії оптимальності. Отже, освоєння квантитативних методів стає все більш невіддільним компонентом лінгвістичних досліджень [3].

Оскільки креолізація тексту – це відношення вербальної складової до невербальної, у ході дослідження було вироблено формальну модель КВТ як математичну формулу відношення невербальних елементів (графічних виражальних засобів + графічних стилістичних прийомів + зображувальних елементів) до вербальних (літера, морфема, слово, вираз\речення, текст). Для представлення формальної моделі кожного тексту необхідно підрахувати кількість елементів в кожному КВТ у їх відношенні один до одного. Для цього необхідно звернутися до квантитативної лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для моделювання інформації про тексти корпусу, об'єднаного проблематикою лінгвокогнітології,

В.Г. Шкляревський обирає метод когнітивного мапування, який має на меті моделювання тексту в термінах структуризації його концептуального простору [4, с. 168]. В. І. Перебийніс під моделюванням тексту розуміє дослідження текстів «шляхом побудови й вивчення їх моделей, використання моделей для визначення чи уточнення характеристик і раціоналізації способів побудови нових за конструкцією об'єктів» [5, с. 92]. Вчені активно застосовують жорсткий різновид когнітивного мапування, що ґрунтується лише на даних текстів [6, с. 254].

Сучасний етап у розвитку систем обробки інформації взагалі характеризується як етап формалізації та застосування знань [7]. На сьогодні практично сформувалася й активно розвивається нова науково-технічна дисципліна – інженерія знань, яка об'єднала зусилля фахівців у галузі прикладної інформатики, математики, лінгвістики, психосемантики. Одним з основних завдань інженерії знань, як і раніше, є пошук мови логічної *систематизації знань* – важливої ланки між мовами опису знань, які використовуються у сучасних системах штучного інтелекту, і знаннями фахівця, що вербалізуються на професійному діалекті прикладної математики [8, с. 2-4].

Для точнішого опрацювання креолізованих віршованих текстів в роботі пропонується використання програми лінгвосеміотичного аналізу креолізованого віршованого тексту, яку розміщено в мережі Інтернет. Дана програма показує використання вербальних та невербальних елементів у КВТ, їх співвідношення та допомагає вивести лінгвістичну формулу КВТ.

Постановка завдання. На завершальному етапі формального моделювання КВТ після лінгвосеміотичного аналізу й виділення складових тексту необхідно звернутися до квантитативної лінгвістики задля підрахування кількісно-якісного складу структурних елементів. Статистичні дослідження використовуються у комунікативній лінгвістиці та при дослідженні прагматики тексту. Наприклад, контент-аналіз як методика частоти появи в тексті певних одиниць змісту – контентів, що дозволяє робити висновки про наміри творця тексту або можливі реакції адресата. Контент-аналіз – це дослідницька техніка для об'єктивного, системного й кількісного опису наявного змісту комунікації, яка відповідає цілям дослідника [9]. Деякі дослідники, наприклад В.А. Ядов, наголошують на кількісному аспекті контент-аналізу, пропонуючи таке визначення: «Контент-аналіз – це переведення в кількісні показники великої кількості текстової (чи записа-

ної на плівку) інформації» [10]. Зосереджуючись на кількісно-якісній стороні даного методу, В. С. Бондар і М. А. Допіра формулюють найкоротше визначення, що адекватно відбиває сутність контент-аналізу: «Контент-аналіз є вимірюванням тексту чи іншого символічного матеріалу, що має методологічне підґрунтя й відповідає завданням соціальних наук» [11, с. 18].

Квантитативна лінгвістика – це сфера міждисциплінарних прикладних пошуків, де основним інструментом виступає вивчення мови та мовлення, є кількісні та статистичні методи аналізу [12, с. 307-308]. У квантитативній лінгвістиці широко використовується кількісний математичний апарат – теорія множин, математична логіка, теорія алгоритмів тощо. А. Загнітко зауважує, що створення структурних моделей цілком ґрунтується на застосування статистики в мовознавстві, оскільки використання статистичних методів у мовознавстві дозволяє доповнити структурну модель мови зі ймовірнісним компонентом, тобто створити структурно-ймовірнісну модель з властивим для неї потужним пояснювальним потенціалом [12, с. 307-308]. Суттєвим є те, що завдання побудови структурно-ймовірнісної моделі функціонування мови належить до теоретичних проблем лінгвістики та складає один із виявів теорії мови. У прикладній сфері квантитативна лінгвістика виявлювана тими фрагментами цієї моделі, що використовуються для лінгвістичного моніторингу функціонування мови, дешифрування кодованого тексту, авторизації/атрибуції тексту та тому подібного [13; 14].

Останніми роками бурхливо розвивається і має суттєвий лінгвістичний потенціал комп'ютерний дизайн тексту та його компонентів, зокрема шрифтів тощо [12, с. 314]. Наявне програмне забезпечення дозволяє виводити на монітор комп'ютера всю смугу друкованого тексту книги, часопису, газети, рекламного буклета і компоувати текст та мальовничі елементи оригінал-макету в єдине ціле. Текст у цьому вимірі постає як елемент зображення, а зображення – як елемент тексту. Технологічним є питання їхнього оптимального поєднання, оптимізація креолізації тексту тощо. Суто практичні принципи побудови оригінал-макету видання повинні підтримуватися дослідженнями у сфері лінгвістики та семіотики, які мають виявляти закони поєднання змісту тексту, зображення (малюнок, рисунок, таблиця, схема, графік тощо), семантики гарнітури (шрифту) та способів виділення компонентів тексту (курсив, відступ, пропуск, розрив і тому подібне). Наявні в лінгвістиці та семіотиці теоретичні напрацювання

(теорія «захистів» Олександра Реформатського тощо) на сьогодні мало «вмонтовані» у проблематику комп'ютерно-прикладних завдань [13; 15].

Досвід показує [16, с. 6-8], що використання математичних методів для специфікацій та моделювання програмного забезпечення може сприяти розв'язанню проблеми побудови надійного програмного забезпечення для формальної обробки креолізованих віршованих текстів. Математичні методи, які б ефективно використовувалися у виробництві програмного забезпечення мають задовольняти деякі основні вимоги. По-перше, записи, які застосовуватимуться в специфікаціях мають бути стандартизовані, а отже виробництво багатьох проектів може провадитись групами розробників без непорозумінь. Це дає можливість використовувати вже розроблені специфікації. По-друге, програмні засоби потребують автоматизації маніпулювання з формалізованим текстом. Обидві ці передумови вимагають від таких нотацій стабільності та ясності. Традиційно виділяють наступні фази життєвого циклу програми:

- аналіз вимог;
- специфікація;
- проектування;
- реалізація;
- тестування та нагодження;
- експлуатація та супроводження.

Однією з важливих теоретичних причин використання формальних методів (далі – ФМ) специфікацій програм, є те, що самі програми є математичними об'єктами, бо вони мають формальну семантику та виражені формальною мовою, а отже, можуть бути оброблені за допомогою математичних засобів. Таким чином, виникає можливість доведення певних властивостей програм, зокрема властивості правильності, за допомогою математичних методів [16, с. 6-8].

Виклад основного матеріалу. При лінгвістичному підході до розпізнавання зорових образів як невербальної складової креолізованого тексту А. Г. Аркад'єв та Е. М. Браверман приділяють увагу належному опису фігури [17, с. 68]. Опис складається з фраз за наступним правилом: фраза складається з назв фрагментів та вказівок про їх взаємне розташування. Вчені визнають, що складні фігури належать до одного образу, якщо складені таким чином їх описи однакові або принаймні близькі між собою. Алгоритм розпізнавання складного образу на основі лінгвістичного підходу вирішується «з вчителем». В такому випадку людина, крім класифікації матеріалу, опрацьовує і вводить до машини інформацію словами (наприклад, перелік простих характер-

них фрагментів й характеристики їх взаємного розташування), визначає правила опрацювання і складає опис кожного з образів. Оперуючи цим матеріалом, машина розшукує у введених зображеннях характерні фрагменти, визначає їх взаємні розташування, складає опис зображень та, порівнюючи їх зі складеними «вчителем» описами класів, виробляє класифікацію [17, с. 68].

Для формального вивчення креолізованих віршованих текстів та виведення формальної моделі КВТ було створено корпус українських та американських креолізованих віршованих текстів. Згідно з М. Мальберг, корпусний аналіз художніх текстів добре підходить до філологічного кола Л. Шпітцера, створюючи «корпусно-стилістичне коло», яке включає власне лінгвістичний аналіз, корпусно-стилістичний аналіз і літературну оцінку твору, тобто його інтерпретацію [18, р. 139-140]. Перевагою корпусних студій художнього дискурсу О.П. Воробйова називає одночасне охоплення значного за обсягом текстового матеріалу, що дозволяє виявити нові, нерідко несподівані тенденції й авторські ідіосинкразії, які не простежуються на більш обмеженому емпіричному матеріалі за умови його ручного опрацювання [19, с. 54].

Особливістю корпусно-стилістичного методу аналізу є й те, що він сфокусований на розкритті системних кореляцій форми, змісту та функцій [20, р. 9] значущих елементів художнього тексту або текстів з опорою на рекурентність, частотність та комбінаторику його/їх ключових слів, словосполучень та мотивів у розгортанні оповіді, формуванні когнітивних пріоритетів автора як основи для побудови відповідних когнітивних мап, встановленні співвідношень між стилістично маркованими структурами та породжуваними художніми ефектами. Це зближує корпусну стилістику зі стилістикою когнітивною, встановлюючи між ними взаємодоповнювальні зв'язки [19, с. 55].

Теоретичним підґрунтям корпусної лінгвістики найбільше є структуралізм, чи, за словами В. Виноградова: «сукупність поглядів на мову та методи її дослідження, в основі яких лежить розуміння мови як знакової системи, у межах якої виділяються структурні елементи (одиниці мови, їхні класи тощо)». Крім цього, структуралізм виявляє прагнення до чіткого, наближеного до точних наук, формального опису мови. І саме це чи не найбільше вирішило долю структуралізму як теоретичного підґрунтя корпусної лінгвістики [21].

У нашому дослідженні для опрацювання фактичного матеріалу в практичній частині було

Выберите файл

Название рисунка

Автор

Verbal Items	Graphic Expressive Means	Graphic Stylistic Devices	Pictorial Items
Letters ☐	Text Segmentation ☐	Specific title's form ☐	Colour ☐
Morphemes ☐	Graphon ☐	Graphic imagery ☐	Background ☐
Words ☐	Punctuation ☐	Graphic pastiche ☐	Perspective ☐
Sentences ☐	Capitalisation ☐	Language game ☐	Object ☐
Text ☐	Signs of the Other Semiotic System ☐	Graphic logogriphie ☐	Figuration ☐
	Graphic-orthographic views of other langs ☐	The Text's graphic model transposition ☐	
	Acronyms and Abbreviation ☐	Simulacra ☐	

Рис. 1. Завантаження нового файлу

розроблено і впроваджено в роботу програмне забезпечення з лінгвосеміотичного аналізу КВТ, розташоване на сайті <http://lingvosemiotic.com.ua/> в мережі Internet.

На першому етапі роботи з програмним забезпеченням з лінгвосеміотичного аналізу КВТ пропонується вибрати текст з вже внесених на сайт або завантажити новий. Програма підтримує графічні формати .jpg, .png, .gif. У вже опрацьованих текстах наявна кругова діаграма співвідношення елементів КВТ у відсотках та кількісно (вербальні елементи та невербальні: зображувальні, графічні виражальні засоби й графічні стилістичні прийоми). На основі цих даних створюються формальні моделі кожного КВТ.

Якщо завантажується новий текст, то на другому етапі вводяться вербальні елементи на основі даних з таблиць лінгвосеміотичного аналізу за методикою когнітивно-семіотичного підходу до аналізу КВТ. В поля для заповнення вводяться цифри. Програма розроблена англійською мовою. Виділяються такі вербальні елементи:

- Літери /letters;
- Морфеми /morphemes;
- Слова /words;
- Речення /sentences;
- Текст /text.

На третьому етапі вносяться невербальні елементи. Класифікація графічних виражальних

засобів та графічних стилістичних прийомів вноситься згідно з попереднім дослідженням [22]. Графічні виражальні засоби /graphic expressive means:

- Сегментація тексту/Text segmentation;
- Типи набору та шрифт /Font and Typeface;
- Графон/Graphon;
- Пунктуація/Punctuation;
- Капіталізація/Capitalisation;
- Знаки інших семіотичних систем/Signs of the other semiotic systems;
- Графічно-орфографічні іншомовності/Graphic-orthographic presentation of other languages words;
- Скорочення та аббревіатури/Acronyms and abbreviations;
- Еквівалент тексту/Text equivalent.

Графічні стилістичні прийоми/graphic stylistic devices:

- Специфічне оформлення заголовку/Specific form of the title;
- Графічна образність/Graphic imagery;
- Графічний пастиш/Graphic pastiche;
- Мовна гра/Language game;
- Графічний логогриф/Graphic logogriphie;
- Транспозиція графічної моделі тексту/The text's graphic model transposition;
- Симулякр/Simulacra.

Завершальний етап – внесення зображувальних елементів. Дані зображувальних еле-

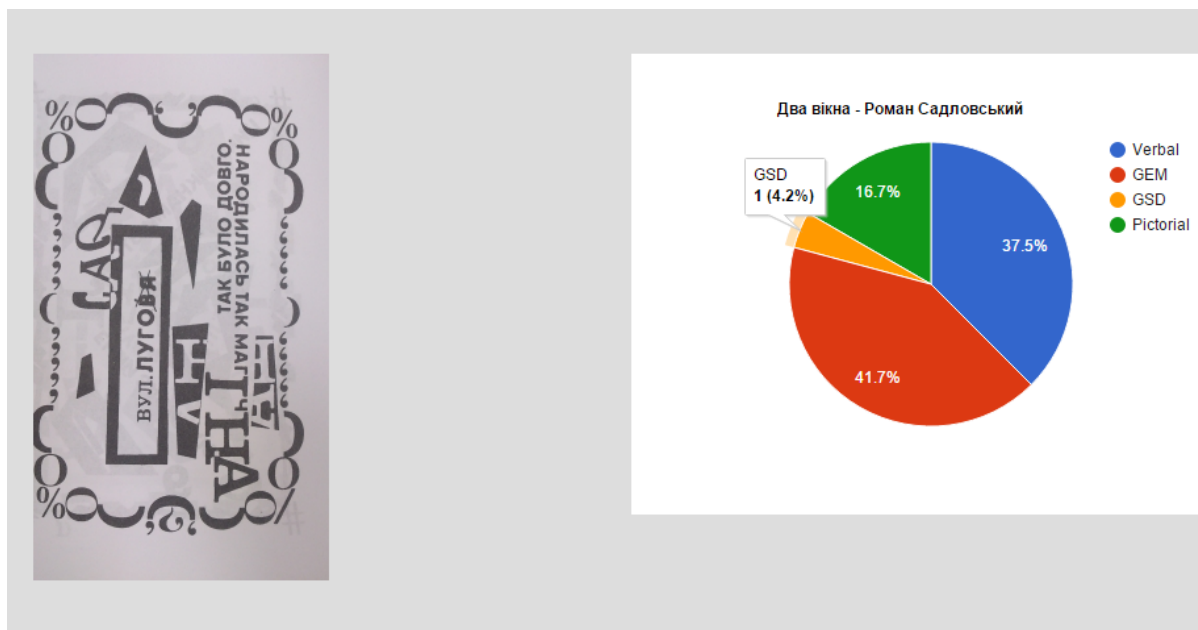

Рис. 2. Опрацьований текст та діаграма його структурних елементів

ментів вносяться згідно з класифікації [23].
Зображувальні елементи / Pictorial elements:

- Колір/Colour;
- Фон/Background;
- Перспектива/Perspective;
- Об'єкт/Object;
- Оформлення/Figuration.

Сторінка завантаження файлу з текстом та виділення структурних елементів виглядає таким чином (Рис. 1).

В результаті програма видає діаграму (Рис. 2), яка показує кількісне співвідношення всіх структурних елементів КВТ для кожного типу тексту.

Отримана відсоткова кількість структурних елементів слугує матеріалом для виведення формул структури КВТ. На основі цих даних будуть американські та українські формальні моделі КВТ.

Висновки. Таким чином, у роботі доведена практичність використання квантитативних методів при дослідженні структури креолізованого віршованого тексту. Процедура кількісно-якісного підрахування складових елементів КВТ дає змогу наочного представлення формальної моделі КВТ та подальшого порівняння американських та українських візуалізованих текстів на рівні їх будови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Keller F. A psychophysical law for linguistic judgments. *Proceedings of the 25th Annual Conference of the Cognitive Science Society*. – Boston, 2003. P. 652–657.
2. Boersma P., Hayes B. Empirical tests of the Gradual Learning Algorithm. *Linguistic Inquiry*. 2001. #32(1). P. 45–86.
3. Johnson K. *Quantitative Methods in Linguistics*. Malden, Massachusetts: Wiley-Blackwell, 2008. 296 p.
4. Шкляревський В.Г. Етапи метарозмітки корпусу англомовних текстів з лінгвокогнітології. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. Том 18. Київ: Вид-во КНЛУ, 2015. №1. С. 165–172.
5. Перебийніс В.І. Математична лінгвістика: навчальний посібник. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2014. 125 с.
6. Єсіпович К.П. Феномен когнітивного картування в сучасній лінгвістичній парадигмі. *Studia Linguistica*. 2013. Вип. 7. С. 254–257.
7. Лазаренко О.В., Яковенко А.А. Моделювання процесу узагальнення в системі автоматичного реферування: монографія. Харків: Вид-во НУА, 2007. 123 с.
8. Замаруєва І. Мова–інформація–знання. *Інформація та нові технології*. Київ, 1996. № 1. С. 2–4.
9. Roberts C. *Text analysis for the social sciences: methods for drawing statistical inferences from texts and transcripts*. Mahwah New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1997. 316 p.
10. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Москва: Академкнига; Добросвет, 2003. 596 с.
11. Бондар В.С., Допіра М.А. Розгляд методу контент-аналізу з погляду кількісно-якісних технік проведення. *Наукові записки НАУКМА. Серія «Соціологічні науки»*. 2007. Том 70. С. 17–26.

12. Загнітко А. Статус прикладної лінгвістики в системі лінгвістичних наук. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 28. Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2010. С. 291–318.
13. Демська-Кульчицька О. Основи національного корпусу української мови. Київ: Інститут української мови, 2005. 220 с.
14. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Квантитативна лінгвістика: навч. посібник. Донецьк: ДонНУ, 2007. 79 с.
15. Ситар Г.В. Теоретичні та практичні проблеми перекладу: навчально-методичний посібник. Донецьк: ДонНУ, 2009. 88 с.
16. Омельчук Л.Л. Формальні методи специфікації програм. Київ : УкрІНТЕІ, 2010. 78 с.
17. Аркадьєв А.Г., Браверман Э.М. Обучение машины классификации объектов. Москва: Наука, Главная редакция физико-математической литературы, 1971. 192 с.
18. Mahlberg M. Corpus stylistics. *The Bloomsbury Companion to Stylistics*. London; New York : Bloomsbury, 2016. P. 139–156.
19. Воробйова О.П. Корпусна стилістика: данина моді чи потреба сучасності? *Україна і світ: діалог мов та культур*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 29 березня – 31 березня 2017 року. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2017. С. 54–55.
20. Nørgaard N., Busse B. and Montoro R. Key Terms in Stylistics. London; New York : Continuum, 2010. 269 p.
21. Демська О.М. Українська корпусна лінгвістика: сьогодення і перспективи. *Диво слово*. 2011. № 10. С. 32–34.
22. Вялікова О.О. Система графічних засобів і прийомів в американській та українській постмодерністській поезії (на матеріалі віршованих текстів): дис.... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». Київ, 2012. 206 с.
23. Вялікова О.О. Формальні підходи до аналізу креолізованого віршованого тексту. *Сучасне літературознавство та прикладна лінгвістика: американські та британські студії*: Матеріали II Міжнародного симпозиуму: Ч. 2, м. Київ, 9-11 квітня 2014 р. Київ : Талком, 2014. С. 331–335.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

**Випуск 8
Том 1**

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Катерина Бараненко*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 20,46. Замов. № 0519/95. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.